

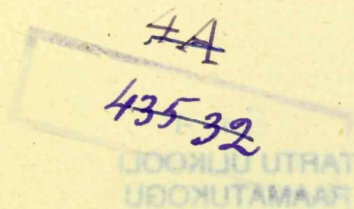
P. Dreimanis

Latvijas vēsture

vidusskolām

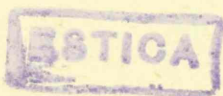
Izglītības ministrija atzinusi
par derīgu mācības grāmatu

1935.

I z d e v i s A. G u l b i s, R ī g ā

„Latvju Kultūras” spiestuve, Rīgā, Tērbatas ielā 15/17

A-267

Ext. A
TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

30976

i40948122

PRIEKŠVARDS.

Latvijas vēsturē vidusskolām atrodami apcerējumi arī no vispārīgās vēstures. Tie uzņemti komercskolu Latvijas vēstures programmā. Ģimnaziju un skolotāju institūtu vēstures programmā līdzīga satura nodaļumi uzņemti vispārīgās vēstures kursā; tāpēc Latvijas vēstures kursā tie izlaižami.

Daudzos grāmatas nodaļumos ir statistiskie dati un izvilumi no vēstures avotiem. Visi tie skolēniem nav jāatceras, bet gan jāizmanto dažādu laikmetu un novadu dzīves salīdzināšanai un tautas attīstības gaitas noskaidrošanai.

Lai atvieglotu Latvijas vēstures kursa nodaļumu atkārtošanu, to iespējams sadalīt šādās daļās: 1. Senlatvija, 2. Livonija, 3. Latvija Polijas un Zviedrijas virsvaldībā, 4. Krievu laiki Latvijā, 5. Neatkarīgā Latvija.

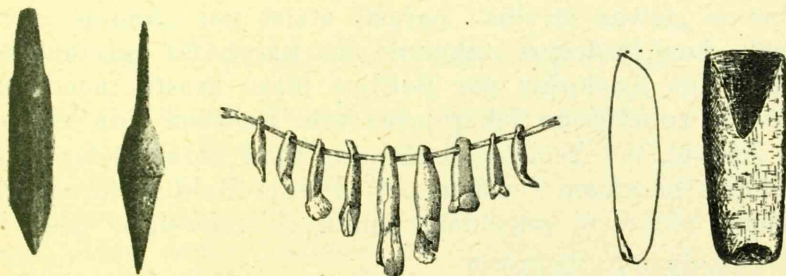
Rīgā, 1935. g. 25. augustā.

Autors.

1. Akmens laikmets Latvijā.

Pēdējā starpleduslaikmetā tagadējās Latvijas robežās ir dzīvojuši mamuti, degunradži un citi lieli dzīvnieki. Iespējams, ka šinī laikā, ko sauc par seno akmens laikmetu, Latvijā dzīvojis arī cilvēks.

Pēc šļūdoņa pirmais lielākais dzīvnieks ienāca Latvijā ziemeļbriedis; tā ragi atrasti Olaines purvā. Viņam sekoja cilvēks; vidējā akmens laikmetā gan nav atrastas cilvēka kultūras pēdas Latvijā; bet tas vēl nenozīmē, ka viņš te nav bijis, jo kaimiņu zemēs (Igaunijā un Lietuvā) viņa kultūras pēdas minētā laikmetā atrastas.

Riņņukalna kaula
bultu gali.

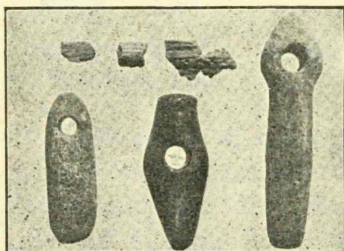
Krelles no dzīvnieku zobiem
(Riņņukalnā).

Akmens dobais
kalts (Kurzemē).

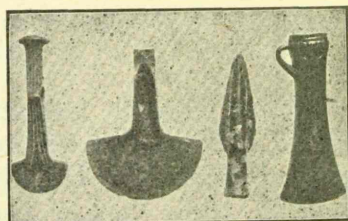
Vēlajā akmens laikmetā (neolītā) ap 3. gadu tūkstoši priekš Kristus Latvijā konstatētas cilvēka dzīves vietas; piem. Riņņukalns. Tur atrastas kaula bultu smailes, šķēpu gali un zivju durkļi, īleni, adatas, naži, kasīkļi un citi priekšmeti. Kopā ar kaula priekšmetiem atrastas akmens smailes, cirvjī, kalti, galodas. Riņņukalna keramiku raksturo podi ar apaļu dibenu bez kakla un osām; tie izgatavoti rokām un vāji apdedzināti. Uz podiem taisnās svītrās sakārtotas sīkas rievīņas un lielākas dziļākas apaļas bedrītes, kas atgādina pīta groza atdarinājumu. Tā ir zobīņu un bedrīšu keramika un kultūra. Šī kultūra raksturo nomadu-mednieku un zvejnieku sasniegumus. Zo-

biņu un bedrīšu kultūra ir senākā kultūra Baltijas jūras austrumu piekrastē. Zinātnieki to piešķir somu-ugru senčiltīm, kas vēl arī dzelzs laikmeta sākumā, kad tagadējās Latvijas ziemeļos sāka izplatīties zemkopība, vispirms bija mednieki un zvejnieki. Viņus Tacīts sauc par feņņiem un raksturo kā medniekus. „Medības vienādi uztur vīriešus un sievietes, jo pēdējās iet visur līdzī un pieprasa savu laupījuma daļu.“ Viņu „maziem bērniem nav citas parjumes pret zvēriem un lietu kā pinumi no zariem, kur paslēpjas arī vīri un sirmgalvji.“ „Šā dzīvot viņiem patīk labāk nekā vaidēt tīrumos.“

Indoeiropiešu ciltis senbalti pēc vairāku zinātnieku domām iebruka tagadējās Latvijas dienvidu daļā, Kurzemē un Zemgalē ap 2500.—2000. g. pr. Kr. Viņi bija zemkopji ar īpatnēju akmens laikmeta kultūru, ko raksturo „auklas keramika“, „laivas cirvji“ un akmens kapļi. Zinātnieki minētos „laivas cirvjus“ parasti atzīst par „kaujas cirvjiem“, kas ienācējus raksturo kā kareiviski noskaņotas ciltis. Tās ienākušas gar Baltijas jūras krastu tagadējās Latvijas robežās un iekarojušas visu Kurzemi līdz Ventai un Abavai, bet Zemgalē ieņēmušas tikai dažas vietas līdz Lielupes baseinam (austrumos). Pārējā Baltijas jūras austrumu piekrastē pagaidām palikušas somu-ugru ciltis.

Baltu cilšu senlietas vēlajā akmens laikmetā.

Baltu cilšu senlietas bronzas laikmetā.

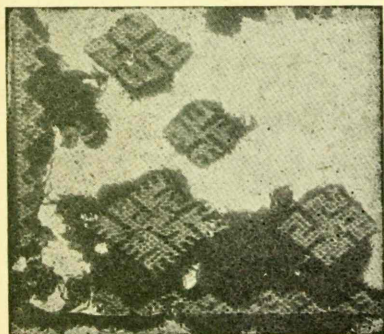
2. Bronzas laikmets Latvijā.

Bronzas laikmetā (1500.—500. g. pr. Kr.) tagadējās Latvijas dienvidu daļā neapšaubāmi dzīvoja baltu ciltis, kas vietām iespedās somu-ugru cilšu zemēs, kurju kultūru vis-

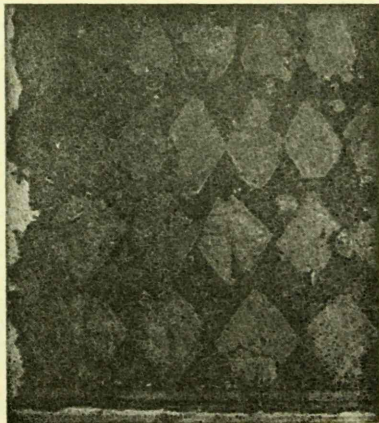
vairāk ietekmēja skandinaviēši; piem. Ceraukstē atrastais balsta cirvis izplatīts galvenā kārtā Skandināvijā. Tomēr bronzas laikmetā atrodami taģadējās Latvijas dienvidu robežās visvairāk tādi priekšmeti, kas pazīstami Austrumprūsijā; piem. iemalu cirvis, kaņa cirvis, uznavas cirvis, šķēpa gali. Turpretim Ziemeļkurzemē, Rīgas jūras līča rietumu krastā atrastas tā saucamās „velna laivas“, akmens kņāvuma kapi ar sadedzinātu miroņu paliekām urnās nelielos šķirstos. Parastos akmens kņāvumu kapus raksturo 60 cm. biezs akmens sakņāvums, kas visapkārt iežogots lieliem lauku akmeņiem, bet iekšpusē akmeņu rindas to sadala taisnstūrīnās nodaļās. „Velna laivas“ ir šādi kapi, kuņu kontūras atgādina laivas. Šie kapi neatšķiras no Gotlandes laivu kapiem, kas tuvāki somu-uģru nekā baltu kultūrai. Bronzas laikmeta priekšmetu Latvijā pagaidām izrakts ļoti maz.

3. Dzelzs laikmets Latvijā.

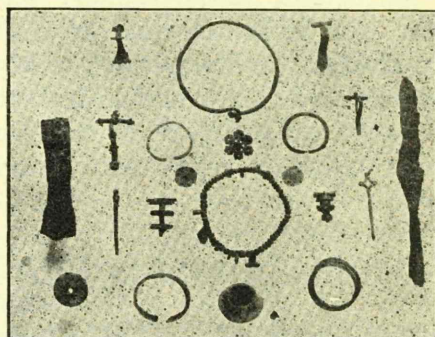
Dzelzs laikmets taģadējās Latvijas robežās bijis no 500. g. pr. Kr. līdz 1200 g. pēc Kr. Zinātnieki to sadala agrā (500. g. pr. Kr. līdz 400. g. pēc Kr.), vidējā (400.—800. g. pēc Kr.) un vēlā (800.—1200. g. pēc Kr.) dzelzs laikmetā. Āģro dzelzs laikmetu vēl sadala divos posmos — priekšromiešu (500. g. pr. Kr. līdz Kr. dzimš.) un romiešu (Kr. dz. līdz 400. g. pēc Kr.) posmā.

Latviešu audumi vēlajā dzelzs laikmetā.

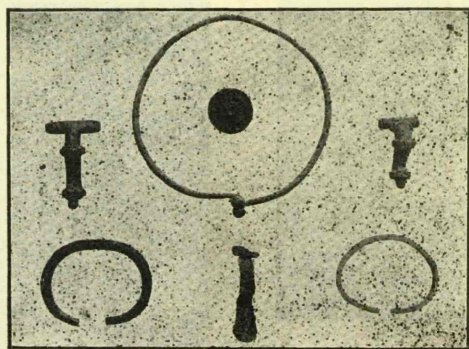

Āgrā dzelzs laikmeta priekšromiešu posmā somu-ugru ciltis dzīvojušas kā ziemeļos no Daugavas, tā arī dienvidos no tās, gandrīz savās vecajās robežās. Tām raksturīgi akmens šķirstu kapi. Tiem visapkārt novietoti lielāki akmeņi nelielā attālumā viens no otra. To vidū uz zemes ierīkots šķirsts no akmens blukšiem. Šķirstu segušas akmens plāksnes. Šī laikmeta beigās dienvidos no Daugavas minētie kapi stipri pārveidoti. Romiešu posmā tie pārvērsti akmens krāvuma kapos.

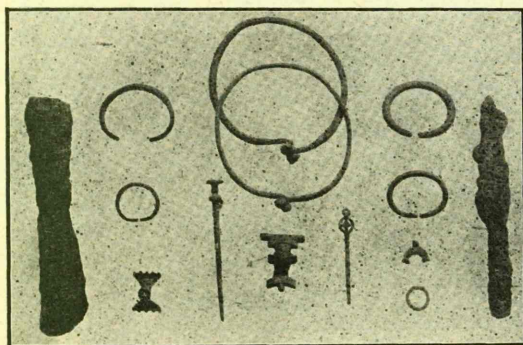
Āgrā dzelzs laikmeta romiešu posma kuršu senlietas.

Kuršu apgabalā agrā dzelzs laikmetā bijuši uzkalniņu kapi — uz zemes virsmas zem uzkalniņa akmens riņķa vidū ģindenis ar dažiem priekšmetiem. Romiešu posmā

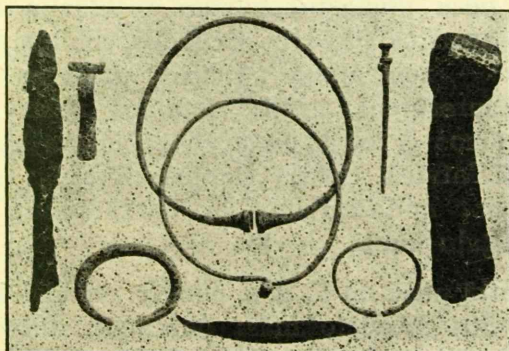
Zemgaļu senlietas (1. un 2. g. s. pēc Kr.).

šos kapos atrastas bagātas piedevas -- uznavas cirvji, vilnas tērpa paliekas, izkaptis, kakla riņķi ar dzintara krellēm, bērsa tāšu maciņos romiešu nauda un citi priekšmeti, kas norāda uz nodarbošanos ar zemkopību un firdzniecību. Par baltu cilšu nodarbošanos stāsta Tacīts, kas viņas sauc par aistiem: tie „labību un citus augļus kopj ar lielāku pacietību nekā ģermāņi savā slinkumā. Viņi izmeklē arī jūru un ir vienīgie no visiem, kas lasa dzintaru. Rupju to salasa, neapstrādātu izved“.

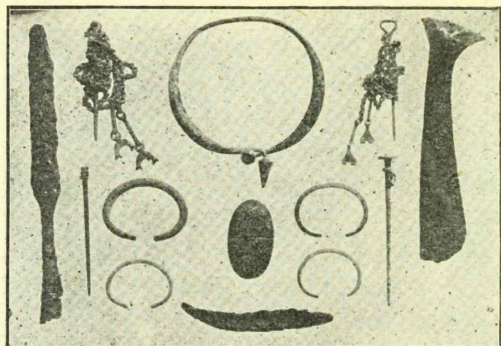
Zemgaļu senlietas (3. un 4. g. s. pēc Kr.).

Āstrumos no kuršu zemes tagadējās Latvijas robežās 1. g. s. pēc Kr. parādījās baltu cilts latvieši, kas bija izspieduši somu-ugru ciltis no Lielupes līdzenuma un

Letgaļu senlietas (1. un 2. g. s. pēc Kr.).

Augšzemes un pārgājuši pāri Daugavai, kur nostiprinājušies tagadējās Vidzemes dienvidu daļā. Šis baltu zars nesa līdz zemkopju kultūru ar Donavas apgabala romiešu provinču ietekmi. Tas augstienēs izmantoja auglīgo zemi un nocietināja ieņemtos somu pilskalnus. Lielupes līdzenumā tas nonāca kuršu ietekmē un, pa daļai saplūstot ar tiem, izveidoja savu rietumu zaru, zemgaļus, kuŗu mītnes bija arī ziemeļos no Daugavas.

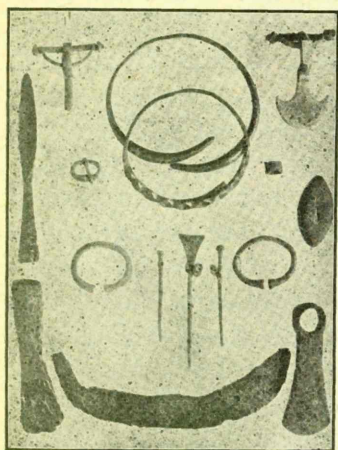

Letgaļu senlietas (3. un 4. g. s. pēc Kr.).

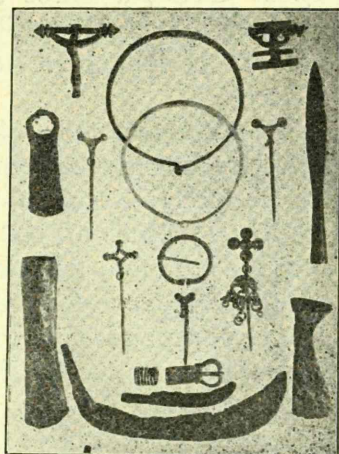
Tagadējā Latgalē, Vidzemē un Augšzemē izveidojās latviešu austrumu zars, letgaļi, kuŗu kultūra ļoti patstāvīga un īpatnēja. Zemgaļi un letgaļi apbedīja miroņus uzkalniņu kapos ar akmens riņķi zem paugura; zemgaļi vienmēr rīkoja bērnu mielastu; vietām to darīja arī letgaļi. Viņu kapos atrastas gandrīz vienādas senlietas; tomēr ir arī starpība — zemgaļiem pārsvarā uznavas cirvji, letgaļiem — šaurasmens cirvji; rietumos rotas adatas sīkākas, austrumos greznas un ar bagātām važiņām. Kuršu izkopts vietā latvieši lietāja sirpjus; īpatnējs ir rauknis, kas liecina par nodarbošanos ar dārzkopību; uz to norāda arī zemgaļu kapļi.

IV. g. s. otrā pusē un V. g. s. pēc Kr. dz. visā Eiropā notika liela tautu pārvietošanās: ģermāņu ciltis devās uz rietumiem un dienvidrietumiem; slavi no Karpātiem izklīda vairākos virzienos; viens viņu zars VII. g. s. ie-

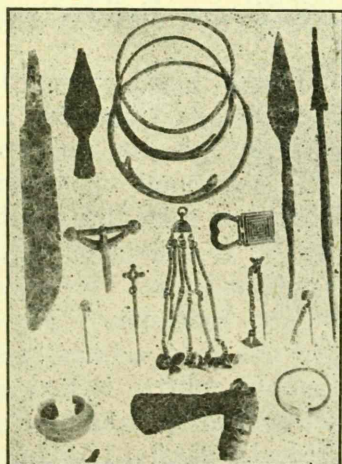
ņēma Dņepras baseinu un virzījās uz ziemeļiem. Tautu pārvietošanās skāra arī baltu tautas.

Zemgaļu 5. un 6. g. s. senlietas.

Zemgaļu 7. un 8. g. s. senlietas.

Vidējā dzelzs laikmeta letgaļu senlietas.

Vidējā dzelzs laikmetā ap 500. gadu tagadējās Latvijas robežās sākās kari, par ko liecina Kokumuižā, Kalnamuižā un citur atrastās ieroču krātuves. Tad, laikam, gotlandieši

iebruka baltu zemēs. Āp 600. g. somu-ugru novados iespiedās slavi, kas tīkoja arī pēc letgaļu zemēm. Tad letgaļiem pārtrūka saites ar zemgaļiem; bet Vidzemes zemgaļi sāka letgalizēties. Slavu spiesti, letgaļi VII. g. s. pavirzījās vēl uz ziemeļiem līdz Raiskumam, Raunai, Upmaļiem, Leškiem.

Āp 650. g. zviedru ķēniņš Ivars uzbruka kuršiem; to netieši apstiprina izrakumi Grobiņā, kur atrasti plaši zviedru un gotlandiešu kapu lauki. Tur, kuršu ostas pilsētā Jūrpilī (Grobiņā) ap 650. gadu nodibinājās zviedru un gotlandiešu kolonija, kas nostiprināja tirdzniecības un vispāri kultūras sakarus starp Kursu un Skandināviju. Šajā laikā, kā pierāda izrakumi Durbē, sāka izplatīties miroņu sadedzināšana, kas ap 1000. g. ieguva pārsvaru visā Kursā.

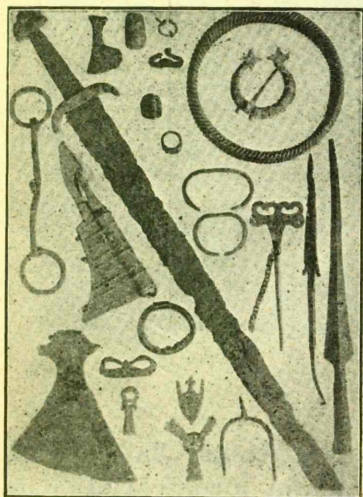
Zemgaļu un letgaļu zemēs V. un VI. g. s. uzkalniņu kapī sāka pārveidoties līdzenos ģindeņu kapos ar ieraktām kapu bedrēm un bez uzbērtā paugura pazīmēm; uguns rītu pazīmes konstatējamas arī līdzenos ģindeņu kapos. Letgaļu zemes ziemeļos vērojama somu-ugru ietekme — viņu kapu bedrēs, tieši virs ģindeņa, nelieli akmens sakrāvumi.

Vidējā dzelzs laikmetā kurši, zemgaļi un letgaļi bija zemkopji, jo Kursā un Zemgalē atrastas izkaptis, bet Vidzemē — sirpji. Kapļi liecina par nodarbošanos ar dārzkopību, bet glītie vilnas audumi un mājlopu kauli — par lopkopības un putnkopības attīstību. Lielais sidraba daudzums, kas sākot ar V. g. s. ieplūst baltu zemēs, liecina par nodarbošanos ar tirdzniecību. Senlietas norāda uz kuršu, zemgaļu un letgaļu īpatnībām; piem. Kursas kapos atrastas izkaptis, greznas rotu adatas, apaļi piekariņi un skandināviski ietekmētas saktis; Zemgales kapos — uznavas cirvji un šķēpu smailes, izkaptis, grezni kakla riņķi, rotu adatas un sidraba saktis; Letgales kapos — sirpji, šaurasmens cirvji, iedzītņu šķēpu smailes, sīkāk veidotas adatas, stopa saktis.

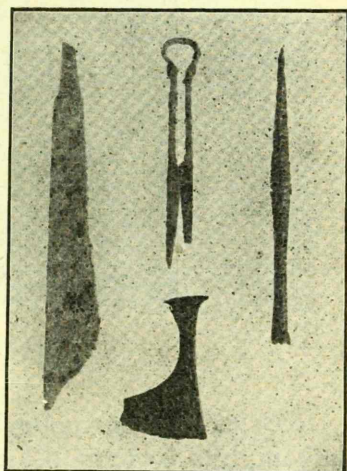
VIII. g. s. beigās Eiropas tautām sāka uzbrukt normaņi. Ar sevišķu sparību viņu uzbrukumi norisinājās IX. un X. g. s. Tad Baltijas jūras austrumu piekrastes iedzīvotājiem bieži bija jāiepazīstas ar veiklajiem vikingsiem, kas

ieradās viņu zemē karot, laupīt un nodarboties ar firdzniecību.

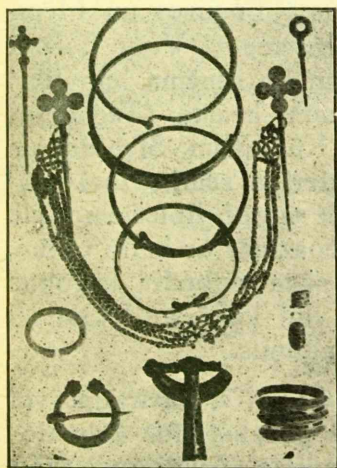
854. g. dāņi centās iekarot Kursu, bet bez panākumiem. Kurši ieguva pusi dāņu kuģu un lielu sidraba un zelta

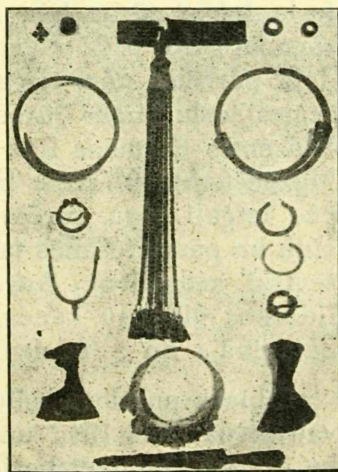
Vēlā dzelzs laikmeta kuršu senlietas.

Vēlā dzelzs laikmeta zemgaļu senlietas.

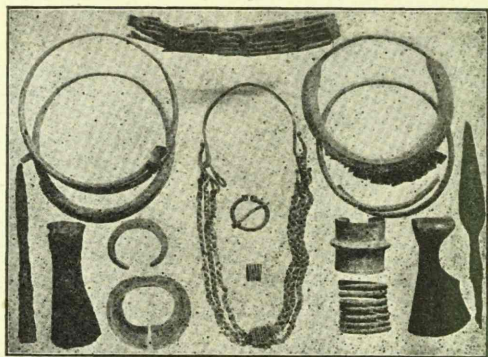

Vēlā dzelzs laikmeta zemgaļu senlietas.

11. un 12. g. s. letgaļu senlietas.

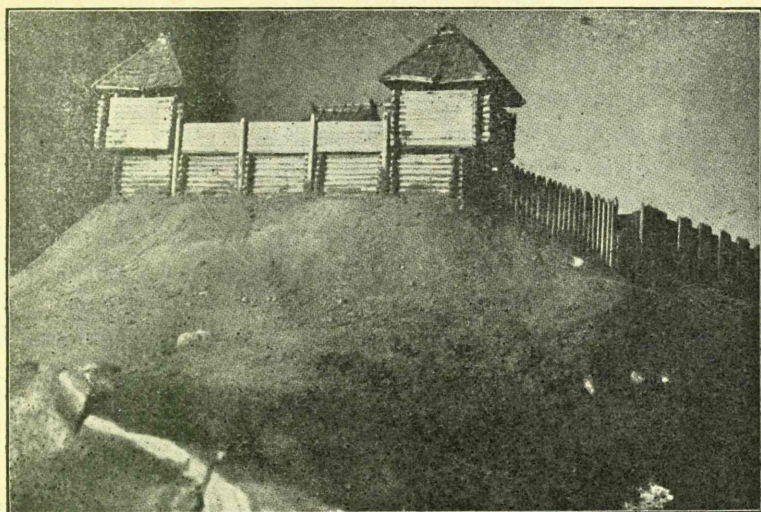
laupījumu. Kurši bija labi pazīstami Skandināvijā un Dānijā. Tur iedzīvotāji pat lūgšanās pieminēja, lai Dievs viņus izsargājoš no kuršiem.

Letgaļu 9. un 10. g. s. senlietas.

855. g. kuršiem uzbruka Zviedrijas ķēniņš Olafs. Kurši, laikam, bija iznīcinājuši zviedru koloniju Jūrpilī. Tad Olafs ieņēma Jūrpili un Apūli. Kurši IX. g. s. pārgāja pāri Ventai un Abavai un ieņēma gandrīz visu Ziemeļkurzemi. Lībiešu (somu-ugru ciltis) rokās palika tikai šaura zemes josla Rīgas jūras līča rietumu krastā Engures un Mērsraga apvidos līdz Kandavai un Tukumam. Viņu lielākā daļa pārcēlās pāri Rīgas jūras līcim un atņēma letgaļiem zemes joslu Rīgas jūras līča austrumu krastā. (Tagadējās Vidzemes rietumos līdz Vainīziem, Kūdumam, Siguldai un Mazpēčiem). Šī zeme bija maz noderīga zemkopībai. Tāpēc letgaļi viņu varēja arī labprāt atdot lībiešiem. Tie cīņu un pārvietošanās laikā tuvāk iepazīs ar baltu ciltīm, sevišķi zemgaļiem, kuŗu ietekmē sāka apbedīt miroņus līdzenos ģindeņu kapos. Vidzemē viņi kopā ar letgaļiem patapināja no zviedriem kapu uzkalniņus.

Lībiešu un slavu spiesti, letgaļi IX. g. s. pavirzījās vēl vairāk uz ziemeļiem un iekaroja apgabalus līdz Burtnieku ezeram, Jaunbemberiem un Ķempjiem. Austrumos viņu rokās palika zemes līdz Cirnavas, Pasienes un Latīšonku apkaimei.

Senlatvju pilskalna nocietinājumi.

Tā tad kuršiem, zemgaļiem un letgaļiem bija ilgāku laiku jācīnās ar ienaidniekiem tagadējās Latvijas ziemeļrietumos, ziemeļos un austrumos. Šo cīņu laikā izveidojās viņu pilskalnu tīkls. Latgalē pilskalnu rindām aizsargāta austrumu robeža pret slaviem un rietumu robeža pret lībiešiem. Zemgalei visapkārt pilskalnu rinda, un sevišķi labi nocietināti Daugavas krasti iepretim Doles salai. Kursā pilskalni novietoti viens aiz otra upju krastos.

4. Latvju senču materiālā kultūra priekš vācu ieceļošanas.

Latvju senču ieņemtā zeme bija svarīga vieta tautu savstarpējā satiksmē, jo Baltijas jūras austrumu krastmala bija satiksmes ceļu mezgla punkts kā austrumu, tā arī rietumu tautām. Tās viņu centās iegūt jau pirmajos gadusimtenos pēc Kr. dz. Tāpēc kurši, zemgaļi un letgaļi gar apdraudētām robežām ierīkoja pilskalnus un cēla pilis. Arī sēļiem gar Daugavas kreiso krastu bija pilis. Zemes aizsardzībai noderēja arī meži, kuņģos bija sastopami at-

sevišķi klajumi un auglīgas upmales. Tur latvju senči ierīkoja sev sētas un tīrumus; apkārtējā mežā viņi lida līdumus, nodarbojās ar dravniecību, gāja medībās.

Latvju senču galvenā nodarbošanās bija zemkopība. Par to vairākās vietās raksta Latviešu Indriķis savā chronikā; piem. letgaļi atstāj savus arkļus un iet sirot krievu zemē; krievi Imerā sadedzina no laukiem savesto labību. Sevišķi izdevīgi bija nodarboties ar zemkopību Lielupes auglīgajā līdzenumā. Uz to norāda Tērvetes pilskalnā izraktie sagruzdūšie miežu, rudzu un kviešu graudi. Tie ir uzglabājušies no 1279. gada, kad nodega Tērvetes pils. Graudi atrasti arī Daugmales pilskalnā un Āpūlē. To ražotāju tautas gara mantas dēvē par „arājiņu“ un liecina, ka viņš pazinis līduma un triju lauku sistēmu.

Savos tīrumos latvju senči audzēja miežus, rudzus, kviešus, zirņus, auzas, linus, kaņepes. Viņi sēja arī ziemājus. Tīrumus viņi apstrādāja spīļu arkliem ar dzelzs lemešiem un koka ecēsām; dzelzs lemeši atrasti pie Salaspils un Blomes Pērļu kalnā. Labību pļāva sirpjjiem (Zemgalē un Kursā arī izkaptīm) un pēc tam žāvēja rijās. Izkulto labību glabāja klētīs, kuņas cēla no koka uz akmens „paviļām“, paplašinot jumtu ieejas pusē un tādā kārtā radot lievenim līdzīgu priekštelpu.

Rudzu un miežu malšanai viņi cēla maltuvi. Tajā uz galda bija viens uz otra divi apkalti akmeņi; pie virsējā akmens malas bija piestiprināta milna, kuņas augšgals atspiedās griestos. No miltiem viņi cepa maizi: kādā kuršu ciemā vāci XIII. g. s. nolaupīja 40 klaiņus maizes. No miežiem viņi gatavoja arī grūdeni, iesalu un alu: minētā ciemā vāci nolaupīja 2 mucas alus un vienu mucu apīņu.

Latvju senči kopa arī lopus. Viņiem bija zirgi, govīs, aitas, cūkas, vistas, zosis, pīles. Mājlopus viņi ganīja mežmalās un izcirtumos; ziemās turēja tos kūtīs, lievenim līdzīgās ēkās. Mājlopi bija vajadzīgi uzturam un apģērbam. Jau minētā kuršu ciemā vāci XIII. g. s. nolaupīja 5 mucas sviesta un 2 izmītas govsādas. Āitu vilnu viņi cirpa dzirklēm, tad izmazgāja to un sukāja ar susekli. Vērpa vilnu sievietes ar vārpstu, kas sastāvēja no irbuļa un ripas. No savērtām dziļām viņas auda vad-

malu. Letgalē no smalkas vīlnas dzijām auda gan gludu, gan eglainu, gan arī diagonāli svītrotu audumu. Ķīmiskā analizē pierādīts, ka daži audumi bijuši zili. Vērojams, ka aušanā viņas lietājušas jostu aužamai līkstij līdzīgu ietaisi. Par lopkopības nozīmi latvju senču saimniecībā ļoti daudz ziņu Latviešu Indriķa chronikā; piem. 1210. g. letgaļi un lībieši nolaupīja īgauņiem 4000 vēršus un govīs, nerēķinot zirgus un citus mājlopus. Par lopkopību liecina arī izrakumi: pilskalnos atrasti mājlopu kauli, kapos — vīlnas audumi, pakavi, pieši, iemauktu daļas.

No „Rīgas parādnieku grāmatas“, kas iesākta 1286. g., var spriest, ka vaski ir ieņēmuši pirmo vietu Livonijas eksportā, apmēram $\frac{1}{4}$ no tā. Tas liecina, ka latvju senči jau ilgāku laiku ir nodarbojušies ar dravniecību; viņi ir mācējuši gan „doras dēt“, gan kokos kāpt ar „dzeiņa“ palīdzību, gan „rakstīt valnu“, kas sargājusi bites no zvēru un putnu uzmācības. Latviešu Indriķis savā chronikā stāsta par Cēsu ordeņa brāļu un Auiņas latviešu strīdu „dravu un druvu dēt“, pie kam latvieši dabūjuši dravas atpakaļ. Tas norāda uz dravniecību kā nopietnu letgaļu nodarbošanos.

„Rīgas parādnieku grāmata“ liecina, ka no Livonijas izvestas lielā vairumā arī zvērādiņas. Kādā kuršu ciemā vāci XIII. g. s. nolaupīja 5 pāri briežādas pastalu. Zvēru ādiņas lietātas arī latvju senču uzvalkā — cepurēs (cauņu cepures), kažokos un apavos, uz ko norādījumi atrodami kapu senlietās. Tā tad latvju senčiem bija pazīstama arī medniecība.

Mazāka nozīme viņu dzīvē bija zvejai. Ar to nodarbojās jūrmalas, ezermalu un upmalu iedzīvotāji. Daugavmalas sēļu pēcnācēji vēl mūsu dienās piegriež nopietnu vērību zvejai.

Zemkopība un citi minētie nodarbošanās veidi atstāja savu iespaidu uz latvju senču mītnēm un celtnēm. Par tām atrodami aizrādījumi teikā par „Egīlu Skalagrimesonu“. Mītnes atradušās bieža meža klajumos. Tur bijušas vairākas ēkas, kas celtas no „svarīgiem kokiem“; piem. labības klēts, „zāle, kuŗā ēda, dzēra un gaviļēja“, „augšas stāvs, kur pats zemnieks gulēja“; virtuve, no kuŗas nesa

„īstabā“ ēdienus, dārglietu paslēptuve, kuŗā „kāpa lejā“, atveŗot „nolaižamās durvis“; gubenis un citas ēkas. Tām visapkārt bija žogs, kas stiepies uz meža pusi. Vērojams, ka teikā minētā virtuve bija namiņš, slietenis; dzīvokļa vajadzībām tās vairs nederēja. Šīm vajadzībām kalpoja no „svarīgiem“ balķiem celtā istaba ar krāsni, kas izveidota no pavarda, sakŗaujot ap to akmeņus tādā kārtībā, ka liesma tos sakarsē. Lai siltums velti neizplūstu, istabai bija mazi lodziņi, plēstu koku griesti, zema paloda; istabas durvīm sliekšņi bija augsti. Kādā Valmieras apkārtnes pilskalnā vienai istabai bijuši stikla logi un grīda; tur vērojamas arī mūŗa atliekas. Līdzīga istabai bija pirts, tikai celta tieši uz zemes, t. i. bez pamata. Āukstā laikā to nereti izlietāja dzīvokļa vajadzībām.

Visplašāk izlietātie būvmateriāli bija koks, māls, salmi. Māls lietāts pītu sienu apmešanai un kula izgatavošanai. No salmiem sieti jumti. Ēku būvdarbus latvju senči veica galvenā kārtā ar cirvi, lai gan viņi pazina arī kaltu, prata urbt un vispāri lietāja savā mājsaimniecībā dažādus darba rīkus. Bet tā laika būvju vajadzībām pietika ar cirvi, ar ko varēja nocirst un aptēst kokus, iecirst robus, iedzīt vadžus u. t. t. Viņi izgatavoja arī plēstus un šķeltus galdus, solus, gultas un dažādus darba rīkus. No saknēm, rīkstītēm, loksnēm, skaliem, niedrām viņi pina dažādus grozus un no meldriem jeb doņiem — krēslus; izgatavoja viņi arī koka un tāss cības un kriju pūrus.

Minētos un vairākus citus priekšmetus latvju senči pagatavoja savā mājsaimniecībā. Sievietes mājsaimniecībā nodarbojās ne tikai ar vērpšanu un aušanu, bet arī ar drēbju šūšanu un izrakstīšanu. Par to liecina kapu senlietas, kuŗu starpā Letgalē sevišķi daudz apģērba palieku.

Vīrieši nēsāja linu kreklus ar gaŗām piedurknēm; virs tiem viņi uzmauca pār galvu vilnas svārkus ar gaŗām piedurknēm un uzvilka bikses; svārku apkakle un piedurknes bija izrotātas ieaustām vai izšūtām vijiņām, kuŗām vietām tika pievienoti zvārguliši un mēlītes; vietām apkakle izrotāta ar zvērādu; apkakles izgriezums sasprausts ar sakti, ļoti bieži pakavveidīgu. Svārki savilkti ar ādas jostu, kas parasti izšūta uz bērza tāsīm un izrotāta ar

četrstūrīgiem, sirdsveidīgiem un citādiem sudraba un bronzas apkalumiem. Bagāti izveidotas arī jostas sprādzes; to loks bija gan apaļš, gan ovāls, gan četrstūrainš, gan kādā citā veidā. Pie jostas piestiprināti bronzas riņķi; pie kāda riņķa važiņās karājās kā galoda, tā arī nazis makstī, kas bija izgatavota no ādas un bērza tāsīm un izrotāta bronzas apkalumiem. Āp lieliem vīrieši aptina kājautus un apāva ādas apavus. Galvā viņi nēsāja ādas vai vilnas cepures, kas dažreiz bija apšūtas ar 3—4 vijiņu rindām. Vēl vīrieši nēsāja gredzenus, aproces un citas rotas.

Sievietes ikdienišķais apģērbs sastāvēja no linu krekla ar gaŗām piedurknēm, vilnas brunčiem, baltiem vilnas kājautiem, ādas apaviem ar zvārgulīšiem un vijiņām un reizēm vilnas jakas. Svinīgos brīžos viņas apjozās ar jostu, pie kuŗas karājās labā pusē vārpsta, kreisā — nazis, dzirkles, atslēga. Kreklu viņas sasprauda ar sakti. Bez tam sievietes uzmeta uz pleciem bagāti izrakstītu villaini ar ie-austām bronzas vijiņām un riņķīšiem. To viņas sasprauda ar sakti uz krūtīm vai uz pleca. Galvā nēsāja jaunavas vainadziņu, sievas mices. Vainadziņus izgatavoja no vijveidīgiem gredzeniem, bronzas skārda riņķīšiem, sīkām vijiņām vai (reti) lielām vijām. Visbiežāk tie bija lentveidīgi. Sievu mices bija ādas vai vilnas auduma; tās pakausī savilka ar ādas siksnīņu, kuŗu bieži izrotāja ar bronzas apkalumiem un riņķi. Sievietes vēl labprāt nēsāja krūšu važiņas, kakla riņķus, stikla, bronzas, dzintara un dzeltēna māla krelles, kauri gliemēžus, vijiņu virknes, aproces, gredzenus un citas rotas. Vislabāk uzglabājušās vilnaiņu paliekas; šo villaiņu malas bieži izrotātas ar bronzas vijiņu ieloku, raibu apaudiņu un bārkstīm. Šie audumi ir ievērojamākais latvju senču kultūras piemineklis, kas norāda uz viņu lielajiem sasniegumiem.

Tomēr mājsaimniecībā latvju senči nevarēja izgatavot visus dzīvē nepieciešamos priekšmetus. Tāpēc bija attīstīta arī amatniecība. Visplašāk pazīstams bija kalējs, kas lietāja plēšas, laktu un veseri. Viņš izgatavoja izkaptis, sirpjus, lemešus, pakavus un citus metalla priekšmetus. Latvju senči pazina arī ādmiņus. Tie izstrādāja ādas apaviem, jostām un citām vajadzībām. Minētie priekšmeti

lielā skaitā atrasti kapos. Daugmales pilskalnā atrasti tīģeļi stikla un metalla kausēšanai un formas bronzas rotas lietu liešanai. Šīs senlietas norāda uz to, ka amatnieki izgatavojuši dažādas rotas lietas. Raunas pilskalnā atrasta apavu, bērza tāšu kārbīņu, naudas maciņu un cibu darbnīca. Tā tad amatniecība ir bijusi ļoti attīstīta. Amatnieki izgatavoja preces arī eksportam.

Latvju senču saimniecībā liela nozīme bija tirdzniecībai. Par to liecina Grobiņā, Cēsīs un citur atrastā arābu, bizantiešu, romiešu, angļu-sakšu un vācu nauda. Ārabi naudas vietā lietāja arī sīkus jūras gliemēžus jeb kauri. Tos letgaļu kapos atrod lielā vairumā; dažā kapā to ir veselas riekšavas, sevišķi sieviešu kapos, jo viņas šos gliemēžus nēsāja kā rotas lietas krellēs, jostās un villaiņu rakstos. Latvijas pilskalnos atrasti sidraba stieņi un svarīņi, kas liecina, ka sidrabs bija maksāšanas līdzeklis. Ārābu un citas naudas, sidrabu, gliemēžus mūsu zemē ir ievēduši vikingi, kas brauca no Skandināvijas un Dānijas cauri tagadējai Latvijai uz Konstantinopoli un Volgas pietātnēm. Tur viņi grieķiem un arābiem pārdeva galvenā kārtā ādas, vaskus un vergus. Šiem caurbraucējiem tirgotājiem arī latvju senči pārdeva savas preces — ādas, vaskus, labību un amatnieku ražojumus. Zviedrijas rūnu akmeņi vēstī par vikingu ceļojumiem uz Zemgali un Daugavu; piem. Nedervallas rūnu akmens piemin kādu vikingu, kas greznā kuģī gar Kolkas ragu braucis uz Zemgali, kurās osta Lielupes grīvā bija ievērojams tirdzniecības centrs. Otra osta, laikam, bijusi pie Daugmales pilskalna, kur atrastas ķemmes, bronzas vikinga figūriņa ar ozola vaiņaņu rokā un daudz citu zviedru un gotlandiešu preču. Daugava pieminēta Benestadas rūnu akmenī. — Latviešu Indriķis savā chronikā stāsta par tirgotājiem, kas jau priekš 1202. g. veduši preces no Daugavas uz Pliskavu vairāk kā tūkstots mārkū vērtībā. Vikingu tirdzniecībā par etapu noderēja Gotlandes pilsēta Visbija, kas dibināta ap 1100. g. Iekšējā tirdzniecībā latvju senči kādreiz par maiņas līdzekli un vērtību mērauklu ir lietājuši lopus tāpat kā senie romieši un citas tautas. Par to liecina tādi izteicieni kā „piedzīt parādu“, „dzīt mantas Jurgos“ u. c.

Šie izteicieni ir radušies tos laikos, kad tiešām lopus kā parādu un mantu dzina, bet ne veda vai atdeva. Par tirdzniecības attīstību liecina arī pilsētas Mežotnē, Dobelē, Tērvetē, Raktē un citur. Vikingu tirdzniecībā liela nozīme bija Jūrpilij, Āpūlei, Koknesei, Jersikai un citām pilsētām.

Minētie tirgotāji izdevīgā brīdī nodarbojās arī ar laupīšanu, piem. kāds rūnu akmens vēsta, ka virsnieks Freygeirs XI. g. s. ceļojis kopā ar diviem brāļiem uz Grieķiju un, atpakaļ braucot, izlauņojis Vidzemi.

Lai aizsargātos pret laupītājiem un ārējiem ienaidniekiem — igauņiem, krieviem, leišiem, latvju senči cēla pilis. Tām viņi vietām izraudzīja kalnu grēdu galus (kuršu zemē); vietām atkal cēla tās uz atsevišķi stāvošiem kalniem (letgaļu zemē). Kalnu grēdu galus viņi atdalīja no pārējās grēdas ar dziļu grāvi un uzmeta aiz tā pilskalnā augstu uzbērumu. Āp pilskalna augšējo plakumu bija divkāršs mietu žogs vai baļķu siena ar torņiem un balkonveidīgām izbūvēm. Nocietinājumā atradās vairākas ēkas, dažreiz diezgan lielas; piem. Raunas Tanīsa kalnā un Daugmales pilskalnā. Atsevišķi stāvošu kalnu nogāzes pastāvināja ar terrasēm un virsotnes noplacināja. Tām parasti ieapaļa vai četrstūraina forma. Pilskalnam līdzās ļoti bieži bija priekšpils. Pils tuvumā atradās kapi, bet līdzās lielākas nometnes jeb pilsētas; piem. pie Raunas Tanīsa kalna un citur.

5. Senlatvijas sabiedriski politiskā iekārta.

Pilis dzīvoja kungi (virsaiši). Latviešu Indriķis savā chronikā sauc vārdā dažus kungus; piem. Sateklas Rūsiņu, Autinas Vardoti, Beverinas Tālvaldi, viņa dēlus Rameķi un Drunvaldi, Tērvetes Viestartu, letgaļu Mellūķi un Vargribi. Chronists līdzās kungiem min vecākos, kas kopā ar kungiem griežas pie vāciešiem pēc palīdzības, piedalās apspriedēs, ved sarunas ar ienaidniekiem, iet pretim ķēniņam kopā ar bīskapu un ved ar viņu sarunas. Vērojams, ka kungi ir valdījuši saziņā ar vecākiem, kas, laikam gan, pārzinājuši pagastu dzīvi.

Kungi un vecākie bija labieši, kuŗu rīcībā bija lielākas zemes platības un vergi. Viņiem bija labi ierīkotas saimniecības jeb muižas. Tāda muiža aprakstīta teikā par „Egilu Skalagrimesonu“. Šo muižu īpašniekiem, labiešiem jeb bajāriem, bija sidraba kakla riņķi un citas vērtīgas mantas, kas atradās „dārglietu paslēptuvē“; viņiem bija arī vairākas mucas sviesta. Daži labieši dzīvoja kunga pilī un bija viņa kuŗa draugi. Par tiem stāsta Latviešu Indriķis savā chronikā: „Tālivalda dēli savāca letgāļu kuŗaspēku kopā ar saviem draugiem un radniekiem.“ Minētā kuŗaspēkā bija labieši un saimnieki, kas saimniekoja katrs savā sētā.

Sētā dzīvoja dzimta, t. i. tēvs, māte, bērni un viņu vidū arī precētie dēli. Dzimta un kalpi bija viena saime, kuŗas izrīkotājs darbos bija saimnieks. Katrai sētai bija savi tīrumi; turpretim, ganības, meži un ūdeņi bija vairāku kaimiņu sētu kopīgā lietāšanā. Tās, laikam, bijušas apvienotas vienā ciemā, kuŗa sētas atradušās gan viena otrai līdzās, gan izklaidus. Par ciemiem Latviešu Indriķis raksta savā chronikā: „Un vispirms viņi izpostīja letgāļu ciemus Imerā“; „Un sanāca liels leišu kuŗaspēks, kas pārģāja Daugavu un iebruka letgāļu zemē, izpostīja ciemus un izkāva daudzus“. Vērojams, ka viens lielāks vai vairāki mazāki ciemi bija apvienoti pagastā; tā priekšgalā, kā jau minēts, atradās kāds turīgs saimnieks, labietis, kas gādāja par drošību un kārtību. Vairāki pagasti apvienojās novadā, kuŗa priekšgalā, kā jau aizrādīts, atradās kungs, kas aizsargāja novadu no ārējiem ienaidniekiem, ģāja sirot kaimiņu zemēs, pārzināja sava novada ticības lietas un, laikam, bija arī augstākais tiesnesis. Letgales pilskalnu saġrupējumi liecina, ka tur bijuši vairāki novadi. Indriķis savā chronikā min piecu novadu kungus — Tālvaldi, Rūsiņu, Vardoti, Mellūķi un Vargribi. Bez tam Jersikas valsts arī bija latviešu valsts; tās ķēniņš Visvaldis bija latvietis. Zemgalē bija arī savs lielkungs jeb ķēniņš, kam bija noteikšana visā zemē. Tāds, piemēram, bija Viestarts. Viņš reprezentēja Zemgali starptautiskās attiecībās, gādāja par tās iekšējo mieru. Viestartam bija noteicošs vārds ticības lietās. Vērojams, ka viņš bija

arī augstākais tiesnesis visā Zemgalē. Kara laikā viņam bija neaprobežota vara; piem. viņš deva ķīlniekus no visām Zemgales pilīm. Tāds pats lielkungs jeb ķēniņš Dieventas Kursā bija Lamekins. Letgaļu, lībiešu un sēļu zemēs 13. g. s. savu lielkungu nebija. Tas izskaidrojams ar to, ka lībiešu zemē un letgaļu zemes ziemeļos, Tālavā, krievu lielkungi ievāca meslus, kas zināmā mērā padarīja šo zemju iedzīvotājus atkarīgus no krieviem. Šis apstāklis kavēja kā letgaļu, tā arī lībiešu apvienošanos savā atsevišķā valstī ar lielkungu priekšgalā. Tomēr Letgales kungi reizēm apvienojās cīņai pret ārējo ienaidnieku. Tad viņiem bija kopīgs vadonis. Par zemgaļu un kuršu valstisko apvienību un letgaļu tieksmi apvienoties liecina Indriķis savā chronikā, pilskalnu tīkls un viņu izbūves darbi, ko varēja veikt tikai organizēta vara, kam bija pakļauti zemes iedzīvotāji. Tikai organizēta tauta varēja ilgāku laiku arī cīnīties pret ienaidniekiem; piem. zemgaļi un kurši pret vāciešiem. Zemgaļi jau 1106. gadā sakāva Polockas Višvalda dēlus, „visu kaņaspēku un draugu apkāva 9 tūkstoši“. Cīņā pret ienaidnieku latvju senči gāja labi apbruņoti. Kapos atrasti vienpusīga asmeņa zobeni ar koka spalvu, naži un dunči ar asu galu, šķēpu un bultu smails, šaurasmeņa un platasmeņa cirvjī. Bez tam viņi lietāja stopus, vairogus un bruņu cepures; bruņu cepure bija, piemēram, Rūsiņam 1212. g., aizstāvot Dabreļa pili.

6. Latvju senču garīgā kultūra.

Latvju senči bieži piesauca savus dievus: saimnieciskā darbā, sadzīvē, cīņā ar ienaidniekiem viņi palāvās uz attiecīgiem spēkiem, kas, pēc viņu pārliecības, mājāja dabā. Latvju senču fiziskais darbs, domas un jūtas vienmēr bija saistītas ar dabu, ko viņi dievināja un pielūdza. Arī sevi, cilvēkus, latvju senči neatšķīra no pārējās dabas.

Sapņu un nāves iespaidā attīstījās uzskats, ka cilvēks sastāvot no miesas un dvēseles jeb gara; gars dzīvojot arī pēc miesas nāves, aiziedams no šīs saules „viņā saulē“. Lai uzturētu ar saviem mirušiem senčiem sakarus un ie-

gūtu to labvēlību, latvju senči pieminēja viņus tā saucamā „veļu laikā“, kas iestājas katru rudeni pēc applāvībām, jaunam mēnesim iestājoties. Tad mēdza mirušām dvēselēm jeb veļiem nolikt ēdienus tajā ēkā, kurā paši dzīvoja, un uzaicināt tos mieloties. Veļus mieloja veselu mēnesi no vietas. Šo mēnesi sauca par veļu mēnesi. Nākdami no nemīlīgās veļu valsts, veļi sagaidot, ka dzīvie tos viesmīlīgi uzņemšot un pamielošot. Ja kāds to nedarīja, tad, pēc senlatviešu pārliecības, veļi tādām atriebjoties, un viņu piemeklējot kāda liksta.

Cīlvēku garam līdzīgu spēku latvju senči iedomājās arī visā dabā, sevišķi dažās tās parādībās. Visvecākos ticējumos gan vērojams arī nepersonīgs spēks; piemēram, auglības un iznīcības spēks. Viņi ticēja, ka auglības spēks uzglabājoties vārpās, sevišķi vārpu jumī. No šī ticējuma ar laiku izveidojās auglības dievība Jumis. Iznīcības spēks esot mironī un varot pāriet dzīvos priekšmetos, ja tie viņam pieskaroties.

Katrā atsevišķā dabas parādībā latvju senči iedomājās kādu apslēptu spēku, piem. vējā. Šādu spēku viņi sauca par māti. Tā radās Vēja māte, kas pārzināja gaisa kustības un vispārī laiku, Jūras māte — jūras valdniece un palīgs zvejniekiem, Meža māte, meža un viņa iemītnieku pārzinātāja un palīgs medniekiem. Visbiežāk tiek minēta Zemes māte — apakšzemes valdniece. „Veļu ciemā“ valdot Veļu māte.

Augstākā dievība bija Dievs jeb Debestēvs. Vārds Dievs apzīmē „starojošo debesi“. Latvju senču zemkopībā debesīm bija liela nozīme. Tāpēc viņi ticēja, ka Dievs piedalās visos viņu darbos: liž līdumus, sēj, kopj apiņu dārzu, jāj pieguļā u. c.

Līdzās Debestēvam un Zemes mātei tautas dziesmas daudzina Dieva dēlus un Saules meitas, par kuŗu nozīmi zinātnieki nav skaidrībā: daži domā, ka sākumā Dieva dēli esot bijuši rīta un vakara zvaigznes, un Saules meitas — saules stari, bet citi tam nepiekrīt. Katrā ziņā Dieva dēli un Saules meitas ir kādu debess un gaismas parādību personificējums.

Līdzās tiek minēti Saule un Mēness, kuŗu starpā

nebijis saticības. Sauli latvju senči uzskatījuši par grūt-dieņu aizstāvi un bāreņu žēlotāju. „Mēnesītis, karavīrs, dienu nakti laiviņā“. No gaismas dievībām vēl minama Austrā, kas, pēc dažu zinātnieku domām, bijusi rīta blāzma.

Populāra dievība bijusi Pērkons. Tautas dziesmās viņš attēlots brašs un kareivīgs, kas speŗ, ņuc, zibina. Tautas dziesmas daudzina arī piecus Pērkona dēlus un vienu meitu. Tas liecina, ka Pērkona darbība ir šķirta vairākos veidos.

Tautas dziesmās ļoti iemļota ir arī cilvēka likteņa lēmēja — Laima. Viņai līdzās tiek daudzināta Dēkla un reizēm arī Kārta, tāpat kā tiek apdziedātas nereti trīs laimes.

Bez minētām dievībām latvju senčiem vēl bijuši īpaši dievi, kas valdījuši par uguni, ūdeni, vēju, mežiem un kalniem. Šo dievu vārdi nav uzglabājušies. Tāpat nav zināmi arī to dievību nosaukumi, kas gādāja par bitēm, govīm, zirgiem, aītām, kazām, cūkām, lai gan nav šaubu, ka tādas dievības ir bijušas. Mājlopiem esot labvēlīgi arī gari, kas mājojot zalšos, dažādos putnos, vabolēs un rāpuļos. Latvju senči ir pazinuši arī savu mājas jeb pavarda dievu, ko agrāk saukuši par Cēli.

Latvju senču dievi, pat vispopulārākie, bijuši maz pielīdzināti cilvēkam, jo trūkst liecību par viņu ārējo izskatu un radnieciskiem sakariem. Tomēr tas nenozīmē, ka aplūkotiem dieviem tauta nebūtu taisījusi tēlus, jo tagadējās Latvijas teritorijā atrasti akmens tēli, kas turēti par dieviem un tāpēc iznīcināti. Bez tam nav pazīstama neviena pirmatnējā tauta, kas būtu pielūgusi savus dievus, bet nebūtu izgatavojusi viņu tēlus. Dievu tēli pirmatnējam cilvēkam nepieciešami kultā, t. i. darbos, ar kuriem viņš cenšas uzturēt sakarus ar dieviem un iegūt viņu labvēlību. Šie darbi bija ziedošana, dziedāšana, svētku svinēšana u. c. Ziedošana notika dažos kalnos, birzīs, un, laikam, arī svētnīcās. Par tām noteiktu ziņu nav. Ir tikai sastopami tagadējās Latvijas robežās baznīcas kalni, kur nekad nav stāvējis kristīgo dievnams. Tā kā leiši senos laikos ar vārdu „baznyčia“ ir apzīmējuši arī da-

bas reliģijas svētnīcas, tad, jādōmā, arī leišu radniekiem — latvju senčiem šādi „baznyčia“ svētnīcas un to kalni ir bijuši.

Ziedošanu dieviem izdarīja vecākie un kungi. Priesteru kārtas latvju senčiem nebija; viņiem bija tikai pareģi, zīlnieki un burtnieki, kas centās izzināt dievu prātu, un zālotāji, pūšlotāji, vārdotāji, laitītāji, kas cīnījās pret ļauniem gariem. No tiem sevišķi bija jābaidās dzimstot, precējoties, mirstot. Tāpēc kristību, bērņu un precību ierašās viscauri ir vērojama cīņa pret ļauniem gariem; piemēc bērņa dzemdēšanas ilgāku laiku tika dedzināta uguns caurām naktīm, lai ļaunie gari bērņu nenozagtu vai neieliktu citu bērņu istā bērņa vietā; kāzās vairāk meitu apģērbusās līdzīgās drēbēs, lai piemānītu ļaunos garus, kas vajājuši līgavu un vispāri jauno pāri; bērēs, kad veduši mironi uz kapu, braucējiem aiz muguras izlējuši spaini ūdens, lai aizdzītu projām ļaunos garus. Bērīnieki sargājušies runāt par mīrušo kaut ko ļaunu, bet gan slavējuši raudu dziesmās. Sēru noskaņojumu pastiprinājuši zirņi, kas nedrīkstējuši trūkt bērņu galdā.

Mīrušām dvēselēm viņā saulē bijusi „nemīlīga dzīvošana“. Tāpēc viņas apskaudušas dzīvajos cilvēkus, sevišķi tad, kad tie nav izpildījuši pret viņām kādu pienākumu. Šie nemierīgie gari ir tā saucamie lietuvēni.

Latvju senči ticēja, ka dzīvniekos un vispāri dabā mājo tāds pats spēks, kā cilvēkā. Kokus viņi pat dzirdējuši sarunājamies. Tie cilvēkiem stāvējuši sevišķi tuvu: priedes, egles, paegļi, kas zaļo ziemu un vasaru, viņus aizsargājuši pret ļauniem gariem; ozola zari kā spēka simboli arī noderējuši cīņai pret ļaunu: vītoli bijuši mājas sargi; bērzs bijis starpnieks precībās.

Latvju senči sevi iedomājušies par dabas daļu, kam ar to bijuši kopīgi piedzīvojumi, izņemot ziemu, kad daba no cilvēkiem it kā noslēdzoties. Pavasarī tā atkal atveroties un uzņemot cilvēkus sevī. Tad latvju senči dzina lopus ganos, peldināja zirģus, jāja pieguļā un rumulējās. Vasaras vidū attīstās vislielākā auglība, daba tērpjas krāšņās drēbēs. Tad latvju senči kopā ar dabu līksmojās, svinēja „ziedu svētkus“. Svarīgākais svinību uz-

devums bija auglības svētības kāpināšana un cīņa pret ļauniem gariem, kas varētu kaitēt auglībai. Šinī nolūkā tika dziedāts, dedzināti ugunssārti un lopu kūts priekšā nomesti dadži un ērkšķi. Tautas dēli un meitas lika galvā vainagus, kamēr druvas un dārzus, vārtus un ēkas apšušņoja ar meijām.

„Ziedu svētkos“ visvairāk tika „daiņots“, t. i. dziedāts un dejots mūzikas pavadībā. Domā, ka līgotņu meldijas dziedātas trīdekšņa, kokles un taures pavadījumā. Trīdeksnis bija sitamais instrūments, ko taisīja no dzelzs, vara un bronzas ar tādiem pat zvārguļiem. Tas palīdzēja ieturēt dejas un dziesmas takti. Kokle bija stīgu instrūments. Tās galdu taisīja no liepas koka, uz kuŗa uzvilka 4—12 metalla vai zarnu stīgas. Taure bija pūšamais instrūments, ko taisīja no tauru, sūbru un cītu zvēru ragiem. Vēlāk taisīja arī koka un vara taures. Bija pazīstamas arī ganu taures un spiešanas. Ganu tauri izgatavoja no lazdas vai alkšņa zara, kuŗu pāršķēla uz pusēm; tad abas puses izgreba, salika kopā un notīna ar kārkla lūku sloksnēm. Arī spiešanas taisīja no koka, kuŗā iegrieza robu, ielika tanī tās plāksni un uzbāza šķiliņu, atstājot mazu spraugu. Latvju senčiem bija pazīstama arī kaŗa mūzika. Viņi gan devās uzbrukumā, gan mājās nāca „dziedādami, spēlēdami“.

Savu tērupu un citas lietas latvju senči izgreznoja rakstiem jeb ornāmentiem. To starpā sevišķi pazīstami šādi — ugunskrusts, līkloču līnija, skuju, saules, zvaigzņu un citi raksti.

Kā rakstu elements uzlūkojama arī krāsa. Tā saskaņota ar gaismas kultu. Tāpēc rakstos dominē balts, dzeltens, sārts, zaļš. Šīs krāsas un citi rakstu elementi savstarpēji kombinēti pēc ļoti stingriem likumiem.

Vērojot latvju senčus darbā, cīņās un svētkos, iespējams raksturot viņu garīgo seju.

Lai iegūtu no savas zemes labu ražu, senlatviešu arāji vēltīja darbam lielu pacietību un čaklumu. Viņi kustējās līdzīgi ūdens zālei no āgra rīta līdz vēlam vakaram. Lai neviens vēlti neēstu maizi, latvju senči atrada pienācīgu darbu katram laikam un katram vecumam. Darba

čaklumu veicināja jautrs gara stāvoklis. Savus darbus latvju senči veica, ar atjautām laiku īsinādami, rakstā sizdami sprigulus, dziedot rītinādami dzirnu akmeņus. Tas attīstīja viņu apziņā tīkamu pārdzīvojumu un darba tīkumu. Senlatvieši cēlās pašos pirmos gaišos un steidzās katrs savā darbā; piem. kūlēji rijā, lai ar spriguliem nokultu klājumu un sabāztu salmus līdz brokasta laikam.

Tāds bija senlatvieša darba tīkums. Dzīvojot viņam nozīmēja darbu darīt. Senlatvietis savu mūžu nodzīvoja priecīgā darbā: „Lai darīju, ko darīju, dziedādama vien darīju“. Kad senlatvietis mira, tad darbam vēl nebija beigas, jo viņš dzīvoja vēl pēc nāves, un viņā saulē arī priecīgi darīja darbu.

Arājs mācījās darbā mīlēt zemi, ko slacījis saviem sviedriem. Šo zemi viņš tiecās nodrošināt savā īpašumā — gribēja iegūt „savu kaktiņu, savu stūrīti zemes“, lai uz tā netraucēts iekoptu savas druvas. Tāpēc čakls arājs ar savām iekoptām druvām raisījās vaļā no ciema kopdzīves. Tā attīstījās latvietim raksturīgā savrupība.

Arājs nepūlas sevis, bet savu bērnu dēļ. Šādā nesavtīgajā kalpošanā dzīvei un nākotnei senlatvietis sasniedza savas dzīves apskaidrojumu. Viņš mīlēja savus tuvākus, savu tēva māju un tēvu zemi. Senlatvietis pašreizdzīgi aizstāvēja dzimtās zemes ciemus un druvas, tēva mājas un mantu, savus tautas brāļus. Mātes un māsas pušķoja brāļu — karotāju cepures un apjoza viņiem zobenus. Karā viņi gāja ar pašlepnumu un drošsirdību.

Senlatviešu uzticība un godprātība sevišķi izpaudās satīksmē ar ienaidsniekiem: kas pretiniekam sniedza roku, tas uzticīgi turēja mieru; zemgaļi, padzenot Ordeņa uzspiestos pilskungus, atlaida viņus sveikus un veselus; Rūsiņš kaujas laikā sveicināja savu agrāko kaŗa biedru Bertoldu, noņemdams bruņu cepuri, un uzrunāja viņu par draugu; bet kāds vācu strēlnieks viņu nonāvēja ar bultu.

Cīņās ar somu-ugru tautām senlatvieši ieguva savu zemi. Ar savu darbu un uzņēmību viņi nostiprināja tajā savu stāvokli. Šai zemei senlatvieši pieķērās ar lielu sirsnību un aizstāvēja to savām asinīm: „Uz ežiņas galvu liku — sargāt savu tēvu zemi“.

Vispāri vēlais dzelzs laikmets ir latvju senās kultūras ziedu laiks, kad viņi sasnieguši ļoti augstu attīstības pakāpi. Sevišķi košas senlietas atrastas Letgales kapos; piem. greznas zilas villaines ar bronzas ielokiem, gredzenīņu ornāmentiem, brūni sarkanām apaudīnām un skaidstām bārkstīm, kaņavīru aproces, vainadziņi un greznas aproces. Kursas kapos atrastas īpatnējas zirgu lietas, lentveidīgas aproces, divasmeņu zobeni, platasmeņu cirvji. Zemgales senlietu starpā ļoti raksturīgas dažas kaklu riņķu formas un rotas adatas ar važiņām.

Savos darbos un sadzīvē atkarīgi no dabas, senlatvieši tās parādības iedomājās sev līdzīgas, dievināja, pielūdza, apdziedāja mūzikas pavadībā un ietērpa simbolos, ar kuriem izrakstīja drēbes un citus priekšmetus.

7. Lībiešu kultūra.

Vēlajā dzelzs laikmetā tagadējās Latvijas robežās līdzās baltu ciltīm dzīvoja somu-ugru cilts lībieši. Aizkraukles apgabalā un Straupes apvidū jeb Idumejā letgaļi un lībieši dzīvojuši vienkopus.

Lībijas uzkalniņu kapu inventārs pēc formas un satura ļoti atgādina somu cilšu senlietas; pretēji baltu tautu ģeometriskiem rakstiem te visbiežāk sastopami augu motīvi.

Lībijas kapos ļoti raksturīgas važiņu rotas — garas un lielā skaitā; šīs bagātās važiņu rotas piekārtas parasti pie bruņrupuču saktīm, kas iespraustas apģērbā uz pleca; pie saktīm važiņās karājas dažādi piekariņi — zirdziņi, krustiņi, zvēru zobi, dzintara gabali, sunīši un citi.

Lībijā vērojams liels Zviedrijas iespaids. Par to liecina gaŗi zobeni ar izrotātu spalvu un zobēnmakstu apkalumi.

Lībieši nodarbojās ar lopkopību, zemkopību, dravniecību un tirdzniecību. Par to liecina gan Latviešu Indriķis savā chronikā, gan kapos atrastās senlietas — sirpjī, dzirkles, arābu nauda un svariņi, iemauktu dzelzis, pieši un citi. Vislabāk bijusi attīstīta lopkopība. Lībieši piegrieza lielu vērību arī zvejai un bija labi jūrnieki, kas mācēja atrast un ievest savā zemē daudz bronzas un sidraba lietu.

Mājsaimniecība Lībijā vājāk attīstīta nekā Letgalē; piem. audumi nav tā izstrādāti kā Letgalē. Vainadziņu paliekas sieviešu kapos atrastas Aizkrauklē un vispāri tos novados, kur stipra letgaļu ietekme. Šos novados sastopami arī līdzenie ģindeņu kapi; piem. Idumejā. Tā tad Idumejas un Aizkraukles-Lielvārdes novados lībieši bija stiprā letgaļu ietekmē.

Lībiešu tautiskais tērps stipri atgādina somu cilšu apģērbu. Vērojams, ka vīrieši svārkus nēsājuši bez piedurknēm, galvā likuši zvērādas cepures, kājas lielus aptinuši autiem un apāvuši ādas apavus. Viņu jostas bija izrotātas bronzas apkalumiem ar izspiestiem rakstiem, kuŗos sastopami zvēru motīvi. Lībiešu sievietes tērps bija līdzīgs baltu sievietes uzvalkam, tikai krāsas bija tumšākas (melnā un zilā) un īpatnējas rotas. Lielvārdes-Aizkraukles apgabalā un Idumejā lībiešu rotas lietas bieži bija patapinātas no letgaļiem.

Lībieši bija izveicīgi kareivji. Viņi bieži siroja kaļmiņu zemēs un veikli aizsargāja savu dzimteni pret ārējiem ienaidniekiem. Zemes aizsardzības nolūkā viņi cēla pilis. Ievērojamākās lībiešu pilis bija Kubezele, kur valdīja Kaupo, un Dabreļa pils, kas atradās pretejā Gaujas krastā; bez tam minama vēl Ikšķiles un Lielvārdes pils.

Pilis atradās gandrīz tādas pašas ēkas kā Letgalē. Lībiešu vecvecāis dzīvoklis bija slietenis. Vērojams, ka baltu tautas viņus iemācījušas „cirst istabas“ un celt citas ēkas kā pilis, tā arī ciemos.

Pilis dzīvoja kungi. Tiem bija tāda pati vara kā Letgales pilskungiem. Līdzās kungiem lībiešu zemē liela nozīme bija vecākiem. Kungi un vecākie piederēja pie lībiešu augstmaņu kārtas, kas bija turīgāka par vienkāršiem saimniekiem. Augstmaņiem bija kalpi un vergi; saimniekiem vergu nebija. Augstmaņi un saimnieki kungu vadībā gāja karā, apbruņojušies stopiem, bultām, zobeniem, šķēpiem, cirvjiem un vālēm. Lībiešu kapos atrasti divasmeņu zobeni ar sidrabotiem un glīti izrotātiem spaliem, šķēpu smalles, platasmeņu cirvji un citas ieroču paliekas.

Piedaugavas lībieši bija atkarīgi no Polockas lielkunga, kam maksāja meslus. Par to liecina Latviešu Indriķis

savā chronikā: „Bet ķēniņš prasīja, lai bīskaps atsakās no lībiešu kristīšanas, apgalvodams, ka viņa varā esot kristīt vai nekristīt lībiešus, viņa kalpus“. Bīskaps „nenoliedza, ka ķēniņam pienākoties mesli“.

8. Senlatvijas starptautiskais stāvoklis.

Līdz V. g. s. pēc Kr. dz. gofi no Skandināvijas pussalas un Gotlandes devās uz Bizantiju pa Vislu, Sanu un Dņestru. IV. g. s. beigās un V. g. s. sākumā slavi, virzīdamies no Karpatiem uz ziemeļiem un austrumiem, nogrieza viņiem šo ceļu. Tad viņi brauca uz Bizantiju pa Daugavu un Dņepru. X. g. s. ziemeļnieki sāka braukāt uz Melno jūru arī pa Somijas jūras līci, Ņevu, Ladogu, Volchovu, Ilmeni, Lovati, Dņepru. Tā tad Daugava piecus gadusimteņus (no V.—IX.) bija parastais satiksmes ceļš no ziemeļiem uz dienvidiem. Arī turpmākos gadusimteņos, tā saucamos vikingu laikos (793.—1030. g.) Daugava bija pazīstams satiksmes ceļš. Uz kāda rūnu akmens XI. g. s. rakstīts, ka „Sumurs cirta šīs rūnas par piemiņu Steinam, kas mira austrumos pie Daugavas grīvas“. Pa šo ceļu braukāja vikingi, nodarbojoties ar laupīšanu un tirdzniecību. Kāds rūnu akmens XI. g. s. stāsta par vikingu, kas dalījis „zeltu zemgaļu zemē“.

Vikingiem Daugavas krastos bija arī savas nomietnes; piem. Polocka, kur vēl 975. g. valdīja normanis Rognvalds. Arī uz lielā austrumu ceļa (Ņeva-Dņepra) viņiem bija pietātnes, kas izveidojās par pilsētām; piem. Novgoroda, Smoļenska, Ķijeva. Te viņi valdīja par krieviem, un paši ar laiku pārkrievojās. Polockas lielkungi turēja savās rokās Koknesi un piespieda lībiešus maksāt viņiem meslus. Plīskavas kungs ievāca meslus Tālavā. Latviešu Indriķis savā chronikā sēļus un letgaļus nosauc par Polockas kunga pavalstniekiem, kas viņam maksājuši meslus; bet citi vēstures avoti to neapstiprina. Krievu kapos dzelzs un bronzas lietu daudz mazāk nekā kaimiņu letgaļu kapos. Dažas krievu bronzas senlietas (aproces un saktis) atdarina letgaļu paraugus. Visbagātākos krievu kapos X. g. s. senlietas

noteikti apliecina letgaļu ietekmi. Tāpēc grūti atzīt letgaļus par Polockas lielkungu pavalstniekiem.

Nostiprinājušies krievu zemē, normaņi sāka apmeklēt arī Bulgaru uz Volgas un chazaru galvas pilsētu Itilu pie tagadējās Astrachanas. Te viņi satikās ar arābu tirgotājiem, kas par normaņu precēm maksāja sidraba naudā. Ārabi, laikam, pazinuši arī Tālavu; vismaz viņu rakstnieks Ibn-el-Vardi to min kādā savā darbā. Ārābu nau-
da atrasta gar Daugavas un Gaujas krastiem, Bauskas, Talsu un Ventpils apriņķos, Grobiņā, Kapsēdē pie Liepājas un citur. Tā tad vikingi ne tikai braukuši cauri tagadējai Latvijai, bet arī mainījuši te preces, stādamies sakaros ar šejienes iedzīvotājiem. Šo sakaru rezultāti sevišķi spilgti vērojami Tālavā, kur bijusi izplatīta kristīgā ticība krievu pareizticības veidā. Krievu kņazi, kas bija cēlušies no vikingiem, X. g. s. pieņēma Bizantijas pareizticību un sāka iepazīties ar grieķu kultūru. Viņi necentās uzspiest citām tautām kristīgo ticību. Tomēr tā izplatījās tajās zemēs, kur viņi ievāca meslus; piem. Tālavā. Par to liecina krievu vārdi, kas uzglabājušies latviešu valodā kristīgās ticības jēdzienu apzīmējumos; piem. zvānīt, kristīt, krusts, gavēt, pops, krustmāte, kūma u. c. Par Tālavas letgaļu kristīšanu liecina arī Indriķis savā chronikā: „Pliskavas krievi bija savā laikā kristījuši Tālavas letgaļus“. Šie Pliskavas krievi piederējuši pie „kri-
viču“ cilts; tāpēc latvieši viņus sauc par „krieviem“.

Kursā, Zemgalē, Sēlijā un Lībijā kristīgā ticība bija mazāk pazīstama. Šīs zemes visbiežāk apmeklēja zviedri un dāņi. Kristīgai ticībai viņi sāka piegriezt lielāku vērību XII. g. s., bet tikai atsevišķas personas. Tās mēģināja celt baznīcas un kristīt vietējos iedzīvotājus; bet bez manāmiem panākumiem. Kurši un daži citi šejienes iedzīvotāji, sīrodami Dānijas un Zviedrijas piekrastē, tur varēja iepazīties ar kristīgo ticību; bet nav norādījumu, ka viņi pie tās būtu pieturējušies savā dzimtenē.

Latvju senču tuvākie kaimiņi ziemeļos bija somu ciltis, no kurām izveidojās igauņu tauta. Ar viņām latvju senčiem bija diezgan naidīgas attiecības. Tomēr bija arī kultūrāli sakari — igauņi patapinājuši no latvju senčiem daudz

vārdu; piem. cirvis, pirts, rati, siens, dārzs un citus. Dienvidos no zemgaļiem, kuršiem un sēļiem dzīvoja viņu tuvākie radnieki leiši, ar kuriem bija pastāvīgi dzīvi sakari. Sēļu un leišu attiecības bija draudzīgas. Sliktākas bija zemgaļu un leišu attiecības, par ko liecina zemgaļu pilskalni gar Lietavas robežu un chronista ziņojumi par leišu sirojumiem Zemgalē un tās iedzīvotāju iebrukumiem leišu zemē.

9. Senbalti, Teutoņu ordenis, Polija un Lietava.

Senbalti izveidojušies no indoeiropiešu pirmtautas un, laikam, palikuši tās dzimtenē. Šai varbūtībai par labu runā tas, ka baltu valodas vislabāk uzglabājušas iedomājamās indoeiropiešu pirmatnējās valodas skaņas, dažādas patskaņu garumus jeb akcentus un locījumu pilnīgās galotnes. Minētās īpašības visvairāk piemīt leišu valodai — tās tautas valodai, kas, kā domā, palikusi savas pirmtautas (senbaltu) dzimtenes centrā, Nemuna baseinā. Ja senbalti ir palikuši indoeiropiešu pirmdzimtenē vai tās tuvumā, tad to kultūrai jābūt savas pirmtautas turpmākam izveidojumam. Indoeiropieši savā pirmdzimtenē bijuši gani, kaut gan arī zemkopības pirmsākumi viņiem bijuši pazīstami. Senbalti ir sasnieguši diezgan augstu attīstības pakāpi: viņi mācējuši apstrādāt dzelzi un tēraudu, ko tais laikos saukuši par plienu; nodarbojušies viņi ar lopkopību, graudkopību, dravniecību, medniecību, zveju, mājstarpniecību, amatniecību. Senbaltu arāji sajutuši savu atkarību no debesīm. Tāpēc viņi nevarējuši nepielūgt debestēvu, sauli un citas dabas parādības. Viņi arī ticējuši, ka mirušo dvēseles (veļi) dzīvo „viņā saulē“. Pakalniecīgi tiem devuši līdz kapā peļamo slotu, adatu, susekli un citus priekšmetus. Šīs parašas bija izveidojušās no dažādiem ticējumiem, kam asinsradnieku apvienībā bija liela nozīme. Ģints pirmtēvu neviens neatcerējās, bet visi šīs apvienības locekļi viņu cienīja, slavēja un pielūdza.

Tāpat viņi izturējās arī pret citiem ģints vecākiem. Protams, visām baltu ģintīm nebija pilnīgi vienāda kul-

tūra: dažas dabas īpatnības, ģeografiskais stāvoklis un kai-
miņu ietekme piešķīra katra novada iedzīvotājiem savu
īpatnēju seju. Ar laiku no viņiem izveidojās atsevišķas baltu
ciltis. Katrā ciltī bija sava apvienotāja vara: miera lai-
kos, laikam, bija ģints vecāko padome un kara laikā —
kopīgais vadonis, kuŗu vēlāk gotu ietekmē saukuši par
kungu — „kunigs“.

Iedzīvotājiem vairojoties, baltu tauta nevarēja palikt
savā dzimtenē. Lietavas zinātnieks K. Buga domā, ka no
baltu tautas vispirms atdalījušies senprūši. Viņi apme-
tušies apgabalos gar Vislas ieteku, Āismari un tālāk uz
austrumiem.

Vācu vēsturnieks Lamprechts atrod, ka senprūšiem bi-
juši savi muižnieki un valstiska iekārta, lai gan asins-
atriebība un citas ģints parašas vēl nebijušas izzudušas;
viņu zeme jau sen bijusi atklāta tirdznieciskiem sakariem,
kas veicinājuši augstākas kultūras attīstību. Kristīgo tic-
cību senprūšu zemē pirmie sāka sludināt poļi, bet bez
panākumiem.

Slavu tauta poļi bija ieņēmuši apgabalu ap Vidus-
oderu un Vislu. Ap IX. g. s. vidu viņi nodibināja
savu valsti. X. g. s. starp poļiem izplatījās kristīgā ticība
Romas katoļticības veidā. Kad Polijā iesākās jukas un
tā sadalījās daļu valstiņās, senprūši sāka uzbrukt poļu
zemēm. Visbiežāk pret viņiem bija jācīnās Mazovijas (ap
Vislas vidu) poļiem. Šīs zemes hercogs Konrads, piedzī-
vojis cīņā ar senprūšiem neveiksmes, aicināja palīgā Vācu
ordeni, ierādot tam zemes ap Vislas lejas galu. 1228.
gadā atnāca Hermans Balks ar Ordena bruņiniekiem un
lielāku pulku jātnieku un ieguva tiesības uz Kulmas zemi,
kuŗu viņam vēl vajadzēja iekaro. Šo iekarošanu vāci ie-
sāka ar lielu nežēlību. Kulmas zemē bija pazīstams vald-
nieks Pipins. Viņa māsas dēlu Balks dabūja ar viltu savā
pusē un ar viņa palīdzību ieņēma kādu pili, apkāva tās
sargus un sagūstīja Pipinu. Šo vīru Balks pavēlēja piesiet
zirgam pie astes, ievilkt Tornas pilī un tur sakropļotu pa-
kārt. Šāda rakstura cīņa turpinājās apmēram 50 gadus.

Senprūši varonīgi aizstāvējās, bet Ordenis saņēma ar-
vienu jaunus palīgspēkus no Vācijas; viņu zemē tika no-

metināti arī vācu zemnieki. Daļa senprūšu gāja cīņās bojā; pārējie pamazām tika pārvācoti.

Nostiprinājies senprūšu zemē, Teutoņu jeb vācu ordenis kļuva bīstams kaimiņš Polijai. XIV. g. s. sākumā viņš atņēma tai Rītpomerāniju un Gdanskas (Dancīgas) pilsētu. Ar to Polijai bija atgriezta pieeja pie jūras un iespēja uzturēt ciešākus sakarus ar Vakareiropas kultūrālākām tautām. Ātgūt pazaudētās zemes kļuva par tās nacionālo uzdevumu un Ordenis par galveno ienaidnieku. Bet cīnīties ar to nebija viegli. Ordenis bija noorganizējis labi disciplinētu karaspēku un pievienojis savām zemēm Žemaitiju, Jauno marku pie Oderas, Gotlandes salu un daudz novadu vairākās Eiropas valstīs; tam bija arī lieli naudas līdzekļi un priekšzīmīga zemes pārvalde.

Polijā šīnī laikā sāka iegūt lielu varu augstmaņi. Tas sevišķi skaidri bija vērojams, kad par ķēniņieni tika atzīta Jadvīga, kurai uz augstmaņu vēlēšanos vajadzēja precēties ar Lietavas dižkunīgu Jagaili. Poļu augstmaņi ar to gribēja panākt Polijas un Lietavas apvienošanu vienā valstī, lai apvienotiem spēkiem vērstos pret kopīgo ienaidnieku, vāciešiem.

XIII. g. s. leišiem un viņu tuvākiem radniekiem žemaišiem sāka uzbrukt vācieši un krievi. Āpdraudētais stāvoklis pamudināja leišus apvienoties. Pirmais viņu apvienotājs bija Mindaugs, kas savai valstij pievienoja arī daudzas krievu zemes. Pēc Mindauga nāves zemē izcēlās jukas, kurū laikā daži apgabali atdalījās no Lietavas. Tās vienību atjaunoja dižkunīgs Ģedimins (1315.—1340.). Viņš dibināja Viļņu, ko izraudzīja par savu galvas pilsētu. Ģedimins turpināja cīņu pret vāciešiem un krieviem. Viņš arvienu vēl pievienoja Lietuvai jaunus krievu apgabalus un saucās par „Leišu un krievu dižkunīgu“. Tos laikos Krievija bija saskaldījusies sīkās „daļu valstiņās“, par kurām valdīja tatāri, kas Krieviju iekaroja XIII. g. s. pirmajā pusē. Lai atbrīvotos no tiem, viņi labprāt padevās Lietavas valdniekam. Ģedimina dēli Olģerts un Ķeistutis turpināja sava tēva darbu, pievienodami krievu apgabalus un atsīzdami Ordeņa uzbrukumus. Reizē ar to Lietuvā izplatījās krievu valoda un pareizticība. Pēc Olģerta nāves

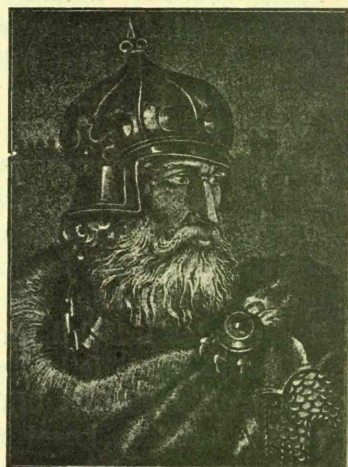
(1377. g.) par Lietavas dižkunigu nāca viņa dēls Jagailis, kas ar viltu sagūstīja savu tēva brāli Ķeistuti; cietumā viņu nogalināja.

Jadviga
(1386.—1434.).

Kazimirs III.
(1333.—1370.).

Ķeistutis (1345.—1382.).

1386. gadā Krakovā Jagailis kristījās un apprecēja Jadvigu. Kā Polijas ķēniņš viņš no šī laika saucās par Vladislavu II. Drīzi pēc tam iesākās leišu tautas kristīšana. Ar to bija jāizbeidzas Vācu ordeņa vēsturiskam uzdevumam un viņa varai, jo nebija vairs pagānu, pret kuriem viņš bija nācis cīnīties; tāpēc krustnešiem nebija vairs iemesla steigties viņam palīgā. Tanī pašā laikā Prūsijā bija vērojams nemiers ar Ordeņa rīcību. Sevišķi neapmierināti bija Ordeņa vasali; ar savu stāvokli un tiesībām nemierā bija arī bīskapi un pilsētas. Par iemeslu tam bija lieli nodokļi, kurus Ordenis nesaudzīgi piedzina pēc leišu sirojumiem. Pēc kāda leišu sirojuma vasali un pilsētas uzstājās pret šiem nodokļiem un nolēma aizstāvēt tos iedzīvotājus, kurus spaidītu par nodokļu nemaksāšanu. Ordeņa bruņinieki stipri kurnēja arī par to, ka lielmeistrs Konrads fon Jungingens aizstāvēja miera politiku attiecībā pret Poliju un Lietuvu, jo saprata, ka šo divu valstu kopdarbība Ordenim bīstama; bet bruņinieki ilgojās pēc cīņām un varas izplatīšanas. 1407. g. nomira Konrads fon Jungingens. Tūlīt radās pārliecība, ka miera laiki beigušies. Tā vēl vairāk pastiprinājās, kad par Ordeņa lielmeistru

iecēla Ulrichu fon Jungingenu, kas bija kara partijas piekritējs. Iemeslu karā nētrūka. Polija nevarēja aizmirst Rītpomerānijas un Gdanskas zaudējumu; tagad viņa negribēja atzīt Teutoņu ordeņa tiesības uz Jauno marku. Žemaitijas atņemšana bija iecirtusi Lietuvai lielu robu. To nevarēja aizmirst viņas varenākais dižkunigs Vitauts, kas sākumā gan vēl atzina Jagaiļa-Vladislava virskundzību, bet vēlāk kļuva pilnīgi patstāvīgs. Viņš pievienoja Lietuvai Smoļenskas kņazisti un vispārī stipri paplašināja savas valsts robežas. Viņa valdīšanas laikā Lietavas teritorija sniedzās no Baltijas jūras līdz Melnai jūrai un no Rietumbugas līdz Okas upei. Šis varenais dižkunigs palīdzēja žemaišiem, kad tie sacēlās pret vācu varu. Pašā Lietuvā bija neražas gads; Polijas ķēniņš pa Nemuna upi sūtīja leišiem dažus kuģus ar labību. Lielmestrs apgalvoja, ka tanīs paslēpti ieroči un tāpēc pavēlēja atņemt kuģus ar visu kravu. Polijas ķēniņa sūtņi devās pie lielmestra, bet nekā nepanāca. Tad sākās pirmie uzbrukumi. 1409. gadā labi apbruņoti Ordeņa pulki iebruka Dobržinas apgabalā pie Vislas un ieņēma tā pili. Tanī pašā laikā Lietavas pulki ielauzās Prūsijas austrumos un postīja laukus un pilsētas. Ar Ungārijas ķēniņa starpniecību tika noslēgts pamiers. To abas puses izlietāja lielāka kara spēka savākšanai un tā apbruņošanai. Šinī laikā pretinieki meklēja sev arī sabiedrotos un vienojās par saskaņotu rīcību; piem. Vladislavs II. satikās ar Vitautu Brestā un izstrādāja kara plānu.

1410. gada vasarā Lietavas kara spēks pievienojās poļu pulkiem. Šī armija kaujā pie Tannenbergas smagi sakāva Teutoņu ordeņa karapulkus. Pēc šīs kaujas Ordenis nevarēja atspirgt. Drīzi pēc tam, 1466. gadā, Polija ieguva to Prūsijas daļu, kas atradās Vislas kreisā krastā ar Gdanskas jeb Dancīgas pilsētu, bet Teutoņu ordenis atzina Polijas virsvaldību.

Polijas un Lietavas apvienošanās (ūnija) vājināja Lietuvu: valstī sākās cīņas starp pareizticīgiem, katoļiem un vecās leišu dabas reliģijas piekritējiem. Viņi vieni otru nolādēja un centās galīgi iznīcināt. Katoļu garīdznieki pa-

mazām iznīcināja leišu dabas reliģiju. Bet pareizticīgie palika un turpināja cīņu ar katoļiem.

Tādas pašas attiecības Lietuvā bija tautību starpā, jo krieviem, poļiem, leišiem, žīdiem un vāciešiem bija pretejas intereses: žīdi un vācieši kā amatnieki un tirgotāji pa lielāki daļai dzīvoja pilsētās un miestos; krievi bija galvenā kārtā dzimtļaudis; leiši bija dzimtļaudis un muižnieki; poļi centās iegūt muižas Lietuvā un ieņemt atbildīgākās vietas valdībā. Šādas pretešības noveda arī tautības pie asām sadursmēm, kas vājināja Lietavas valsti un pamudināja leišus ciešāki apvienoties ar Poliju; vēlāk poļu kultūra galīgi guva pārsvaru par krievu un pašu leišu kultūralajiem panākumiem.

10. Vāciešu ieceļošana un nostiprināšanās Libijā, Sēlijā un Letgalē.

Krusta karu laikā Vācijā attīstījās tirdzniecība. Reizē ar to uzplauka pilsētas un tajās attīstījās metalla darbnīcas, audeklu un vadmalas austuves, krāsotavas un citas rūpniecības iestādes. Tirgotāji to ražojumus veda uz citām zemēm pa Ziemeļu un Baltijas jūrām. Viņiem bija arī savas preču noliktavas Visbijā, Novgorodā un citur. Lai nodibinātu Vācijas virskundzību Baltijas jūrā, Fridrichs Barbarosa deva Ziemeļvācijas pilsētām sevišķas priekšrocības; piem. viņš atļāva krieviem un citām austrumu tautām iebraukt Lībekā un izbraukt no tās bez muitas un hanzas nodokļiem. Šo priekšrocību nebija dāņiem, kas līdz šim uzturēja tirdzniecības sakarus ar austrumu tautām. Tas liecina, ka Vācija gribēja izspiest dāņus no austrumu (Baltijas un Krievijas) tirgiem, kas tai arī izdevās. Vācijas tirgotāji, sevišķi Lībekas pilsoņi nodibināja preču noliktavu Ikšķilē Daugavas krastā. Vēlāk Vācijas izceļotāji nostiprinājās uz austrumu tirdzniecības ceļiem gar Daugavu līdz Polockai un gar Gauju līdz Pliskavai. Ar to viņi bija nodrošinājuši Vācijai Krievijas tirgu.

XII. g. s. beigās kopā ar vācu tirgotājiem Ikšķilē ieradās mūks Meinards. Viņš no Polockas lielkunga dabūja atļauju sludināt lībiešiem kristīgo ticību. Drīzi pēc tam

Meinards uzcēla baznīcas un mūra pilis Ikšķilē un Salaspilī. Brēmenes virsbīskaps iecēla viņu par Lībijas bīskapu. Lībieši kristījās mazā skaitā un tie paši vēl bieži atkrita no kristīgās ticības. Tad Meinards lūdza pāvestu sūtīt viņam palīgā krustnešus. Pats viņš drīzi nomira. Viņa pēcnācējs Bertolds ieradās Daugavas grīvā ar krustnešiem. Tie satikās ar lībiešiem smilšu kalnos; kaujā krita Bertolds; tomēr lībieši tika sakauti. Drīzi pēc tam lībieši piedraudēja nonāvēt garīdzniekus, kas palikšot viņu zemē pēc Lieldienām. Tad garīdznieki aizbrauca uz Saksiju, bet vācu tirgotāji iedeva lībiešu vecākiem dāvanas un ar to izglāba savu dzīvību.

Pēc Bertolda nāves pāvests Inocentijs III. iecēla par Livonijas bīskapu Brēmenes domkungu Albertu. Tas Saksijā un Vestfālē savāca svētceļniekus un 23 kuģos atveda tos uz Livoniju. 1200. gada pavasarī viņš ieobrauca Daugavas grīvā. Nopostot lībiešu laukus, Alberts piespieda viņus nomierināties un kristīties, bet pēc viņu vecākiem sarīkotā mielasta piespieda dot ķilām viņu dēlus, 30 vīrus, kuņus aizsūtīja uz Vāciju.

1201. g. pavasarī Alberts dibināja pie Rīdziņas ietekas Daugavā Rīgu, jo Ikšķile atradās tālu no jūras un Gaujas. Jaunajā pilsētā ieradās Saksijas un Vestfāles amatnieki un tirgotāji, kas te apmetās uz dzīvi. Svētceļotāji, turpretim, rudenos brauca atpakaļ uz Vāciju. Tāpēc Alberts 14 reizes ceļoja uz Vāciju, vervēja tur kareivjus un veda tos uz Livoniju. Daži bruņinieki palika Livonijā. Tiem Alberts izdeva zemes gabalus uz „lēņu tiesībām“; piem. Konradam Meiendorfam viņš atdeva Ikšķili un Danielam — Lielvārdi. Šie vasali bija pilnīgi atkarīgi no bīskapa.

1202. gadā Alberta palīgs mūks Teodorichs nodibināja „Kristus kareivju brālību“, kuņai pāvests deva Tempļa ordeņa statūtus un atļāva nēsāt sarkanu krustu un zobenu uz balta mēteļa. Šis nozīmes dēļ to sauca par „Zobenbrāļu ordeni“. Tas bija labi noorganizēts, apbruņots un disciplinēts spēks zemē.

Tagad ieceļotāji bija labi sagatavojušies cīņai pret šejienes iedzīvotājiem. Šai cīņā liela nozīme bija arī Alberta taktikai — skaldi un valdi. Iepazinies ar šejienes iedzi-

votāju attiecībām, viņš nodibināja labas attiecības ar Zemgales lielkungu Viestartu un izmantoja viņu savā labā: kopā ar zemgaļiem viņš gāja pret leišiem un lībiešiem un vairāk reizes izpostīja leišu zemi. Piespiedis Daugavas lībiešus atzīt vācu virsvaldību, viņš vērsās pret Gaujas lībiešiem, savedot tos pašus ķildā: Turaidas kungs Kaupo, kas bija apmeklējis pašu pāvestu Romā un palicis par dedzīgu kristīgās ticības piekritēju, palīdzēja vāciešiem uzvarēt savus ciltis brāļus. Šajās cīņās vāciešu pusē bija arī zemgaļi. Lībieši aicināja palīgā Polockas lielkungu. Tas ar lielu kaņaspēku uzbruka Ikšķīlei un Salaspilij, bet bez panākumiem. Tad lībieši padevās vāciešiem, kristījās un apsolījās maksāt desmito tiesu.

Drīzi pēc tam Lībijai uzbruka leiši. Viņi pārgāja pār Gauju, laupdami un apkaudami ļaudis ciemos. Kad leiši ar laupījumu un gūstekņiem devās mājās, vācieši kopā ar lībiešiem un letgaļiem dzinās viņiem pakaļ. Daugavas krastā sākās sīva cīņa: leiši ilgi turējās vāciešiem pretim, bet beigās viņi tomēr bēga pa mežu un pa ceļu, pamezdami gūstekņus un laupījumu. Vācieši pārmeta sēļiem, ka tie laižot leišus pāri savai zemei. Lai tas neatkārtotos, viņi nolēma ieņemt Daugavas kreiso krastu ar lielāko apcietinājumu Sēlpili. Tad vāciešu, lībiešu un letgaļu kaņaspēks pārgāja pār Daugavu un ielenca Sēlpili. Sēļi vāciešiem pretojās, bet nespēja tos uzvarēt: vācieši piespieda sēļus dot ķīlniekus, kristīties un izdzīt no savas pils leišus.

Pēc krievu neveiksmes pie Ikšķiles un Salaspils, Kokneses kungs piedāvāja Albertam pusi no savas pils par palīdzību pret leišiem. Tā kā ar vāciešiem grūti bija sadzīvot, tad drīz pēc vienošanās viņš mēģināja tikt no tiem vaļā, nonāvēdams 17 vīrus, kas strādāja pie Kokneses pils nostiprināšanas. Tad bīskaps aicināja uz Rīgu savus karēvjus un krustnešus. Dabūjuši par to zināt, Kokneses krievi nodedzināja savu pili un aizbēga. Tad bīskaps saņēma savā pārzināšanā visu Koknesi. Ar Jersikas kungu vācieši kaņoja vēl vairākas reizes. Beigās Jersika palika vāciešu rokās: ķēniņš Visvaldis atdāvināja savu zemi Jauņavai Marijai un 1209. g. no bīskapa Alberta saņēma kā

lēni tos novadus, ko vācieši vēl nebija ieņēmuši. Tad krievi atteicās ievākt no lībiešiem meslus.

Tālavieši, kuŗu zemei gāja cauri tranzīta ceļš uz Pliskavu, maksāja meslus šīs zemes kungam. Vācieši centās iegūt šo ceļu savā pārziņā, tāpat kā viņi jau bija ieguvuši Daugavas ceļu. Tālavas tuvākie kaimiņi — idumieši un imerieši viegli ļāvās kristīties un pieņēma priesterus. Tālavas kungi arī atrada, ka viņiem izdevīga vācu aizsardzība pret leišiem un igauņiem, kas ļoti bieži postīja viņu zemi. Tāpēc Beverīnas kungs Tālvaldis, Sateklas Rūsiņš un Aūtīnas Vardotis noslēdza līgumu ar vāciešiem un uzsāka cīņu pret igauņiem. Kopīgos karagājienos tālavieši sadraudzējās ar vāciešiem un pārmainīja krievu pareizticību pret vācu katoļticību. Reizē ar to viņi atzina bīskapa varu un apsoliņa maksāt mēru labības no katriem diviem zirgiem par aizsardzību pret igauņiem un leišiem. No šī laika Beverīnas kungs bija bīskapa vasals, jo 1224. g. Rameķis nosaukts par „vīru“ un viņa zeme par piederumu.

Par pārējās Letgales padošanos vācu virsvaldībai nav noteiktu ziņu. Latviešu Indriķis savā Livonijas chronikā vairākās vietās norāda uz letgaļu patstāvīgu rīcību; piem. viņi iet sīrot Krievijā. Tas liecina, ka reizē ar Kokneses un Jersikas ieņemšanu un tālaviešu kristīšanos visa Letgale nav atzinusi vācu virsvaldību. Vērojams, ka vācieši pamazām ieņēmuši atsevišķas pilis, nosūtīdami savus priesterus vai soģus uz tām zemēm, kuŗu iedzīvotāji ir bijuši ar mieru uzņemt viņus savu iepriekšējo kungu vietā. Daži kungi atkal labprāt atzinuši sevi par bīskapa vasaliem.

Pliskavas krievi negribēja atzīt vācu varu Tālavā. Kad dažas igauņu ciltis griezās pie krieviem pēc palīdzības pret vāciešiem, tad Pliskavas kņazs Vladimīrs uzbruka Odempes pilij un piespieda vāciešus to atstāt. Krievu panākums pamudināja arī citus igauņus sacelties pret vāciešiem; bet krievi turpināja parastā kārtībā meslu ievākšanu Tālavā. Tad bīskaps Alberts griezās pēc palīdzības pie Dānijas ķēniņa Valdemāra II. Valdemārs ar prieku pieņēma šo priekšlikumu, kas viņam deva iemeslu ieņemt Igauniju un ar to vājināt Vācijas ietekmi Baltijas jūras piekrastē. Viņš 1219. g. ar lielu karaspēku izcēlās Ziemeļ-

īgaunijā, noplēsa īgaunū pili Lindanisse un uzcēla tās vietā Rēveles cietoksni. Atstājis tur savu garnizonu un bīskapu, ķēniņš ar pārējo karaspēku atgriezās Dānijā. Drīzi pēc tam Dienvidīgaunijā sākās sacenšanās dāņu un vāciešu starpā. Par to stāsta Latviešu Indriķis Livonijas chronikā: bīskaps Alberts sūtīja savus priesterus kristīt Virzemes īgaunus. Viņi „kristīja 14 ciemu iedzīvotājus kopā ar viņu vecāko Tabelīnu, ko vēlāk dāņi pakāra par to, ka viņš bija pieņēmis rīdzinieku kristību un savu dēlu atdevis ķīlām Ordeņa brāļiem. Tamdēļ pārējie viriešu novadi izbijās dāņu draudu, nepieņēma Rīgas priesterus, ataicināja dāņus, kas bija viņu kaimiņi, un kristījās. Virieši ticēja, ka visiem kristīgiem, kā dāņiem, tā vāciem, ir viens Dievs, viena ticība, viena kristība, un domāja, ka necelsies nekādas ķildas, ja viņus kristīs kaimiņu dāņu priesteri. Bet rīdzinieki uzskatīja Vidzemi par savu piederumu, tāpēc ka viņi to bija dabūjuši kristīgās ticības jūgā, un sūtīja turp savus priesterus kristīt ļaudis. Tomēr dāņi, gribēdami dabūt zem savas varas šo kaimiņu zemi, sūtīja turp savus priesterus, it kā svešā druvā, un tie kristīja dažus ciemus, bet kur paši ātri nevarēja nokļūt, turp sūtīja savus ļaudis, likdami tiem katrā ciemā uzcelt lielu koka krustu un izdalīt svaidāmo ūdeni starp zemniekiem, lai tie mājās apslacina sievietes un bērnus. Tādā kārtā dāņi mēģināja aizsteigties vāciem priekšā un visu šo zemi nodot dāņu ķēniņa rokās.“ No divām pusēm spaidīti, īgaunī pazaudēja savu neatkarību. Ziemeļīgauniju paturēja Dānija; Dienvidīgaunija nonāca vācu virsvaldībā. 1224. g. vācieši, dāņi un krievi izlīga savā starpā. Tad zemē iestājās miers un klusums. Sāmsalā gan vēl turpinājās cīņas. 1226. g. vācieši nokļuva turp pa ledu un iekaroja visu zemi.

11. Kuršu un zemgaļu brīvības cīņas.

Vācieši viegli un ātri nostiprinājās Lībijā un Letgalē, jo tajās nebija savas lielkunga varas. Citādi tas bija ar zemgaļiem, kurjiem bija tāda vara. Vāciešu cīņa pret zemgaļiem ilga veselu gadu simteni līdz XIII. g. s. beigām.

Zemgaļi jau XII. g. s. ar neuzticību raudzījās uz vācu ienācējiem. Pāvesta aizliegums tirgotājiem iebraukt Zemgales ostā šo neuzticību vēl pavairoja. Tomēr lielkungs Viestarts atrada par vajadzīgu noslēgt ar vāciešiem zināmu sabiedrību. Uz to viņu pamudināja pastāvīgie leišu uzbrukumi Zemgalei un vēlēšanās tuvāk iepazīties ar vāciešu kara mākslu. Vispāri Viestarts ar tādu pat tālredzību vadīja savu valsti, ar kādu bīskaps Alberts centās to iegūt. Ābu lielo politīķu starpā ilgāku laiku pastāvēja diezgan draudzīgas attiecības. Tās sekmēja zemgaļu tuvināšanos vāciešiem.

1218. g. Sēlijas bīskapu iecēla par Zemgales bīskapu; tas liecina, ka kristīgā ticība bija sākusi izplatīties Zemgalē; Mežotnē bija pat radusies stipra vācu piekritēju grupa, kas kristījās un atļāva pulcīnam vāciešu palikt pili, lai sludinātu kristīgo ticību mežotniešiem un aizstāvētu tos. Tad Viestarts lauza miera līgumu ar savu līdzšinējo sabiedroto Rīgas bīskapu, iesāka cīņu pret Mežotnes atkritējiem un noslēdza kara draudzību ar leišiem. Viestartam neizdevās ieņemt Mežotnes pili. Tomēr, sakāvis vācu palīga spēkus, viņš piespieda Mežotnes vāciešus atstāt pili. Nākošā gadā vācieši atkal ieņēma Mežotni. Tad vācu iespaids varēja sekmīgāk izplatīties. Viestarts gan nepalika par vācu draugu pat tad, kad 1225. g. viņu aicināja uz Rīgu pāvesta legāts Modenas bīskaps Viļums un mēģināja pierunāt kristīties. Viestarts piekāpās tiktālu, ka atļāva vienam priesterim sludināt Zemgalē kristīgo ticību. Naidīgas attiecības vāciešu un zemgaļu starpā turpinājās arī pēc tam; piem. 1228. g. zemgaļi kopā ar kuršiem ieņēma un izpostīja Daugavgrīvas klosteri un apcietinājumus. Vācieši atkal izdarīja iebrukumu Zemgalē. Tad Viestarts ar saviem karapulkiem uzbruka Aizkrauklei. Pēc tam kādu laiku bija miers. Vācu iespaids Zemgalē, laikam, arvien vairāk nostiprinājās.

Zobenbrāļu ordenis bija ievadījis sarunas par apvienošanos ar Teutoņu ordeni, kas bija nometies senprūšu zemē. Teutoņu ordenis piedāvājumu noraidīja. Pēc dažiem gadiem tas nosūtīja divus brāļus uz Livoniju novērot Zobenbrāļu dzīvi. Viņi deva par to nelabvēlīgu

atsauksmi. Apvienošanās jautājumu vajadzēja izšķirt Teutoņu ordeņa mestram. Sarunu laikā Zobenbrāļu ordenis bija gājis „pastaigāties“ uz Lietavu. Ar laupījumu tas steidzās mājās. Pie Saules leiši un zemgaļi uzbruka vāciešiem un apkāva gandrīz visus Ordeņa brāļus. Tas notika 1236. gadā. Tad Zobenbrāļu ordenis izbeidza savu patstāvību un iestājās Teutoņu ordenī un kļuva par tā nodaļu, kas parasti tiek saukta par Livonijas ordeni. Tas centās iegūt jaunas zemes austrumos no Tālavas, ielauzās krievu zemē, ieņēma Pliskavu un devās tālāk Novgorodas zemēs. Vāciešiem stājās pretim Novgorodas kņazs Aleksandrs Nevskis, atņēma iekarojās zemes un sakāva vācu pulkus uz Peipusa ezera ledus 1242. g. Ar to vācu spiešanās uz austrumiem bija apturēta.

Pēc kaujas pie Saules pret vāciešiem sacēlās kurši. XIII. g. s. sākumā viņi mēģināja cīnīties pret vāciešiem, bet bez paliekošām sekmēm. Šīs neveiksmes pamudināja kuršus noslēgt līgumu ar vāciešiem. Sacenzdamies ar vāciešiem Ālnas Balduins, pāvesta legāts, noslēdza 2 līgumus ar Pieventas kungu Lamekīnu un Ābavas kuršiem 1230. un 1231. g. Pēc šiem līgumiem kurši solās kristīties, pieņemt priesterus, dot ķilniekus un atvēlēt savas zemes pāvestam: „Tās pašas nodevas, kuņas uzliktas Gotzemes iedzimtiem, kuršiem būs jādod savam bīskapam un augstākiem baznīckungiem... Mēs nodrošinām viņiem uz visiem laikiem brīvību, kamēr viņi neatkritīs no kristīgās ticības. Kad līgums būs noslēgts un parakstīts un līdz ar to dabūjis pastāvīgu spēku, viņiem nāksies iet karā pret pagāniem, gan aizstāvojot kristīto zemes, gan izplatot ticību. Divu gadu laikā viņiem jāstādās priekšā pāvestam un visās lietās jārikojas pēc viņa pavēlēm.“ Šos līgumus kurši noslēdza ar nolūku atrast aizsardzību kristīgās baznīcas klēpī. Tagad viņi bija atkarīgi tieši no pāvesta. Pret to uzstājās Rīgas vācieši un piespieda kuršus noslēgt jaunu līgumu ar smagākiem noteikumiem. Tad vācieši sāka viņu zemi dalīt un izdāvāt, bet pašus kuršus apkrāva klaušām un nodevām. Šādos apstākļos viņi meklēja palīdzību pie leišiem un 1236. g. sacēlās, domādami, ka vācu vara galīgi satriekta. Bet ordenis drīzi savus spēkus at-

jaunoja un apspieda kuršus, nopostīdams viņu pilis un celdams savas pilis Kuldīgā, Embūtē, Grobiņā, Dundagā. Ar leišu palīdzību kurši vēl mēģināja nokratīt vācu virskundzību, bet bez panākumiem; tikai 1260. g. pie Durbes leiši smagi sakāva vāciešus, tāpēc ka kaujas laikā no vāciešiem atkarīgie kurši pārgāja ienaidnieka pusē. Tad sākās vispārīgā kuršu sacelšanās. Viņi atkal aicināja palīgā leišus un kopā ar tiem ieņēma vairākas vācu pilis, bet atgūt atpakaļ zaudēto brīvību viņiem neizdevās: saņēmuši papildu spēkus, vācieši pamazām iekaroja atpakaļ savas pilis. Tad visa zeme atkal atradās viņu rokās. 1267. gadā Ordenis noslēdza ar kuršiem jaunu līgumu ar 14 pantiem. Šī līguma galvenie punkti šādi: zeme, kur kāds nometies uz dzīvi, paliek viņa paša un mantnieku īpašums līdz ceļturtai radniecības pakāpei; kuršiem jānodod ordeņa brāļiem no katra zirga, sākot ar 4. g. vecumu, kunga tiesa — divi pūri rudzu; katram kuršu saimniekam jāstrādā Ordeņa muižās četras dienas gadā savā novadā — divas dienas vasarā, divas ziemā; kad Ordenis ceļ pilis, tad tiem, kas bija atteikušies no kristīgās ticības, jākalpo pie būves darbiem veselu mēnesi savā maizē.

Zemgalē pēc kaujas pie Saules drīzumā, laikam, nav notikušas nopietnas cīņas: chronikas par tām neziņo; tikai ap 1250. g. vācieši iebrukuši Zemgalē un piespieduši tās iedzīvotājus maksāt meslus un dzīvot mierā ar Ordeni, atzīstot tā virsvaldību. Šāds stāvoklis turpinājās apmēram deviņus gadus. 1259. g., drīzi pēc kaujas pie Skodas, kad žemaiši sakāva vācu kaņapulklus, zemgaļi padzina vācu pilskungus un pilnīgi atkratījās no vācu valdības. Tad sākās cīņas, kurās vāciešiem ilgāku laiku nebija panākumu, kamēr viņi neuzcēla uz Zemgales robežām Jelgavas (Mintavas) pili (1266. g.), no kurienes bija vieglāk iebrukt Zemgalē. Pēc dažiem gadiem vācieši ieņēma Tērveti un Mežotni. Tad 1272. g. tika noslēgts miera līgums, pēc kura zemgaļiem jāiet darbā divas dienas vasarā un divas dienas ziemā un jānodod tādas pašas nodevas kā kuršiem; soģiem jāspriež tiesa 3 reizes gadā pēc latviešu un igauņu tiesībām un ierašām.

Dažus gadus zemgaļi cieta svešos soģus un gaidīja

izdevīgu brīdi, lai no tiem atsvabinātos. 1279. g. vācieši atgriezās no sirošanas Lietuvā. Pie Aizkraukles viņus panāca leiši. Zemgaļi, kas bija spiesti piedalīties vācu karaģājienu, viņus atstāja. Šis zemgaļu solis deva leišiem uzvaru par vāciešiem. Tad zemgaļi sacēlās Nameikā vadībā, ieņēma Tērveti un ilgāku laiku to aizstāvēja, kamēr vācieši no pils neatkāpās un neatzina dažas viņu tiesības, apmierinādamies ar zemgaļu solījumu maksāt meslus un nedarīt kristīgiem nekādu ļaunumu. Leiši aicināja Nameiku par karavadoni cīņai pret Teutoņu ordeni. Viņš aicinājumu pieņēma un ar saviem zemgaļiem piedalījās kara gājienu uz Prūsiju, kur izcīnīja vairākas spīdošas uzvaras, bet pats vairs nepārnāca dzimtenē.

Vācieši pārliecinājās, ka zemgaļi atklātās kaujās nav uzvarami. Vajadzēja atrast citus cīņas paņēmienus. 1286. g. vācieši uzcēla pretim Tērvetei „Svētā kalna pili“, no kurienes bija iespējams pastāvīgi traucēt zemgaļus darbā un sistematiski viņus iznīcināt. To zemgaļi saprata, un tāpēc kopā ar leišiem mēģināja ieņemt Svētā kalna pili, bet tas viņiem neizdevās. Tad tērvetieši nodedzināja savu pili un aizgāja uz Rakti.

Drīzi pēc tam zemgaļi uzbruka Rīgai un, atpakaļ atgriežoties, sakāva vāciešus pie Garozas upes. Bet vācu spēki nebija iznīcināmi, jo viņi vēl arvienu saņēma palīga spēkus no Vācijas. Tāpēc viņiem netrūka kareivju zemgaļu sistematiskai iznīcināšanai. „Kad tie (zemgaļi) domāja art un tiem bija jāsej, tad atnāca viņu kaimiņi un paņēma tiem vīru līdzī ar visu zirgu. Bet, izbailem pārejot, brāļi tūdaļ atkal salasījās kopā un iejāja no jauna viņu zemē, laupīdami un dedzinādami... Nāca viņu labība gatava, tad nokapāja to gar zemi kā zāli... Kad tie tad laukus atkal iekopa un mazliet palika drošāki, brāļi steigšus bija atkal gatavi un jāja tiem no jauna virsū ar karaspēku... Tad bieži tiem bija ko žēloties un tie palika pliki un nabagi. Pēdīgi tiem apnīka tādi laiki. Tie atstāja Dobeli... Tad kāda daļa no tiem nonāca Raktē... Dobeli tomēr pēc tam drīzumā nodedzināja...

Raktes pilij ķērās tāpat klāt, kā to darīja ar Dobeli. Kādam laikam tie ņemās turēties pretim; bet pie tiem

tik bieži nojāja ar karaspēku un nodedzināja tur visapkārt visu tik tīri klaji, ka tiem tā' apnika dzīvot... Tad pili tje gluži atstāja un aizgāja uz citu zemi." Raktēs pili zemgaļi nodedzināja.

Talu aiz mežiem Sidrabenes pili zemgaļi vēl turējās ilgāku laiku. Bet arī te vācieši tos atrada un turpināja iesākto iznīcināšanas darbu. Par to chronists raksta šādi: „Tā saposās dažs labs karaspēks un gāja uz Sidrabeni — gan jāšus, gan kājām, un nodarīja tiem lielisku postu. Viņu pils sētu redzēja biežāk degam, nekā tiem varēja būt pa prātam, un kas neglābās pili, to sagūstīja vai nokāva. Tad zemgaliešus tur dzirdēja žēlojamies un dziedam to pašu gaudu dziesmu, ko dziedāja Dobelē un Raktē.“ Zemgaļi atstāja Sidrabeni; daļa no viņiem aizgāja uz Lietuvu un Kursu; pārējie palika savā dzimtenē un padevās vāciešiem. Tie Sidrabenes pili nodedzināja līdz pašiem pamatiem. Tā beidzās (1290. g.) zemgaļu varonīgā cīņa pret vāciešiem.

12. Livonijas valstis.

Iekarotās zemes dēvēja par Livoniju jeb Līvu zemi. Katoļu baznīca sauca tās par Dieva mātes Jau navas Marijas zemi. Šī zeme bija „Svētās Romas vācu nācījas ķeizarvalsts“ un katoļu baznīcas kopīpašums, kur nodibinājās uz feodalisma pamatiem organizētas valstiņas. Kā Vācijas valsts sastāvdaļas jeb novadi tās bija atkarīgas no ķeizara, kas viņu valdniekus atzina par saviem vasaliem ar visām zemes kungu tiesībām. Tie tika iecelti firstu kārtā. Tā kā feodalisma ziedu laikos Vācijas firsti bija gandrīz pilnīgi patstāvīgi, tad arī Livonijas zemes kungi ķeizara suverenitātes tikpat kā nemaz nemanīja. Daudz lielākā nozīme Livonijas valstiņu dzīvē bija katoļu baznīcas galvai — pāvestam. Viņš atzina, ka Pēterā krēslam Romā ir Livonijā suverēnās varas tiesības un pati šī zeme pieder tam „ar visām tiesībām kā īpašums“. Tās valdnieki bija bīskapi, pie kuŗu iecelšanas pāvestam bija noteikšana. Viņš apstiprināja par bīskapiem tikai tos kandidātus, par kuŗu paklausību bija pārliecināts.

Pāvests iejaucās arī Livonijas valstiņu attiecībās, izšķirdams visas strīdīgās un svarīgās lietas. Bet arī šī atkarība ar katru gadusimteni palika vājāka.

Livonijā bija Rīgas virsbīskapija un trīs bīskapijas — Kurzemes, Tērbatas un Sāmsalas-Vīkas. Dāņu ķēniņš Valdemārs II. 1219. g. nodibināja bīskapiju arī Rēvelē, bet tās bīskapam nepiederēja zemes kunga vara.

Rīgas bīskapija līdz 1213. g. bija atkarīga no Brēmenes virsbīskapa. Minētā gadā pāvests Inocentijs III. to no šīs atkarības atsvabināja un atzina par atkarīgu tikai no Pēterļa krēsla Romā. Bīskaps Alberts lūdza pāvestu paaugstināt šo bīskapiju par virsbīskapiju, bet viņa laikā tas nenotika. Rīgas bīskapija paaugstināta par virsbīskapiju tikai 1254. gadā.

Citas Livonijas bīskapijas jau bija nodibinājušās, un bīskapi tajās savu varu nostiprinājuši, kad Rīgas bīskaps tika paaugstināts par virsbīskapu. Tāpēc bīskapi jutās diezgan neatkarīgi no sava virsbīskapa, lai gan viņi kā garīga amata personas atradās tā pārraudzībā. Arī pāvesti neļāva virsbīskapa varai pieaugt un turpināja pabalstīt bīskapus viņu patstāvības un neatkarības cīņās.

Rīgas virsbīskaps un pārējie Livonijas bīskapi kā Vācijas firsti varēja savās teritorijās jeb novados spriest tiesu, ņemt muitu, celt pilis, dibināt pilsētas, izmantot zemes bagātības, iesaukt sava novada ļaudis karaklausībā, gādāt par mieru un drošību, kalt naudu, noteikt publiskās nastas. Šīs virskundzības tiesības bija daļa no Vācijas ķeizara suverēnās varas, kuŗu tas minētās teritorijās zaudēja, t. i. atdeva saviem firstiem-virsbīskapam un bīskapiem.

Tiesa bija laicīgā un garīgā. Laicīgas tiesas varu firsti saņēma no Vācijas ķeizara. Viņi parasti paši netiesāja, bet iecēla savā vietā tiesnešus jeb soģus. Rīgas pilsētas rātei Modenas Viļums 1225. g. deva tiesības vēlēt pašai savu soģi un likt to priekšā virsbīskapam apstiprināt amatā. Garīgo tiesas varu bīskapi saņēma no pāvesta; Rīgas virsbīskapam piederēja garīgā virstiesneša tiesības visā Livonijā.

Pirmās Livonijas naudas vērtību noteica bīskaps Alberts 1112. g. — no vienas Gotlandes mārciņas sidraba $4\frac{1}{2}$ Rīgas mārkas; viena mārka bija 24 šķiliņus liela, bet šķiliņš — 8 peniņus. Tā tad pirmā Livonijas nauda bija Gotlandes naudas vērtībā, tikai forma bija citāda. Ār laiku arī Rīgas pilsēta ieguva tiesības izlaist savu naudu; uz tās virsbīskapam bija jāuzspiež sava zīme.

Pilis sāka celt Meinards. Alberts dibināja Rīgu, kurai Modenas Viļums deva 1226. g. pašvaldības tiesības ar rātes iecelšanas aktu; tad Rīga dabūja arī savu zīmogu un vairogu. Tomēr tā bija tikai bīskapam paklausīga teritorija.

Bīskapiem bija tiesības ievākt nodokli. Uz šī pamata viņi ņēma no savas teritorijas iedzīvotājiem tā saucamo desmito tiesu. Publiskās nastas bīskapi uzlika vietējiem iedzīvotājiem, noslēgdami ar tiem padošanās līgumus, pēc kuriem viņi apņēmās pildīt darba klaušas; piem. celt pilis, taisīt ceļus un citas.

Rīgas virsbīskapam un pārējiem Livonijas bīskapiem kā Vācijas firstiem bija arī tiesības piedalīties reichstaga sēdēs un parakstīt tā lēmumus, kuriem bija saistīgs spēks arī Livonijā. Šos lēmumus nevarēja atcelt vēlāk nodibinātais Livonijas landtāgs. Savā praktiskā politikā Livonijas zemes kungi, kā jau aizrādīts, maz rēķinājās ar Vācijas suverēno varu.

Bīskapiem bija palīgi un padomnieki, domkapitula locekļi.

Bīskaps Meinards Ikšķilē nodibināja „Jaunavas Marijas konventu“. Tā locekļi nēsāja melnus ar siksnu sajoztus svārkus. Bīskaps Alberts uzcēla Rīgā doma baznīcu un pārcēla minēto konventu uz Rīgu pie doma baznīcas. 1210. g. viņš konventa locekļiem jeb domkungiem ievēda melno svārku vietā baltu uzvalku un deva pašai iestādei jaunus statūtus. Tagad domkungiem ierīkoja kopdzīvi pēc klosteru parauga: domkungiem bija jāguļ vienā istabā un kopēji jātur maltīte.

Katram kapitula domkungam bija savs amats un pienākums; kapitula priekšnieks bija prāvests, bīskapa pir-

mais palīgs un vietnieks. Citi galvenie amati bija šādi: kancelejas priekšnieks, pagrabmeistars, kas gādāja par kopdzīves uzturu, skolas pārzinis un kasieris.

Doma baznīcas bija arī Tērbatā, Piltēnē un citu bīskapiju galvas pilsētās. Pie šīm doma baznīcām arī pastāvēja kapituli ar domkungiem. Visi kapituli savus lēmumus pieņēma ar balsu vairākumu.

Lai pārvaldītu savas valstis, bīskapi bija spiesti pieņemt darbiniekus un izdot viņiem zemi, ar tiesību to saimnieciski izmantot un pārvaldīt. Šinī nolūkā viņi centās ārzemēs savāktos krustnešus aizturēt Livonijā, saistot tos pie sevis ar vasala līgumiem un dodot viņiem zemi uz lēņu tiesībām. Vasalam bija pārvaldīšanas, tiesas turēšanas, nodokļu ievākšanas un vēl citas tiesības savā novadā. Savam lēņa kungam viņš zvērēja uzticību un solījās iet kaŗā, kalpot galmā, piedalīties „vīru tiesā“ kā piesēdētājs, izpildīt sūtņa, pilnvarnieka, robežu komisijas locekļa un citus pienākumus. Vissvarīgākais bija vasala kaŗa dienests — viņam vajadzēja iet kaŗā personīgi kaŗa kumeļā, bruņās un kopā ar saviem „kalpiem un tautu, vāciem un nevāciem“. Lēņa kungam bija tiesības tiesāt savu vasalu jeb yīru un prasīt lēņa atjaunošanu, kad pārtrūka uzticības un kalpības saites, lēņa kungam vai vīram mainoties.

Sadalot bīskapiju terriŗorijās, vasalu novados, zemes kungi savu valsts varu gandrīz pilnīgi atdeva vasaliem un paši bija gan valdnieki, bet bez pavalstniekiem, jo zemes iedzīvotājiem ar viņiem nebija nekādu sakaru; viņi pazina tikai vasalus, savus tiešos kungus.

Bez virsbīskapijas un bīskapijām Livonijā vēl bija Ordeņa valsts. Par tās tiesisko stāvokli 1207. g. raksta Indriķis savā Livonijas chronikā: „Un kā viņš (bīskaps) bija Livoniju saņēmis no ķeizara ar visu augstāko varu un tiesībām, tā atdeva viņiem (Ordenim) vienu trešo daļu ar visām tiesībām un augstāko varu“. Tā tad Ordenis saņēma savu daļu ar tādām pašām tiesībām, ar kādām bīskaps to bija saņēmis no ķeizara, t. i. lēņos. To apstiprina arī Modenas Viļums: „Mestrs un citi vasali tur bīskapa zemi par feodu“. Kāds 1226. g. līgums starp Ordeni un Rīgu liecina, ka Ordeņa brāļu stāvoklis bija līdzīgs rī-

dzinieku stāvoklim; kā vieni, tā otri solīja bīskapam uzticību un uzskatīja to par savu kungu. Šāds stāvoklis palika spēkā arī pēc Zobenbrāļu iestāšanās Vācu ordenī. Tam pat tika atgādināts, ka Ordeņa brāļi Livonijā paliek arī uz priekšu vietējo bīskapu tiesas varā.

Tāds pats stāvoklis Ordenim bija arī Tērbatas un Sāmsalas bīskapijās, tikai trešdaļas vietā Tērbatas bīskapijā viņš saņēma pusi no visas iekarotās zemes. Vīkā, turpretīm, par lēņu tiesībām nevar būt runa, jo te 1242. g. Ordenis ieguva zemes ceturto daļu ar visām brīvībām. Arī Jervuzemē Ordenis bija suverēns zemes kungs: dāņu ķēniņš Valdemārs II. to viņam dāvāja 1238. g. ar visām tiesībām un laicīgām priekšrocībām. Visbrīvāk Ordenis jutās Kurzemes bīskapijā. Te 1245. g. viņš dabūja divas trešdaļas zemes, bet bīskaps tikai vienu trešdaļu. Arī tiesību ziņā Ordenis te bija pilnīgi neatkarīgs zemes kungs; bīskapam te bija tikai tiesības iesvētīt baznīcas, amata personas, altārus un izpildīt citus garīgus aktus. Gandrīz tikpat patstāvīgs zemes kungs Ordenis bija arī Zemgalē un Sēlijā: tur viņš saņēma trešo daļu ar visām tiesībām un laicīgo tiesas varu.

Tā tad Ordenis bija atkarīgs no bīskapiem Rīgas virsbīskapijā, Tērbatas un Sāmsalas bīskapijās. Tur tas solīja bīskapiem uzticību un paklausību, aizstāvēja zemi un baznīcas ne tikai savā, bet arī bīskapu teritorijā, atbildēja bīskapu tiesas priekšā kā laicīgās, tā arī garīgās lietās. Ordeņa garīdzniekus bīskapi tiesāja garīgās lietās; pārējie Ordeņa brāļi un pavalstnieki bija atbildīgi mestra tiesas priekšā, bet viņiem bija tiesības tā spriedumus pārsūdzēt bīskapam.

Zobenbrāļu ordeņa locekļi deva četrus solījumus: paklausības, šķīstības, nabadzības un solījumu cīnīties pret neticīgiem.

Šīs korporācijas brāļi dalījās bruņiniekos, priesteros un kalpotājos. Visi viņi nekavējoties izpildīja Ordeņa galvas jeb mestra pavēles. Katrs brālis bruņinieks saņēma no Ordeņa trīs zirgus, zobenu, šķēpu, vairogu, vāli un brāli apkalpotāju. Viņi ieņēma svarīgākos amatus un gāja karā. Kalpotāji sadalījās strēlniekos un amatniekos. No pir-

majiem bruņinieki izvēlējās sev kara pušus, kas veda viņu zirgus un mantas. Brāļi strēlnieki bija viegli apbruņoti; viņi saņēma arī vienu zirgu; to saņēma arī pārējie kalpotāji. Priesteri izpildīja garīdznieku pienākumus; tāpēc viņi neveda solījumu cīnīties pret ienaidniekiem.

Kad zobenbrāļi iestājās Vācu ordenī, viņi dabūja jaunu uzvalku — baltu mēteli ar melnu krustu.

Vācu ordeņa galva bija virsmestrs, ko vēlēja brāļi bruņinieki uz visu mūžu. Tā kā Ordenim piederēja lieli zemes gabali visā Eiropā, tad vēl bija trīs mestri; viens no tiem dzīvoja Rīgas pilī. Tas bija Livonijas zemes mestrs.

Sākumā Livonijas mestru ievēlēja galvenais kapituls Marienburgā. Sākot ar 1413. g. Livonijas kapituls izvēlēja divus kandidātus, no kuriem vienu apstiprināja virsmestrs. 1459. g. virsmestrs izdeva jaunus noteikumus, pēc kuriem mestra amatam jāstāda priekšā tikai viens kandidāts, kuru virsmestrs apņēmas apstiprināt bez ierunām. Galu galā 1533. g. mestram deva palīgu ar tiesībām būt par viņa likumīgo pēcteci.

Livonijas mestrs vismaz divreiz gadā sasauca piļu pārvaldnieku un citu brāļu sapulci jeb kapitulu. Šis kapituls bija svarīga iestāde, bez kuņas ziņas mestrs nedrīkstēja noteikt vietējo iedzīvotāju tiesības un pienākumus, slēgt līgumus, izdot lēņos Ordeņa zemi, dalīt piļu ienākumus, atstāt Livoniju; kapituls iecēla, pārvietoja un atlaida Ordeņa ierēdņus, noklausījās amata vīru ziņojumus par viņiem uzticēto saimniecību ienākumiem un izdevumiem, apstiprināja tos un vispāri lēma par svarīgākiem jautājumiem Ordeņa dzīvē. Mestra tiesības ierobežoja arī Ordeņa padome, kopā ar mestru septiņas personas. To starpā pēc mestra otro vietu ieņēma zemes mārsšals, kas gādāja par kara spēka apbruņošanu, zirgiem un pārtiku. Citi padomnieki gandrīz visi bija galveno piļu un novadu pārvaldnieki jeb komtūri; piem. Kuldīgas, Vīlandes, Alūksnes, Rēveles. Citās pilīs arī bija komtūri, bet viņi nebija padomes locekļi. Pilīs dzīvoja arī brāļi. Tie sastādīja pils konventu, bet tikai tad, kad viņu nebija mazāk par 12. Mazāko piļu brāļus skaitīja par tuvākā konventa locekļiem. Komtūrs bija konventa priekšnieks, kas

katru svētdienu sasauca konventa sapulces, lai spriestu par brāļu noziegumiem un pārkāpumiem, uzklausītu to padomus un vispāri pārrunātu sava novada pārvaldes svarīgākās lietas. Komtūrs pārzināja savas pils darbnīcas un noliktavas, gādāja par brāļu apģērbu un apbruņojumu, pārraudzīja slimnieku kopējus, kara laikā veda pils bruņiniekus un zemes sargus uz sapulcēšanās vietu un to priekšgalā devās cīņā; ik gadus viņš iesniedza kapitulam norēķinu par sava novada ienākumiem un izdevumiem; ienākumi bija galvenā kārtā zemnieku nodokļi un naturālījas, par kuŗu ievākšanu arī gādāja komtūrs. Parasti komtūrs arī tiesāja pils novada zemniekus, tikai lielākos novados bija savi tiesneši jeb fogti.

Visu zemi Ordenis tomēr nevarēja pārvaldīt ar ierēdņu palīdzību. Tas bija spiests izdot to arī lēņos. Šie lēņi bija daudz mazāki par bīskapu lēņiem: parasti pusarka zemes un tikai retos gadījumos veselas muižas un pagasti 30—40 arklu lieli. Nododams vasalam lēni, mestrs lietāja parasto formulu, tikai bez beidzamiem vārdiem „ar tiesu un tiesībām“. Tāpēc ordeņa vasaliem nebija tiesības spriest tiesu par saviem zemniekiem, kā tas bija bīskapu zemēs, kur vasaliem XIV. un XV. g. s. piederēja zemākā un augstākā tiesas vara par sava novada ļaudīm. Vispāri Ordenis deva vasaliem tikai zemes saimnieciskās izmantošanas tiesības, paturēdams valsts varas suverēnitāti visā savā teritorijā, izņemot Vīriju un Hāriju, kur vasalam tiesas vara un citas tiesības piederēja visplašākā mērā; te viņš saņēma lēni „ar visām brīvībām, desmito un kunga tiesu, visiem labumiem un tiesībām uz kaklu un roku ciemos, laukos, mežos un ūdeņos, cik tālu sniedzas kunga vīra novads“. Izteiciens „tiesības uz kaklu un roku“ liecina, ka vasalam bija tiesības piespriest sava novada ļaudīm nāves sodu, nocērtot tiem galvu.

Vasalu kārtas sastāvs bija ļoti raibs. Virsbīskaps, bīskapi un mestrs sevišķi cienīja bruņiniekus. Bet to nepietika. Tāpēc zemes kungi izdeva zemi uz lēņu tiesībām arī citiem; piem. bīskapa „saimes ļaudīm“, pilsētniekiem un šejienes iedzīvotājiem. Bīskapa „saimes ļaudis“ bija gan brīvi, gan nebrīvi cilvēki, kas viņu apkalpoja un par se-

višķiem pakalpojumiem reizēm saņēma lēņus. Daži Rīgas pilsoņi 1234. g. saņēma no pāvesta legāta zemi uz lēņu tiesībām. Šejienes tautu kungi un vecākie, nododami savus zemes gabalus jaunajiem zemes kungiem, nereti saņēma tos atpakaļ uz lēņu tiesībām. Viņi turēja kara zirgus un uz pirmo saucienu devās kara gaitās; bet uz viņu zemes nedzīvoja citi saimnieki, kam būtu jāiet viņu gaitās. Šādu vasalu visvairāk bija Ordeņa valstī. Viņus sauca par lei-manjiem. Tie ietilpa feodālā sabiedrībā un tāpēc netika ierobežoti politiskās un citās tiesībās. Viņiem, kā jau aizrādīts, bija savas lielsaimniecības (muižas), kurām līdzās vācu vasali ar laiku ierīkoja savas saimniecības.

Tā tad Livonijā bija šādas teritorijas: virsbīskapija, Tērbatas bīskapija, Sāmsalas-Vīkas bīskapija, Kurzemes bīskapija, Ordeņa valsts, Hārija un Vīrija, kas pirmā laikā piederēja Dānijai, bet no 1346. g. Ordenim. Virsbīskaps bija lēņu kungs dažās Ordeņu zemēs un Rīgā; pārējiem bīskapiem arī bija agrāk minētās tiesības attiecīgās Ordeņa zemēs. Tā tad minētās teritorijas bija mazāk vai vairāk suverēnas valstis. Kopīgās saimnieciskās un militārās intereses spieda tās turēties kopā, uzturēt savā starpā vairāk vai mazāk ciešus sakarus; visvairāk tās saistīja cīņa pret ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem. Tāpēc tās var uzskatīt par valstu savienību.

13. Latviešu stāvoklis XIII. g. s.

Latviešu Indriķis savā Livonijas chronikā stāsta, ka pāvesta legāts Viļums 1225. g. nosaucis bruņiniekus par kungiem, bet šejienes iedzīvotājus par apakšniekiem. Šīs attiecības viņš atzinis par pilnīgi normālām un tikai lūdzis ienācējus neapgrūtināt vietējos iedzīvotājus ar smagām nastām, kas varētu viņus pamudināt atteikties no kristīgās ticības. Pēc diviem gadiem pāvests Gregorijs IX. garantēja šejienes iedzīvotājiem personīgo brīvību un viņu personas ņēma savā aizsardzībā, novēēdams, lai viņi, palikdami savā brīvībā, piederētu tikai Kristus. Ķeizars Frīdrichs II. 1232. g. solīja šejienes iedzīvotājiem savu aizsardzību un dāvāja tiem un viņu mantniekiem mūžīgu

brīvību un visas tiesības, kuŗas viņiem bijušas priekš kristīšanās.

Tā tad Livonijas valstīņās latvju senči paturēja savu zemi un kustamu īpašumu. Viņi varēja arī brīvi pāriet uz dzīvi no viena apgabala otrā vai pilsētā; nebija viņiem aizliegts arī nodarboties ar tirdzniecību.

Vietām tomēr notika varmācības; piem. Cēsu bruņinieki atņēma Āutinas latviešiem druvas un dravas. Latvieši apspriedās ar lībiešiem un sacēlās. Pēc nopietnas cīņas latvieši ielaidās sarunās un izlīga ar vāciešiem. Viņi saņēma atpakaļ dravas, bet Ordenis paturēja laukus.

Latvieši maksāja desmito tiesu kungiem, pildīja kuŗa un ceļu klaušas un sāka jau pildīt kārtējās darba klaušas; piem. kuŗši strādāja 2 dienas vasarā un 2 dienas ziemā.

Gadu simteņa sākumā šejienes kungiem vēl bija stipri patstāvīga loma; piem. letgaļi vēl pilnīgi uz savu roku uzbruka igauņiem un postīja viņu zemi. Bet vācieši veikli gādāja par to, ka visa valdība nāk viņu rokās.

Arī sabiedrības balsi vācieši vēl uz klausīja: pagastu vecākie ņēma dalību tiesā, likumu apspriešanā un pat politiskās apspriedēs; piem. bīskaps Alberts kopā ar lībiešu un letgaļu vecākiem gāja uz apspriedi ar Polockas lielkungu par kristīgās ticības sludināšanu lībiešiem un meslu maksāšanu. Bet, protams, iekaŗotāji pielaida tikai sev labvēlīgu latviešu līdzdarbību un pieņēma viņu vecāko domas tikai tos gadījumos, kad tās saskanēja ar vācu centieniem.

Zemnieku dzīvi Livonijā regulēja attiecīgi likumi. Pēc šiem likumiem par noziegumiem un pārkāpumiem maksāja pa lielākai daļai naudas sodu līdz 20 mārku lielumā; piem. „Kas uzaŗ otra lauku, maksā 9 mārkas“; „kas otram izsīt aci, tas maksā 20 mārkas bīskapa naudā“; „kas savam kungam zog desmito, maksā 20 mārkas“.

Šejienes iedzīvotāji jauno Livonijas valdnieku tiesas spriešanu sākumā uzņēma diezgan labvēlīgi. Bet mantkārīgie tiesneši to sāka izlietāt par iedzīvošanās līdzekli. Tad šejienes iedzīvotāji reizēm nespēja samaksāt soda naudu. Pāvests Honorijs III. 1222. g. dabūjis zināt, ka Ordeņa brāļi, fogti un tiesneši spīdzinot šejienes iedzīvo-

tājus, lietādami sakarsētu dzelzi, un bez tam vēl ņemot naudas sodu.

Ieceļotāji bija galvenā kārtā tirgotāji, amatnieki, garīdznieki un bruņinieki. Vācu zemnieki neieceļoja. Tāpēc latviešu zemkopībā grūti konstatēt vācu iespaidu.

Celtniecībā arī nav notikušas nopietnas pārmaiņas. Ieceļotāju vajadzībām gan ir celtas mūra ēkas; bet latvju senči arī pazinuši mūrus.

Kristīgo ticību katoļu garīdznieki gan sludināja šejienes iedzīvotājiem. Bet priesteru, bīskapu, mūku un vispāri vācu darbi un uzvešanās maz saskanēja ar kristīgās ticības mācību.

Tā tad latvju senču stāvoklī pēc vācu varas nostiprināšanās Livonijā nenotika nopietnas pārmaiņas. Tomēr par lielu zaudējumu jāatzīst politisko tiesību atņemšana. Šo tiesību trūkuma dēļ latvju senči nespēja rūpēties par sava materiālā un tiesiskā stāvokļa nodrošināšanu un nevarēja aizstāvēties pret īpašuma un personīgo tiesību aizkāršanu. Jaunās iestādes viņus neaizsargāja no uzvarētāju patvarībām. Par to liecina pāvesta pavēles un ievāktās ziņas.

Pāvests Gregorijs IX. aizliedza Zobenbrāļu ordeņa biedriem laupīt šejienes iedzīvotāju īpašumu Vidzemē, pieļaut jaunprātības tiesās un praktizēt asinsatriebību. 1237. gadā viņš dabūja zināt no sava legāta Viļuma, ka daži Vācu ordeņa brāļi, garīdznieki un augstmaņi cenšoties šejienes iedzīvotājus pārvērst par vergiem un ierobežojot viņu īpašuma tiesības.

Apskatītais šejienes iedzīvotāju stāvoklis savstarpēji tuvināja kuršus, zemgaļus, sēļus, letgaļus un lībiešus. Ar laiku viņi, izņemot dažus kungus un labiešus, saplūda vienā latvju tautā.

14. Livonijas zemes kungu attiecības.

XIII. g. s. Livonijas vāciešiem bija jācīnās pret vairākiem ārējiem ienaidniekiem: dāņiem, krieviem, leišiem. Visbīstamākais ienaidnieks bija leiši. Apvienojušies vienā Lietavas valstī, viņi aizturēja vācu spiešanos uz rītiem un ka-

vēja Prūsijas un Livonijas ordeņa spēku apvienošanās un kopdarbību. Lietavas galvenais ienaidnieks bija Vācu ordenis Prūsijā. Tomēr cīņās tika ierautas arī Livonijas valstis, sevišķi Ordenis. Reizēm Livonijas valstis savstarpīgo cīņu laikā arī griezās pie leišiem un aicināja tos palīgā.

Lai gan leiši, izpostīdami Livonijas zemnieku sētas, iedzina tos parādos, tomēr viņiem ir arī pozitīva nozīme latviešu tautas vēsturē: aizkrustodami vācu zemniekiem ceļu uz Livoniju, viņi izglāba latviešus no pārvācošanās.

Lietava pakāpeniski vājināja vāciešu spēkus Livonijā un Prūsijā, kamēr kopā ar poļiem un krieviem deva Ordenim nāvīgu triecienu kaujā pie Tannenbergas 1410. g. Šis trieciens ķēra galvenā kārtā Vācu ordeni Prūsijā; tomēr ar tā ietekmi izskaidrojamas dažas parādības arī Livonijā; piem. Ordeņa piekāpšanās virsbīskapa priekšā. To veicināja arī 1435. g. kauja pie Sventas, kurā leišu un poļu karaspēks smagi sakāva Ordeņa spēkus.

Bez tam Lietavas un Polijas ūnija bija saistīta ar visas leišu tautas kristīšanu. Sakarā ar to Ordeņa pastāvēšana nebija vairs attaisnojama: nebija vairs baznīcas pretinieku, ar kuriem tam būtu jācīnās. Tāpēc arvienu mazāk ieplūda no Vakareiropas Ordenī jauni spēki, un tā brāļos mazinājās reliģiskā sajūsma; tās vietā iestājās vienaldzība un morāliskā pagrīšana.

Livonijas zemes kungu iekšējais ienaidnieks sākumā bija šejienes iedzīvotāji; vēlāk izcēlās nopietnas ķildas un pat cīņas pašu zemes kungu starpā.

1207. g. Ordenis saņēma no Rīgas bīskapa pirmo teritoriju, kas atradās Gaujas kreisajā krastā. Turpmākos gados tas arvienu saņēma jaunus novadus gan Rīgas, gan citās bīskapijās. Reizē ar to Ordeņa teritorija strauji paplašinājās. XIII. g. s. 30. gadu beigās tā bija trīs reizes lielāka par Rīgas virsbīskapijas teritoriju. Militārā ziņā Ordenis bija spēcīgākā no Livonijas valstīm: tas bija militāra organizācija, kuŗas brāļi bruņinieki un kalpotāji zvērēja visu mūžu cīnīties ar ieročiem rokās pret katoļu baznīcas pretiniekiem un bez ierunas klausīt savus priekšniekus; tāpēc šai organizācijai bija stingra disciplīna. Bez

tam tās locekļiem nebija privātā īpašuma un viņi nepazina ģimenes pienākumus. Nemot visu to vērā, jāatzīst, ka Ordenis bija ļoti nopietns militārs spēks. Visu to viņš, protams, labi apzinājās un deva just virsbīskapam un bīskapiem, kas visai maz varēja palauties uz saviem vasaliem.

Reizē ar Ordeņa spēku pieaugumu tajā arvienu vairāk nostiprinājās vēlēšanās iegūt politisko neatkarību no bīskapiem un virsbīskapa, pat vairāk — dabūt savā virsvaldībā pārējos Livonijas zemes kungus un pēc Prūsijas parauga apvienot visu zemi vienā valstī; vispārī Ordenim bija liela vēlēšanās Livoniju iekārtot pēc Prūsijas parauga. Tas, protams, uzdūrās uz virsbīskapa un bīskapu pretestību. Tad izcēlās Livonijas zemes kungu starpā nesaskaņas un gadu simteņiem ilgas cīņas, kuŗām bija pa daļai diplomātisks raksturs, pa daļai tās tika izcīnītas ieročiem rokās.

Ordenis vēlējās saņemt tieši no Vācijas ķeizara lēņos tos novadus, kuŗus viņš bija saņēmis no bīskapiem vai pats iekārojis. Ar šādiem lūgumiem tas bieži griezās pie ķeizara, bet nekā nepanāca. Tad sākās iekšējās nesaskaņas, par kuŗām jau 1226. g. legāts Viļums ir izteicies šādi: „Nesaskaņas, kas gadu no gada notiek zemes dalīšanas dēļ, rada skaudību un ienaidu, un sabiedriskā balss un fakti paši par sevi skaidri liecina, ka no šīs ļaunās saknes izaugs smags šķērslis pagānu atgriešanai“.

Tanī pašā laikā Livonijas zemes kungu starpā sākās nesaskaņas arī dažu tiesību un priekšrocību dēļ, kuŗas viena puse centās iegūt, bet otra puse vēlējās viņas paturēt. Jau 1211. g. Ordenis savās zemēs gribēja tikt valā no Rīgas bīskapa. Ar attiecīgu lūgumu tas griezās pie pāvesta, bet nekā nepanāca.

Par Ordeņa brāļiem ir šādas ziņas: „lai gan viņi uzskata sevi par piederīgiem pie Templiešu ordeņa, tomēr nekādā ziņā templiešiem nepadodas un, būdami tirgotāji un bagātnieki, kas noziegumu dēļ kādreiz izdzīti no Saksijas, palikuši tik augstprātīgi, ka domā dzīvot bez likuma un ķeizara“. Arī citi rakstnieki pieļauj, ka Vācijas bruņinieklauķītāji, vēlēdamies atsvabināties no baznīcas soda, devuši solījumu piedalīties krusta karā Livonijā, kur varējuši iestāties Ordenī. Minētās atsauksmes pastiprina vai-

rākas sūdzības, kas XIII. g. s. otrā pusē un XIV. g. s. ienākušas pāvesta kancelejā no Rīgas virsbīskapa un Livonijas bīskapiem. Šajās sūdzībās ir runa galvenā kārtā par dažādiem kriminālnoziedzumiem un šejienes iedzīvotāju apspiešanu. Protams, no tām grūti izlobīt vēsturisko patiesību; tās tikai liecina par nesaskaņām Livonijas zemes kungu starpā un par cīņas raksturu.

Nekādā ziņā nav apstrīdams apgalvojums, ka Ordenis nodarbojās ar tirdzniecību. To viņš pats atzīst savā paskaidrojumā pāvestam: „Par apvainojumu tirdzniecībā vispār, jāaizrāda, ka Ordenim uz vecu privilēģiju pamata ir tiesība ar to nodarboties pēc patikas“. Ordenis ar laiku pārvērtās par bīstamu tirdzniecības konkurentu Rīgai, Tērbatai un Rēvelei. Ar to izskaidrojama Rīgas sūdzība pāvestam: „Ordeņa mestrs un brāļi aiz tirdzniecības interesēm bieži slēdz līgumus ar pagāniem, noteikdami viņiem uz robežām zināmus maiņas punktus, kur tie ierodas ar savām precēm, lai bez pilsoņu ziņas tirgotos ar Ordeņa brāļiem visai Livonijai par lielu zaudējumu. Lai gan viņi pēc amata ir bruņinieki un grib, lai viņus par tādām tur, tomēr tie dzen savai kārtai nepiederīgu andeli pat vizzemākā veidā un līdzīgi krāmu tirgotājiem pārdo dod augļus, kāpostus, rutkus, sīpolus un tām līdzīgas lietas“.

Rīga jau XIII. g. s. bija starptautisks tirdzniecības centrs. 1282. g. Rīga iestājās Hanzas savienībā. Par tās tirdzniecību liecina „Rīgas parādnieku grāmatā“ reģistrētie veikalnieki: 1269 vācieši, 60 krievi un daži lībieši, latvieši, leiši, angļi, zviedri, Gotlandes pilsoņi, Lībekas tirgotāji. Reizē ar starptautiskās tirdzniecības attīstību Rīgas iedzīvotāju skaits ātri vairojās, tās pilsoņu turība pieauga un viņa kļuva par ievērojamu spēku Livonijas valstu dzīvē. Ar to izskaidrojama Rīgas aktīvā uzstāšanās pret Ordeni kā tirdzniecības konkurentu. Tam Rīgā bija sava pils, kas deva iespēju sekot pieaugošai pilsētas turībai un kalt plānus dabūt starptautisko tirdzniecības centru savā varā. Rīgai Ordeņa plāni nepatika: tā atrada, ka pilsētas dzīve un sevišķi tās pašvaldība var labāk attīstīties mazāk spēcīgā virsbīskapa virsvaldībā. Tā tad

tirdzniecības konkurence un Ordeņa nodoms dabūt Rīgu savā varā paasināja tās un Ordeņa attiecības, kuŗas niecīga iemesla dēļ izvērtās bruņotā cīņā.

1297. g. Rīga sāka celt tiltu pār Rīdziņas upi Ordeņa pils tuvumā. Pils komtūrs protestēja; kad viņa protestu neievēroja, lika tiltu nojaukt. Tad Rīgas pilsoņi uzbruka Ordeņa pilij, ieņēma un nopostīja to, bet sagūstītos Ordeņa brāļus un komtūru pakāra. Rīgas virsbīskaps mēģināja pretīniekus samierināt, bet tas viņam neizdevās. Tad virsbīskaps nostājās Rīgas pusē un noslēdza savienību ar dažām Livonijas valstīm. Ordenis to sakāva un pašu virsbīskapu saņēma gūstā, ieņemdamš viņa pils Turaidu un Koknesi. Šinī kritiskā brīdī Rīga aicināja palīgā leišus. Tie vairākas reizes ielauzās Livonijā un, laupīdami un dedzinādami, pārstaigāja to, kamēr 1298. g. Ordenis viņus nesakāva. Tad noslēdza pamieru, pēc kuŗa virsbīskaps ieguva brīvību. Šis pamiers ilgi nepastāvēja, jo Ordenis bija nopircis Daugavgrīvas klosteri; tagad pie ieejas Daugavā viņš varēja kontrolēt visus kuģus. Tāpēc Rīgas tirdzniecība nonāca Ordeņa kontrolē. To viņa, protams, nevarēja pieļaut. Ordeņa varas pieaugšana nepatika arī bīskapiem. Tie nosūtīja pāvestam gaŗu sūdzības rakstu. Viņa kūrīja Avinjonā saņēma no abām pusēm dāvanas. Tāpēc tā kavējās ar atbildi un bez tam vēl mainīja savus lēmumus. Kādā pāvesta rakstā Ordenis nosaukts par iekšējo „ienaidnieku“.

Šādai diplomātiskai cīņai nebija saredzams gals. Tāpēc rīdzinieki mēģināja ieņemt Daugavgrīvas klosteri; bet tas viņiem neizdevās. Tad Ordenis aplenca Rīgu un pēc ilgākām cīņām piespieda to pieņemt miera noteikumus, ar kuŗiem viņa bija nostādīta Ordeņa faktiskā virsvaldībā (1330. g.), zvērēja tam uzticību, deva vietu Ordeņa pilij, uzņēma rātē vienu Ordeņa brāli un deva Ordenim pusi no tiesas ienākumiem. Tas bija ļoti sāpīgs trieciens virsbīskapam. Tas kļuva vēl sajūtamāks, kad Ordenis pievienoja savai valstij Vīriju un Hāriju. Tajās 1343. g. sacēlās zemnieki. Dānija nesūtīja kuŗaspēku sacelšanās apspiešanai. Tad iejaucās Ordenis un aplāpēja nemierus. Par šo palīdzību viņš no Dānijas pieprasīja atlīdzību. Tā

Ordenim nekā nemaksāja, bet Vīriju un Hāriju pārdeva Vācu ordeņa virsmestram par 19.000 mārķām. Viņš tās nodeva 1346. g. Livonijas ordenim.

No šī laika Livonijas zemes kungu savstarpējās cīņās uzvara arvienu vairāk svērās uz Ordeņa pusi. Viņš pat panāca to, ka Rīgas doma kungus uz priekšu vajadzēja ņemt no Ordeņa locekļiem. Tāpēc viņiem vajadzēja nēsāt arī tādu pašu apģērbu kā Ordeņa brāļiem, t. i. baltas krāsas apģērbu, kuŗu virsbīskaps gribēja apmainīt pret melnu, lai ar to pastrīpotu savu politisko patstāvību. Šī cīņa apģērba krāsas dēļ vilkāš gandrīz simts gadus.

Ordeņa sasniegumiem Livonijā sekoja Vācu ordeņa neveiksmes cīņās pret Lietuvu un Poliju (Tannenbergas un Sventas kaujas). Sakarā ar tām Ordenis bija spiests atteikties no prasības, lai virsbīskaps un viņa doma kungī ir Ordeņa locekļi un nēsā baltas krāsas apģērbu. Ordeņa saimniecību vājināja Hanza, jo viņš nespēja tirdzniecībā mēroties ar to.

Drīzi pēc tam Vācu ordenim Prūsijā radās jauns ienaidnieks — Prūsijas pilsētu savienība. Līdzīgas savienības nodibināšanos varēja sagaidīt arī Livonijā. Te (Livonijā) bruņinieki jau bija nodibinājuši savu savienību un centās lēnu novadus dabūt privātīpašumā. Tā tad viņiem zemes kungiem bija jārēķinās ar pilsētu un bruņinieku pieaugošo varu. Šo faktu iespaidā virsbīskaps un Ordenis izlīga, noslēgdami 1452. g. Salaspils līgumu, ar kuŗu Rīgas tiesības tika ierobežotas un tā bija padota kā Ordenim, tā arī virsbīskapam. Šis līgums pastāvēja tikai līdz 1454. gadam, kad Rīga, nesagaidījusi atbalstu no virsbīskapa, pārgāja Ordeņa pusē un no tā laika skaitījās viņa vienīgā virsvaldībā.

Drīzi pēc tam atjaunojās cīņas sākumā Ordeņa un virsbīskapa starpā, bet vēlāk Ordeņa un Rīgas starpā. Tās beidzās ar Salaspils līguma atjaunošanu 1492. g. Tā tad Rīgai atkal bija divi virskungī. Tas liecina, ka vēl arvienu darbojās tie paši spēki, kuŗu ietekmē 1452. g. tika noslēgts Salaspils līgums.

Pēc diviem gadiem Ordeņa priekšgalā nostājās Valters Pletenbergs (1494.—1535.). Viņš bija visspēcīgākais Ordeņa

mestrs. Viņš centās izlīdzināt pretešķības Livonijas valdnieku un kārtu starpā un samierināt pašus zemes kungus. Lai to panāktu, viņš neuzsvēra Ordeņa sasniegumus un valdošo stāvokli, bet gan centās izcelt visas Livonijas intereses, kurām iekšējās nesaskaņas nenāca par labu.

Ordeņa iekšējo politiku zināmā mērā noteica Livonijas starptautiskais stāvoklis. Tai spiedās virsū Polija un Krievija jeb Maskavas valsts.

Ķijevas apkārtnes krievi bēga no stepju staiguljiem un apmetās uz dzīvi starp Volgas un Okas upēm. Še augstā Maskavas upes krastā kāda sādža pārvērtās par pilsētu un lielu tirdzniecības centru, jo tā atradās vietā, kur krustojās tirdzniecības ceļi no dienvidaustrumiem uz ziemeļrietumiem un no dienvidiem uz ziemeļiem. Šīs pilsētas (Maskavas) un tās tuvākās apkārtnes valdnieks ļoti izveicīgi ievāca muitas naudu un maksu par tilta lietāšanu. Viņš veda bagātas dāvanas zemes iekārtojājiem tatāriem, kas dzīvoja stepēs Volgas krastā. Tatāri iecēla Maskavas valdnieku par Lielkrievijas lielkņazu un atļāva tam visā Krievijā ievākt katru gadu meslus, kurus vajadzēja atdot tatāriem; bet Maskavas lielkņazs labu daļu no tiem paturēja savā īpašumā.

Bagātā Maskavas zeme patika bajariem (lieliem zemes īpašniekiem) un garīdzniekiem; arī strādnieki še atrada darbu ostā. Visu krievu tautu Maskavas lielkņazs glāba no tatāru varmācīgās meslu ievākšanas. Šo iemeslu dēļ iedzīvotāji bija viņa pusē cīņā pret „daļu valstiņu“ kņaziem, kurus Maskavas lielkņazs centās piespiest atteikties no varas viņa labā. Maskavas lielkņazs cīnījās arī pret tatāriem. Jānis III. (1462.—1505.) galīgi nokratīja viņu jūgu. Viņš ļoti sekmīgi turpināja Lielkrievijas apvienošanu; piem. ieņēma Novgorodu un izpostīja tajā Hanzas tirdzniecības noliktavas. Ar to viņš deva sāpīgu triecienu Livonijas tirdzniecībai. Bez tam tagad viņai līdzās atradās Rīteiropas apvienotāja, Maskavas cariste. Tai bija nepieciešama izeja Baltijas jūrā un tieša satiksme ar Vakarēiropas kultūrālām tautām. Tāpēc bija sagaidāms Maskavas uzbrukums Livonijai. To paredzēja Pletenbergs un tāpēc centās visiem spēkiem un līdzekļiem samierināt Li-

vonijas zemes kungus, apvienot zemes iekšējos spēkus. Bez tam viņš veda sarunas ar citām valstīm. Bet iekšējie spēki nebija viegli apvienojami. Ienaidniekam vajadzēja apdraudēt zemes kungu un kārtu labklājību un varu, lai viņi sāktu domāt par savas rīcības saskaņošanu. Tāpēc Pletenbergam nācās kaņot ar Maskavu XVI. g. s. sākumā ļoti nelabvēlīgos apstākļos. Tomēr viņš krievus sakāva. Nesagaidījis no leišiem apsoliņo palīdzību, viņš bija spiests 1503. g. noslēgt pamieru, kas vairākkārtīgi tika atjaunots. Šie Pletenberga sasniegumi ārējā politikā, bez šaubām, pacēla viņa autoritāti Livonijā un veicināja zemes kungu rīcības saskaņošanu. Virsbīskaps gan vēl arvienu negribēja samierināties ar jaunradušos stāvokli; viņš pat veda slepenas sarunas ar Maskavu. Dabūjis par to zināt, Pletenbergs izsludināja virsbīskapu par valsts nodevēju un uz laiku ieslodzīja viņu Raunas pilī 1525. g.

Šādai Pletenberga politikai bija labi panākumi: 1526. g. pārējie Livonijas kungi un kārtas atzina viņu par savu protektoru, nododami tam vasala suminājumu. Iepriekšējā (1525.) gadā izbeidzās Vācu ordenis Prūsijā, jo lielmestrs Albrehts Hohencollerns pieņēma lutertīcību un pārveidoja Ordeņa valsti par Prūsijas hercogisti. Tas atvieglāja Livonijas mestra iecelšanu Vācijas firsta kārtā, kas notika 1530. g. Reizē ar to Pletenbergs saņēma no Vācijas ķeizara lēņos Ordeņa teritoriju. Tā tika pārrautas vasalitātes saites, kas Ordeni ilgāku laiku saistīja ar Livonijas bīskapiem. Tagad Ordeņa pārstāvis varēja piedalīties Vācijas reichstāgā ar lemjošu balsi.

15. Muižnieku kārtas izveidošanās Livonijā.

Livonijā iestrādātā zeme XIII. g. s. piederēja šejienes iedzīvotājiem. Pārējā bija „Dieva zeme“, kuŗa sastāvēja no mežiem, purviem, neiekoptām pļavām un ūdeņiem. Šo zemi varēja izmantot kā šejienes iedzīvotāji, tā arī ienācēji. Tie XIII. g. s. lielāku daļu laika pavadīja kuŗa laukā. Tāpēc šinī gadusimtenī viņiem nebija laika domāt par

„Dieva zemes“ izmantošanu; piem. vasaliem bija jāapmierinās ar to, ka viņi savos lēņu novados ievāca desmito tiesu, pārvaldīja šo novadu un tiesāja tā ļaudis, bet ierīkot savu saimniecību viņiem nebija laika. Apstākļi mainījās XIII. g. s. beigās, kad karļi ar šejienes iedzīvotājiem izbeidzās. Tad vasali savos lēņu novados sāka piegriezt vērību zemkopībai. Viņi lida lūdumus „Dieva zemē“, atpirka tīrumus no arājiem, reizēm ņēma tos desmitās tiesas vietā un vietām pat izdzina saimniekus no viņu sētām. Šinī laikā vasalu saimniecībās strādāja galvenā kārtā viņu vergi jeb dreļļi. Turpmākos gadusimteņos vasalu saimniecībās arvienu vairāk bija jāstrādā zemniekiem.

Vasalu sētu un zemi sauca par muižu. Šis vārds ir cēlies no igauņu vārda „mois“, kas nozīmē „sēta“. Vērojams, ka vasali muižas vispirms ierīkojuši Hārijā un Vīrijā. Latviešu daļā vārds „muižnieks“ pirmo reizi dokumentos sastopams 1468. g.

Katrs saimnieks cenšas nodrošināt savu stāvokli attiecīgā saimniecībā. Tas sevišķi attiecināms uz tiem saimniekiem, kuņiem ir arī dažas valdnieka tiesības. Tādi bija vasali-muižnieki. Viņi, tiešām, centās paplašināt savas valdnieka tiesības par muižas iedzīvotājiem un nodrošināt saviem pēcnācējiem muižu mantošanas tiesības.

Lai paturētu savās rokās lēņu novadu ar muižu, vasalim vajadzēja pildīt feodālās klaušas. Kas to nespēja darīt, tam zemes kungs varēja atņemt lēni. Pastāvīgu cīņu laikā senjoriem bija bīstami nīsties ar saviem vasaliem, kareivjiem. Viņiem visiem bija vienādi pienākumi, vienādas tiesības un vienāds liktens, kas viņus pamudināja turēties kopā un aizstāvēt savas intereses. Tāpēc zemes kungi centās iegūt savu vasalu labvēlību un pabalstu. Sakarā ar to vasaliem izdevās paplašināt savas tiesības.

Lēņu mantošanas ziņā Livonija atšķīrās no Vakareiropas valstīm. Te feudalisma sākumā pēc tēva nāves lēnis pārgāja tieši dēlu rokās. Viņi varēja to sadalīt, un katrs turēt savu daļu vai turēt viņu kopīgi. Ja kāds no brāļiem mira, neatstājis dēlu, tad viņa daļu mantoja pārējie brāļi. Ordeņa virsmestrs Jungingens 1397. g. at-

ļāva Hārijas un Vīrijas bruņiniekiem atstāt savu lēni ne tikai dēliem, bet arī meitām un radiem līdz piektam augumam kā vīriešu, tā sieviešu līnijā. Rīgas virsbīskaps Silvestrs 1457. g. tādas pašas tiesības deva arī saviem vasaliem starp Gauju un jūru. Šādas tiesības viņiem bija arī citās bīskapijās; Ordeņa valstī, izņemot Hāriju un Vīriju, viņiem to nebija.

Tā tad Livonijā pamazām gandrīz visa zeme pārgāja vasalu jeb muižnieku dzimtu neatņemamā lietāšanā. Muižnieki nedrīkstēja savus zemes gabalus tikai pārdot un iekļāt bez lēņu kunga un mantnieku piekrišanas. Arī šo ierobežojumu viņi mēģināja apiet: 1392. g. vasalu sanāksmē Tīzenhauzens apgalvoja, ka pastāvot ieradums pārdot muižu citam vasalam bez lēņa kunga atļaujas, iepriekš piedāvājot to savam kungam par to cenu, kādu solot pircējs.

Tā tad XV. un XVI. g. s. vasalu kārtā jeb muižnieki bija nodrošinājuši dzimts lietāšanas tiesības uz lēņa mantu, un gandrīz neviens lēnis vairs neatgriezās zemes kunga rokās. Reizē ar to šie kungi bija pazaudējuši savas varas materiālo pamatu.

Līdztekus materiālā stāvokļa nodrošināšanai vasali paplašināja savas politiskās tiesības. Arī šinī ziņā viņiem par labu nāca pastāvīgās ķildas un cīņas lēņu kungu starpā. Lai nodrošinātu savu vasalu padevību un uzticību, viņi nespēra nevienu nopietnāku soli, iepriekš neapspriedušies ar tiem. Sākumā šām apspriedēm bija gadījuma raksturs, bet vēlāk tās izveidojās par pastāvīgiem valdības varas orgāniem.

Vasaliem bija pienākums piedalīties tiesā par savas kārtas biedriem. Tiesas dienā sapulcējās ne tikai tiesnesis ar piesēdētājiem, bet arī pārējie lēņa kunga vasali. Tā bija vasalu pilnā sapulce, kurā sauca par mantāgu jeb vasalu dienu. Tās sasauca zemes kungs reiz gadā vai pēc vajadzības. Apzinādamies savu nozīmi valstī, vasali mantāgos uzstājās apvienoti; kad zemes kungs apvainoja kādu vasali, tad viņi centās vainu mīkstināt vai panākt izlīgumu starp apsūdzēto un zemes kungu; tie apzinājās savas kopīgās intereses.

Bruņinieku kārtas vasaliem bija vienādas tiesības un

pienākumi. Vienas teritōrijas bruņinieki bieži satikās kara gājienos, mantagos un citās sapulcēs. Tāpēc viņi ātri savstarpīgi iepazīnās, sapratās un sāka apzināties savas kopīgās intereses. XIII. g. s. jau vērojama bruņinieku kopīga uzstāšanās. Zemes kungi arī uzskatīja savus bruņiniekus par īpašu korporāciju. Vasalu apvienība vispirms ir konstatējama Hārijā un Vīrijā (1259. g.). XV. g. s. sākumā vasalu savienības bija visās Livonijas teritōrijās. Virsbīskapam un bīskapiem ar šīm savienībām vajadzēja nopietni rēķināties, jo vasali bija viņu vienīgie kareivji un aizsargi. Apvienotie Hārijas un Vīrijas vasali ar saviem pārstāvjiem XIII. g. s. jau piedalījās zemes pārvaldē un augstākā tiesā: no viņu vidus ķēniņš iecēla sākumā 12, vēlāk 15 locekļus zemes padomē, kam bija minētās pārvaldes un tiesas tiesības. Šādas zemes padomes sākot ar XIV. g. s. otro pusi tika dibinātas arī bīskapijās; piem. Tērbatas bīskapijā tā bija XIV. g. s. un Rīgas virsbīskapijā viņa pastāvēja kopš 1422. g. Zemes padomes nebija Ordeņa valstī. Tā kā zemes padomes uzdevums bija pārvaldīt zemi un izpildīt augstākās tiesas pienākumus, tad tā stipri ierobežoja sava zemes kunga varu. No šī laika virsbīskapam* un bīskapiem palika valdnieka gods, bet vara faktiski atradās zemes padomes rokās, kur pārsvars bija muižniekiem.

Visu Livonijas valstu vasaliem arī bija kopīgas intereses: tās bija parastās vasalu intereses, visām valstīm vienādu tirdzniecības noteikumu izdošana, naudas likuma izstrādāšana un citi saimnieciskie jautājumi; liela nozīme bija arī visas Livonijas aizsardzībai, kas bija galvenais vasalu uzdevums. Šīs intereses pamudināja visu Livonijas teritōriju vasalu savienības apvienoties, nodibināt „Vasalu savienību savienību“. Tās ietekmē zemes kungi un kārtas sanāca uz kopīgām apspriedēm, no kurām izveidojās zemes saeima jeb landtāgs. Par pirmo landtāgu uzskata zemes kungu un kārtu sanāksmi 1421. g. Valkā, kur nolēma katru gadu sasaukt šādu zemes saeimu. Šis lēmums tomēr netika pilnīgi realizēts — katru gadu landtāgus nesasauca; viņi sanāca gan biežāk, gan retāk, skatoties pēc vajadzības.

Landtāgus sasauca virsbīskaps un Ordeņa mestrs kopā. Tajos piedalījās garīdznieki (virsbīskaps, bīskapi, doma kapitulu locekļi, abati), Ordeņa augstākie locekļi (mestrs, zemes māršals un citi), bruņinieki jeb muižnieki un pilsētu pārstāvji. Viņi sprieda par zemes aizsardzību, saimnieciskiem jautājumiem, zemnieku izdošanu, strīdu novēršanu starp atsevišķām valstīm un citiem jautājumiem.

Sevišķi svarīgus lēmumus pieņēma 1435. g. landtāgs Valkā: Livonijas valstis vienojās savstarpīgos strīdus nodot pašu ieceltai šķīrēju tiesai un saskaņot savu rīcību politikā; zemes aizsardzībā visām valstīm jārikojas kopīgi.

Šie lēmumi netika realizēti: cīņas Ordeņa un virsbīskapa starpā turpinājās; apvienotie muižnieki nespēja viņus galīgi samierināt; viņi tikai reizēm pamudināja izlīgt (Salaspils līgums un tā atjaunošana). Ārī šos gadījumos lielāka nozīme tomēr bija notikumiem ārpus Livonijas; piem. Prūsijā. Vispāri XV. g. s. un XVI. g. s. sākumā virsbīskapa vai Ordeņa uzvara landtāga sēdēs un savstarpīgās cīņās atkarājās galvenā kārtā no notikumiem Prūsijā un citās kaimiņu valstīs, sevišķi tos gadījumos, kad tiem bija kāds sakars ar Livoniju. Tas liecina, ka apvienotie muižnieki nebija vienmēr Livonijas likteņu noteicēji; viņi tikai mācēja landtāgā aizstāvēt savas saimnieciskās intereses un priekšrocības; piem. piespieda landtāgā mestru noslēgt ar bīskapiem līgumus par aizbēgušo dzimtcilvēku izdošanu, izkaŗoja sev tiesības parakstīt landtāgu lēmumus un citas.

16. Pilsētu attīstība Livonijā.

Līdz XII. g. s. Krievijas tirgotāji savas preces sūtīja lejup pa Dņepru, Donu un Volģu uz Bizantiju un Arabiju. Stepju staigulji šo tirdzniecību apgrūtināja un galu galā pilnīgi pārtrauca. Tad uzplauka Novgorodas, Polockas un Smoļenskas tirdzniecība. Šīs pilsētas saņēma Vakareiropas ražojumus un sūtīja savas preces uz ārzemēm pa upēm un sauszemes ceļiem cauri Livonijai. Šinī tirdzniecībā ņēma dalību ar savām precēm arī Livonijas iedzīvotāji. Tāpēc visur, kur vien notika pastāvīga preču apmaiņa,

nodibinājās pilsētas, visbiežāk pie Ordeņa, virsbīskapa un bīskapu pilīm. Tādā kārtā nodibinājās vairākas Livonijas pilsētas; piem. Koknese, Cēsis, Valmiera, Straupe, Rauna, Limbaži, Kuldīga, Piltene, Ventspils u. c. Bez šīm pilsētām vēl bija lielākas vai mazākas nomietnes — miestī, kam nebija pilsētas tiesību.

Mazajās pilsētās cieši cits pie cita atradās nami, kuŗos dzīvoja tirgotāji, amatnieki, kalpotāji un paši namu īpašnieki. Tie no zemes kungiem saņēma uz dažiem gadiem lēnos gruntsgabalus. Pilsoņiem bija dārzi, kopīgas ganības un mežs.

Galvenā pilsētu iedzīvotāju nodarbošanās bija tirdzniecība un amatniecība. Tirgus dienās un arī pārējā laikā lauku iedzīvotāji ieradās pilsētās ar saviem ražojumiem un apmainīja tos pret ārzemju precēm un amatnieku izstrādājumiem.

Lielākās tirdzniecības pilsētas bija Rīga, Tērbata un Rēvele. Tās noteica arī pilsētu politiku Livonijā.

Pirmie Rīgas iedzīvotāji bija Vācijas un Gotlandes amatnieki un tirgotāji. Viņiem līdzās bija arī lībieši, sēji, letgaļi. Iedzīvotāji uzcēla pirmos mūrūs ap tirgus laukumu un preču noliktavām. Pilsētas centram paplašinoties, mūrūs pārcēla tālāk. XVI. g. s. pirmā pusē uzcēla arī vaļņus.

1225. g. Rīga dabūja pilsētas tiesības. Par tās pilntiesīgiem pilsoņiem varēja tikt arī šejienes iedzīvotāji; viņiem vajadzēja tikai kādu laiku nodzīvot pilsētā un samaksāt tai pusmarku iestāšanās naudas. Pilsētniekiem bija lielākas tiesības nekā lauciniekiem; piem. viņus varēja tiesāt tikai pilsētas tiesnesis; baznīcai desmito tiesu viņi nemaksāja u. t. t. Tāpēc Rīgas iedzīvotāju skaits ātri pieauga. Ātri pieauga arī viņu labklājība! Par to viņiem jāpateicas ārējai tirdzniecībai. Rīga bija Vakarēiropas tirgotājiem vienīgais starpnieks tirdzniecībā ar Polocku, Vitebsku, Smoļensku un dažām citām krievu pilsētām. Dzīvus tirdzniecības sakarus tā uzturēja arī ar Pliiskavu un Novgorodu: ziemā gaŗas ragavu rindas brauca pa tagadējo Vidzemi uz minētām pilsētām. Arī Lietavas ražojumi šinī laikā nokļuva pasaules tirgū lielāko tiesu caur

Rīgu. Tās tirdzniecības ziedu laiks sakrīt ar Hanzas varas augstāko stāvokli XIV. un XV. g. s. Tā tad uz Rīgas tirdzniecības uzplaukšanu ir atstājusi lielu iespaidu tās piederība pie Hanzas savienības, kas saviem locekļiem svešās zemēs mācēja iegūt tirdzniecības tiesības un dažādas privilēģijas, kuŗu dēļ viņi viegli varēja konkurēt ar citu zemju tirgotājiem.

Par Rīgas tirdzniecību XIII. un XIV. g. s. atrodamas ziņas „Rīgas parādnieku grāmatā“. Rīga izveda vaskus, zvērādīņas, linus, labību, taukus, kokus. No visām izveduma precēm ceturto daļu sastādīja vaski. Atšķīra Livonijas, Krievijas un Lietavas vaskus. No Krievijas tie vesti cauri Livonijai lielā vairumā; piem. 1292. g. krievi atņēmuši vāciešiem kādus 539 podus vasku, kas vesti no Novgorodas un Pliskavas. Lielā vairumā no Krievijas vestas arī zvērādīņas. Zvērādīņu tirdzniecība atradās galvenā kārtā krievu rokās. Tie jau XIII. g. s. diezgan lielā skaitā dzīvoja Rīgā un tirdzniecībā ar Krieviju izpildīja starpnieku lomu. Viņi parasti divreiz gadā devās uz Krieviju, no kurienes rudens beigās atgriezās Rīgā ar vaskiem un liniem un agrā pavasarī ieveda laivās ādas un labību. Rīgā krieviem bija sava iela, baznīca un nekuštami īpašumi. Uz Krieviju viņi veda Vakareiropas preces — sāli, vadmalu un citas preces. Minētās preces Livonijas tirgotāji ievada arī savas zemes vajadzībām.

Lietavā Rīgas tirgotāji iepirka vaskus, vergus un citas preces. Par to liecina Rīgas rātes sūdzība Vitebskas kungam: „Leišu kaŗaspēks bija netālu no Vitebskas, un mūsu pilsonis devās turp pirkt meitenes, bet pa ceļam viņam uzbruka četři klostēŗa mūķi, atņēma zobenu un paŗu piekāva. Un pēc tam tu, kņaz, otrā dienā liki viņu jekalt vaŗās un atņēmi viņa preci — trīs birkavus vasku.“

Livonijas pilsētu priekŗgalā atradās rātes. To locekļi bija ievērojamāķie un turīgāķie pilsoņi; piem. Rīgas rātē parasti bija 12 lieltirgotāķi. Kādam rātes loceklim izstāķoties vai nomirstot, rāte kooptēķa viņa pēcnācēķu. Saziņā ar pilsētas amatnieķu un tirgotāķu organizāķijām rāte pāŗzināķa ne tikai pilsētas saimniecību un labierīķības, bet arī izpildīķa policijas un tiesas pienāķumus.

Rīgā šos uzdevumus veica rātes izredzētie četri birģermeistari, sekretārs, divi kases pārziņi, soģis, naudkalis u. c. Jāņos un Miķeļos lielais rātes zvans aicināja pilsonus uz sapulci, kur viņiem pasludināja jaunus likumus un rīkojumus.

Bīskapa Alberta laikā Rīgā nodibinājās garīgās brālības jeb ģildes. To mērķis bija apmierināt savu biedru reliģiskās un saviesīgās dzīves vajadzības. Šiem nolūkiem viņas uzturēja baznīcās katra savu altāri ar priesteri, sārkoja viesības ar stingri ieturētu ceremoniālu, palīdzēja saviem biedriem nelaiemes gadījumos un pēc nāves tos svinīgi apglabāja un noturēja dvēseles aizlūgumus. Ar laiku dažas ģildes sāka piegriezt vērību savu saimniecisko interešu aizstāvēšanai, Tad amatnieki pamazām sāka organizēties pēc atsevišķiem arodziem. Tā izcēlās cunftes. Tās ieguva katra savā arodā ļoti lielas tiesības: piem. tikai attiecīgas cunftes biedri varēja nodarboties ar zināmu amatu, pie kam viņiem īpašā pārbaudījumā bija jāpierāda šī amata prašana. Visiem meistariem savā darbā bija stingri jāievēro cunftē izstrādātie noteikumi attiecībā uz mācekļu skaitu, ražojumu labumu, cenu u. c. Bija noteikts arī meistarū skaits katrā amatā.

Tirģotāji Rīgā apvienojās lielajā ģildē. Tās biedriem bija jāievēro līdzīgi cunftēm noteikumi, kas, protams, bija piemēroti tirģotāja darbam. Mazajā ģildē bija apvienoti amatnieki.

Sākumā cunftēs par biedriem bija arī latvieši. Tie sevišķi lielā skaitā sāka ieplūst Rīgā un arī citās pilsētās, kad uz laukiem iesākās zemnieku personīgās brīvības ierobežošana. Šinī laikā Rīgā un arī citās pilsētās bija liela vajadzība pēc darba rokām. Tāpēc viņas bēģļus labprāt uzņēma un neizdeva tos viņu bijuģiem kungiem. Lai dzimtļaudis nevarētu bēģt no vienas valsts otrā un uz pilsētām, 1508.—1509. g. zemes kungi landtāģos noslēdza lģgumus par bēģļu izdoģanu. Pilsētu pārstāvji cēla ierunas, un pilsētas arvienu vēl uzņēma un aizstāvēģa bēģļus. Rēveles rāte savu rģcģbu aizstāvēģa tā: „Baltģja nevar pāstāvēģt bez tirģotāģiem. Bet tirdzniecģba var attģstģties vienģģi pilsētģģ, un tām vajadzģģa tauta. Tāpēc nevģna Bal-

tijas pilsēta nevar iztikt ar vācu pilsoņiem vien. Ja viņi par savu naudu nevar no laukiem dabūt sev pušus un meitas, tad pilsētai draud lielas briesmas. Tāpēc pilsētas rātei jāaizstāv brīva zemnieku ieplūšana Rēvelē.“ Tomēr ar laiku pilsētas bija spiestas ievērot muižnieku prasību un neuzņemt zemniekus. Tas notika apmēram XVI. g. s. vidū. Priekš tam zemnieki pilsētās meklēja glābiņu no dzimtbūšanas. Tāpēc viņu skaits pilsētās bija diezgan liels; piem. XV. g. s. Rīgā bija no 6000—8000 iedzīvotājiem ap 1500—2000 latviešu. Pēc nodarbošanās viņi bija amatnieki, mājkalpotāji, nesēji, kuģu krāvēji un citi.

Ātrā iedzīvotāju skaita pieaugšana pamudināja Rīgas pilsoņus norobežoties no jaunienācējiem, sevišķi latviešu zemniekiem, ierobežojot viņu tiesības; piem. XIV. g. s. viņiem noliedza nodarboties ar tirdzniecību un pat uzsākt kopā ar vāciešiem kādu tirdzniecības uzņēmumu; XV. g. s. sākumā viņiem atņēma tiesības iegūt Rīgā nekustamu īpašumu. Šinī laikā iesākās viņu tiesību ierobežošana arī cunftēs; piem. dažās cunftēs vācu meistari ar balsu vairākumu nolēma uz priekšu neuzņemt par mācekļiem latviešus; maiznieku cunfte pat noliedza saviem biedriem precēt latvietes. Tomēr dažās cunftēs vēl XVI. g. s. kopā ar vāciešiem bija latviešu meistari; piem. audēju cunftē.

Tā tad latviešu nodarbošanās ar amatniecību pamazām tika ierobežota. Tad viņiem atlika vienkārša strādnieka darbs — kalpotāju, dienas algādžu, preču pārvadātāju, kuģu izkrāvēju un iekrāvēju u. c. Transporta strādnieki nodibinājuši arī savas gildes jeb brālības; piem. alus nesējiem 1386. g. bija sava gilde ar altāri Jēkaba baznīcā. XV. g. s. sākumā arī „krāvējiem“ un „liģeriem“ bija savas savienības. Visām trim savienībām bija kādi 500—600 biedru. Šīm brālībām bija galvenā kārtā reliģiski saviesīgās dzīves mērķi; tomēr tās aizstāvēja arī savu biedru saimnieciskās intereses, sevišķi vasaras laikā, kad no laukiem saplūda strādnieki un nosīta algas organizētiem pilsētas arodniekiem. Šajās brālībās tika uzņemti arī citu arodu darbinieki. Tā tad tās nebija tādas noslēgtas organizācijas kā cunftes.

Pilsētas un sevišķi Rīga dzimtbūšanas laikmetā bija zemnieku „brīvības pils“. Tur viņiem izdevās arī sasniegt augstāku stāvokli kultūrālā un sabiedriskā ziņā. Diemžēl, ar laiku viņi pārvācojās.

17. Dzimtbūšanas attīstība Livonijā.

Latvju senči, pazaudējuši Livonijas valstīs politiskās tiesības, nespēja aizstāvēties pret savu personīgo un īpašuma tiesību aizkāršanu, jo Livonijā nebija nevienas iestādes, kas viņus aizstāvētu un aizsargātu; bet pāvestu un ķeizaru pavēlēm nebija reālas nozīmes.

Personīgo un īpašuma tiesību ierobežošana pamazām paplašinājās un pārvērtā gandrīz visus šejienes iedzīvotājus par dzimtlaudīm*).

Dzimtbūšanas attīstībai bija ļoti labvēlīgi saimnieciskie apstākļi. Šejienes iedzīvotāji stipri cieta no ienaidnieku, sevišķi leišu uzbrukumiem: tie nopostīja laukus, aizdzina lopus un reizēm pat aizveda gūstā pašus zemniekus. Lai atjaunotu savas saimniecības, zemnieki griezās pie muižas turētāja un aizņēmas lopus, sēklu, darba rīkus vai naudu; piem. Kuldīgas komtūrs aizdeva kristīgiem 97 lastus (1 lasts ap 120 pudu) un 31 pūru (ap 3900 pūru) labības, 500 galvu liellopu un 87 markas skaidrā naudā. Dundagas fogts 1387. g. aizdeva zemniekiem 33 lasti (vairāk kā 1300 pūru) sēklas labības 100 marku vērtībā. Pie nodokļu ievākšanas vispirms piedzina šo parādu — aizdevumu. Bargi sodi arī iedzina zemniekus parādos. No tiem viņi nevarēja izkulties, jo ienaidnieku uzbrukumi atkārtojās; tad uznāca lopu sērgas, nelabvēlīgi dabas apstākļi (sausums, auksta ziema, lietus) un citi traucējumi saimniecībā. Zemniekiem atkal vajadzēja iet pie muižnieka aizņemties sēklu un izlūgties nomā zirgus un govīs. Vispārī vašali labprāt aizdeva zemniekiem sēklu, lopus vai naudu un pagarināja parādu, lai turētu atkarībā no sevis saimniekus, no kuriem atkarājās viņu labklājība: jo vairāk saimnieku bija

*) Dzimtcilvēka jēdziens ir radies reizē ar tiesībām mantot zemniekus, jo viduslaikos sauca par dzimtspriekšmetiem visu, ko mantoja.

vasala novadā, jo lielāki bija viņu ienākumi. Šos laikos parādu ņēmēju tiesības un brīvība tika ierobežota — viņi nevarēja atstāt savu dzīves vietu, kamēr nebija nomaksājuši parādus. Tā pamazām savijās parādu cilpa, kas zemniekus saistīja pie zemes un deva muižniekam iemeslu nodarbināt tos savā labā.

Dzimtbūšanas attīstība vispirms vērojama Hārijā un Vīrijā. Latviešu Indriķis savā chronikā liecina, ka dāņi 1221. g. uzlikuši igauņiem divkārtīgus un trīskārtīgus meslus un vēl citas smagas nastas. Šo nastu un sliktas apiešanās dēļ igauņi bieži sacēlās. Tas vēl vairāk paasināja vasalu un zemnieku attiecības. Pieauga arī klaušas un nodevas; piem. kāda klostera zemnieki 1332. g. apstrādāja tā zemi, nopļāva sienu un deva mūkiem desmito daļu no visiem augļiem un siena. Tomēr šinī laikā zemniekiem vēl bija sava zeme, no kurās ķēniņš tos neļāva nodzīt. Pēc zemnieku vispārīgās sacelšanās un Ordeņa varas nostiprināšanās Hārijā un Vīrijā viņi jau tiek saukti par kunga īpašumu. Par viņu stāvokli laikā no 1394.—1402. g. raksta Baltasars Rusovs savā Livonijas chronikā: „Cik lieliski muižnieki bija apbalvoti Livonijā ar privilēģijām, tik nabadzīgi bija zemnieki šinī zemē tiesas un taisnību ziņā. Katram zemniekam bija tik daudz tiesību, cik viņam gribēja dot muižnieks vai fogts. Neviens nedrīkstēja sūdzēties augstākai valdīšanai par varmācībām un netaisnībām... Par savu mantu, kas nabaža zemniekam piederēja, viņš nebija kungs; viņa manta piederēja muižniekam. Par katru mazāko noziegumu bez kādas žēlastības un cilvēcības muižnieks, zemes fogts vai zemes kalps, kā viņu sauca, nesaudzēja pat vecumā stāvošus zemniekus un kailus sīta ar garām asām rīkstēm. Neviens zemnieks nebija brīvs no šīs tirannijas.“

Tā tad Hārijas un Vīrijas zemnieki jau XIV. g. s. beigās bija pazaudējuši personīgo brīvību un īpašuma tiesības. Viņi bija muižnieku dzimtļaudis, par kuriem dzimtkungiem bija mājas pārmācības tiesības un tiesas vara.

Virsbīskapijā, bīskapijās un Ordeņa valstī šejienes iedzīvotāji nepazaudēja personīgo brīvību un īpašuma tiesības tik ātri kā Hārijā un Vīrijā. Te viņu pienākumi pret

valsti bija noteikti līgumos; piem., kuršu pienākumi 1267. g. līgumā. Turpmākos gados pavairoja tikai to ražojumu skaitu, no kuŗiem zemniekiem bija jāmaksā kunga tiesa; piem. XIII. g. s. beigās Kurzemes bīskaps saņēma kunga tiesu ne tikai no labības, bet arī vilnas un linu audeklus, apavus un dažādus mājsaimniecības piederumus, kas glabājās viņa noliktavās. Rīgas kapituls XIV. g. s. saņēma savu daļu no visiem zemnieku ražojumiem — labības, medus, vēršiem, aītām, nobaŗotām cūkām, govīm, vistām, zvērādām, jūŗas dzīvniekiem, siena.

Bez desmitās jeb kunga tiesas zemnieki vēl maksāja vakas naudu un kopā ar vasalu Miķeļos rīkoja dzīres. Rēveles vaku grāmatā 1496. g. par vakas naudu nosaukta visas pagastā ieņemtās naudas kopsomma, kas sastādījās no labības, siena un zemes naudām. Savu ierēdņu algām zemes kungi ņēma līdzekļus no pagastiem. Tā tad pirmatnēja vakas nauda vispirms ievākta ierēdņu algām; piem. lauku skrīveŗa, fogta, virtuves meistara un citu Ordeņa darbinieku alģoŗšanai.

Nodevu objekts bija tīrums, bet nodevu vienība bija vai nu zemkopības darba rīki (arkls, ecēŗa, sirpis) vai zirģs; piem. pēc 1267. g. lģguma kurŗi maksā nodevas no arkla. Vēlāk arkls tapa per zemes mēru, ar kuŗu apzīmēja aŗamo zemi ar piederģgām pļavām un ganģbām.

Pirmos padoŗšanās lģgumos ņeŗienes iedzģvotģji apņēmas pildģt sabiedriskās kļauŗas — taisģt ceļus, celt pģlis, iet kaŗģ. XIII. g. s. otrģ pusē bija jģuŗņemas arī darba kļauŗas, no kuŗģm turpmģkos gadu simteņos izveidojģs privģtģs kļauŗas, t. i. darbi muiŗas labģ. 1267. g. lģgums uzlika kurŗiem kļauŗas Ordeņa kungģiem par labu 2 dienas vasarģ un 2 dienas ziemģ. Arģ zemģģģiem pēc 1272. g. lģguma no katra arkla jģkalpo 2 dienas ziemģ un 2 dienas vasarģ. Kļauŗas sadalģja kģrtģjģs un ārkģrtģjģs. 1486. g. kģrtģjģs kļauŗģs parastģ bija jģiet deviņģ dienas gadģ. Ordeņa zemģs Zemģģģģ gan 1492. g. bija citģ noteģkumi: „ziemģ jģnģk darbģ pēc pieauguŗo vģrieŗu skaitģ, bet vasarģ pēc mģju skaitģ; tģpat zemģģģiem jģiet kaŗģ pēc vģru skaitģ un jģbrauc ņķģģģģ uz Rģģu vai tuvģkģm muiŗģm.“

Ārkārtējās kļaušas zemniekiem bija jāpilda tos gadījumos, kad muižai nepietika ar kārtējām zemnieka gaitām; piem. pļaujas laikā. 1500. g. Kurzemē katrs saimnieks kalpoja muižā 8 dienas, siena pļaujas laikā 8 dienas, vararāja pļaujas laikā 8 dienas, rudzu pļaujas laikā 8 dienas. Kopš XV. g. s. ieviesās vēl kārtnieku darbi, t. i. tādas kļaušas, kas jāpilda visam pagastam — saimniekiem jāšūta pēc zināmas kārtības darbinieki dažādiem darbiem pēc vajadzības. Zemgales pagastu kārtnieki — namdari, brūža un cepļa gaitnieki dabūja no muižas „ēst un dzert“, bet siena pļāvēji mucu alus.

Minētie noteikumi par darba kļaušām attiecināmi galvenā kārtā uz valsts muižās izpildāmiem darbiem. XIV. g. s. arī muižnieki uzspieda saimniekiem apstrādāt savus tīrumus, jo bezzemnieku bija ļoti maz. XV. g. s. otrā pusē privātās kļaušas palika arvienu smagākas, jo tad muižniekiem radās izdevība labi pārdot un ērti nosūtīt pa upēm savu labību Baltijas jūras ostās, no kurienes to izveda uz Vakareiropu, kur šinī laikā jau neztika ar savu maizi. Tas muižniekus pamudināja līst līdumus, paplašināt tīrumus un vispārī piegriezt zemkopībai lielāku vērtību. Visus šos darbus veica zemnieki. Šinī pašā laikā muižas sāka arī cirst kokus un plūdināja tos uz Rīgu. Arī šos darbus veica tie paši zemnieki. Vajadzības gadījumos muiža prasīja no saimniekiem falciniekus.

Āgrāk atzīmētie nelabvēlīgie apstākļi (kaži, sērgas, sausums, lietūs u. c.), lielais nodevu skaits un arvienu pieaugošās kļaušas iedzina gandrīz visus zemniekus parādos un reizē ar to atkarībā no muižas.

Zemnieku nodokļus un arī parādos Livonijas pastāvēšanas sākumā uzgriezta „uz birkas“. XV. g. s. muižas ievada vaku jeb pagasta grāmatas, t. i. nodokļu maksātāju un parādnieku sarakstus, līdz ar viņu nodevām un nodokļiem. Katrā pagastā bija savs saraksts.

XV. g. s. pirmā pusē daudzi saimnieki bija jau muižnieku parādnieki; tādu saimnieku visvairāk bija virsbīskapijā un bīskapijās, no kurām viņi mēģināja bēgt uz Rīgu un citām pilsētām; piem. daži Kurzemes bīskapijas zemnieki bija aizbēguši uz Rīgu. Minētās teritorijas zemes kungs

1424. g. raksta Rīgas pilsētai starp citu tā: „Jūsu krāmu tirgotāji aizviļina mūsu ļaudis uz savu pilsētu, proti — tos, kas daudz parādā un nedomā maksāt“. Vēl agrāk, 1409. g. Kuldīgas komendants lūdz virsmestru neatļaut pilsētām pieņemt Kurzemes bruņinieku parādniekus. 1424. g. landtāgs nolēma izdot parādnieku vai prasīt parāda samaksu no tā, kas viņus pieturēja. Pamazām sāka uzskatīt katru saimnieku par lēņa piederumu, kas nevar savu zemi atstāt; piem. Tērbatas bīskaps par to vienojās ar saviem vasaliem 1458. g. Rīgas virsbīskapa vasali to pašu panāca 1494. gadā. XVI. g. s. pirmajā pusē saimnieki sāka pārvērsties par darījumu objektu — viņus varēja pārdot bez zemes. Tas izskaidrojams ar to, ka Pletenbergš kara laikā centās izpatikt vasaliem, kas tāpēc ieguva arvienu lielāku rīcības brīvību. Tad arī vaļinieki sāka pārvērst dzimļaudis.

Tā tad XV. g. s. zemnieki bija atkarīgi no muižas, saistīti pie savas dzīves vietas un spiesti strādāt muižas labā. Tas ir dzimtbūšanas sākums virsbīskapijā, bīskapijās un Ordeņa valstī. Sākumā par dzimtcilvēku sauca aizbēgušo zemnieku, parādnieku. Pamazām šī jēdziena saturs paplašinājās; tad ar to apzīmēja visus saimniekus, kopā ar saimi, pretim vaļiniekiem un kalpiem, kas bija saistīti tikai ar saimes līgumu. Tā zemnieki tika saistīti pie zemes un sava dzimtkunga, ja arī viņš pats nebija zemes īpašnieks, bet vasals.

18. Latvju tauta Livonijas valstīs.

Šejienes iedzīvotāji Livonijas valstīs sadalījās vairākās šķirās. Tiesiskā un sociālā ziņā visaugstāko stāvokli ieņēma leimaņi. Viņi ar savu zirgu un apģērbu gāja zemes kunga kara gaitās un bija brīvi no nodevām un darba klaušām. Zemi viņi turēja ar lēņa tiesībām. Leimaņu visvairāk bija Ordeņa valstī, sevišķi Kurzemē. Par viņu pēcnācējiem uzskatāmi „kuršu ķoniņi“, kas hercogu laikos dzīvoja Kuldīgas apriņķī.

No leimaņiem atšķirās brīvzemnieki. Tie turēja zemi uz rentes pamatiem. Viņi piedalījās pagasta dziņu rīko-

šanā un maksāja renti graudā vai naudā. No kļaušām un labības nodevām viņi bija brīvi. Par brīvzemnieku pienākumiem atrodamas šādas ziņas: „Jervas Kaupam 1½ arkla; viņš ir brīvs no visas vakas tiesas un zemnieku kļaušām, bet par šādu brīvību dod kunga tiesā jeb ziemas vakā 15 markas“. Vēro, ka brīvzemnieki būs bijuši tautas dziesmās apdziedātie labieši, kas dzīvojuši galvenām kārtām Ordeņa valstī, sevišķi Kurzemē, kur zemnieki visilgāk baudīja brīvību.

Galvenā latviešu šķira bija saimnieki jeb „arkla zemnieki“, kuŗu nodevas un kļaušas tika aprēķinātas no arāja sētas, ko tas apstrādāja ar vienu zirgu, vienu spīļu arklu un vienām ecešām. Viņi deva visas nodevas un pildīja kļaušas kā kājnieki un zirdzinieki. 1254. g. pirmo reizi minēta pusarkla saimniecība. Pusenieki izcēlušies no „pilna vīra“ sētas, dalot tēva mantojumu dēlu starpā. Viņi pildīja kļaušas kā kājnieki. Kādu laiku uzglabājās paraša nemt nodevas no arkla, neskatoties uz to, cik iepriekšējā „pilnā vīra“ sētā dzīvoja pusenieku. Viņu skaits arvienu pieauga. XV. g. s. pusenieku jau bija daudz vairāk nekā „pilnu vīru“ jeb vesela arkla saimnieku: kādā pagastā no 35 mājām tikai divas bija „pilnu vīru“ sētas, 12 vidējās un 21 piederēja ¼ un ⅛ arkla saimniekiem.

Saimnieki, pusenieki un citi sīksaimnieki, kā jau aizrādīts, pamazām nonāca dzimtcilvēku stāvoklī, t. i. bija saistīti pie zemes, deva nodevas un pildīja kļaušas muižas labā. Dzimtbūšanai attīstoties, viņi pazaudēja arī savas tiesības uz zemi. XIII. g. s. sākumā šīs tiesības bija vēl pilnā spēkā; piem. 1211. g. šejienes iedzīvotājiem garantēja tiesības uz laukiem un citiem nekustamiem īpašumiem. Šo tiesību sašaurināšanos veicināja vairāki apstākļi. Vispirms, kara laikos mājas bieži palika tukšas. Vasals jeb muižnieks tajās ielika jaunu saimnieku, kuŗu neuzskatīja par šo māju īpašnieku. Ja saimnieks mira bez mantiniekiem, tad viņa mājas pārgāja muižnieka rīcībā. Ar muižnieku palīdzību ierīkotās jaunās mājas saimnieks arī nevarēja justies par pilntiesīgu īpašnieku. Minētos gadījumos muižnieki jutās sevišķi stipri savās īpašuma tiesībās. Šo tiesisko sajūtu un ar to saskaņotu rīcību no minētām

mājām muižnieki pārnesa arī uz citām zemnieku mājām. Viduslaikos tas bija viegli izdarāms, jo tad izmantošanas tiesības negribēja atšķirt no īpašuma tiesībām: kā zemes kungam bija īpašuma tiesības uz lēni, bet vasalam tikai izmantošanas tiesības uz to; tā muižnieki skatījās arī uz zemnieku zemi, uzskatīja sevi par tās īpašniekiem, bet zemniekus tikai par viņu lietātājiem. Apstākļi šādam uzskatam bija ļoti labvēlīgi: zemnieki pa lielāku daļu bija muižnieku parādnieki un visā zemē muižnieku kārtas vara arvienu vairāk pieauga. Šādos apstākļos zemnieku īpašuma tiesības uz zemi palika arvienu apšaubāmākas. Pēc juridiskām aktīm gan dzimtcilvēki vēl XVI. g. s. sākumā nav pazaudējuši savas tiesības uz zemi. Viņi manto zemi no saviem tēviem un nodod to saviem dēliem. Tāpat pēc juridiskām aktīm (piemēram 1494. g. akts) zemnieks ir savas kustamas mantas īpašnieks. Bet dzīve iet arvienu ar savām vajadzībām un normām pa priekšu, un tad tikai mēģina tvert to juridiskās formās.

Bezzemnieku starpā bija brīvi ļaudis. Tos sauca par vaļiniekiem: „vaļinieki, kuŗiem nav vai nav bijusi zeme un to nav lietājuši, var palikt pilsētā“. Tā kā atkarīgos zemniekus muižnieki piespieda pilsētas izdot, tad tie vaļinieki, kuŗiem viņi atļāva palikt pilsētās, bez šaubām, bija brīvi ļaudis. Vācu nosaukumi arī liecina, ka vaļinieki brīvi gāja no pagasta pagastā un nodarbojās kā rokpeļņi. Lai aizturētu viņu aizplūšanu uz pilsētām, zemes kungi centās viņus noņemt uz zemes; piem. mestrs Pletenbergs deva lēnos vaļiniekus „no mūsu ļaudīm, kuŗi zemi netur, ar tiesībām tos noņemt, paturēt un izmantot savā zemē“. Šādā ceļā arī vaļinieki drīzi pārvērtās par atkarīgiem ļaudīm. Tad viņi neatšķīrās no pirtniekiem un iebūviešiem, kas bija amatnieki, zvejnieki, bāriņi. Ja viņi dzīvoja pie saimnieka pirtī, tad tos sauca par pirtniekiem. Vietām viņus sauca arī par kambarniekiem un gultniekiem. Kambarniekus sauca arī par iebūviešiem. Tie bija zemtuŗi vai bezzemnieki. Zemtuŗi dabūja bandas zemi. Tad muižas gaitās viņi gāja kā kājnieki. Bezzemnieki pelnījās uz savu roku un saimnieka darbos gāja tikai plaujas laikā, kad bija sevišķi steidzami darbi.

Reizēm vaļinieki uz visu gadu nolīga pie saimnieka vai muižā. Tad viņi pārvērtās par kalpiem jeb algādžiem. Viņi atradās saimnieka vai muižnieka varā, kas ar viņiem apgājās kā ar vergiem. Pilsētas viņus bija spiestas izdot. Par vaļinieku nodevām un gaitām atbildēja saimnieks. Vaļinieki gāja trīs dienas gadā kunga gaitās un maksāja nelielu naudas summu.

Līdztekus dzimtbūšanas attīstībai XV. un XVI. gadusimtenos sāka izzust no rakstiem dreļļa jeb verga nosaukums. Iepriekšējos gadusimtenos par dreļļiem kļuva kara gūstekņi un pirkti svešnieki. Arī šejienes iedzīvotāji kļuva par vergiem, ja par kādu noziegumu tika notiesāti uz nāvi ar tiesībām atpirkties no soda. Ja cits viņu vietā samaksāja atpirkšanās summu, tad viņi, noziedznieki kļuva par tā vergiem.

Livonijas zemnieku sētas bija apvienotas pārvaldes iecirkņos, ko sauca par pagastiem. To priekšgalā bija vecākie (seniores), kas vāciešu ieceļošanas laikā iesauca zemes sargus karā, rādīja vāciešiem ceļu, piedalījās apsriedēs ar vāciešiem. Livonijas valstīs viņi ievāca desmito tiesu, glabāja desmitās tiesas klēts atslēgas, uzraudzīja gaitniekus muižas darbos, rūpējās par pagastā uzturamiem kara zirgiem un atbildēja par noziedznieku atrašanu un zemnieku bēgļu gūstīšanu. Par to viņi saņēma uzturu no muižas. Vecākā palīgs bija šķilteris. Viņš bija zemākais policists un kunga pavēļu izziņotājs pagasta iedzīvotājiem. Šo vēsti viņš nesa jāšus; tāpēc viņu sauca arī par vēstnieku un jātnieku.

Pie pagasta amata vīriem piederēja arī tiesneši. Viņi sprieda par apsūdzētā zemnieka vainu un soda lielumu, bet valsts soģis vai vasals (virsbīskapijā un bīskapijā) vadīja tiesas sēdi, nopratināja lieciniekus, pasludināja spriedumu un gādāja par kārtību. Tiesu sprieda pēc zemes tiesībām un parašām. Šīs zemes tiesības, laikam, bija zemnieku likumi, kuŗus ienācēji izdeva saziņā ar šejienes vecākiem. Tiesas sēdes noturēja pagasta sapulcē Miķeļos, Ziemas svētkos, Lieldienās. Tad pat ievāca nodevas, nolīdzināja parādus, publicēja likumus.

Latviešu saimniecisko kultūru iespaidoja arī pilsētas,

sevišķi Rīga. Tur viņi pārdeva savus ražojumus — linus, kaņepājus, vaskus, medu, rudzus, miežus u. c. Tur viņi arī pirka sāli, siļķes, tabaku, vadmalu, rotas lietas. Reizē ar to zemnieki iepazinās ar pilsētu un Vakareiropas kultūrāliem sasniegumiem un zināmā mērā kļuva atkarīgi no pasaules tirgus cenām. Bez tam viņi iepazinās ar jaunām dzīves prasībām un arī dažiem netikumiem. Ar dzīves negatīvām parādībām viņi iepazinās arī pagastu dzīrēs un vispāri satiksmē ar saviem kungiem.

19. Latvju tautas garīgā attīstība Livonijā.

Ikvienu tauta sastāv no vairākām šķirām — muižniekiem, pilsētniekiem, saimniekiem, vaļiniekiem, kalpiem un citām. Latviešiem šīs šķiras bija visās Livonijas valstīs; tāpēc šajā laikā latvieši bija tauta, kuŗa arī garīgā ziņā bija vienota.

1199. g. pāvests Inocentijs III. pavēlēja misionāriem iemācīt Livonijas jaunkristītos iedzīvotājus skaitīt ticības apliecību un fēvreizi. Par šīs pavēles izpildījumu nav nekādu ziņu. Latviešu Indriķis stāsta tikai par mistēriju, kas 1205. g. ziemā izpildīta Rīgā. Viņš ir tajās domās, ka bruņiniekiem un vasaliem, kas saņēmuši uz lēņu tiesībām zemi, jāiepazīstina savi apakšnieki ar kristīgo ticību. Bet no turpmākā chronista vēstījuma var tikai nojēgt, ka bīskaps ir uzcīfīgi pamācījis īgauņus maksāt desmito tiesu un izpildīt citus pienākumus baznīcas labā. Par garīdznieku interesēm zināmā mērā liecina Rīgas parādu grāmata: viņi ir ņēmuši ļoti aktīvu dalību tirdzniecībā. Hildebrands, pamatodamies uz šīs grāmatas ziņām, raksta tā: „un bruņinieks, un vasals, kapitula loceklis un priesteris, mūki un Ordeņa māsas naudas un pirkšanas operācijās lietāja pilsētas grāmatu“. Garīdznieki nevarēja savus pienākumus izpildīt arī pastāvīgo iekšējo ķildu un dažu citu iemeslu dēļ; piem. daži kungi nodarbināja savus zemniekus arī svētdienās un svētku dienās. 1428. g. provinces koncilā

virsbīskaps konstatēja, ka vēl esot daudz necienīgu garīdznieku, kas esot neprāšas savā darbā un pie tam vēl nepārvaldot savas draudzes locekļu valodu. Koncils nolēma uz priekšu iecelt draudzes garīdznieku vietās tikai tādas personas, kas prot draudzes locekļu valodu, krietni tikumos un labi sagatavoti savam darbam.

Katoļu baznīca vislielāko vērību piegriezta kultam, cenšas to nostādīt pēc iespējas svinīgi, lai tas atstātu uz draudzi lielāku iespaidu. Šejienu iedzīvotāji apmeklēja baznīcu, bet nesaprata vakarēdiena sakramentu un dievkalpošanas ceremoniju. Tām viņi piešķīra burvīgu, maģisku spēku, no kā sagaidīja sev dažādus labumus. Tanī pašā laikā viņi pielūdza savus dabas dievus, nesa tiem ziedus un svinēja savus tautas svētkus. Par to liecina 1428. g. provinces koncila lēmumi un daži citi vēstures avoti; piem. ceļotājs Mūnsters raksta ap 16. g. s. vidū tā: „Lielākā daļa no viņiem dzīvo pagānu dzīvi; nepazīdamis īsto Dievu, viens griežas ar lūgšanu pie saules, otrs — pie mēness, trešs — pie skaista koka, ceturtais — pie akmens vai kāda cita līdzīga priekšmeta“. Vispāri, dabas dievināšanas laikmeta parašas Livonijas iedzīvotāju dzīvē vēl bija pilnā spēkā; piem. viņi arvienu vēl apglabāja savus miroņus birzīs un vispāri tur, kur viņu senči dabas dievināšanas laikā tikuši apglabāti, ignorēdami iesvētītās kapsētas.

XV. g. s. sākumā katoļu garīdznieki sāka piegriezt nopietnāku vērību tautas garīgai dzīvei. Par to interesējās arī 1422. g. landtāgs. Tas uzdeva muižniekiem raudzīties uz to, ka viņu zemnieki katru svētdien apmeklē baznīcu. Šī iemesla dēļ svētdienu priekšpusdienās bija aizliegts nodarboties ar tirdzniecību kā pilsētās, tā arī uz laukiem. Baznīcas kungiem tika atgādināts viņu pienākums mācīt zemniekiem 10 baušļus, tēvreizi, 12 kristīgās ticības gabalus un lūgšanas. Provinces koncils 1428. g. šos noteikumus vēlreiz atkārtoja. Tomēr zemnieki XV. g. s. nav iepazīstināti tuvāk ar kristīgo ticību. Nav izdevies to panākt arī virsbīskapam Kasparam Lindem XVI. g. s. sākumā. Viņš pavēlēja iepazīstināt zemniekus ar kristīgo ticību. Pēc tam viņš ceļoja pa muižām un pavēlēja savā klātbūt-

nē pārklaušināt latviešus. Tos, kas mācēja tēvreizi un citas lūgšanas, viņš lika pacienāt ar ēdieniem un dzērieniem, bet, kas nemācēja, tos pavēlēja nopērt. Kaspars Linde griezās arī pie landtāga ar priekšlikumu atvērt skolu garīdznieku sagatavošanai. Bet tas viņa priekšlikumu neievēroja. Galu galā viss Livonijā palika iepriekšējā stāvoklī, un zemnieku apziņā uzglabājās uzskati, kas bija radušies dabas dievināšanas laikmetā, tikai daži no tiem tagad dabūja citus nosaukumus un dažus piemaisījumus no katoļu ticības; piem. Laimas vietā reizēm stājās Māra, viņai līdzās tika minēts Dieva dēls, kas apzīmēja arī dažas debess parādības. Arī godiem un tautas svētkiem bija vecais raksturs: tautas dziesmas sevišķi daudzina kāzas, kuŗu parašas atgādina sievas zagšanas un pirkšanas laikus; Jāņu naktī zemnieki dedzināja ugunssārtus, ap kuŗiem dejoja, dziedāja, spēlēja.

Tautas radītājs gars šai laikmetā darbojās vecajā virzienā, dabas dievināšanas ideju pasaulē. Viņš izpaudās tautas garā mantās. Tajās vispusīgi, vienkārši un daiļi notēlojušās tautas attiecības pret dabu, dzīvi, dzīvību un cilvēku; piem. darbā ejot un pēc darba mājās nākot, zemnieki dziedāja par dabas parādībām, grūto darbu, likteni un par savu dzīvi no bērnības līdz sirmam vecumam.

Tautas gara mantās vērojamas arī latviešu lielās novērošanas spējas; piem. viņi meklējuši dabas parādību likumus un pratuši noteikt laiku. Dainā dzied, ka plūvurainie mākoņi, augsti peldēdami un biezēdami, pareģo lietus dienu. Spožai un baltai saulei vakarā noejot, rītu gaidāma jauka diena. Šie un citi dainu laika novērojumi arvienu attaisnojas. Visvairāk latvju zemkopis vērojis īsto sējas laiku. Dainas daudzina lakstīgalu kā sējas putnu; piem. „Lakstīgala nedziedāja, sējas laika gaidīdama“. Dabas novērotāji labi zina, ka pavasara darbi droši sākami, kad sliemas lien no zemes ārā, jo tad saluma kārtā jau atlaidusies. Latviešu dziesma ir lielāko tiesu saules dziesma, jo saule ir zemkopju labdarītāja. Tauta ne tikai vēroja dabas parādības un izveidoja tēlus, bet arī dzīvoja šiem radījumiem līdz; piem. zemkopis mīlēja savu mīlo, balto saulīti, neļāva savu „māmuliņu“ aizkart.

Tautas dzejā vērojami centieni nesaiet ienaidā ar kaimiņu, savstarpīgi tuvināties, godināt vecākās paaudzes, mīlēt pabērpus un savu tēvzemi. Šis apvienotāja iekšējais spēks nemeklē praktiskā labuma, augsti vērtē darba tikumu un mīlestību, ar tīksmi vēro savas tēvijas dabu. Mīnētie un citi tautas pārdzīvojumi izteikti vienā latvju valodā. Viss tas liecina, ka senās baltu ciltis un lībieši saplūduši vienā latvju tautā, kam vienāda valoda, ticējumi, parašas, tīkumi, dzīves veids un gara mantas.

20. Mārtiņš Luters un reformācija Vācijā.

Jaunekļa gados universitātē Mārtiņu Luteru mocīja jautājums, kā panākt Pestītāja žēlastību.

Kāda biedra nāve un pārkoņa negaiss viņu sevišķi smagi ietekmēja. Izbaīlēs viņš deva solījumu „tapt par mūku“.

Klosterī viņš izpildīja visus mūku pienākumus, bet dvēseles mieru neatrada. Klosteņa priekšnieks viņam aizrādīja uz kādu izteicienu svētos rakstos, ka pestīšanu cilvēkam dod paļaušanās uz Dieva žēlastību.

Tad Mārtiņš sāka lasīt bībeli un apmierināties. Drīzi pēc tam viņu iecēla par profesoru Vitenbergas universitātē. Tur Mārtiņš Luters vēl labāk iepazinās ar svētiem rakstiem un atrada tajos mācību, ka „Taisnais dzīvos no ticības“.

Vitenbergas apkārtnē mūks Tecels sāka pārdot atlai-des. Luters atrada to par Dieva zaimošanu. Tāpēc viņš 1517. g. piesita pie baznīcas durvīm 95 tezes, lai zinātniskā strīdā aizstāvētu savus uzskatus.

Tezes atstāja lielu iespaidu. Par tām iedegās karstas debates, kuŗu laikā Luters pārliecinājās, ka arī citos jautājumos viņa uzskati atšķiras no katoļu baznīcas mācībām.

Lutera pretinieki uzaicināja to uz strīdu Leipīgā. Še katoļu profesors Eks 6 dienas disputēja ar M. Luteru,

kas neatzina pāvestu par Dieva ieceltu baznīcas galvu. Ar to Eks, profams, nebija apmierināts. Viņš aizceļoja uz Romu un atveda pāvesta bullu, kas nosodīja Luteru.

Bet sakšu kūrfirsts Fridrichs Gudrais izturējās labvēlīgi pret Luteru; universitāte atklāti nostājās viņa pusē. Tad Luters, studentu un liela ļaužu bara pavadīts, izgāja pilsētas laukumā un sadedzināja tur pāvesta bullu un katoļu baznīcas likumu grāmatu.

Pēc tam M. Luters publicēja nelielus darbus, kuŗos noskaidro baznīcas reformu. „Visi ticīgie kristieši ir garīdznieki“. Katra draudze izvēl savu mācītāju. Garīgo lietu nokārtošanai jāsauc baznīcas sapulce. Pāvestam jāatsakās no laicīgās varas. Jāuzlabo skolas un citādi jāiekārto visa sabiedriskā dzīve; sevišķi jāgādā par zemniekiem — jāatvieglina viņu grūtais stāvoklis. Jāreformē arī dievkalpojumi.

Lutera izturēšanās pret pāvestu un viņa grāmatas atrada piekrišanu visā vācu sabiedrībā. Zemnieki, bruņinieki, pilsētnieki un firsti vēlējās „reformāciju, t. i. dzīvi, kuŗa saskanētu ar sv. rakstu skaidro mācību“, bet katra grupa savādi saprata šo reformāciju un gaidīja no tās arī sava materiālā stāvokļa uzlabošanu.

Vācijas ķeizars Kārlis, kas bija arī Spānijas un daudzu citu zemju valdnieks, sasauca reichstagu Vormsā; uz to viņš uzaicināja arī Luteru.

Reichstagā viņam prasīja, vai viņš atzīstot par savām grāmatas, kas tur bija saliktas uz galda, un vai gribot atsaukt visas tās. Luters atzina grāmatas par savām. Par atsaukšanu runājot, viņš izlūdās apdomāšanās laiku un nākošā dienā atteicās atsaukt jeb kuŗu rakstu. Luteru mēģināja vēl privāti pierunāt, bet bez panākumiem.

Drīzi pēc tam viņu atlaida uz Vitenbergu. Bet ķeizars izdeva pavēli sadedzināt Lutera rakstus un pašu Luteru uzskatīt par tādu cilvēku, kas zaudējis visas tiesības, jo viņš negribēja sanaidoties ar pāvestu, kas varēja viņam izpalīdzēt kaŗā pret Franciju.

Sakšu kūrfirsts baidījās, ka katoļi Luteru ceļā nenāvē un tāpēc pavēlēja viņu paslēpt Vartburgas pilī.

Savā paslēptuvē Luters daudz lasīja, rakstīja un pārtulkoja Jauno derību vācu valodā.

Vitenbergā sākās nemieri: ļaudis ielauzās baznīcās, sadragāja svētbildes, padzina mūkus un bīskapus.

Tad Luters atstāja pili un devās uz Vitenbergu. Tur viņš lasīja lekcijas teoloģijas fakultātē un apkopa savu draudzi. Lutera darbu neviens nekavēja, jo Saksijas kūrfirsts stāvēja viņa un reformācijas pusē.

Tagad Vācijas sabiedrība bija lielā neskaidrībā par baznīcas lietām. Tāpēc kādu reizi sanāca reichstags bez ķeizara un nolēma līdz vispārējās sapulces sasaukšanai baznīcas lietās atļaut valdniekiem Lutera lietā „uzņemt atbildību Dieva un ķeizara majestātes priekšā“.

Drīzi pēc tam, kad ķeizars izsludināja Luteru ārpus likuma, izlauzās uz āru bruņinieku nemiers.

Neapmierināti ar ķeizara pavēlēm, viņi braukāja viens pie otra, noslēpumaini sarunājās un izplatīja Hutena uzsaukumus, kuņģos baņķieri, tiesneši un augstākie garīdznieki nosaukti par laupītājiem, bet firsti par tiranniem. Hutens griezās pie pilsētniekiem un uzaicināja tos apvienoties ar bruņiniekiem cīņā par brīvību.

Francis Zikingens sasauca Reinas un tuvākās apkārtnēs bruņinieku sapulci. Tie apbruņojās un jāja uz sapulci. Sanākuši kopā, viņi netērēja laiku runās, bet vienkārši nolēma cīnīties par „kristiešu brīvību“ un iznīcināt tās pretiniekus.

Zikingena vadībā bruņinieki uzbruka tuvākā garīgā valdnieka Trīras virsbīskapa pilij.

Vācijas garīgie un laicīgie valdnieki bija jau sazinājušies. Viņi ātri apvienojās, sakāva bruņiniekus ar artilērijas palīdzību, sagrāva Zikingena pili un pašu Zikingenu nonāvēja. Šinī gadā nomira arī Hutens (1523. g.).

Vidus- un Dienvidvācijas zemnieki griezās pie zemes īpašniekiem ar apmēram šāda satura prasībām: draudze pati izvēl mācītāju; zemnieki dabū atpakaļ kopzemes, brīvi lietā ūdeņus un mežus; rente un citi maksājumi samazināmi; dzimtbūšana atcelama.

Šīs prasības liecina, ka Lutera mācību par kristīgā cilvēka brīvību zemnieki ir sapratuši kā brīvību no dzimtbūšanas vai vismaz dzimtļaužu stāvokļa uzlabošanu.

Vietām zemnieku kustībai bija politisks raksturs; piem. Tīringas zemnieki sapulcējās lielā nometnē un noklausījās visenerģiskāko reformācijas sludinātāju runās par vienlīdzības un brālības paradīzi virs zemes. Šādu radikālu mācību visdedzīgākais sludinātājs bija kāds garīdznieks Toms Mincers. Heilbronas pilsētā zemnieki apvienojās ar dažiem pilsētniekiem, kas stāvēja par Vācijas apvienošanos un baznīcas īpašumu atdošanu valsts rīcībā.

Iesniedzot zemes īpašniekiem savas prasības, zemnieki sapulcējās, trokšņoja, draudēja. Vēlāk viņi nodedzināja un nopostīja daudz piļu un klosteru, bet tikai retos gadījumos nonāvēja savus pretiniekus.

Zemes īpašnieki apvienojās ar turīgākiem pilsētniekiem un noslāpēja dumpi asins straumēs.

Savu prasību izpildīšanu zemnieki panāca tikai dažos Dienvidvācijas apgabalos; vispārī pēc nemieriem viņu stāvoklis palika sliktāks.

Pēc bruņinieku un zemnieku nemieriem M. Lutera un Melanchtons kūrfirsta uzdevumā reformēja Saksijā draudžu dzīvi. Citās zemēs reformācija sekoja Saksijas paraugam. Tāpēc tanīs valstīs, kurās pieņēma reformāciju, evaņģēliskā baznīca bija atkarīga no laicīgās varas; tā ieguva arī katoļu baznīcas sēkulārizētās muižas un citas bagātības.

Kādā reichstaga sapulcē vairākums piekrita ķeizara prasībai, ka stingri jāizpilda Vormsas lēmums par M. Lutera. Tad evaņģēliskie reichstaga locekļi protestēja, norādīdami, ka „lietās, kas attiecas uz Dieva godu un dvēseļu svētlaimību, katram pašam par sevi jāstāv Dieva priekšā un jādod atbildība“. Šī protesta dēļ reformācijas piekritējus sauc arī par protestantiem.

Ķeizars Kārlis V. bija nolēmis piespiest M. Lutera piekritējus atgriezties katoļu baznīcā. Viņš noteica laiku, līdz kuram protestantiem jāatgriežas katoļu baznīcā. Tad protestantu firsti un pilsētas noslēdza Šmalkaldenā savienību, lai kopīgiem spēkiem aizstāvētu luterticību. Pēc M. Lutera nāves iesākās karš starp ķeizaru un Šmalkaldenas

savienību, kurā Kārlis V. galu galā bija spiests atzīt sevi par uzvarētu. Karš beidzās ar ticības mieru Augsburgā 1555. gadā. Pēc šī mierlīguma ticības brīvību baudīja vienīgi firsti, kas varēja izvēlēties luterticību vai katoļticību; pavalstniekiem bija jāpieturas vai jāpāriet sava valdnieka ticībā. Dažās Vācijas valstiņās (galvenā kārtā Dienvidvācijā) katoļu ticība un pāvesta vara palika pilnā spēkā. Vispāri Vācijā tad pieturējās pie principa — „kā zeme, tā ticība“.

21. Reformācija Livonijā.

Livonijas iedzīvotāji bija nemierā ar katoļu baznīcu. Šī nemiera cēloņi te bija tie paši, kas citās Eiropas zemēs. Vispirms, katoļu baznīca sevišķu vērību piegriezta ārējām kulta formām. Par to liecina 1429. g. lēmumi, kuŗos atzīmēta baznīcu un kapellu celšana, svētbilžu un citu priekšmetu izlikšana, pie kuŗiem bija iespējams nolikt dāvanas, kas nāca par labu priesterim vai kādas jaunas kapellas celšanai. Arī dievkalpošanā pirmā vieta bija ierādīta ārējām formām. Tās XVI. g. s. sākumā ticīgos cilvēkus vairs neapmierināja. Vēl vairāk ticīgos cilvēkus aizkāra garīdznieku dzīve, par kuŗu Rusovs raksta tā: „Bet vairāk un vairāk iesakņojās kā starp valdniekiem, tā arī starp pavalstniekiem liela pārdošība, slinkums, augstprātība, lepība, lielība, izpriecu kāre, pārmērīga izšķērdība un netiklība...“

Tādu pašu, ne labāku, dzīvi veda arī bīskapi un domkungi...“

„Tajā pašā laikā, kad valdnieki, bīskapi, domkungi un pārējā vācu tauta, kuŗiem vajadzēja to labāk saprast, bija nogrimusi minētās netiklībās, arī nevācu zemnieki veda tādu dzīvi... Bet vasarā uzcītīgi tika apmeklēti baznīcu svētki un ar viņiem savienoti tirgi. Uz šiem svētkiem attiecīgās draudzes zemnieki un brīvzemnieki arī apgādāja labu alu. Bija liels kauns, ja arī pats nabaģākais zemnieks nedarīja alu. Pie baznīcām arī atveda pārdošanai alu. Jau sestdienā saradās zemnieki no liela attāluma ar sievām, meitām un kalpiem, un tūlīt ķērās pie dzeršanas.

Dūdas bija dzirdamas gandrīz jūdzi tālu; tāda jautrība vilkāš cauru nakti līdz rītam“.

Tā tad garīdznieku paviršā pienākumu izpildīšana un viņu kārtai nepiemērotā dzīve bija slikti ietekmējusi visu sabiedrību. Bet tanī pašā laikā garīdznieki bargi sodīja savus pretiniekus; pret tiem viņi visbiežāk lietāja baznīcas lāstus, kas nepatīkami aizkāra ticīgo katoļu jūtas.

Viduslaikos bīskapi bija arī laicīgie valdnieki, kas tika ierauti politiskās cīņās un tādās darīšanās, kuŗas grūti savienojamas ar Kristus mācības sludinātāja pienākumiem. Šāda nodošanās pasaulīgām lietām mazināja viņu autoritāti draudzēs un pavairoja ienaidnieku skaitu. Tas sevišķi pieauga, kad Livonijas bīskapi, sekojot Vakareiropas paraugam, centās nostiprināt savu valdnieka varu uz vasalu jeb muižnieku varas rēķina, t. i. centās pārvērsties par absolūtiem monarhiem. Ar to viņi sacēla pret sevi muižniekus un arī pilsoņus, kas ar landtāgu palīdzību centās nostiprināt zemē savu iespaidu. Šajā virzienā sevišķi centīgi strādāja muižnieki. Viņu nemiers ar bīskapiem vērsās arī pret pašu katoļu baznīcu. Pilsoņi vēl bija nemierā ar mūkiem, kas pavadīja laiku bezdarbībā, bet visā pilnībā izmantoja sava laikmeta dzīves ērtības. Arī viņu nemiers sāka vērsties pret pašu katoļu baznīcu. Tās autoritāti rīdzinieku acīs nestiprināja arī Ordeņa rīcība; piem. 1428. g. kāds no viņa darbiniekiem noslīcinājis ezerā dažus Rīgas pilsoņus un kādas delegācijas locekļus, kas devās pie pāvesta ar sūdzībām par Ordeņa pārestībām.

Tā tad visas Livonijas sabiedrība bija nemierā ar bīskapiem un katoļu baznīcu. Tas sevišķi bija sajūtams XVI. g. s. sākumā, kad zemē bija novērojama reliģiozitātes pieaugšana.

Rīgā pie Pēterļa baznīcas bija par palīgmācītāju Andrejs Knopkens. Atvaļināts uz Vāciju papildināt savu izglītību, viņš iepazinās ar evaņģēlisko mācību un atgriezās Rīgā kā pārliecināts reformācijas sludinātājs. 1522. gadā Andrejs Knopkens sludināja Lutera mācību Pēterļa baznīcā. Rīgas rāte nostājās jaunās mācības sludinātāju pusē, ievēlot A. Knopkenu Pēterļa baznīcā un Silvestru Tegemeijeru Jēkaba baznīcā par mācītāju. Viņai pievie-

nojās pārējie Rīgas pilsoņi un ar lielu vienprātību aizstāvēja jauno mācību līdz tās galīgai uzvarai. Dedzīgus piekritējus un aizstāvjus jaunā mācība atrada arī Rēvelē un Tērbatā. Arī muižnieki sākumā iestājās par reformāciju. 1522. gadā viņi kopā ar pilsētu pārstāvjiem apņēmas kopīgiem spēkiem aizstāvēt jauno mācību. 1524. gadā rīdziniekiem nāca zināms, ka katoļu garīdznieki nosūtījuši pie pāvesta divus mūkus izlūgties no tā lāstu grāmatu pret Livonijas luterticīgiem. Tad ļaužu pūlis ielauzās baznīcās, plēsa no sienām svētbildes, postīja altārus un svētbildes sadedzināja Kubas kalnā (tagadējā Vienības laukuma vietā). Līdzīgi „svētbilžu grauļņi“ notika arī Rēvelē, Tērbatā, Pērnavā un citās pilsētās.

Daži reformācijas sludinātāji savās dedzīgās runās aizķēra arī nabadzīgāko iedzīvotāju stāvokli un kungu attiecības pret tiem. Tas saviļņoja pilsētu un lauku mazturīgos iedzīvotājus. Šis saviļņojums Hārijā un Vīrijā pat draudēja izvērsties par zemnieku sacelšanos pret muižniekiem, jo tur zemniekiem bija grūti saimnieciskie apstākļi.

Minētie notikumi uztrauca muižniekus. Kad viņi dabūja zināt par zemnieku sacelšanos Vācijā, tad 1525. g. Valmieras landtāgā vienojās ar Ordeni un bīskapiem pret pilsētniekiem un nolēma nogaidīt ticības lietu nokārtošanu Vācijā.

Kad zemnieki un vispāri sabiedrība nomierinājās, muižnieki un pat Ordeņa brāļi atkal sāka interesēties par reformāciju. Āp 1539. g. mazāk jau bija katoļticīgo Livonijā, lai gan pilnīgu ticības brīvību landtāgs izsludināja tikai 1554. gadā.

Augsburgas ticības mieru 1555. g. parakstīja arī Livonijas mestra pilnvarotais. 1577. g. nodibinājās Rīgā konsistorija, kas pārzināja Rīgā evaņģelisko baznīcu līdz zviedru laikiem.

Zemniekiem jaunā mācība vēl labu laiku bija sveša, jo muižnieki viņus vienkārši pārrakstīja no vienas ticības otrā, un mācītāji to sludināja zemniekiem nesaprotamā vācu valodā. Rīgā latvieši gan piedzīvoja lielas pārmaiņas. 1524. g. pie Jēkaba baznīcas tika nodibināta lat-

viešu draudze, kur sprediķi teica vācu mācītāji latviešu valodā. Mācītājs N. Ramms ap 1530. g. sacerējis latviski dziesmu „Desmit Dieva baušļi“ un arī citus garīgus rakstus. Jēkaba baznīcas mācītāji, laikam, ir bijuši par darbvežiem krāvēju un alus vedēju ģildēs. Šo ģilžu biedru sarakstos 1532. un 1533. g. daži teikumi ierakstīti latviešu valodā.

Ar reformācijas nostiprināšanos grozījās stāvoklis arī uz laukiem. Tad mācītāji sāka piegriezt lielāku vērību tautas valodai dievkalpošanā un rūpēm par mājas mācību.

22. Livonijas valstu sabrukums.

Livonijas valstu pastāvēšanas laikā vērojamas dziļas pretešķības zemes kungu interesēs. XVI. g. s. sākumā šīs pretešķības vēl padziļinājās. Pletenbergs ieņēma pret reformāciju neitrālu stāvokli, „bet palika Ordeņa priekšgalā, kuŗa pirmais uzdevums bija cīņa visu mūžu par katoļu baznīcu; Ordeņa bruņinieki arvienu jo liekākā skaitā pārgāja jaunā ticībā, bet pie tam labprāt saņēma krietnos ienākumus no katoļu Ordeņa; bīskapi Pletenberģu gan bija atzinuši par savu aizsardzības kungu, bet citādi negrozītā veidā palika savu bīskapiju priekšgalā un ar visiem zvērestiem gaidīja uz izdevīgu brīdi, lai atgūtu atpakaļ varu, kuŗa viņiem bija tik mīļa. Tā tad katoļu ordeņa mestrs un katoļu bīskapi bija zemes kungi, kuŗa pati jau pa lielākai daļai bija kļuvusi luteriska; un drīzi vien nonāca tik tālu, ka Ordeņa mestrs un bīskapi paši bija protestantiski un tikai ārēji izlikās par katoļiem, lai pārvaldītu zemi, kuŗā pēc vēstures tiešās liecības vairs nebija neviena vienīga īsta katoļa“, raksta O. Rūtenbergs savā „Baltijas vēsturē“. Neviens no zemes kungiem arī nevarēja nostiprināt savu varu, jo muižnieku kārtā bija noteikts absolūtās varas prefinieks zemē.

— Šādos apstākļos Livonijas valstīm grūti bija turēties pretīm ārējam ienaidniekam, kas nāca no austrumiem. Tur apvienojās Lielkrievija, kas centās stāties tiešos sakaros ar Vakareiropu. Jau XVI. g. s. sākumā krievu kaŗaspēks iebruka Livonijā un aizgāja līdz Cēsīm. No turienes tas

atkāpās, laupīdams un aizvezdams gūstā ap 40.000 cilvēku. Tad Pletenbergam izdevās krievus sakaut 1502. g. pie Pliskavas. Pēc šīs uzvaras viņš noslēdza pamieru uz 6 gadiem. To vēlāk pakāpeniski pagarināja līdz 1551. g.

Šinī laikā Lielkrievija bija galīgi apvienojusies, un tās galvas pilsēta Maskava bija pārņēmusi savās rokās Lielās Novgorodas tirdzniecību. Maskavas tirgotāji gribēja nodibināt tiešu satiksmi ar Vakareiropu. Bet starp to un Lielkrieviju nostājās Livonija, kuŗas tirgotāji saņēma visu peļņu un kavēja holandiešu tirdzniecību ar krieviem. Bez tam apvienotai Lielkrievijai bija vajadzīgi dažādi meistari un mācīti vīri. Jānis IV. uzdeva Saksijas pavalstniekam Šlītem apgādāt Krieviju ar Vācijas amatniekiem, māksliniekiem, ārstiem un citiem mācītiem vīriem. Livonija tam pretojās un griezās pie Vācijas ķeizara ar attiecīgu lūgumu. Šis lūgumu ievēroja, apcietināja Šlīti, aizliedza Vācijas pavalstniekiem braukt uz Lielkrieviju un uzdeva Livonijas ordenim nelaist viņus cauri savai zemei.

1551. g. izbeidzās termiņš pamieram ar Lielkrieviju. Livonijas valstīm vajadzēja bruņoties un vispāri gatavoties kaŗam. Bet tās ķildojās savā starpā: virsbīskaps Vilhelms gribēja gāzt Ordeni, lai pats valdītu. Izcēlās kaŗš, kas beidzās ar to, ka Ordenis saņēma Vilhelmu gūstā. Zemes kungi nekā nedarīja arī bruņošanās ziņā. Viņi paļāvās uz pilīm un bruņiniekiem, kas jau bija pazaudējuši savu nozīmi kaŗā. Algot kareivjus viņi arī nespēja, jo nebija naudas.

Šādi bija apstākļi Livonijā, kad Lielkrievijas valdnieks Jānis IV. pieprasīja no Tērbatas bīskapa tā saucamo „ticības nodokli“ par vairākiem notecējušiem gadiem, ko vācieši it kā esot solījušies maksāt par atļauju izplatīt Livonijā kristīgo ticību. Par šo prasību sprieda Tērbatas bīskapa padomnieki un Livonijas landtāgs. Viņi centās novilcināt laiku, ievadīdami jaunas sarunas. Tērbata uzņēmas maksāt 60.000 dālderu, bet Ordeņa mestrs šādu līgumu neatzina. Viņš meklēja palīgus paredzamam kaŗam un noslēdza ar Poliju militāru savienību pret Krieviju. Tad Jānis IV. piefeica kaŗu, un viņa kaŗaspēks 1558. g. iebruka Rēzeknē, Ludzā, Tērbatā un citur, visur laupīdams, nonāvēdams un aizvezdams gūstā iedzīvotājus. Vitenšteinas

fogts un priekšnieks „izdzirdis, ka Tērbata no krieviem ieņemta, lielās bailēs kopā ar visiem kalpiem atstāja apcietinātu pili, kur atradās daudz un dažādi pārtikas līdzekļi. Kā vācu landsknechti, tā arī krievi, pa ceļam no Tērbatas uz Rēveli un Rīgu, redzēdami, ka no pils visi iemītnieki aizbēguši, mīlojās pie alus un vīna kā savās mājās un ņēma arī ceļā līdz, bet pili atstāja neaizkārtu. Nedaudz krievu būtu varējuši to ieņemt“.

Tajā pašā vasarā arī Rēveles komtūrs atstāja pili un pilsētu. 1559. g. Sāmsalas un Kurzemes bīskaps pārdeva abas bīskapijas Dānijas ķēniņam, kas tās atdeva savam brālim hercogam Magnusam.

1560. g. ziemā krievi ar lielu kaņaspēku ielauzās Livonijā un ieņēma Alūksnes pili. To nodeva krieviem pils komtūrs saziņā ar citiem vāciem, kas atradās pilī. Pēc Alūksnes ieņemšanas krievi izlaupīja Rīgas virsbīskapiju un nodedzināja Smiltenes miestu.

Krievu armijas virsnieks Kurbskis raksta, ka Livonijas iedzīvotāji esot nodevušies „dzeršanai, netiklībai, ilgai gulēšanai, slinkošanai, nepatiesībai un savstarpējiem pilsoņu karšiem“. Šo iemeslu dēļ krievi viņus viegli uzvarēja; piem. 1559. g. viņi sakāva virsbīskapa armiju pie Tirzas. Tad mestram Gotardam Ketleram izdevās dabūt Polijas ķēniņa Sigismunda II. atbalstu, par ko viņš saņēma nodrošinājumu deviņas pilis — Bausku, Daugavpili, Rēzekni, Ludzu un citas. Par naudas aizdevumiem viņš Polijai iekāļāja Kuldīgu, Ventspili un Tukumu. Visas šīs pilis ieņēma poļu kaņaspēks. Kad krievi, sakāvuši Ordeņa kaņaspēku netālu no Valkas, ieņēma Vilandi, Ketlers atdeva poļiem vēl Cēsis un Valmieru.

1560. gada rudenī, kad Rēveli ļoti apdraudēja krievi, kas pat pilsētas vārtu tuvumā laupīja lopus un aizveda iedzīvotājus, Rēveles iedzīvotāji meklēja palīdzību pie Zviedrijas ķēniņa Ērika XIV. Zviedrijas ķēniņš, Igaunijas muižnieki un Rēveles pilsēta vienojās un noslēdza līgumu, pēc kuŗa minētie muižnieki un pilsēta padevās 1561. gadā Zviedrijai.

1561. g. septembrī netālu no Rīgas sanāca landfāgs. Ordeņa mestrs Gotards Ketlers bija ar mieru atzīt sevi

par Polijas un Lietavas vasalu. Virsbīskaps un muižnieki arī izteicās par labu Polijai. Tāpēc 1561. gada 28. novembrī Viļņā Ordeņa mestrs Ketlers, virsbīskaps Vilhelms un kārtu pārstāvji noslēdza līgumu ar Polijas un Lietavas ķēniņu Sigismundu II. Augustu par Kurzemes, Vidzemes un Latgales nodošanu Polijas virskundzībā. Gotardu Ketleru atzina par Kurzemes (Kursas un Zemgales) lēņu valsts pirmo hercogu, bet pārējās zemes jeb Pārdaugavas hercogisti pievienoja tieši Lietuvai.

Sadalītās Livonijas mantnieki turpināja karu ar Krieviju. Polija un Zviedrija algoja Livonijas bruņiniekus, kas iedomājās sevi ienaidnieka zemē, uzbruka ciematiem un izpostīja tos. Zemnieki sākumā glābās mežos; bet kad karā neredzēja gala, tad dibināja aizsardzības pulciņus, kas sekmīgi cīnījās pret krieviem un vispāri ienaidniekiem. Šis karš ar dažiem pārtraukumiem ilga 21 gadu. Krievi iebruka Pārdaugavas hercogistē un izpostīja to līdz pat Daugavai. Poļi sākumā to neaizsargāja. Tikai 1578. gadā poļu ķēniņš Stefans Batorijs uzņēmas Pārdaugavas hercogistes aizsardzību.

Ap šo laiku izbeidzās nesaskaņas Polijas un Zviedrijas starpā Igaunijas dēļ, kurā abas šīs valstis uzskatīja par savu zemi. Jānis IV. arī to gribēja iekarot Krievijai un 70. gados jau bija izpostījis un ieņēmis gandrīz visu zemi, izņemot Rēveles pilsētu.

Stefans Batorijs sakāva krievu karaspēku, izdzina to no Vidzemes un ieņēma jau dažas Krievijas pilsētas. Tai pašā laikā zviedri atņēma krieviem Hapsalu, Narvu un visu jūras piekrasti līdz Ņevas upei.

Necerēdams cīņas sekmīgu iznākumu, Jānis IV. uzsāka sarunas ar Poliju un 1582. g. noslēdza pamieru, atteikdamies par labu tai no Vidzemes un Latgales. Gadu vēlāk viņš atteicās arī no Igaunijas par labu Zviedrijai.

Rīga 1561. g. nepadevās Polijai. Tā vairākus gadus bija patstāvīga pilsēta kā Vācijas sastāvdaļa. Šajā laikā pieauga pretešķības rātes un pilsoņu starpā. Rāte pie Polijas valdības cerēja atrast atbalstu cīņā pret pilsoņiem. Šo un dažu citu iemeslu dēļ tā 1581. gadā noslēdza ar Polijas ķēniņu padošanās līgumu.

Sāmsala un bij. Kurzemes bīskapija jeb Piltenes novads piederēja dāņu ķēniņa brālim Magnusam līdz viņa nāvei 1583. g.

Grobiņas novads ar Liepāju bija iekļāts Prūsijai un tika pievienots Kurzemes hercogīstei 1609. g.

23. Katoļu reakcija.

Viena pēc otras atdalījās Vakareiropas valstis no katoļu baznīcas; sakarā ar to mazinājās Romas ienākumi. Stāvoklis grozījās, kad pati katoļu baznīca pieņēma reformas, kas saskaņēja ar tās mācību, un atļāva jezuītiem dedzīgi apkarot reformāciju.

Kāds Spānijas muižnieks Ignacijs Loijola, izveicīgs un karsts kareivis, tika ievainots kājā. Viņš nevarēja vairst kalpot kara klausībā. Tad viņš vienojās ar dažiem karstiem katoļu ticības aizstāvjiem dibināt „Jēzus kara spēku“ un karot pret baznīcas galveno ienaidnieku protestantismu. „Jēzus kareivji“ apsoliņās kalpot pāvestam bez prasībām un atalgojuma, izpildīt viņa pavēles un iet visur, kur viņš tos sūtīs.

Pāvests apstiprināja jauno Ordeni, kas stāvēja pāri vecajiem ordeņiem pilnīgas paklausības ziņā: jaunākiem bija jāpadodas vecākiem un apakšniekiem saviem priekšniekiem kā „mironim“, kam nav savas gribas un patstāvības. Jezuīti varēja dzīvot, kur gribēja, un strādāt katrs savu darbu.

Katrs Ordeņa loceklis ieņēma viņa īpatnībām piemērotu vietu: garīgi attīstīti jezuīti lasīja lekcijas universitātēs un mācīja skolās, kur viņi ievēroja katra skolēna īpatnības, lietāja uzskates metodes un mācēja skolēnus attīstīt par dedzīgiem katoļiem un uzticamiem pāvesta kalpiem, pabalstīdami skolēnu starpā sacensību un godkārību; mazāk apdāvināti jezuīti izdalīja dāvanas, kopa slimniekus, vadīja saimniecību; daži pēc savām spējām un tieksmēm nodarbojās ar kādu amatu, tirdzniecību, citi kristīgās ticības sludināšanu Indijā, Japānā un citās zemēs. Sevišķi lielu vērību jezuīti piegriezta garīdznieku vietām pie valdnie-

kiem, jo tos viņi kūdīja pret pavalstniekiem, kas atdalījās no katoļu baznīcas, vai atkal kūdīja pavalstniekus pret valdnieku, ja tas nepabalstīja viņus cīņā pret katoļu baznīcas ienaidniekiem.

Jezuītu darbībai bija labi panākumi. Viņi aizkavēja reformācijas izplatīšanos un pat atgriezta katoļu baznīcā daudzus protestantus.

Jezuītu ordenis bija galvenais katoļu reakcijas cīņas orgāns. Bez tam katoļu baznīcas iekšējā atjaunošanā liela nozīme bija Tridentas koncilam (1545.—1563.), kas izstrādāja ticības apliecību, sistematizējot un atzīstot par nepāšaubāmu līdzšinējo mācību, atcēla atlaižu pārdošanu, nolēma ierīkot garīgos seminārus, pastiprināt baznīcas disciplīnu, sodīt nolaidīgos garīdzniekus. Cīņā ar reformāciju zināma nozīme bija arī inkvizīcijas tiesai, cenzūrai un dažiem citiem cīņas līdzekļiem.

24. Pārdaugavas hercogiste.

Vidzeme un Latgale pievienotas Polijai 1561. gadā. To attiecības pret Poliju un zemes pārvaldes iekārtu noteica „Sigismunda Āugusta privilēģija“ un „Vienības diploms“. Minēto privilēģiju ir parakstījis ķēniņš, bet Seims to nav apstiprinājis. Nav arī uzglabāties privilēģijas oriģināls. Tāpēc daži vēsturnieki apšaubā šī dokumenta īstēnību. Tā noteikumu liela daļa atkārtota 1566. g. „Vienības diplomā“.

Privilēģijā nodrošināta ticības brīvība pēc Āugsburgas konfesijas noteikumiem, atstāta pārvalde un tiesa pēc Vācijas likumiem un parašām, apsolīts iecelt amatos tikai šejienes iedzīvotājus, kam piederēja muižas; apstiprinātas vietējās tiesības un senās muižnieku privilēģijas, atļauts viņiem brīvi rīkoties ar savām lēņu muižām, kuŗas atsvabrinātas no visiem nodokļiem; privilēģijas XXII. un XXIII. pantos noteikts zemnieku stāvoklis: zemnieki, saskaņā ar senajām parašām, tiks atdoti tiem, kam viņi nākas pēc īpašuma tiesībām, ja paši īpašnieki nepiekritīs viņu pārējai; saskaņā ar tām pašām parašām, zemnieki netiks piespiesti pie darbiem par labu kādam citam, izņemot viņu

kungus; tā tad privilēģijā zemnieki atzīti par dzimtļaudīm, kuŗus drīkst nodarbināt tikai viņu kungs; tam dotas arī tiesības spriest tiesu un taisnību par saviem dzimtļaudīm.

1566. g. Vidzeme un Latgale atzīta par Lietavas sastāvdaļu ar nosaukumu „Pārdaugavas hercogiste“ un par tās pārvaldnieku (ķēniņa vietnieku) iecelts maršāls Chodkevičs.

Vidzemes un Latgales pievienošana Lietuvai notika uz minētā „Vienības diploma“ pamata. Tajā, starp citu, atzīmēts, ka Pārdaugavas hercogistē par ķēniņa vietnieku iecelams vidzemnieks un ka šis hercogistes zemes īpašnieki bauda visas lietaviešu priekšrocības un piedalās Lietavas seimā ar saviem deputātiem.

1569. g., saskaņā ar Ļublinas seima lēmumu, Lietava kopā ar Pārdaugavas hercogisti ietilpa ļoti ciešā apvienībā ar Poliju.

Pārdaugavas hercogistes pārvaldi galīgi noteica Stefana Batorija 1582. g. izdotā „konstitūcija“.

Visa zeme bija sadalīta Cēsu, Tērbatas un Pērnavas apgabalos, kuŗu priekšgalā atradās prezidenti, vēlāk — vojevodi. Viņi bija sava apgabala kara priekšnieki un administrātori — drošības un kārtības sargi. Apgabali sadalījās apriņķos ar stārstiem priekšgalā. Pastāvēja arī landtāgi. Tos taģad sauca par „sacimām zemes vajadzību labad“. Tajās piedalījās visi muižnieki un pilsētu (Rīgas, Tērbatas, Cēsu un Pērnavas) pārstāvji. Sacimas sasauca uz ķēniņa pavēli ar viņa atļauju. Viņai bija tiesības sūtīt uz Polijas seimu savus delegātus.

Tiesas Pārdaugavas hercogistē tika noorganizētas pēc Polijas parauga. Katrā apgabalā ierīkoja zemes tiesu kā civīlām, tā arī kriminālām lietām. Tai bija padotas visas kārtas. Civīllietās bija iespējama apellācija pie gubernātora un pat pie ķēniņa.

Polijas valsts dzīvē liela nozīme bija muižnieku kārtai. Lai Pārdaugavas hercogisti ciešāk saistītu ar Poliju, bija jāpiegriež sevišķa vērība jauniegūtās zemes muižnieku kārtai, t. i. jātuvina tā poļu muižniekiem. Tos laikos

par lielāko tuvināšanās līdzekli atzina reliģiju. Tāpēc Stefans Batorijs Cēsīs nodibināja katoļu bīskapa sēdekli, kuram piešķīra vairākas apkārtējās muižas. Tanī pašā laikā sāka darboties jezuīti. Tie Rīgā nodibināja savu kolēģiju (mācības iestādi) un centās tajā iedabūt arī luter ticīgo bērņus. Tā kā zemnieki vēl nebij iepazīstināti ar Lutera mācību, jezuīti cerēja tos sevišķi viegli atgriezt katoļu ticībā. Šinī nolūkā katoļi izdeva Pēterā Kanizija katķisma tulkojumu latviešu valodā (1585. g.). Reliģiskā sacensībā ar protestantiem Polijas valdība aizliedza vācu mācītājiem sludināt nevācu zemniekiem evaņģelisko mācību. 1613. gadā lauku baznīcu vizitācija arī bija vērsta pret protestantu mācītājiem, sevišķi tiem, kas nebija kār tīgi savu pienākumu izpildīšanā un dzīvē; vizitācijas laikā viņus varēja viegli piespiest atstāt savas vietas.

Reizē ar reliģiskās vienības stiprināšanu Polijā Stefans Batorijs iecēla zemes revīzijas komisiju, kuŗas uzdevums bija reducēt tās muižas, kuŗu turētāji nevarēja pierādīt savas tiesības uz viņām.

Kaŗa laikā daudzi muižnieki bija savas muižas atstājuši. Pēc miera noslēgšanas Polijas valdība neatdeva tās atpakaļ visiem viņu agrākiem turētājiem. Bijušās Tērbatas bīskapijas muižas Stefans Batorijs uzskatīja par tādām, kuŗas viņam neesot jāatdod atpakaļ visiem muižniekiem, jo šo apģabalu viņš esot iekaŗojis ar ieroču palīdzību. Kas kaŗa laikā savas muižas nebija atstājuši, arī tie nejutās tajās visai droši: 1) Stefans Batorijs atzina tikai to muižnieku tiesības, kas savas muižas bija ieguvuši līdz pēdējā virsbīskapa laikiem; 2) viņiem vajadzēja būt uzticīgiem Polijas pavalstniekiem. Uz līdzšinējo piedzīvojumu pamata Polijas valdība visus vācu muižniekus par tādiem negribēja atzīt. Tā tad bija daudz iemeslu, kas ļāva Polijas valdībai izspiest no muižām vācu muižniekus un viņu vietā ielikt sev padevīgus pavalstniekus.

Minētā revīzijas komisija stingri pārbaudīja visu muižu turētāju tiesības un attiecības pret Poliju. Tās atzinums bija nelabvēlīgs daudziem vācu muižniekiem — viņi bija spiesti atstāt ieņemtās muižas, kuŗas pārgāja valdības rīcībā. Bez šīm muižām tā pārņēma savā pārziņā tās ze-

mes, kas agrāk bija bīskapu, virsbīskapa un Ordeņa tiešā pārziņā. Visas minētās zemes Polijas valdība izdeva poļiem, leišiem un katoļu baznīcai. Tad muižu turētāju vidū ienāca tāds elements, kas varēja sekmēt vācu muižnieku pārpoļošanos un pāreju katoļu ticībā, kas, bez šaubām, nāca par labu valsts vienībai.

Ātzinuši daudzus vācu muižniekus par Polijai nelabvēlīgi noskaņotiem, valdība arī pārējiem muižniekiem negribēja uzticēt valsts ierēdņu vietas. Protams, viņi nevarēja sekmēt Pārdaugavas hercogistes ciešāku saistīšanos ar pārējām Polijas sastāvdaļām. Tāpēc valdība visas vietas Pārdaugavas hercogistē, ar maziem izņēmumiem, piešķīra poļiem un leišiem. 1589. g. viņa pat izdeva papildinājumu pie 1582. g. konstitūcijas, kurā noteikts, ka svarīgākos valsts amatos ieceļami vienīgi poļi un leiši. 1598. g. seims izdeva jaunu papildinājumu, kurā starp citu teikts, ka stārasta vietas var ieņemt arī vācu muižnieki.

Poļu laikā lēņu turētājiem nebija vairs kara pienākumi jāpilda personīgi, bet gan uz 15 arkliem zemnieku zemes jādod un jāuztur viens apbruņots jātnieks.

Tā tad Polijas valdība nerīkojās saskaņā ar „Sigismunda Augusta privilēģiju“ un „Vienības diplomu“. No tā tomēr necieta muižnieku kārtas intereses. Viņi arī tagad kopā ar pilsētu pārstāvjiem sapulcējās landtāgos un tur pacēla savu balsi, ar kuru valdībai bija jārēķinās. Bez tam Polijā visiem muižniekiem bija nodrošinātas daudzas tiesības un privilēģijas; piem. viņi bija brīvi no visiem nodokļiem un varēja neierobežoti rīkoties ar saviem zemniekiem.

Polijas muižniekiem bija tiesības uz zemnieku dzīvību un nāvi. Zeme Polijā piederēja valstij vai muižniekiem; zemnieks bija tikai tās lietātājs. Šīs tiesības visā pilnībā ieguva un izmantoja arī Pārdaugavas hercogistes muižnieki. Tomēr zemnieki vēl nebija vergi, jo viņiem bija kustamās mantas tiesības.

Livonijas kara laikā zeme bija izpostīta. Par to raksta B. Rusovs savā „Livonijas chronikā“: „Livonijas zemniekus visā Tērbatas bīskapijā, Alūksnes, Vilandes un daudzos citos apgabalos, kurus bija ieņēmuši krievi, viņi vi-

sādi spaidīja. Ne labāk uzvedās pret zemniekiem Rīgas bīskapijas kungi, Kurzemes muižnieki, poļi un leiši. Zemnieku lielākie ienaidnieki bija paši zemnieki un apkārtstaiģuļi, kas bija nodevušies laupīšanai un tapuši pavisam karēviski... Patiešām, Livonija šinī laikā pašu ļaudīm, vāciem un nevāciem un citām svešām tautām, neņemot vērā to, ko bija izdarījuši jau krievi pa kara laiku, bija tā izslaucīta, ka daudz vietās nebija ne lopu, ne cilvēku palicis pāri“.

Ar zemnieku darba spēka palīdzību bija jāatjauno izpostītās saimniecības. Muižnieki to vispirms izmantoja savā labā, pieprasot no zemniekiem pastiprinātā mērā klausas un nodevas. Vestienā pusarkla saimnieks katru dienu deva vienu zirdzinieku, ko sauca par īstenieku, un no Jurgiem līdz pļaujas laika beigām vienu kājnietu, ko sauca par otrinieku. Caurmērā zemnieki muižai deva no arkla visu nedēļu vienu īstenieku un vienu otrinieku. Nodevas muižas labā zemnieki maksāja vietām pēc desmitās tiesas principa, vietām noteiktu pūru skaitu neatkarīgi no ražas; piem. Limbažos zemnieki maksāja „ceturto graudu no rudzu, miežu un auzu ražas“; tā tad pēc desmitās tiesas principa, tikai desmitais grauds bija pārvērties par ceturto; Koknesē, turpretim, zemnieki deva muižai trīs pūrus rudzu, trīs pūrus miežu, trīs pūrus auzu. Caurmērā nodevas iztaisīja ap 11 zlotu (50—70 latu) no arkla.

Bez minētiem maksājumiem vēl bija pazīstamas pagastu vai grupu nodevas; piem. Ludzas pils pagasts deva 2 teļus, 2 barotus vepņus un ap 10 pudu apiņu, bet Limbažos pieci saimnieki deva mucu alus un desmit zemnieku — vienu aitu.

Muiža centās pavairot savus ienākumus, uzpērkot zemnieku preces. Par to netieši liecina Maideļa zemnieku likuku 15. pants: „Nevienam nav atļauts aizdot vai pārdot lopus: zirgus, vēršus, govīs, aitas, kazas, labību, medu, vaskus, medījumu un tiem līdzīgus priekšmetus, pirms visas šīs preces nav piesolītas muižai“.

Muižas darīja alu un sāka dedzināt degvīnu. Alus darītavās un degvīna dedzinātavās zemniekiem bija jaunas

neparastas kļaušas. Zemnieki arī varēja darīt alu, bet to atpirka muiža un pārdeva par dārgāku cenu.

Smagās kļaušas un nodevas pamudināja zemniekus pamest savu iedzīvi un bēgt svešumā. Par to atrodami aizrādījumi Ludzas revīzijas protokolā: „Pils tuvumā atrodas liels mežs, kuŗu varētu pārvērst par tīrumiem. Nelai me tikai tā, ka maz zemnieku: kad viņiem paliek par grūtu, tie aizbēg uz Krieviju un, nodzīvojuši tur četrus brīvgadus, atkal atgriežas Ludzā. Tā katrs no viņiem bēguļo vairākkārt savā mūžā, un Ludzā ir maz tādu saimnieku, kuŗi jau reiz vai divreiz nebūtu bijuši Krievijā. Tomēr viņi dzīvo ļoti trūcīgi un ir nabadzīgi“. Ja zemnieks aizbēga pie cita kunga, tad tam viņš bija jāzīdod vai jāsamaksā viņa vērtība; piem. Jumurdas muižnieks samaksāja Bērzaunes Tizenhauzenam par tādu paturētu bēgli 70 mārkas.

1601.—1603. g. Vidzemē bija bads, jo vasarā apsala labība un pat kokiem lapas. Tad zemniekiem bija sevišķi grūtas dienas. Zviedru revidenti aprakstījuši viņu stāvokli Raunas pagastā, Limbažu apkārtnē un citur. Raunas pagastā „poļu laikos no viņiem labības desmito ņēma ar tādu cietsirdību, ka nabaga ļaudīm palika tikai salmi un pelavas“. Limbažu apgabalā „no katra izsētā pūra prasīja 4—5 pūrus lielā vietējā mēra, tā kā ļaudīm atlika tikai pelavas“.

Bērzaunes Tizenhauzena saimniecības grāmatā minēti daži leidas vīri, kas atpirkās no kļaušām, maksādami „darba naudu“ no 15 līdz 20 mārķām katrs.

Zemnieki bija apvienoti pagastos, kuŗu priekšgalā atradās stārsti jeb voīti. Viņi ievāca no zemniekiem nodevas, uzraudzīja kļaušu ļaudis muižas darbos, piedalījās pagasta tiesā. Par pagasta stārstu iecēla kādu saimnieku. Tas bija brīvs no kļaušām un nodevām vai maksāja nelielu naudas summu. Viņam palīdzēja vēstnieks jeb šķilters.

Pilngadīgie pagasta vīrieši reizes trīs gadā sanāca sapulcēs, kur ievāca nodokļus, izsludināja zemnieku likumus, noturēja tiesas sēdes. Tiesas priekšsēdētājs bija pats dzimtkungs; tiesneši 6 veci saimnieki. Par nepareizu mēru un svaru lietāšanu un kaušanos tiesa uzlika 4 pārus rīkšķu un vienu mārķu; par ežu aršanu, robežu stabiņu zagšanu

un vairākiem citiem noziegumiem piesprieda nāves sodu, nocērtot galvu. Muiža sodīja zemniekus arī par nekārtīgu nodevu maksāšanu un neierašanos darbā; piem. ja zemnieks nevarēja nodot kunga tiesu priekš Mārtiņiem, tad viņu sodīja ar vienu mārkku; par sieciņu nenodošanu mācītājam pēra ar rīkstēm; kas neieradās kult muižas rijās, tas pirmo reizi nodeva citu kūlēju apēšanai vienu aitu, otro reizi tika sodīts ar cietumu un trešo reizi dabūja rīkšķu pāri pa muguru. Vispāri zemnieki tika bargi sodīti.

„Kungi tik briesmīgi apspiež nabaga zemniekus un tos apliek ar tik nežēlīgām kļaušām un sodiem, kā tas nekur citur pasaulē nav dzirdēts, pat ne starp pagāniem un mežoniem. Ķēniņš nopietni prasa, lai Vidzemes bruņniecība ar saviem zemniekiem neapietas sliktāki nekā tas ir parasts Polijā un Lietuvā“, rakstīja Stefans Batorijs Vidzemes landtāgam. Tas nepiegrieza viņa aizrādījumiem nekādu vērību. Tad ķēniņš gribēja regulēt zemnieku kļaušas, piemērojot tās zemes ienesīgumam, un pārvērst mīestsas sodu naudas sodā, kam zemnieki it kā esot pretojušies. Savus nolūkus Stefans Batorijs nepaguva realizēt: viņš piepeši nomira. Vispāri poļu laikos muižu saimniecības paplašinājās, pie kam reizēm tām pievienoja zemnieku saimniecības; bet zemnieku stāvoklis pasliktinājās; piem. pieauga zemnieku kļaušas. Labāks stāvoklis bija krodzniekiem, sudmaļiem un amatniekiem, kas dzīvoja muižās.

Valdības polonizācijas un katolizācijas politika izsauca ļoti nopietnu pretošanos Rīgā. Tās rāte, izpildīdama Stefana Batorija prasību, nodeva katoļu rīcībā divas Rīgas baznīcas — Jēkaba un Madlienas. Tas izsauca lielu uzbudinājumu Rīgas pilsoņos. Drīzi pēc tam Stefans Batorijs pavēlēja Rīgai ievest jauno kalendāru, ko visām kristīgo zemēm bija ieteicis pāvests Gregorijs XIII. Sākumā rāte atteicās to darīt, bet vēlāk piekāpās un deva rīkojumu par jaunā kalendāra ievēšanu. Tad izcēlās nemieri, kas turpinājās no 1584. līdz 1589. gadam. Šie nemieri bija vērsti kā pret Polijas valdību, tā arī pret rāti, kas centās izpatikt Polijas ķēniņam ar nolūku stiprināt savu stāvokli cīņā pret pilsoņiem. Šie, turpretim, gribēja panākt

rātes tiesību ierobežošanu uz ģildes organizēto pilsoņu rēķina, paplašinot viņu tiesības pilsētas pārvaldē. Nemierniekiem ar advokātu Mārtiņu Ģīzi priekšgalā izdevās sagrābt pilsētā visu varu savās rokās. Ielgušie nemieri pilsoņus nogurdināja un traucēja viņu darbu. Tāpēc valdībai izdevās atjaunot kārtību, sodot ar nāvi galvenos nemieru vadoņus un tanī pašā laikā dodot ģildēm tiesības piedalīties pilsētas pārvaldīšanā.

Rīgai bija savs lauku novads, kas sastāvēja no 12 pagastiem — 4 Daugavas labajā un 8 kreisajā krastā. Tā pārvaldes priekšgalā atradās landfogts, kāds rātes kungs. No novada iedzīvotājiem viņš saņēma dažādas nodevas graudā. Landfogta tuvākais palīgs bija muižkungs jeb junkuris, kas pārraudzīja lauku darbus, izšķīra robežu ķildas, piedalījās zemes tiesā. Otrs landfogta palīgs bija lauku vaktmeistars jeb augstākais policists, kas gādāja par mieru un kārtību Rīgas novadā. Muižkungam un vaktmeistaram katrā pagastā bija savi apakšnieki — pirmajam pagasta vecākais jeb vaģars, otrajam vēstnieks jeb šķilters. Vaģars uzraudzīja kļaušniekus, ievāca zemniekiem uzliktās nodevas, raudzījās, lai zemnieki nepārkāpj pilsētas izdotos rīkojumus tirdzniecībā un alus darīšanā, bija iesaukto zemes sargu priekšnieks un izpildīja vēl dažus citus pienākumus. Viņš bija atsvabināts no kļaušām un saņēma vēl nelielu naudas summu. Vēstnieks bija vaģara palīgs un pagasta policists, kas gādāja par kārtību un likumību.

Pagasta iedzīvotājus tiesāja zemes tiesa, kas sastāvēja no landfogta, viņa palīga un sekretāra. Krimināllietu iztiesāšanā vēl piedalījās divi zemnieku tiesneši, kas, noklausījušies lieciniekus, izgāja no tiesas zāles un taisīja spriedumu saskaņā ar zemes tiesībām.

Iepriekšējos gadusimtenos Rīgas novadā nometās uz dzīvi diezgan daudz latviešu. Viņi nodarbojās ar zveju, zemkopību un ogļu dedzināšanu. Mājas viņi turēja uz nomu, ko maksāja ražojumos — deva zivis, labību, malku, sienu pilsētai un landfogtam. 1330. g. Ordenis pieprasīja no zvejniekiem desmito tiesu no viņu ražojumiem. Šis nodoklis pastāvēja arī Polijas valdīšanas laikā, tikai tad

to ievāca Rīgas pilsēta. Pie saimniekiem dzīvoja vaļinieki — algādži un sīktirgotāji — un iebūvieši, kas nomāja no saimniekiem mazus zemes gabaliņus un gāja peļņā. Rīgas novadā bija arī dreļļi.

25. Zviedrija un Polija XVI. g. s.

Skandināvijas pussalā ģermāņi apvienojās divās lielākās valstīs — Zviedrijā un Norveģijā. Viņu dzīvē maz bija sajūtama Romas ietekme. Kristīgā ticība še izplatījās tikai XI. g. s.

XIV. g. s. beigās Dānijas ķēniņiene Margrieta mantoja Zviedriju un Norveģiju. 1397. gadā tās noslēdza Kalmaras ūniju, kas uz priekšu noteica visām trim valstīm ilgstošu apvienību ar kopīgu ķēniņu un saskaņotu ārējo politiku.

Margrietas pēcnācēji deva lielākas priekšrocības Dānijai nekā Zviedrijai un Norveģijai. Ar šo zemju iedzīvotājiem viņi apgājās kā ar iekārotām tautām.

Tanī pašā laikā viņi karaļa ar Vāciju, sevišķi ar Hanzu. Kara dēļ iedzīvotāji bija spiesti maksāt lielus nodokļus. Viņi sāka kurnēt. Šī kurnēšana reizēm izpaudās nemieros.

Šādos apstākļos zviedri un norveģi mēģināja saraut saites, kas viņus vienoja ar dāņiem. Norveģiem tas neizdevās. Zviedri XV. g. s. zināmā mērā sasniedza mērķi: Dānija bija spiesta atzīt par Zviedrijas pārvaldnieku nacionālo varoni Stenu Sturi. Dānijas ķēniņi tomēr centās atjaunot Kalmaras ūniju. Ķēniņš Kristians II. (1513.—1522. g.) atrada izdevīgu brīdi šī nolūka realizēšanai.

Zviedrijas augstmaņi arestēja Dānijas ķēniņa piekritēju vadoni, Upsalas virsbīskapu Gustavu Trolu. Tad pāvests izslēdza Zviedriju no katoļu baznīcas. Kristians II. uzņēmās izpildīt šo pāvesta lēmumu: viņš gāja uz Zviedriju ar karaspēku, ieņēma Stokholmu un svinīgi kronējās par Zviedrijas ķēniņu. Ar saviem pretiniekiem Kristians II. mēģināja izrēķināties ātri un bargi: viņš pavēlēja sodīt ar nāvi pāri par simtu Zviedrijas muižnieku, garīdznieku un ievērojamāko pilsoņu. Tas sacēla sašutumu tautā. Tās priekšgalā nostājās jauns muižnieks Gustavs Vasa,

Stures radnieks. Ar Hanzas palīdzību zviedri sakāva dāņus, izdzina viņus no savas zemes un 1523. gadā izvēlēja par Zviedrijas ķēniņu Gustavu Vasu.

Lai iegūtu līdzekļus valsts aizsardzībai un savas varas nostiprināšanai, Gustavs Vasa nolēma atņemt baznīcai zemes un bagātības. Ar šādu priekšlikumu viņš griezās pie valsts sacīmas, kurā piedalījās visu kārtu pārstāvji (arī zemnieku pārstāvji). Sacīma viņam deva šīs tiesības. Tad ķēniņš sēkulārizēja katoļu baznīcas zemes un bagātības un reformēja pēc luterānisma parauga Zviedrijas baznīcu.

Pēc Gustava Vasas nāves valdīja viņa dēli. Viņu galmā bija liela nozīme katoļu garīdzniekiem. Tie mēģināja atgriezt zviedrus katoļu baznīcas klēpī. Zviedru tauta palika uzticīga evaņģeliskai baznīcai. Bet ķēniņa Jāņa dēls Sigismunds auga katoļu garīdznieku ietekmē.

Tā kā Sigismunda māte bija poļu princese, tad Polijas seims ievēlēja viņu par Polijas ķēniņu.

Polijā kopš Jagailo-Vladislava valdīšanas laika liela loma valsts lietās bija magnātiem, lieliem zemes īpašniekiem; piem. ķēniņš nevarēja kalt naudu un iecelt augstākos tiesnešus bez laicīgo un garīgo augstmaņu piekrišanas. Pieauga arī vidējo un sīko zemes īpašnieku (bruninieku) iespaids. Vladislava dēla Kazimira IV. laikā bez augstmaņu un bruninieku vispārējās sapulces (seima) piekrišanas ķēniņš nedrīkstēja izdot jaunus likumus un iesākt karu. Reformācijas laikā šlachta (muižnieki) centās vēl vairāk ierobežot ķēniņa varu; viņa pat reformāciju pieņēma ar nolūku parādīt ķēniņam savu patstāvību šajā ziņā. Drīzi pēc tam šlachta panāca to, ka viena deputāta balss seimā varēja atņemt likuma spēku visu pārējo pieņemtam lēmumam.

Šī kārtība radīja savstarpīgas ķildas un jukas. Stefans Batorijs un Sigismunds III. šinī ķildu laikmetā gribēja nostiprināt ķēniņa varu. Viņi veicināja jezuītu darbību Polijā, kas, protams, nevarētu nevājināt protestantiskās šlachtas iespaidu zemē. Tad šlachta pasteidzās atgriezties katoļu ticībā, jo arī jezuīti aizstāvēja viņas tiesības pretī ķēniņam. Vispāri ķēniņiem Polijā neizdevās nostiprināt

savu varu. Kad Sigismunds III. mēģināja runāt ar šlachtu pavēlnieka tonī, tad Polijas pirmais virsbīskaps viņam atgādināja, ka Polijas ķēniņu ievēlot seims un viņš valdot saziņā ar šlachtu, bet neesot zemnieku ķēniņš kā viņa tēvs Zviedrijā.

Būdams Zviedrijas princis, Sigismunds III. pēc tēva nāves mantoja arī Zviedrijas troni. Kā stingrs katolis, viņš nepatika luterticīgiem zviedriem. Sigismunds III. pabalstīja Zviedrijā katoļu garīdzniekus un valsts amatos iecēla katoļus. Tad Zviedrijas valsts padome jeb riksdags nolēma izraidīt no valsts katoļu garīdzniekus un 1599. gadā atzina par savu īsto valdnieku Gustava Vasas jaunāko dēlu Kārli, kas par ķēniņu gan kronējās tikai 1604. gadā.

Zviedru un poļu karš.

Cīņa Sigismunda III. un Kārļa IX. starpā bija neizbēgama. To uzsāka Kārlis IX. Viņš 1600. gadā iebruka Vidzemē un iekarāja to, izņemot Rīgu un zemes austrumu daļu. Tad Kārlis IX. devās uz Rēveli un uzsāka sarunas ar Vidzemes kārtām par padošanās Zviedrijai. Kaņaspēka aizmugurē 1601. gadā viņš izdarīja zemes revīziju. Bet drīzi poļu kaņaspēks sāka atkal iekarot Vidzemi, postīdams to kā ienaidnieka zemi. Kārlis IX. vēl reiz mēģināja ieņemt Rīgu, bet pie Salaspils poļi viņu sakāva.

Kaņa sākumā Vidzemē bij neraža, ļoti bargā ziema, mēris un bads. Triju gadu laikā nomira ap 40.000 cilvēku.

Šos gados Vidzeme nāca atkal poļu rokās. Pēc tam kaņa darbībā iestājās klusums, jo abi pretinieki iejaucās Krievijas jukās.

Krievijā arī plosījās mēris un bads. Klaidoņu un ubagu bari klejoja pa mežiem un nodarbojās ar laupīšanu. Vairāk tūkstošu cilvēku aizbēga uz dienvidiem, kur bija vairāk maizes. Šos klaidoņus izmantoja bajāri, kas bija nemierā ar cara rīcību un raidīja tos uz Maskavu.

Sākās jukas; pūlis atcēla vienu caru pēc otra; muižnieki ievēlēja par caru Sigismunda dēlu Vladislavu. Bet Sigismunds III. pats gribēja valdīt Krievijā un sūtīja savu kaņaspēku uz Maskavu. Tur zviedru partija ievēlēja par

caru Gustavu Ādolfu. Tad Zviedrija ieņēma Lielo Novgorodu un tās apkārtni.

Krievu muižnieki un tirgotāji nebija mierā ar poļu rīcību Maskavā, jo tie bez viņu ziņas izdalīja muižas un iecēla valsts darbiniekus. Tāpēc krievi organizēja Volgas krastos savu karaspēku, izdzina poļus no Maskavas un izvēlēja no sava vidus caru Michailu Romanovu. Tad Zviedrijas ķēniņš Gustavs Ādolfs atdeva Maskavai atpakaļ Lielo Novgorodu, bet paturēja Somijas jūras līča piekrasti, atgriezdams ar to Krieviju no Baltijas jūras.

1621. g. atjaunojās kara darbība Vidzemē. Pašs Gustavs Ādolfs izcēlās ar lielu karaspēku Vidzemē, apšaudīja un ielenca Rīgu. Poļi nenāca Rīgai palīgā; pēc 6 nedēļām arī tā padevās (1621. g.) un dabūja savu privilēģiju apstiprināšanu. Iekarojuši visu Vidzemi, zviedri devās tālāk un ieņēma Jelgavu, bet drīzi to atstāja. Vēlāk viņi no Kokneses iebruka Lietuvā un no turienes Kurzemē, kur sakāva poļus un ieņēma vairākus apcietinājumus. Bet Polija vēl neslēdza mieru un vairākkārt sūtīja savus kara pulkus postīt Vidzemi. Tikai 1629. gadā Polija noslēdza Altmarkā ar Zviedriju pamieru uz 6 gadiem; pēc tā Zviedrija paturēja iekāroto Vidzemes daļu līdz Aiviekstei kā austrumu robežai.

26. Zviedru laikmets Vidzemē.

A. Kārļa IX. priekšlikumi un Gustava II. Ādolda reformas.

Poļu un zviedru kara laikā Vidzemes ārējais veids pilnīgi pārveidojās. Mājas, baznīcas un pat veselās pilsētas nozuda no zemes virsas; plaši zemes gabali palika neapstrādāti un iedzīvotāji bez pajumta. 1624. un 1630. g. izdarītās zemes revīzijas liecina, ka karā nopostīta vairāk nekā puse no visām zemnieku mājām, bet kārtīgi saimniekot varēja tikai $\frac{1}{3}$. Uz 5158 mājām bija vairs tikai 2991 zirgs un 3143 liellopi.

Valsts interesēs zviedru valdība bija spiesta gādāt par galīgi izpostīto Vidzemi; vispirms vajadzēja palīdzēt zemniekiem kā vienīgiem labības ražotājiem.

Labība bija sevišķi vajadzīga Zviedrijai kā galvenā izvedprece, bez kuņas nevarēja attīstīties ārējā tirdzniecība.

Bez tam pašā Zviedrijā zemnieki nepazīna dzimtbūšanas. Še viņi kopā ar muižniekiem, garīdzniekiem un pilsoņiem piedalījās pat riksdagā. Šī iemesla dēļ daži zviedru ķēniņi nevarēja ciest Vidzemes zemnieku nebrīvā stāvokļa.

Jau poļu kara sākumā Kārlis IX. lika Vidzemes muižniekiem priekšā uzlabot zemnieku stāvokli. „Mēs gribam, ka arī muižnieku zemniekiem un citiem šeit zemē būtu brīvība sūtīt savus bērnus skolā un mācīties amatos, kas šai zemei var tikai noderēt un nākt par labu, jo zemniekiem ir vairāk dēlu nekā vajadzīgs mājas apkopšanai. Tālāk mēs gribam, ka viņiem bez kādiem šķēršļiem būtu iespējams tam nodoties, kas viņiem patīk, jo bērnus turēt vergu kārtā nav pieņemts kristīgā pasaulē un jau priekš daudz gadiem atmests.“ Muižnieki šo priekšlikumu noraidīja, aizrādīdami uz to, ka zemnieki necenšoties pēc sava stāvokļa pārmaiņas. Tālākā kara gaita kavēja zviedru valdības darbību Vidzemē. Tikai 1629. gadā Gustavs Ādolfs varēja brīvi rīkoties; piem. dibināja ģimnazijas, kur uzņēma arī zemnieku bērnus; Rīgā šādu ģimnaziju atvēra 1631. gadā. Arī Tērbatā un Rēvelē nodibināja ģimnazijas. 1632. g. Gustavs Ādolfs parakstīja Tērbatas universitātes dibināšanas grāmatu. Ģenerālgubernātors Šite savā universitātes atklāšanas runā apliecināja, ka augstskola domāta arī zemnieku bērniem. Bet trūkst ziņu, ka tur kāds latvietis būtu mācījies.

Gustavs Ādolfs piegriezta lielu vērību tirdzniecībai, sevišķi labības tirdzniecībai, atļāva zemniekiem pārdot tīrgū savus ražojumus, gādāja par satiksmes uzlabošanu; piem. izdeva noteikumus par stadalu ierīkošanu ik pa 5 jūdzēm vienu no otras un zirgu pastu. 1629. g. Gustavs Ādolfs pilnvaroja Šiti ievest jaunu tiesu iekārtu. Viņš nodibināja Rīgā, Cēsīs, Koknesē, Tērbatā un Pērnāvā zemes tiesas, kuņas katrā bija 1 tiesnesis un 2 piesēdētāji; tos iecēla ģenerālgubernātors. Zemes tiesai bija pakļauti visi Vidzemes iedzīvotāji, tikai dažas lietas iztiesāja citas ie-

stādes; piem. zemnieku civillietas, ko izsprieda zemnieku pagasta tiesa vai muižnieki mājas pārmācīšanas kārtībā. Zemes tiesas spriedumus varēja pārsūdzēt pilstiesā, kāda uz laiku bija tikai viena Rīgā ar gubernātoru priekšgalā. Augstākā tiesas instance bija galma tiesa Tērbatā ar 14 locekļiem — ķēniņa iecelta prezidenta, viceprezidenta, 6 muižnieku asesoriem un 6 nemuižniekiem.

B. Zemes pārvalde.

Tūlīn pēc Vidzemes iekarošanas Gustavs Ādolfs ķērās pie kārtības un drošības nodibināšanas. Šinī nolūkā viņš sūtīja uz Vidzemi ģenerālgubernātoru. Tā virsuzraudzībā atradās baznīcas, skolas un iestādes, kas gādāja par kārtību un drošību zemē. Viņam piekrita arī virsuzraudzība par tiesām. Tuvākais ģenerālgubernātorā palīgs Vidzemē bija gubernātors, no kuŗa bija atkarīgi Rīgas, Cēsu, Pērnavas un Tērbatas apriņķu vietnieki. Viņi pārzināja katrs savā apriņķī valsts īpašumus, izpildīja tiesas spriedumus un gubernātorā pavēles.

Apriņķa muižnieki ievēlēja uz trim gadiem kārtības tiesnesi un tā palīgus. Tie pārzināja policijas lietas un rūpējās par ceļu ierīkošanu, tiltu būvi un ūdens ceļu tīrīšanu. Kā ceļu uzraugus tauta viņus sauca par „bruģu kungiem“. Šie kungi muižniekiem uzlika par pienākumu uzturēt pie savas muižas ceļiem krogus, lai ceļiniekiem būtu kur atpūsties un iegūt nepieciešamās pārtikas vielas.

Tā tad Vidzemes iestāžu priekšgalā stāvēja valdības ieceltas personas, bet locekļu sastāvā sastopami šejienes muižnieki. Lai tos ievēlētu, Vidzemes muižnieki galīgi noorganizējās. Zviedrijas valdība Gustava Ādolda meitas Kristīnas valdīšanas laikā (1632.—1654.) atzina un apstiprināja šīs muižnieku organizācijas. To likumīgā darbība nodrošināja muižniekiem valdošo stāvokli Vidzemē.

Šajā laikmetā landtāgs pārvērtās par muižnieku kārtas zemes īpašnieku sapulci; Rīgas pilsēta kā muižu īpašniece arī sūtīja landtāgā savus pārstāvjus; muižu rentnieki un pilsoņu kārtas muižu īpašnieki landtāgos varēja piedalīties kā nepilntiesīgi locekļi. Tomēr landtāgs lēma par

visas zemes vajadzībām. Bez tam tas ievēlēja landmāršalu, kas aizstāvēja muižnieku intereses valdības priekšā, izpildīja ģenerālgubernātorā apstiprinātos landtāga lēmumus un cēla tam priekšā ģenerālgubernātorā priekšlikumus. Muižnieki nodibināja arī savu „bruņinieku lādi“ un maksāja tanī pusdālderī no arkla. Vēl muižnieki izvēlēja no sava vidus landrātus (6—12). To uzdevums bija palīdzēt ģenerālgubernātoram un ziņot tam par dažādām sūdzībām un pieprasījumiem. Šo uzdevumu veikšanai katrs landrāts pēc kārtas uzturējās Rīgā un saucās tad par „rezidējošo landrātu“. Landrātu kollēģijai kā padomdevējai iestādei pie ģenerālgubernātorā bija liela nozīme visas zemes dzīvē. Tā kā visos gadījumos nebija iespējams sasaukt landtāgu, tad steidzamu lietu nokārtošanai sasauca apriņķa deputātus, kas sprieda kopā ar landrātiem. Šādu sapulci sauca par konventu.

C. Baznīcas iekārta un izglītība.

Gustavs Ādolfs lielu vērību piegriezā ticības lietām. Jau 1622. g. viņš iecēla par superintendentu Hermani Samsonu un uzdeva tam kārtot garīgās lietas. Samsons sevišķu vērību piegriezā mācītāju sastāvam, prasīdams no tiem šejienes iedzīvotāju valodu zināšanu. Daudzi mācītāja vietu tīkotāji negribēja mācīties latviešu un igauņu valodu. Šī iemesla dēļ izcēlās pat konflikti.

Superintendentā tuvākie palīgi bija prāvesti katram apriņķim savs, kas uzraudzīja mācību, tās sludināšanu draudzei, dievkalpošanas noturēšanu, mācītāju personīgo dzīvi un bērnu audzināšanu. Rīgas pilsētas un apgabala draudzēm bija savs īpašs pārvaldes iecirknis.

Bija jā rūpējas arī par Vidzemes sadalīšanu draudzēs un baznīcu ēkām.

Visu Vidzemi valdība sadalīja draudzēs ar tādu apriņķinu, ka uz katru baznīcu iznāca ap 60 arklu zemes; mācītāju uzturam ierīkoja īpašas muižas, bet draudze deva tiem vēl nodevas, tā saucamos sieciņus. Baznīcu ēkas, mācītāju muižas un ienākumus apriņķī pārraudzīja kūrātorija, kas sastāvēja no baznīcas virspriekšnieka un diviem locekļiem — prāvesta un piesēdētāja no muižniekiem;

draudzē visu to darija baznīcas priekšnieki, kuŗus ievēlēja no draudzes muižniekiem. Visu Vidzemes baznīcu kopš 1632. g. pārzināja un vadīja virskonsistorija, kas sastāvēja no trim laicīgiem un trim garīgiem locekļiem, prezidenta un superintendenta kā viceprezidenta. Viņa pārzināja arī skolas, slimnīcas un izsprieda laulību prāvas. Virskonsistorijas uzraudzībā darbojās pilsētu un apriņķu apakškonsistorijas. Tās sastādījās no apriņķa vietnieka, prāvesta, viena garīga un viena laicīga locekļa.

Lai sasniegtu labākas sekmes ticības lietās, bija jārūpējās par tautas skolām. Par garīgo izglītību sevišķi rūpējās ģenerālsuperintendents J. Fišers (1673. — 1699. g.). Viņš izgādāja līdzekļus bībeles tulkošanai latviešu un igauņu valodā. Latviešu valodā bībeli pārtulkoja Ālūksnes mācītājs E. Glikš un sāka iespiest 1689. g. J. Fišers nodibināja valsts skolu nevācu ķesteru un skolotāju sagatavošanai Tērbatā un uzdeva mācītājiem stingri aizrādīt vecākiem, cik svētīga ir izglītība, apbraukāt draudzes un pārbaudīt draudzes locekļus galvas gabalu zināšanā. Glikš sagatavoja skolotājus savās privātskolās Ālūksnē.

Katras baznīcas ķesterim bija pienākums braukāt apkārt pa draudzi un mācīt bērnus, jo tiem, kas nemācēja grāmatas, nebija brīv laulāties. 1687. g. valdība pavēlēja dibināt katrā draudzē skolu, ierādīt tai īpašu skolas zemi $\frac{1}{4}$ arkla platībā (1694. gadā) un ar to nodrošināt skolotājam (ķesterim) iztikšanu. Skolu organizēšanas un vadīšanas ziņā sevišķi lieli nopelni bija Ālūksnes mācītājam E. Glikam un J. Fišeram. E. Glikš jau 1684. g. ierīkoja Ālūksnē trīs skolas latviešu bērniem. Pēc pāris gadiem viņš sūtīja savus audzēkņus uz citām draudzēm par skolotājiem, īpaši savā Kokneses prāvesta iecirknī. J. Fišers savas skolas skolēnus stādījis priekšā Kārlim XI. ar nolūku pierādīt, ka latviešu bērni spējīgi mācīties. Tas pamudināja ķēniņu dot ģenerālgubernātoram Hastferam rīkojumu dibināt draudzes tautskolas.

Jau 1683. g. J. Fišers ziņoja ķēniņam, ka pilsētas un zemnieki pieprasot vairāk skolu nekā viņš spējot tās apgādāt ar labiem skolotājiem. Kopš 1687. g. skolu skaits ātri pieauga, jo vecāki labprāt sūtīja bērnus skolā un draudzes

tagad gandrīz visas (no 56—50) bija kroņa draudzes, kurām ķēniņš iecēla mācītājus. Rīgā tika dibinātas pat privātskolas; piem. Ģertrūdes latviešu skola lūdza neatļaut dibināt Smilšu ielā jaunu privātskolu.

D. Muižu redukcija.

Livonijas valstīs zemes kungi izdeva vasaliem muižas lietāšanā ar noteikumiem, t. i. kamēr viņi pildīja attiecīgos pienākumus pret valsti. Ar laiku šie zemes gabali pārvērtās gandrīz par viņu lietātāju īpašumu. Tomēr tie nebija vasalu pilnīgs īpašums (alods). Zviedru valdīšanas pirmā pusē arī tie zemes gabali, kas Vidzemē skaitījās par valsts īpašumu, tika izdāvināti; piem. Gustavs Ādolfs un Kristīna izdāvināja saviem kara vadoņiem un valstsvīriem 40% apstrādājamās zemes Vidzemē.

Tas pats notika arī pašā Zviedrijā. Sakarā ar to mainījās valsts ienākumi, jo muižnieki no savas zemes nodokļu nemaksāja. Nodokļu nastas gulās uz pārējiem iedzīvotājiem — zemniekiem un pilsoņiem. Tas, protams, viņiem nepatika. Bet valstij pietrūka naudas ierēdņu algām un karaspēka uzturēšanai. Naudas trūkuma dēļ apstājās arī darbi kara vajadzību manufaktūrās un flotes būvētavās. Tad (1650. g.) riksdagā garīdznieki, pilsoņi un zemnieki pieprasīja, lai muižnieki atdod kronim atpakaļ viņam atsavinātos īpašumus. Toreiz šo priekšlikumu noraidīja. Kārļa XI. valdīšanas laikā riksdags nostiprināja ķēniņa varu, atzina viņu par savu darbību atbildīgu tikai Dieva un likuma priekšā un 1680. gadā uzdeva valdībai reducēt muižas, t. i. gādāt par to, ka kroņa zemes īpašumi nāk atkal valdības rokās.

Šo redukciju riksdags 1680. g. attiecināja arī uz Vidzemi, prasot atdot kroņa rīcībā visas tās muižas, kas līdz XVI. g. s. 50. gadiem devušas līdzekļus pārvaldes administratīviem un militāriem izdevumiem. Vidzemes muižnieki tam pretojās, atsaukdamies uz savām privilēģijām un aizrādīdami, ka Zviedrijas riksdags, kurā nepiedalās Vidzemes muižnieki, nevar spriest par viņu zemi. Tomēr valdība Vidzemē izveda muižu redukciju un iznomāja tās

viņu iepriekšējiem turētājiem vai citiem. Redukcija no-
beidzās 1687. g. Vidzemē no 6236 arkliem 5215 arkli, t. i.
 $\frac{5}{6}$ no visas zemes platības bija valsts īpašums, kas val-
stij deva ap 500.000 sudraba dālderu. 320 arklu valsts ze-
mes valdība uz 10 gadiem atstāja līdzšinējo turētāju ro-
rās, lai ar to dzēstu viņu prasības pret valsti; 283 arklus
izlēvoja līdz viņu turētāju mūža beigām un tās muižas,
kas ienesa ne vairāk par 1500 dāld. nomas, atdeva viņu
turētājiem dzimts nomā.

Šādaī muižu redukcijai Vidzemes muižnieki stingri pre-
tojās un iesniedza ķēniņam petīciju ar landmāršala, ap-
riņķu delegātu un landrātu parakstiem. Petīcijas parakstī-
tājus valdība sauca pie atbildības un notiesāja uz nāvi par
„majestātes apvainošanu“. Galvenais Vidzemes muižnie-
ku opozīcijas vadonis J. R. Patkuls aizbēga. Pārējiem pe-
tīcijas parakstītājiem ķēniņš nāves sodu pārvērtā sešga-
dīgā ieslodzīšanā.

Pēc šiem notikumiem ķēniņš 1694. g. pavēlēja Vidzemes
landtāgu pārvērst par vienkāršu muižnieku sapulci, ko
sasauca un vadīja gubernātors vai ģenerālgubernātors, lai
iepazītos ar muižnieku domām zināmos jautājumos; land-
rātu kollēģiju ķēniņš pavisam likvidēja.

E. Zemnieku stāvokļa uzlabošana.

Pēc Gustava Ādolfā nāves Zviedrijā galveno noteik-
šanas varu ieguva bagātākie muižnieki. Tāpēc pašā Zvie-
drijā zemnieku stāvoklis kļuva sliktāks; piem. muižnieki
ieguva tiesības piespriest zemniekiem miesas sodu un cie-
tumu līdz vienam mēnesim, t. i. „mājas pārmācīšanas“ tie-
sības. Tad arī Vidzemē zemnieku stāvoklis neuzlabojās.
Zemnieku saimniecības iespaidoja arī kaņi. Polija veda
sarunas ar Zviedriju par pamiera pagarināšanu un no-
slēdza attiecīgu līgumu. Tomēr Lietavas kaņa vadonis Ra-
dzivils iebruka Vidzemē un aizgāja līdz Tērbatai. Tad
Daugavmalā sacēlās zemnieki pret saviem kungiem. Kad
šie miera traucējumi bija likvidēti, atteicās no troņa Kri-
stīna un sāka valdīt Kārlis X., ko Polija negribēja atzīt
par Zviedrijas ķēniņu. Kārlis X. uz to atbildēja ar iebru-

kumu Polijā un ieņēma pat Varšavu. Tad krievu cars Aleksejs 1656. g. iebruka Vidzemē, postīdams to gar Dau-gavu un vidienā līdz Tērbatai. Iebruka arī poļi, ielenca Rīgu un aizgāja līdz Valmierai. Zviedri izdzina krievus un poļus no Vidzemes un ieņēma Jelgavu. Tad Zviedrija noslēdza mieru 1660. g. ar poļiem un 1661. g. ar krieviem. Turpmākos 40 gados Vidzemē bija miers. Jauns laikmets Vidzemes zemnieku dzīvē sākās 1681. gadā, kad Kārlis XI. lika atkal muižniekiem priekšā atcelt dzimtbūšanu. Bet tie atkal atraidīja ķēniņa priekšlikumu, atsaukdamiēs kā arvienu uz zemnieku pretestību un dažām nevēlamām brīvīšanas sekām; piem. slepkavībām, zemnieku izceļo-šanu u. t. t. Tad Zviedrijas valdība atstāja spēkā dzimt- būšanu, bet izdarīja ievērojamas pārgrozības zemnieku dzī- vē, liekot pamatā zemes mērīšanu un vērtēšanu.

Lai aprēķinātu zemnieku kļaušas un nodevas un val- dībai maksājamo nodevu un nodokļu lielumu, Zviedrijas valdība ķērās pie zemes mērīšanas un vērtēšanas. Šinī nolūkā valsts ierēdņi apstaigāja kroņa muižas un zem- nieku mājas, izmērīja zemi un ievāca ziņas par iedzīvo- tāju skaitu, dzīvo un nedzīvo inventāru, zemes, kļaušu un nodevu lielumu un citas. Zemi viņi sadalīja labuma ziņā četrās šķirās un pēc tās ienesīguma noteica zemnieku kļaušas, nodevas un valsts nodokļus. Tad katra zemnieka kļaušas un naturālās nodevas aprēķināja zviedru dāldeņos un grašos (naudā), rēķinot viena kājnieka dienu par 3 grašiem, viena zirdzinieka dienu — 4 grašiem, rudzu pūru — $\frac{1}{2}$ dāldeņi, 1 govi — $2\frac{1}{2}$ dāld. u. t. t. Ja zemnieks deva muižai nodevas un pildīja kļaušas par 15 dāldeņiem gadā, tad viņa mājas vērtība bija līdzīga 15 dāldeņiem. Ja mā- jas vērtība bija līdzīga 60 dāldeņiem, tad tādu ze- mes mēru uzskatīja par vienu arklu. Šis lielais zemes kadastrs notika 1683.—1687. g. Lai zemnieku kļaušas un nodevas nevarētu patvaļīgi palielināt, tad tās ierakstīja vakas grāmatās, no kuŗām atsevišķas mājas izraksts atra- dās pie saimnieka. Pirmās šķiras arkls bija divi reizes mazāks par ceturtais šķiras arklu; piem. ja pirmās šķiras arkls būtu 120 pūrvietas liels, tad otrajam jābūt 160, tre- šajam 200 un ceturtajam 240 pūrvietas lielam; bet kļau-

šu un nodevu vērtība visām četrām šķirām bija vienāda — 60 dāldeņu.

Bez tam valdība uzlaboja arī zemnieku tiesisko stāvokli. 1696. gadā viņa izdeva „Oikonomijas reglamentu“. Tas paredz sodu par vaku grāmatās noteikto normu pārkāpšanu; piem. par zirdzinieka nodarbināšanu vienu lieku dienu bija jāmaksā sods 2 dāldeņu apmērā un par nelikumīgu izlikšanu no mājām — 20 dāldeņu. Pēc 1696. gada zviedru valdības noteikumiem zemnieka mājas bija muižas īpašums. Bet tās saimniecības vadītājs nevar izlikt saimnieku no mājām, ja viņš kārtīgi apstrādā zemi un izpilda visus savus pienākumus pēc vakas grāmatas. Zemnieka gaitas nav arī palielināmas. Ja tas nelaiimes gadījuma dēļ nonāk grūtā stāvoklī, tad muiža viņam palīdz. Zemnieks bija saistīts pie zemes, lai gan muižas saimnieciskās interesēs bija pielaižama tā pārcelšana uz citām mājām. Par mazākiem noziegumiem viņu soda īpaša zemnieku jeb pagasta tiesa, uzlikdama sodu ne lielāku par 10 rīkšķu pāriem vai 20 dāldeņiem naudā. Svarīgākās zemnieku lietas izspriež zemes tiesa un citas tiesas iestādes. Saimnieki nav pakļauti mājas pārmācīšanai. Klaušu darbiniekus arī nevarēja sodīt vairāk kā ar 3 pāriem rīkšķu. Zemnieki varēja arī sūdzēt muižu nomniekus un pārvaldniekus zemes tiesā un tās spriedumu pārsūdzēt ģenerālgubernātoram vai galma tiesai.

Tādā saimnieciskā un tiesiskā stāvoklī atradās gan tikai valsts zemnieki, bet tai piederēja $\frac{5}{6}$ visas Vidzemes zemes. Bez tam muižnieki bija spiesti rēķināties ar valsts muižu iekārtu, ja negribēja pazaudēt savus zemniekus, kas mācēja arī aizbēgt no barga kunga. Vispāri saimnieku kustība no viena kunga pie otra bijusi ļoti dzīva, jo ap 1690. g. no visiem Vidzemes saimniekiem ap 30% bija ārpagastnieki. Vidzemes landtāgs ir lēmis par privāto muižu zemnieku stāvokļa uzlabošanu; piem. atļāva viņiem pirkt tirgos labību un lopus mājas vajadzībām, pārdot iesalu, darīt alu pašu vajadzībām, sūtīt malkas plostus uz Rīgu.

Zviedru valdības gādībai par latvju zemniekiem bija

labas sekas. Zemniekiem bija tīrumi ar trim laukiem, bez tam viņi līda līdumus un apstrādāja zemi 3—4 gadus no vietas, tad atlaida to atmatā un pēc 20 vai vairāk gadiem sāka atkal to apstrādāt. Šis saimniecības deva labus pienākumus: pieauga zemnieka labklājība; viņi iekrāja naudu, ko saņēma par malku, sienu, liniem; zemnieku dzīvē, sevišķi godībās bija novērojama izšķērdība; piem. viņi svinēja vairāk dienu no vietas kāzas, patērēdami vairāk (5—8) mucu alus. Valdība šo izšķērdību apkaņoja, izdodama attiecīgus likumus, kuņos tā noteica, cik viesu var būt godībās, cik ilgi tās drīkst turpināties, cik mucu alus atļauts patērēt. Par zemnieku turību liecina arī Ziemeļu kara postījumi; piem. „Trikātas $\frac{1}{2}$ arkla saimniekam ienaidnieks aizdzinis 10 zirgus, 34 liellopus, 20 teļus, 36 aitas, 20 jērus, 13 cūkas un 15 kazas, no citas 1 arkla mājas aizdzīti 5 zirgi, 30 liellopi, 40 teļi, 90 aitas, 15 jēri un 5 āži. Pie tam nav sacīts, ka visi lopi būtu aizdzīti. No nopostītām ēkām minētas: dzīvojamās ēkas, rījas, klētis, kūtis, šķūņi, pirtis, pagrabi, alus brūzīši, namiņi, smēdes, ūdens dzirnavas. Minētas arī rotas lietas lielākā vairumā. Tāpēc nav jābrīnās, ka zemniekiem bija iekrājumi naudā, ka kara laikā varēja pat ķēniņu kreditēt“. Labklājības pieaugums deva latviešiem iespēju nodarboties pilsētās ar amatniecību, tirdzniecību un vispār ar labām izredzēm skatīties nākotnē. Viņi varēja arī kārtīgi izpildīt savus pienākumus pret valsti un muižu. No arkla saimniecības šie pienākumi sadalījās šādi: valsts nodokļi — 19%, naturālās nodevas muižai — 31% un kļaušas — 49%. Kroņa nastas bija dažādas: pasta nodoklis $\frac{1}{2}$ dāldeņa no arkla, tiltu nauda un zemes nodoklis $\frac{1}{2}$ dāldeņa no arkla, stacijas nodoklis — labība, salmi, siens, ko aprēķināja arī naudā, jātnieka dienests — 4 dāldeņi no arkla, armijas uzture — 3 dāld. 50 grašu no arkla un citi. Zemnieki vēl maksāja $\frac{1}{2}$ dāld. no arkla bruņniecības lādē un baznīcai deva sietiņus.

Nodevas muižai zemnieki deva no visa, ko savās mājās ražoja; bez tam viņi maksāja muižai arī nelielas naudas nodevas.

Vidējie un lielākie saimnieki kļaušas sūtīja kalpus, kas

muižā ieradās pirmdienas pusdienā un palika tur līdz sestdienas pusdienai. Mājās darbus veica saimnieks ar sievu un bērniem. Muižas darbiem viņš turēja vienu zirgu un vajadzīgos darba rīkus. Kļaušas sadalījās kārtējās un ārkārtējās. Ārkārtējo kļaušu veidi bija ļoti dažādi; piem. talkas, muižas naktssargi, muižas lopu ganīšana, vezumnieki, ceļu labošana un citi. Sevišķi smagas bija vezumnieku kļaušas — labības, pārdoto lopu, alus izvadāšana. „Viņi brauca vezumniekos, kamēr vien muižai kas vedams“. Ceļu labošanai muiža deva materiālus, bet zemnieki — darba spēku. Kļaušinieku skaits muižā bija caurmērā no 40 līdz 70 katru dienu; vasarās reizēm bija no 100 līdz 180 strādnieku dienā. Viņu darbs nebija ražīgs. Tāpēc tas arī zemu novērtēts; piem. rudzu pūra vērtību kļaušinieks varēja nopelnīt 15 darba dienās.

Zviedru laikos latvieši sadalījās brīvzemniekos, leidas vīros, pilnos vīros, puseniekos, ceturtniekos, vēl mazākos saimniekos un kalpos. Leidas vīri bija turīgi saimnieki, kas atpirkās no kļaušām, maksādami par tām naudā 15—20 dālderu gadā vai graudā 7 pūri rudzu, 5 pūri miežu un 36 podi linu (Piebalgā). Leidas vīri par kļaušām parasti maksāja graudā; tādu saimnieku, kas atpirkās no kļaušām naudā, bija 2—10 pagastā. Piebalgā no 130 saimniekiem leidas vīru bija 93. Par pilniem vīriem sauca tādus saimniekus, kam bija no $\frac{3}{4}$ līdz $1\frac{1}{2}$ arkla zemes. Kalpi sadalījās iebūviešos jeb bandiniekos un strādniekos. Bandinieki saņēma no saimnieka bandu un par to atstrādāja noteiktu dienu skaitu gadā. Visu saimnieku kopā zviedru laikos bija 83,7%, bandinieku — 3,7% un kalpu 12,6%.

Latviešu izturēšanos pret Zviedriju raksturo kāds notikums Ziemeļu kara laikā. Kad Patkuls apceļoja Vidzemi un uzaicināja muižniekus padoties Polijai, ko viņi pa lielākaļ daļai arī darīja, „zemnieki ar šādu rīcību nebija apmierināti, viņi sacēlās, salasījās pulkos un arī pārstaigāja Vidzemi, postot un dedzinot muižas. Zemnieki labprāt piedalījās robežu aizsargāšanā, bez kurnēšanas izpildīja kara uzdevumus un rekvizīcijas, paši organizējās brīvprātīgo pulkos savas zemes aizstāvēšanai“.

27. Kurzemes hercogiste XVI. g. s. otrā pusē un XVII. g. s. pirmā pusē.

Kurzemes un Zemgales hercogiste bija Polijas lēņa valsts ar hercogu kā valdnieku. Savu karaspēku (300 jātnieku) hercogs varēja iesaukt tikai ar Polijas ķēniņa pavēli, izņemot hercogistei draudoša uzbrukuma gadījumū. Hercoga tiesas spriedumu muižnieki varēja pārsūdzēt ķēniņa tiesā. Vispāri Kurzemes hercogs bija stipri atkarīgs no Polijas ķēniņa, kas par pirmo Kurzemes hercogu iecēla Gotardu Ketleru.

Ketlers centās iegūt savu bijušo Ordeņa biedru labvēlību. Šajā nolūkā viņš 1562. gadā apstiprināja saviem Kurzemes un Zemgales bruņiniekiem Sigismunda II. Augusta privilēģiju uz viņu ieņemtām muižām un deva viņiem vēl jaunas tiesības. Ar to līdzšinējie Ordeņa bruņinieki pārvērtās par muižniekiem un tapa par stiprāko politisko spēku valstī. Pats hercogs Ketlers bija spiests piekāpties viņu priekšā. 1570. g. viņš izdeva Gotarda privilēģiju, kas nodrošināja muižnieku stāvokli un piešķīra viņiem tādas tiesības, ka nebija nevienas saimnieciskās un politiskās dzīves nozares, kurās muižniekiem nebūtu lielas priekšrocības; piem. muižniekiem bija augstākā un zemākā tiesas vara muižas novadā; viņiem bija medību, zvejas, dzirnavu, alus darīšanas, degvīna dedzināšanas, kroģēšanas un tirgošanās tiesības, bet nodokļu, akcīzes un muitas muižnieki nemaksāja. Tomēr Ketleram bieži nācās sastapties ar muižnieku pretestību. Sevišķi sīva cīņa viņam bija ar agrāko Dobeles komtūru Tīsu Reki, kas 14 gadus ar ieročiem rokās pretojās hercogam. Cīņa beidzās ar to, ka Reke bija spiests atstāt Dobeli un tās vietā saņemt Jaunpils novadu.

Muižnieku un hercoga nesaskaņas izšķīra landtāgs. Ja hercogs to nesusauca, tad muižnieki viņu varēja sūdzēt ķēniņam, kam bija tiesības sasaukt landtāgu. XVI. g. s. tajos piedalījās muižnieki, pilsētnieki un garīdznieki, bet sākot ar XVII. g. s. tikai muižnieku delegāti no 27 draudzēm. Tomēr viņi lēma par visām zemes lietām. Katrai

draudzei landtāgā bija tikai viena balss. Kārtējais landtāgs sanāca pa 2 gadi reizi.

XVI. g. s. Kurzemē bija maz pilsētu un tās pašas saimnieciskā ziņā bija ļoti vājas. Tās nespēja konkurēt ar bagāto Rīgu. Kurzemes pilsētās bija attīstīta galvenā kārtā vietējā tirdzniecība, kuŗā kopš XVI. g. s. arvienu lielāku nozīmi ieguva žīdi, kas sāka ieplūst Kurzemē no Polijas un Lietavas.

G. Ketlers kādu laiku dzīvoja Rīgas pilī. Pēc tam viņš ar savu galmu (apmēram 141 cilvēku) pārcēlās uz Kuldīgu, kur bija lielākā bijušā Ordeņa pils. Bet Kuldīga nebija zemes saimnieciskais un kultūrālais centrs. Par tādu Ketlers atzina Jelgavas miestu, piešķīra tam 1578. gadā pilsētas tiesības un pārnāca ar savu galmu dzīvot jaunajā pilsētā.

Četras nelielas pilsētas — Ventspils, Kuldīga, Bauska, un Jelgava deva hercogam Ketleram maz līdzekļu. Viņa galvenie ienākumi bija no hercoga muižām. Ar šiem līdzekļiem hercogam grūti bija uzturēt galmu, 100 jātnieku (200 jātnieku deva muižnieki) un nepieciešamos darbiniekus. Viņš bija spiests iekļāt savas muižas.

Tā tad G. Ketleram bija jāorganizē jaunā hercogiste grūtos politiskos un saimnieciskos apstākļos. Vislabākie panākumi viņam bija garīgās kultūras laukā.

Pēc Ordeņa likvidēšanas Ketlers pārgāja luterticībā un kļuva par tās dedzīgu aizstāvi. Viņa uzdevumā mācītājs Bīlovs izdarīja baznīcas revīziju, kas rādīja ļoti bēdīgu ainu — tikai vietām bija pussagrūvuši dievnamī, mācītāju skaits bija niecīgs, viņu dzīves veids nepiemērots garīdznieka stāvoklim, latvju tauta bez garīgās kopšanas un intereses par kristīgo kultūru. Tāpēc viņas dzīvē bija pilnā spēkā vecās dabas reliģijas tradīcijas, kas atklāti tika pildītas. Latvju tauta dzīvoja noslēgusies no tās kultūras, ko pazina pilis un pilsētās.

Kurzemes landtāgs 1567. gadā nolēma celt baznīcas, dibināt skolas un nabaģu mājas un nodrošināt mācītājus ar uzturu. Ketlera valdīšanas laikā uzceltas vai atjaunotas 43 baznīcas Kurzemē un 27 baznīcas Zemgalē, nodibinātas 8 skolas un 8 nabaģu mājas, katrai baznīcai

piešķirtas 2—4 zemnieku saimniecības un nodevas skolas un nabaģu uzturēšanai. Mācītāja uzturam muižnieki maksāja pa 3 markām par katrām 10—20 saimniecībām un zemnieki pa $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{2}$ pūra rudzu, miežu un auzu no saimniecības. Tā kā vācu mācītāji neinteresējās par latviešu valodu, tad Ketlers gribēja ņemt mācītājus no latviešiem, bet muižnieki liedza tiem līdzekļus. Tad hercogs prasīja no vācu mācītājiem latviešu valodas iemācīšanos noteiktā laikā. 1572. g. Ketlers izdeva baznīcas likumus. Lai sekētu tautas reliģisko dzīvi, hercogs rūpējās arī par garīgā satūra grāmatu izdošanu latvju valodā. Viņš uzdeva mācītājiem pārtulkot latviešu valodā nepieciešamākās grāmatas. Dobeles mācītājs J. Rivijs arī pārtulkoja M. Lūtera mazo katķismu, „Nevācu dziesmas“, izvilcums no evaņģelija un dažus sprediķus. Šo pārtulkoto rakstu sakopojumu nosauca par „Enchiridion“, ticības rokas grāmatu, ko iespieda uz hercoga rēķina Karalaučos. Tomēr grūti konstatēt baznīcas ietekmi latvju tautas dzīvē. Dabas reliģijas parašu apkaņošana ar administratīviem sočiem un sitieniem un mācītāju paradums nolasīt baznīcā no papīra sprediķi maz tuvināja zemniekus luterticībai. Viņi arvienu vēl pielūdza vecos dievus svētās birzīs, miroņus apglabāja ārpus kristīgo kapsētām, iztika bez bērnu kristīšanas, svētvakarēdiena un baznīcas apmeklēšanas.

1587. g. nomira G. Ketlers. Priekš nāves viņš sadalīja hercogisti divās daļās — vecākais dēls Fridrihs mantoja Zemgali un jaunākais dēls Vilhelms — Kurzemi. Brāļi bija dažādi pēc rakstura. Fridrihs bija lēnas dabas un centās sadzīvot ar muižniekiem. Vilhelms, turpretim, bija straujas dabas un centās valdīt ar varu. Apprecējis Prūsijas hercoga meitu, viņš tās pūrā dabūja Grobiņas apgabalu un pret samaksu gribēja iegūt Piltenes novadu. Visā Kurzemē hercogs Vilhelms centās attīstīt darvas, naģļu un citas rūpniecības nozares. To raņojumu izvešanai uz ārzemēm viņš būvēja kuģus. Ventspils, Liepājas un Sakasgrīvas ostās kuģos iekrāva rūpniecības raņojumus, auzas, kokus un veda uz citām zemēm, kur Kurzemes preces labprāt pirka. Reizē ar to pieauga hercoga līdzekļi. Ar tiem viņš atpirka ieķilātās muižas un sāka

palielināt savu armiju, ko apbruņoja ar paša ražotiem lielgabaliem. No muižniekiem Vilhelms prasīja paklausību. Tas viņiem nepatika. Muižnieki ierosināja Polijas ķēniņa iejaukšanos hercoga un muižnieku attiecību nokārtošanā, bez hercoga ziņas sasauca landtāgu un atklāti apvainoja valdnieku. Brāļi Noldes pat ieteica viņam atteikties no troņa un izaicinoši izturējās Jelgavā pret savu hercogu. Tad Vilhelms izsūtīja divus ierēdņus ar gvardiem arestēt brāļus Noldes. Viņi tos tiešām arestēja un nonāvēja 1615. gadā. Tad Polijas seims un ķēniņš atklāti nostājās muižnieku pusē. Vilhelms aizbrauca uz Zviedriju un zvērēja uzticību Gustavam II. Ādolfam, bet tam nebija laika piegriezt nopietnu vērību Kurzemes lietām. Polijas ķēniņš 1617. gadā atsūtīja uz Kurzemi komisiju, kas pasludināja hercogu Vilhelmu par atceltu un pieņēma hercoga Fridriha uzticības zvērestu. Sigismunds III. pievienoja Zemgalei Kurzemi un izsludināja poļu komisijas 1617. gadā izstrādāto hercogistes satversmi, tā saucamos Kurzemes statūtus.

Pēc šiem statūtiem līdzās hercogam darbojās virspadome, kas sastāv no 4 muižnieku pārstāvjiem un 2 tiesību doktori, kas varēja būt arī pilsoņu kārtas. Bez virspadomes ziņas hercogs nevarēja izdot neviena rīkojuma. Ja hercogs bija nepilngadīgs vai neatradās valstī, tad to pārvaldīja virspadome. Tā pārzināja visas pārvaldes un tiesu iestādes. Otra augstākā iestāde hercogistē bija landtāgs, kam bija likumdošanas tiesības.

Augstākā tiesas iestāde bija galma tiesa (pilstiesa), kas sastāvēja no hercoga kā priekšsēdētāja un 6 padomniekiem kā tiesnešiem. Šīs tiesas spriedumus varēja pārsūdzēt pie Polijas ķēniņa.

Pēc Kurzemes statūtiem Zemgale bija sadalīta Sēlpils un Jelgavas un Kurzeme — Kuldīgas un Tukuma apriņķos, kuŗu priekšgalā atradās virspilskunģi. Tos hercogs iecēla no iedzimtiem muižniekiem. Virspilskunģi iztiesāja muižnieku civillietas, bet pārējiem iedzīvotājiem arī krimināllietas. Katrs apriņķis sadalījās 2 pilskundzībās. To priekšnieki jeb pilskunģi pārzināja policijas lietas un iztiesāja hercoga zemnieku civil- un krimināllietas. Viņus iecēla no muiž-

nieku kārtas. Arī hercoga muižu pārvaldnieki jeb muižkungi bija jāieceļ no muižnieku kārtas. Par piederību pie tās lēma tā saucamais „bruņniecības sols“, kas nošķīra bruņniekus no citiem iedzīvotājiem. No 1620.—1642. g. bruņniecības matrikulā ierakstītas 119 dzimtas, kuŗu rokās atradās visa faktiskā vara Kurzemē.

1621. gadā Gustavs Ādolfs pieprasīja, lai hercogs Frīdrihs pāriet Zviedrijas pusē. Viņa pieprasījums palika bez atbildes. Tad arī Kurzeme tika ierauta zviedru un poļu karā — Jelgava, Bauska, Sēlpils cieta no ienaidnieku uzbrukumiem un gāja no rokas rokā. Kad noslēdza Altmarkas pamieru, Polija atdeva Zviedrijai Doles salu un Pārdaugavu starp Ķekavu, Babīti un Bulduriem. Tad karš vairs netraucēja hercoga Frīdriha valsts uzbūves darbu. Viņa valdīšanas laikā saimnieciskā dzīvē nenotika nopietnas pārmaiņas, lai gan zemnieku turība pieauga; bet par to viņu tiesiskais stāvoklis pasliktinājās reizē ar muižnieku varas pieaugšanu. Frīdriha valdība sāka gādāt par ceļiem un tiltiem un atvēra pirmās aptiekas. Garīgās kultūras laukā viņa laikā vēl mazāk panākts. Tā kā muižnieki negribēja piedalīties skolu uzturēšanā, tad to skaits samazinājās. Luterticīgo baznīcas pārvaldi papildināja ar prāvestiem, kas palīdzēja superintendentam pārraudzīt draudzes un mācītāju dzīvi. Frīdriha laikā katoļu konsistorija ieguva sešas baznīcas un vairākas muižas.

28. Merkantilisms Kurzemē.

XVII. g. simteņa vidū Kurzemes hercogiste sasniedza visaugstāko attīstības pakāpi. Šajā laikā tur valdīja aizbēgušā Vilhelma dēls Jēkabs (1642.—1682.).

Savus bērņības un jaunekļa gadus viņš pavadīja Vakarēiropā. Jēkabs augs kopā ar Brandenburgas lielo kūrfirstu Frīdrihu Vilhelmu. Bagāto radnieku atbalstīts, viņš ieguva plašu izglītību. Brandenburgas galmā viņš pierada pie vienkāršības un pārliecinājās, ka valdniekam jā-rāda pavalstniekiem piemērs, kā strādāt un kalpot valstij. Ceļodams pa Holandi, Franciju un Angliju, Jēkabs iepazīnās ar merkantilismu. Viņš atzina, ka Holandeij un Kur-

zemei ir līdzīgs ģeogrāfisks stāvoklis — austrumos lielas valstis, kurām grūta pieeja pie jūras un vāji attīstīta rūpniecība. Tāpēc Holandai un Kurzemei merkantilisms sevišķi izdevīgs. Pie šī virziena Jēkabs pieturējās savā saimnieciskā politikā. Viņš centās iegūt pēc iespējas vairāk materiālu līdzekļu un pavairot valsts ienākumus, jo tikai plašie materiālie līdzekļi varēja nostiprināt valsts stāvokli un hercogu varu. Šajā ziņā Jēkabs pieslēgās sava tēva uzskatiem; bet viņš bija ļoti disciplinēts savās tieksmēs, ar ko ieguva pat sava tēva pretinieku labvēlību. Tie kopā ar hercogu Fridrichu, kam nebija bērnu, gādāja par Vilhelma dēla mantošanas tiesību atjaunošanu, ko panāca 1633. gadā. Kopš 1638. gada Jēkabs bija Kurzemes hercogistes pavaldonis. Viņš tūlīt aicināja uz Ventspili holandiešu meistarus un ierīkoja ostu ar kuģu būvētavu, kas 1639. gadā ielaida ūdenī pirmo kuģi.

Pēc tā laika uzskatiem valsts bagātība pastāvēja kaltā naudā, kuŗu visvieglāk varēja iegūt ar rūpniecības un tirdzniecības palīdzību. Tāpēc Jēkabs nodibināja dzelzs un vara ceļus, pulvera sudmalas, šauteņu un lielgabalu darbnīcas, ziepju, papīra un stikla manufaktūras, zāģu sudmalas, mucas darbnīcas u. c. Vislielāko vērību viņš piegriezta tām rūpniecības nozarēm, kurām izejvielas bija Kurzemē; piem. viņam bija 85 darvas ceļi, 85 linaustuves, 30 kaļķu ceļi, 20 ķieģeļu ceļi, bet tikai 12 nagļu kaltuves un 8 vara ceļi. Dzelzs ceļos sākumā apstrādāja Kurzemes rudu, bet vēlāk ievada to no Zviedrijas un Norveģijas. Visām rūpniecības iestādēm amatniekus valdība sākumā aicināja no ārzemēm, bet, tā kā tādi izmaksāja ļoti dārgi, tad viņa centās apmācīt arī vietējos iedzīvotājus. Vienkāršo strādnieku darbu veica šejienes zemnieki, kāpēc viņu klaušas pieauga.

Rūpniecības ražojumus hercogs savos kuģos izveda uz ārzemēm. Tos viņš būvēja Ventspilī, Kuldīgā un Liepājā. Tur plašas kuģu būvētavas taisīja visādus kuģus nevien savai valstij, bet arī ārzemēm. Ārī buŗas, tauvas, dzelzs un visas citas daļas tika pagatavotas valsts darbnīcās. Drīzi vien hercoga rīcībā bija jau ap 65 tirdzniecības, 64 bru-

poti un 36 nebruņoti kara kuģi. Katru kara kuģi apbruņoja 50 līdz 100 lielgabaliem.

Tirdzniecības flote izvadāja pa citām zemēm labību, linus, darvu, kokus, vadmalu, ādas un citus Kurzemes ražojumus. Tirgotāju kuģus pavadīja kara kuģi un aizsargāja pret jūras laupītāju uzbrukumiem. Hercogs pabalstīja tirdzniecību, noslēgdams izdevīgus tirdzniecības līgumus ar Francijas Ludviķi XIV., Anglijas Kromvelu, Spāniju un citām valstīm un iegūdam kolonijas — Sv. Andreja salu Gambijas upē pie Āfrikas vakara krastiem un Tabago salu Vakarindijā. Gar Gambijas upes krastu Jēkabs uzcēla 8 nocietinātas mītnes un ostas, kuŗas apmeklēja apkārtnes iedzīvotāji un mainīja savas preces pret Kurzemes ražojumiem. Tabago sala bija neapdzīvota. Jēkabs uzcēla trīs apcietinājumus un divas pilsētas; tajās viņš nometināja Kurzemes zemniekus un citu zemju izceļotājus. Jēkabs ierīkoja Tabago salā arī plantācijas, ko apstrādāja kolonisti un nēģeru vergi.

Kolonijās kurzemnieki apmainīja savas zemes ražojumus pret indiģo, cukuru, kafiju, zilonkaulu un citām precēm.

Tirdzniecības ziņā Kurzeme bija Holandes, Zviedrijas un Anglijas konkurente.

Arī muižnieki sāka ierīkot rūpniecības iestādes; piem. kaļķu, stikla, ķieģeļu cepļus, linaustuves, mucinieku darbnīcas un citas.

Hercoga rūpniecības iestādēs strādāja ap 400 ārzemnieku, 600 latviešu meistarū un ap 4000 klaušinieku. Šīs klaušas zemniekiem bija neparastas un bija jānoiet garš ceļš līdz darba vietai, reizēm pat līdz 80 klm. Dažās rūpniecības nozarēs latvieši pārspēja ārzemniekus; piem. koku apstrādāšanā, ādu izstrādāšanā, aušanā u. c. Lai ārzemnieku vietā nodarbinātu latviešus, hercogs līdzās pilsētu cunftēm nodibināja brīvmeistaru kārtu, kuŗā viņš pats iecēla mācītus latviešus un šejienes vāciešus.

Latviešu zemniekiem bieži bija jābrauc šķūītīs, jo rūpniecības iestādes vajadzēja apgādāt ar izejvielām un ražojumus nogādāt pilsētās un ostās, no kurienes tos veda uz citām zemēm; piem. Poliju, Krieviju un Vakareiropas valstīm.

Bez tam zemniekiem bija jāsaģatavo pa 4—5 sieki pelnu no katras mājas stikla rūpniecības vajadzībām. Lai zemnieki varētu kārtīgi izpildīt savus pienākumus, hercogs Jēkabs atzina viņu tiesības uz tām mājām, pie kurām viņi bija pierakstīti, un uz visu viņu kustamo mantu, aizliedza ierēdņiem zemniekus apgrūtināt liekiem darbiem un vispāri centās stiprināt katru zemnieka saimniecību. Hercoga ierosināti, zemnieki piegriezta lielu vēriņu lopkopībai, audzēdami aitas, cūkas, liellopus, kazas. Dažās zemnieku saimniecībās bija 6 zirgi, 5 govīs, 5 aitas, 3 cūkas, 2 vērsi, 2 kazas. Sevišķi izdevīga bija piensaimniecība, jo Dānija, Anglija un Holande pieprasīja sviestu un sieru.

Kurzemei pašai maz bija rūpniecībā nepieciešamu izejvielu. Tāpēc tai bija grūti patstāvīgi rīkoties un konkurēt ar citām valstīm. Nevarēja tā arī uzturēt tādu kaņaspēku, kas būtu spējīgs aizstāvēt Kurzemes saimnieciskās intereses un politisko neatkarību. Šī iemesla dēļ hercogs nespēja arī ieturēt neitralitāti zviedru un poļu kara laikā. Tad zviedri ieņēma Jelgavu un pašu Jēkabu ar ģimeni aizveda gūstā uz Ivangorodu, kur viņš palika līdz miera noslēgšanai 1660. gadā. Šajā laikā Kurzeme tika stipri izpostīta — rūpniecības iestādes sagrautas un lauku saimniecībās iznīcināts inventārs. Tad zemnieki slēpās mežos vai iestājās partizānos, kas uzbruka ienaidniekam. Kurzemnieku kareivju starpā sevišķi pazīstami bija Šmerliņš un Lībeks. Kad noslēdza mieru, Jēkabs atgriezās Kurzēmē, kuņas robežas ar Vidzemi tagad gāja no Ķekavas caur Tīreļu purvu un gar Lielupi līdz Buļļiem un jūrai.

Hercogs ar parasto enerģiju stājās pie saimniecības atjaunošanas, kas viņam arī izdevās, tikai šaurākos apmēros nekā priekš kara. Kolonijas kara laikā bija paņēmuši holandieši. Jēkabam izdevās atgūt tikai Tabago salu. Tāpēc atjaunotai flotei bija retāk jādodas tālajos okeana ceļojumos. Hercogs sūtīja to Islandes ūdeņos zvejojot siļķes un ķert valzivis. Pēc atgriešanās no gūsta Jēkabs atjaunoja rūpniecības iestādes un firdzniecību ar savas zemes spēkiem, bez ārzemnieku palīdzības.

Hercoga Jēkaba saimnieciskā politika pacēla visu Kurzemes iedzīvotāju labklājību. Jelgavā un muižnieku pilīs

bija vērojama pat izšķērdība un reti sastopama greznība; piem. nēģeru pāži un sulaiņi, tropisko ražojumu pārpilnība, zvēru dārzs un putnu māja u. c. Jēkaba valdīšanas laikā daudzi latvieši ieguva brīvību kā kolonisti, ierēdņi, amatnieki, karavīri un pat vienkārši zemtuņi. Reizē ar to pieauga latvju turība un līdzās vecajiem latviešu vasaļiem un brīvzemniekiem nostājās jauni brīvas tautas locekļi, kam nebija sveša arī zināma pašapziņa. Hercoga izturēšanos pret latviešiem pozitīvi novērtēja arī dzimtļaudis. Viņi labprāt bēga no privātām uz hercoga muižām. Tāpēc arī muižnieki bija spiesti piegriezt lielāku vērību savu dzimtļaužu darba apstākļiem.

Pēc Jēkaba nāves Kurzemes hercoga troni mantoja viņa dēls Frīdrichs Kazimirs (1682.—1698.). Viņš bērnībā nepazīna nekādu dzīves grūtību. Sasniedzis pilngadību, Frīdrichs Kazimirs iestājās Holandes karaspēkā, kur pierada pie karavīra bezbēdīgās dzīves. Kurzemē un valsts darbā viņš atgriezās sievas Āmālijas ietekmē, kas viņu pamudināja piegriezt nopietnu vērību saimnieciskam darbam, ar ko viņa tēvs bija kļuvis ļoti populārs. Āiz cienības pret tēvu hercogs Frīdrichs Kazimirs turpināja viņa saimniecisko politiku, bet tajā pašā laikā paplašināja galmu, rīkoja greznas medības, pieņēma teātra trupu un dziedātāju kori. Pēc sievas nāves hercogs Frīdrichs Kazimirs vairs nezināja mēra savai grezni izšķērdīgai dzīvei — sarīkoja svinības pēc svinībām, par pasakainām summām pirka skaistus zirgus, uzturēja italiešu operu, ar lielu greznību ceļoja pa ārzemēm.

Šāda hercoga dzīvei drīzi pietrūka līdzekļu. Tad viņš iekļīlāja apmēram 200 muižu un rūpniecības iestādes. Saimnieciskās grūtības atstāja sliktu iespaidu uz hercoga autoritāti un varu. Ātjaunojās arī sadursmes hercoga un muižnieku starpā. Muižnieki visur redzēja viņu brīvību neievērošanu un pierada pie patstāvīgas rīcības. Reizē ar to sākās Kurzemes hercogistes pagrimšana.

Zemnieki sākumā ļoti cienīja Frīdrichu Kazimiru, jo viņš bieži atlaida rūpniecības kļaušas. Bet viņa valdīšanas beigās notika lūzums zemnieku un vispāri latviešu

attiecībās pret hercogu, jo ieķīlātās hercoga muižās viņu stāvoklis pasliktinājās. Tad arī latviešu vasalu stāvoklis jau maz atšķīrās no zemnieku darba un dzīves. Šajā laikā latvieši sāka izsmiet Fridrichu Kazimiru savos stāstos un ziņgēs.

29. Latviešu stāvoklis Kurzemes hercogistē XVI. un XVII. g. s.

Kurzemes hercogistē latvieši sadalījās vairākās šķirās. Vislabākā stāvoklī bija latvju vasali jeb Dobeles un Kuldīgas kuršu ķoniņi, kas Ordeņa laikos sekoja Kuldīgas komtūram kara gaitās vieglā kavalērijā ar vienu zirgu no katriem diviem arkliem zemes, gāja ceļa gaitās kā grāmatneši un vēstneši, piedalījās galmā kā tiesneši un goda kalpotāji un palīdzēja rūpēties par pili, aizsargājot to un palīdzot komtūram amata darīšanās. Pazīstamākie kuršu ķoniņi bija Tontengodes, Peniķi un Kalēji, kas bija cēlušies no Kursas novadu kungiem.

Kuršu ķoniņu zeme bija pielīdzināta muižu brīvzemei, no kuŗas nebija jāmaksā ne kunga tiesa, ne desmitā tiesa, ne arī jāiet klaušās. Šo zemju turētājiem bija arī medību, dravas, zvejas, sudmalu celšanas un malšanas tiesības. Tā tad viņi bija latviešu muižnieki.

Kurzemes hercogistes laikos kuršu ķoniņu stāvoklis pakāpeniski pasliktinājās, jo uz viņiem neattiecināja Gotarda privilēģiju, tāpēc ka viņu zemēs nebija pavalstnieku. Lai gan viņi nebija zemnieki, tomēr citi saimnieki neatradās viņu varā; reizē ar to viņi nevarēja iegūt tiesas varu par sava novada ļaudīm, ko Gotarda privilēģija piešķīra vācu muižniekiem, kam bija savī pavalstnieki. Hercogistes laikos kuršu ķoniņu ceļa gaitas pārvērtā par pasta klaušām; piem. Dragūni gāja ar pasta somu no Kuldīgas uz Skrundu un Sausgaļi no Kuldīgas uz Ventspili. Ar laiku viņiem uzlika arī citas klaušas.

Otro vietu Kurzemes hercogistes latviešu vidū ieņēma pilsētnieki. Hercogi labprāt saistīja latviešus pilsē-

tās un miestos, jo viņi bija saauguši ar visu zemi un tāpēc neatstāja to kaŗu un citu nelaimju laikā; ieceļotāji šādos gadījumos parasti pazuda.

Trešo vietu latviešu starpā ieņēma brīvzemnieki, kuŗu skaits hercogu laikos pieauga. Pie viņiem pieskaitīja arī hercoga kareivjus, apkalpotājus, rūpniecības meistarus. Daudziem brīvzemniekiem hercogi uzlika kurjēra un pasta iznēsātāja pienākumus.

Vissliktākā stāvoklī Kurzemes hercogistē bija dzimtļaudis. Viņu tiesības un saimnieciskā labklājība samazinājās jau Livonijas kaŗa laikā; piem. daži vācu amatnieki bija ieguvuši ciematus ar dzimtļaudīm, par kuŗiem viņi bija piesavinājušies arī tiesas varu. 1570. g. landtāgs noteica, ka tiesas vara pieder tikai muižniekiem, bet pārējiem iedzīvotājiem „jāatsakās no tiesas spriešanas tiesībām un divu mēnešu laikā jānoplēš visas karātavas un sodu ratī, ko tie uzcēluši savā zemē“. Vispāri muižnieki savās muižās bija gandrīz neierobežoti „valdnieki“, kuŗiem bija policijas, civīlā un kriminālā tiesas vara. Kurzemes statūti atņēma viņiem tiesības piespriest zemniekiem nāves sodu. To varēja uzlikt tikai kārtējā muižas tiesa. Dundagas muižas protokoli liecina, ka šāda tiesa piespriedusi nāves sodu vairākiem „burvjiem un raganām“. Šīs tiesas sastāvā ietilpa muižkungs, skrīvēris, vaģars, vecākie saimnieki un vācu amatnieki, kopā 15 cilvēku, kuŗus izraudzījis pats dzimtskungs. Tā tad muižas tiesa arī bija atkarīga no tās īpašnieka. Vispāri Kurzemes hercogistē nebija tādas varas, kas spētu ierobežot muižnieku patvaļu. Viņi kaŗoja savā starpā, kaŗoja ar sirotāju bandām un ļoti bieži atteicās izpildīt hercoga prasības. Tāpēc zemnieki bija pilnīgi atkarīgi no savas muižas īpašnieka iegribas, ko tas varēja realizēt arī, izdodams saviem dzimtļaudīm atsevišķus likumus. Tā kā hercogistes laikos muižu vairākums pārgāja privātā īpašumā, tad reizē ar to zemnieku stāvoklis pasliktinājās. To zināmā mērā raksturo dažādi aizliegumi; piem. zemnieks nedrīkstēja turēt šaujamos ieročus, darīt alu pārdošanai un nodarboties ar firdzniecību; savus ražojumus viņš varēja pārdot tikai noteiktos tirgos, bet Rīgas, leišu un jūrmalas tirgotājiem viņš nedrīk-

stēja nekā pārdot; kāzas zemnieks varēja svinēt divas dienas, bet kristības — vienu dienu.

Zemnieku saimniecisko stāvokli noteica galvenā kārtā nodokļi, nodevas un klaušas, ko aprēķināja no zemes platības, ņemot vērā arī mājas iedzīvotāju skaitu. Parasti uz viena arkla zemes dzīvoja 3—4 saimnieki; $\frac{1}{4}$ arkla saimniekam bija ap 75 pūrvietas aņamās zemes; viņa mājā dzīvoja 8—10 cilvēku. Hercoga muižās katram saimniekam bija sava vakas grāmata, pēc kuņas viņam vajadzēja rīkoties. Viņš maksāja valstij gadā šādus nodokļus: 1) vakas naudu — 20 grašus, pasta nodokli — 15 grašus, jātnieka naudu 3—4 markas, aprēķinot to pēc mājas iedzīvotāju skaita, un kontribūciju — 90 grašus.

Nodevas saimnieki deva muižai no visa, ko viņi mājās ražoja. XVI. g. s. pilna arkla saimnieks nodeva muižai naturālās nodevas caurmērā 15 mārkū vērtībā. XVII. g. s. tās pamazām pieauga. Hercoga muižās nodevas ievāca divi reizes gadā. Viena arkla saimniecība ziemā deva muižai 10 kukuļu maizes, 3 gabali žāvētas gaļas, 1 šķiņķi, mārciņu dziju, asi malkas, vezumu sienu, mucu alus, 30 sētas kartis; vasarā bija jādod galvenā kārtā labība un gaļa: 4 pūri miežu, 1 pūrs rudzu, 2 pūri un 11 sieku auzu, viens auns, 4 vistas un 10 olu.

Katrai zemnieku saimniecībai muižā bija jāapstrādā noteikti lauki jeb riezās. Tā kā Kurzemes muižās bija triju lauku sistēma, tad katrā laukā zemniekiem ierādīja savu riežu, parasti 3 pūrvietas lielu; pļavas arī sadalīja riezās. Lauku riežu saimnieks uzaŗa, apmēsloja, uzecēja, apsēja, nopļāva un ražu nogādāja muižā. Pļavās viņi nopļāva sienu un ziemā to saveda muižā. Bez tam saimnieki sūtīja gaitniekus — no arkla zemes cauru gadu vienu zirdzinieku un vienu otrinieku. Bija arī ārkārtējas klaušas; piem. malkas un būvmateriālu vešana, ceļu un tiltu labošana, grāvju rakšana, linu un pakulu apstrādāšana un citas.

Dzimtļaudis Kurzemes hercogistē sadalījās saimniekos, vaļiniekos un kalpos. Kādā muižā bija 48% saimnieku, 36% vaļinieku un 16% kalpu.

Vienas hercoga muižas zemnieki bij apvienoti vienā pagastā, kuŗa dzīvi vadīja muižkungs jeb pārvaldnieks. Viņa rīcībā bija vagars, jātnieks un rijnieks, kuŗus viņš izraudzīja no muižas saimniekiem saziņā ar hercogu. Minētie trīs amatvīri uzraudzīja kļaušniekus darbā un par to bija atsvabināti no kļaušām un kādas nodevu daļas. Muižkungs iecēla no saimniekiem arī tiesnešus, kas kopā ar viņu izsprieda zemnieku sūdzības, sevišķi mazākās civilīetas. Tiesneši bija atsvabināti no kļaušām tajā laikā, kad viņi izpildīja savus pienākumus.

Hercoga muižu noteikumi pasargāja dzimtļaudis no muižkunga un citu muižas darbinieku patvarībām; piem. muižkungs bez hercoga ziņas nedrīkstēja izlikt saimniekus no mājām; tirgotājiem bija aizliegts lauku mājās un uz ceļiem uzpirkt zemnieku ražojumus; tos viņi bija spiesti piedāvāt muižkungam vai pārdot noteiktos tirgos.

Hercoga muižu noteikumi noderēja par paraugu privātām muižām. Tos visvairāk muižnieki ņēma vērā hercoga Jēkaba laikos.

Vispāri Kurzemes hercogistē XVI. un XVII. g. s. zemnieku stāvoklis bija atkarīgs no muižas īpašnieka turības un personīgām īpašībām. Bagāto humāno muižnieku zemnieki bija iztikuši un nesūdzējās par kungu patvarībām. Nabadzīgākie muižnieki sadzīvē maz atšķirās no zemniekiem — viņi ēda darbdiēnās no koka traukiem; viņu sievas pašas gatavoja ēdienus, auda, vērpa. Šo muižnieku zemniekiem bija grūtas dienas — lielas nodevas un daudz darba muižā. Zemnieki bēga pie turīgākiem un labākiem kungiem, sevišķi uz hercoga muižām. Par bēgļu izdošanu jau 1570. g. lēma landtāgs: „Kas pieņem sveša kunga zemniekus, tam tie jāizdod līdz ar sievu un mantu uz pirmo pieprasījumu. Ja viņš to nedara un ļauj zemniekiem aizbēgt, tad viņam jāatbild ne tikai par bēgli, bet par sodu tiesnesim vēl jāierāda sūdzētājam par labu kāds apsūdzētam piederošs ciemats, kamēr pēdējais izdod bēgli“. Bēgļu jautājums nodarbināja muižniekus arī XVII. g. s., jo zemnieku bēgulošana arī šajā laikā neizbeidzās.

30. Poļu laikmets Latgalē (1629.—1772.).

Pēc Vidzemes pievienošanas Zviedrijai, Latgale bija Polijas īpaša province — Lietavas un Polijas kopīpašums, kam Varšavas seims 1677. g. deva jaunu konstitūciju. Pēc tās Latgale saucās par Inflantiju (sabojāts vārds Livland) ar īpašu bīskapu un ķēniņa ieceltu vojevodu. Tā sadalījās Ludzas, Rēzeknes, Daugavpils un Viļakas traktos, ko pārvaldīja stārsti. Landtāgā, jeb seimelī muižnieki ievēlēja 6 sūtņus Polijas seimā; no tiem divus Latgales, 2 poļu un 2 leišu muižniekus. Tiesu iekārta palika iepriekšējā — zemes tiesa ar sēdekli Daugavpilī; tās spriedumus varēja pārsūdzēt Polijas ķēniņa tiesā; pilsētnieku lietas iztiesāja Daugavpils stārstas ar 3 piesēdētājiem. Latgales seimelī bija balsu vairākums poļiem un katoļticīgiem leišiem. Tas bija jāņem vērā stārstiem, kas paši bija poļu vai leišu muižnieki. Viņi turpināja iepriekšējā laikā iesāktu pārpoļošanas politiku ar agrāk izmēģināto līdzekļu palīdzību. Vācu muižniekus tuvināja poļiem viņu muižnieku privilēģijas un greznā dzīve. Tāpēc vācieši viegli pieklāvās poļiem. XVIII. g. s. vācu muižnieki jau bija pārpoļojušies. Tad tikai viņu uzvārdi (Tizenhauzeni, Manteifeļi u. c.) vēl liecināja par to, ka kādreiz šie muižnieki piederējuši pie vācu tautības. Vācu muižnieki aizmirsa arī luterticību. To poļi panāca kā spaidu līdzekļiem, tā sevišķi ar jezuītu veiklo rīcību. Viņi deva Latgales draudzēm labus sprediķotājus un mācītājus, kuņģus sagatavoja Viļņas akadēmijā. Šie jezuīti galveno vērību piegrieza krāšņiem dievkalpojumiem, grāmatām un skolām. Tādā kārtā viņiem izdevās ietekmēt vācu muižniekus un cieši saistīt viņus pie katoļu baznīcas.

Latgales latviešu zemniekus poļiem neizdevās pārpoļot, jo viņu muižniekiem un ierēdņiem ar tiem nebija nekā kopīga, bet poļu zemnieku Latgalē bija ļoti maz. Tomēr Latgales latviešu valodā, ticējumos, parašās un sadzīvē pamazām izveidojās dažas īpatnības, kas viņus atšķir no pārējiem latviešiem.

Tālu no tā laika lielajiem satiksmes ceļiem latgalieši dzīvoja noslēgti un atsvešinājās no saviem tautas brāļiem un Vakarēiropas kultūras. Ciema iekārta un sādžas

kopdzīve deva viņu kultūrai un raksturam īpašu nokrāsu: tur bija pastāvīga atkarība no citiem, vāja personīga atbildība, vienkārša un ļoti niecīga saimniecība, šaurs redzes aploks, visiem vienāda mājas iekārta un ļoti līdzīga māsaimniecība.

Šādos apstākļos nevarēja attīstīties tirdzniecība: nebija tās centru pilsētu; Ludza, Rēzekne, Krustpils, Višķi, Krāslava bija poļu ierēdņu dzīves vietas un žīdu nometnes; tirdzniecībā un vispārī kultūrālā ziņā lielāka nozīme bija tikai Daugavpilij. Žīdu tirdzniecībai un amatniecībai bija vietējs, iekšējs raksturs. Tās nesaistīja Latgales ar citām zemēm un pat viena apriņķa ar otru. Zemkopības attīstībā viņām nebija nekādas nozīmes.

Tā tad Latgalē nebija tās pilsētnieku šķiras, kas visās valstīs gāja kultūrālās attīstības priekšgalā.

XVII. g. s. otrā pusē Latgalē ienāca krievi, kas ienesa zemē pilnīgi svešu kultūru. Cara Alekseja valdīšanas laikā patriarhs Nikons Maskavā izlaboja baznīcas grāmatās kļūdas, kas bija ieviesušās tos laikos, kad grāmatas vēl pārrakstīja. Mazāk izglītotie krievi atrada, ka Nikons esot atkāpies no pareizticības un tāpēc atteicās pieņemt izlabotās grāmatas. Reizē ar to viņi atdalījās no oficiālās pareizticīgās baznīcas. Šos atkritējus sauc par vecticībniekiem. Viņi vēl bija nemierā ar poļu kultūras iespaidu Maskavā, ko veicināja cars Aleksejs. Viņš atļāva dibināt Maskavā pēc Polijas parauga skolas, nēsāt poļu tērpus, vizināties poļu parauga ratos u. t. t. Šajā laikā no Holandes un citām Vakareiropas zemēm ieceļoja arī dažādi meistari, kas dzīvoja Maskavas nomalē tā saucamā Vācu nometnē jeb slobodā, kur bija mūra ēkas, bruģētas ielas, luterīcīgo baznīca, savs ārsts un daudz Vakareiropas labiercību. Vecticībnieki visus minētos jauninājumus nosodīja un atrada, ka cars un patriarhs atkāpušies no vecās krievu ticības, parašām un tikumiem. Viņus Maskavas valdība sāka vajāt. Tad vecticībnieki slēpās mežos un pārnāca Polijā. Tā kā Polijas valdībai bija sliktas attiecības ar Krieviju, tā atļāva daudziem vecticībniekiem apmesties Latgales austrumu daļā. Tad Latgalē sāka izplatīties visvecākā krievu kultūra.

Vispāri Latgalē bija ļoti raibs iedzīvotāju sastāvs: latvieši, poļi, baltkrievi, vācieši, leiši, lielkrievi, igauņi un žīdi. Katrai no šīm nācijām bija savas ierašas, centieni, nodarbošanās un vispāri savas īpatnības. Būdami atkarīgi savā dzīvē un darbā no muižniekiem, Latgales zemnieki paņēvās citu nāciju ietekmei un piesavinājās dažas to īpatnības, sevišķi poļu un baltkrievu vārdus.

Kad vācu muižnieki pārpoļojās un pieņēma katoļu ticību, tika pārrakstīti katoļu ticībā arī zemnieki. Jezuīti centās tos iepazīstināt ar katoļu ticības pamatiem. Šinī nolūkā viņi piesavinājās latviešu valodu un izdeva tānī Erdmaņa Tolgsdorfa katķismu ar dziesmām un lūgšanām, G. Elģera izvilkumus no evaņģelijiem, sprediķus, vārdnīcu (poļu-latīņu-latviešu) un citas ģarīga satūra ģrāmatas; pavisam poļu laikos izdota 21 ģrāmata.

Latvju tautā Latgalē tos laikos ģlabājās daudz vecu parašu, dziesmu, pasaku un citu dabas reliģijas laikmeta pasākumu. Pret visu to uzstājās jezuīti, valdība izdeva likumus, baznīca draudēja ar elles mocībām viņā saulē. Un panākumi bija ļoti lieli. Kas nepadevās baznīcas un valdības ietekmei, tos pēra pie dievnamiem vai sodīja par ķecerību. Vēlāk Latgales latvieši atteicās no saviem vecajiem ticējumiem un pierada pie katolicisma, kas dziļi iesakņojās viņu apziņā.

Arī dzimtbūšanai Latgalē bija savs raksturs. Vispirms tā attīstījās nepārtrauktā gaitā: kad Vidzemes zemnieks pārdzīvoja vieģlākas dienas zviedru laikos, latģalietis tapa par muižnieku pilnģgu ģpašumu, jo Polģjas likumi deva tiem šģs tiesģbas. Tās viņi arī izmantoja. Dzimtcilvēks bija kunga novada piederums. Viņš nedrģkstēja to atstāt; muižnieks varēja bēģli atprasģt 10—20 ģados. Savas kustamās mantas trešdaļu zemnieks varēja novēģt, kam ģribēja, bet $\frac{2}{3}$ bija jāatstāj sētā, lai varētu pildģt ģaitas savam kungam.

Nabadzģģā Latģales šģlachta centās visur pakal darģt baģātiem magnātiem. Zemnieki pieģdāja tai lģdzekļus. Bet, tā kā to nepģtģka, šģlachta ģriezģs pie aģģģotģģa žģda. Tas viņai izpalģdzēja. Bet nabadzģģģais muižnieks nevarēja

atdot augļotājam naudu. Tad žīds rentēja viņa muižu un piedzina no zemniekiem parādu.

Latgales zemnieku saimnieciskais stāvoklis bija atkarīgs no vairākiem faktoriem. Vispirms zeme tika bieži izpostīta: XVII. g. s. sākumā to izpostīja zviedri; tā paša g. s. vidū viņu pārstaigāja krievu pulki; XVIII. g. s. sākumā postīja krievi, poļi, zviedri un citas tautas. Diezgan bieži Latgali piemeklēja neraža. Kaŗa postam un neražai parasti sekoja bads un mēris. Tad zemē bija liels iedzīvotāju trūkums; piem. XVII. g. s. vidū Latgale bija ļoti reti apdzīvota.

Mazais zemnieku skaits slikti atsaucās uz viņu klausām muižās, jo tās centās visus darbus veikt ar nedaudziem gaitniekiem. Latgalē poļu laikos klausas un nodevas noteica ne pēc arkliem, bet pēc gaitām, kā tas bija parasts Lietuvā. Gaitas pamatā bija saimniecības vērtēšana, pēc kuŗas aprēķināja veselu, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ gaitas. Latgales zemnieku stāvoklis gandrīz katrā pagastā bija savādāks. Klausu zemniekiem no $\frac{1}{4}$ gaitas parasti bija jā-sūta ik nedēļas 1 zirdzinieks un 1 kājnieks, jānokopj ziemāja un vasarāja rieža, pēc kārtas jādod sargi un dažādas talkas. Rēzeknes un Ludzas zemnieku kārtējās klausas sākās otrdienas rītā un beidzās sestdienas pusdienā. Kādā Ludzas apr. muižā no veselas gaitas zemnieki deva 1 dāld. pagasta, 1 dāld. dūmu naudas, 1 dāld. par atpirkšanos no otras Rīgas ceļa reizes, 8 sieki rudzu un miežu, 1 podu linu, maisu, lūku, 4 vistas, 20 olas; deva arī ceturto graudu vai ik 4. kūlīti labības. Bez tam viņi deva mācītājam sieku rudzu, miežu, auzu un valstīj maksāja nodokļus: dūmu naudu no māju jeb dūmvadu skaita, galvas naudu, zemes nodokli, nodokli kuŗaspēka ziemas uzturam un citus.

Muižas gaitās zemniekus uzraudzīja pagasta vecākais jeb voits, kas bija brīvs no visām gaitām un maksāja tikai dūmu naudu.

Latgalē bija arī bezzemnieki, kas arī maksāja no gaitas nodevas muižai, desmito tiesu baznīckungam un pildīja savas īpatnējas klausas; piem. jāja ar ziņojumiem, grāmatām.

31. Krievijas Pēteris I. un Ziemeļu karš.

Pēteris I. sava vecākā brāļa un māsas valdīšanas laikā auga vientulībā tālu no galma. Rotaļādamies ar sētas zēniem, viņš vingrinājās kara mākslā. Kādā šķūnī Pēteris atrada laiviņu, braukāja tanī pa upi un ezeru un sāka interesēties par kuģniecību un kuģu būvēšanu. Kara mākslā un kuģniecībā nevarēja iztikt bez matēmatiskām zināšanām. Pēteris vācu slobodā atrada sev skolotājus un 16 gadus vecs mācījās rēķināšanu un ģometriju. Tie paši slobodas ārzemnieki iemācīja Pēterim un tā rotaļu biedriem visas kara zināšanas un organizēja no viņiem divi gvardu pulkus.

Vizināšanās laiviņās un kuģu būvēšana beidzās ar kara flotes organizēšanu.

Ar saviem skolotājiem Pēteris bieži apmeklēja slobodu un tur iepazinās ar Vakareiropas dzīves veidu un dažādiem kultūrāliem panākumiem. Viss tas Pēteri tā intereseja, ka viņš pats brauca uz ārzemēm tuvāk iepazīties ar Vakareiropas kultūru un dzīvi.

Kā vienkāršs muižnieks Pēteris Michailovs cars brauca uz Vakareiropu caur Rīgu. Viņš gribēja apskatīt Rīgas cietoksni, bet zviedri tā nerādīja. Tad Pēteris atstāja maz viesmīlīgo Rīgu, apmeklēja vairākas Vakareiropas valstis un ilgāku laiku uzskatījās Holandē. Tur Saardamā un Amsterdamā viņš strādāja kuģu būvētavās, apskatīja darbnīcas, manufaktūras, mācījās dažādus amatus u. t. t. No Holandes krievu cars devās uz Angliju. Tur Londonā tas nobeidza kuģu būvēšanas kursu un iepazinās ar angļu rūpniecību, tirdzniecību un sabiedrisko dzīvi.

Cars Pēteris vēlējās arī Krievijā attīstīt līdzīgu kultūru. Šinī nolūkā tas sarunāja Vakareiropā daudz juriniekus un tehniķus, aicināja uz Krieviju zinātņu vīrus un iepirka daudz ieroču, darba rīku un dažādus kara piederumus. Ciešāku kultūrāli tirdzniecisku sakaru nodibināšanai ar Vakareiropu viņš nolēma iegūt Baltijas jūras piekrasti.

Pēc muižu redukcijas Vidzemes muižnieki bija nemiērā ar Zviedrijas valdību. Tā kā Krievija, Polija un Zvie-

drija jau ilgāku laiku centās pēc Baltijas jūras rīta piekrastēm, tad uz nāvi notiesātam Vidzemes muižniekam Patkulam izdevās uzmodināt pret Zviedriju poļus un krievus.

Polijā XVII. g. s. beigās par ķēniņu bija Saksijas kūrfirsts Augusts II. Tāpēc cīņā pret Zviedriju ņēma dalību arī sakšu pulki. Šai koalīcijai pievienojās arī Dānija.

Koalīcijas dalībnieki cerēja viegli uzvarēt Zviedriju, jo tur valdīja 17 gadu vecs jauneklis Kārlis XII.

Kaŗa darbību uzsāka sakši, uzbrukdami 1700. gada sākumā Rīgai. Bet viņi nevarēja to ieņemt. Apšaudījuši Rīgu, sakši apsēda Daugavgrīvu.

Šinī laikā uzsāka kaŗa darbību arī dāņi. Kārlis XII. īsā laikā uzvarēja šo tuvāko un vājāko ienaidnieku un piespieda līgt mieru.

Pa šo laiku Krievijas cars Pēteris pieteica kaŗu Zviedrijai un aplenca Narvu. Kārlis XII. devās turpu. Krievi bija aizsprostojuši viņam ceļu. Latvietis Kraukliņš izveda Kārli XII. caur šīm briesmām. Pienācis pie Narvas, Kārlis uzbruka krieviem un tos sakāva, iegūdams visu artileriju un gūstekņus. Pēc tam viņš ar savu kaŗaspēku pārcēlās pāri Daugavai un sakāva sakšus Spilvē pie Rīgas. No šejienes Kārlis XII. gāja cauri Kurzemei uz Poliju, sakāva poļus, ieņēma Varšavu un Krakovu un piespieda poļus ievēlēt citu ķēniņu, Leščinski. Pēc tam viņš turpināja Augusta pulku vajāšanu, sakāva sakšus un piespieda viņu kūrfirstu Augustu līgt atsevišķu mieru (1706. g.) un izdot Patkulu, kuŗu pavēlēja nonāvēt.

Šinī laikā Pēteris I. sastādīja jaunus kaŗa pulkus, lēja no baznīcas zvaniem lielgabalus un sūtīja uz Vidzemi karēivjus „mācīties kaŗot“, jo zviedriem tur bija maz kaŗaspēka.

Jau 1701. gadā krievu kaŗa pulku vadonis Šeremetjevs iebruka Vidzemē. Šoreiz viņa pulkus zviedri atsīta, pie kam viņiem palīdzēja latviešu zemnieki. 1702. g. Šeremetjevs atkal iebruka Vidzemē un sakāva zviedru kaŗaspēku Tērbatas tuvumā, bet nākošā vasarā Valkas apkārtnē. Vajādami ienaidnieku, krievu kaŗa pulki pārstaigāja Vidzemi, dedzināja zemnieku mājas, muižas un baznīcas, nodedzi-

nāja Valku, aizveda gūstā cilvēkus, aizdzina lopus un iznīcināja sagādātos uzturas līdzekļus. Chronists Kelchs raksta par krievu varmācībām tā: „Viņi izdarīja visādas varmācības pie cilvēkiem un nogalināja vīrus, sievas un bērnus bez izšķirības, vai arī aizveda gūstniecībā. Tā bija viena no lielākām nelaimēm, ka viņi daudz simtu vēl nepieaugušu bērnu kā zosulēnus sapakāja ratos un aizveda uz Tatāriju“.

Krievu kaņaspēks iebruka Vidzemē arī nākošos gados. Bet pats Pēteris iekaņoja Somijas jūras līča piekrasti un Ņēvas krastā dibināja Pēterburgu (1703. g.).

Šeremetjevs turpināja Pēterļa I. kaņa gājienu, ieņēma Narvu un Tērbatu. Pēc tam viņš devās uz Daugavas pusi, iebruka Kurzemē un ieņēma Bausku un Jelgavu.

Pārstaigādams Vidzemi, krievu kaņaspēks visu izpostīja un pārvērtā par drupu kaudzi. Valka, Valmiera, Cēsis un dažas citas mazākās pilsētas pazuda no zemes virsus. Iedzīvotāji dzīvoja bez pajumta vai mitinājās kopā ar mājlopiem. Vairākus gadus no vietas zemē nekas netika nedz sēts, nedz pļauts. Kaņa briesmām vēl piebiedrojās bads un mēris. Par zemes stāvokli Šeremetjevs ziņoja Pēterim šādi: „Man tev jāziņo, ka visvarenais Dievs un Vissvētā Dievmāte Tavu vēlēšanos piepilda: ienaidnieka zemē nav vairs ko postīt. No Pliskavas līdz Tērbatai, līdz 38 verstēm šaipus Pērnavas un no Rīgas līdz Valkai viss ir izpostīts, visas pils ir sagrautas. Nekas nav atlicis, izņemot Pērnavu un Rēveli un šur tur pa muīžai pie jūras“.

Tomēr vislielāko postu Vidzemes iedzīvotājiem atnesa 1708. gads, kad krievi gaidīja Kārļa XII. pulkus un tāpēc centās visu iznīcināt, lai ienaidniekam pietrūktu pārtikas vielu. Šinī gadā īpašas kaņa pulku nodaļas nopļāva rudzu zāli, aizdzina lopus, sūtīja bērnus un pusmūža iedzīvotājus uz Krieviju, bet vecus vīrus pēra vai nogalināja.

Kārlis XII. nenāca uz Vidzemi. Viņš lika lielas cerības uz ukrainiešu sacelšanos un tāpēc devās uz turieni. Bet ukrainieši nesacēlās. Tikai viņu vadonis Mazepa ar saviem pavadoņiem piebiedrojās Kārļa XII. pulkiem. Pēteris tos sakāva pie Poltavas 1709. gadā.

Šo uzvaru Pēteris tūliņ izmantoja. Vēl 1709. gada rudenī Šeremetjevs ar saviem kara pulkiem ieradās Dau-gavas kreisajā pusē un nogrieza labības pievešanu Rīgai no Kurzemes. Pats Pēteris sāka Rīgas bombardēšanu, bet ziemas laika dēļ nevarēja to ieņemt. 1710. gada maijā krievi atjaunoja Rīgas apsēšanu un bombardēšanu. Šinī pašā laikā pilsētā, kā arī visā zemē plosījās mēris. Bada un slimības mocīta, Rīga padevās 1710. gada 4. jūlijā. Šinī gadā krieviem padevās arī Pērnavā un Rēvele.

Kaŗš vēl turpinājās vairāk gadus, tikai ne Vidzemē. Beidzot 1721. gadā Zviedrija noslēdza ar Krieviju mieru Ništātē. Pēc šī miera līguma noteikumiem Zviedrija atdeva Krievijai Vidzemi un Igauniju.

32. Vidzemes un Krievijas muižnieki XVIII. g. s. pirmajā pusē.

Krievu laiki Vidzemē faktiski sākās 1710. gadā ar Rīgas padošanos. Tad pie krievu armijas komandiera Šeremetjeva ieradās muižnieku un Rīgas rātes deputācija ar lūgumiem atstāt vecās tiesības. Šeremetjevs tam piekrita. Pēteris I. visas šīs tiesības apstiprināja tā saucamos „akorda punktus“ 1710. g. 30. septembrī ar mazu piezīmi: „ciktālu visu to var piemērot pašreizējai valdībai un laikam, nekaitējot ķeizara valsts majestātei un tiesībām“. Tā tad Vidzemes muižnieki krievu laikos atgriezās pie Sigismunda privilēģijas, neatsakoties, protams, arī no tā, ko viņi bija ieguvuši zviedru laikos — palika gandrīz līdzšinējā tiesu un baznīcas iekārta, restaurēja landtāgu, landmāršālu un landrātu kollēģiju, atsvabināja muižnieku kārtu no nodokļiem, muižnieki saņēma atpakaļ reducētās muižas, tikai viņi varēja arī nomāt valsts muižas un iegūt zemes īpašumus, kas gan runāja pretīm Rīgai dāvātām tiesībām paturēt un iegūt muižas. Rīgai Pēteris I. visā visumā apsolīja paturēt vecās iestādes, luterticīgo baznīcu un militāro spēku.

Kopš 1710. g. Pēteris I. brīvi rīkojās iekarotā zemē; piem. 1719. g. nodibināja Rēveles un Rīgas guberņu. Zemes

priekšgalā atradās ģenerālgubernātors, kuŗa galvenais uzdevums bija sargāt Krievijas politiskās intereses, pārzināt šejienes cietokšņus un komandēt Vidzemē un Rīgā nometināto kaŗaspēku. Viņa palīgs bija vicegubernātors, kas parasti bija kāds šejienes muižnieks. Pie ģenerālgubernātora darbojās landrātu kollēģija, kas viņu informēja par zemes vajadzībām un noskaņoja muižniekiem vēlamā virzienā.

Vispāri Krievijas valdība bija labvēlīgāka šejienes muižniekiem nekā Polijas un Zviedrijas valdība. Tā centās viņiem izpatikt, jo gribēja nostiprināties Baltijas jūras austrumu piekrastē, kam bija liela nozīme Krievijas rūpniecības, tirdzniecības un vispāri kultūras attīstībā.

Krievijas muižniekiem Pēteris I. ne tikai deva tiesības, bet uzlika arī pienākumus. Viņu jaunekļi obligātoriski mācījās skolās. Pēc kursa beigšanas un pārbaudījuma viņi iestājās valsts dienestā. Kaŗaspēkā muižnieki kalpoja arī kā vienkārši kareivji; no viņiem sastādījās gvardes pulki. Vidzemes muižnieki bija atbrīvoti no visiem minētiem pienākumiem. Tomēr viņi iestājās Krievijas dienestā. Tam bija vairāki cēloņi. Pirmkārt, Vidzemes muižniekiem bija nepieciešami līdzekļi muižu atjaunošanai, kas kaŗa laikā bija izpostītas. Pēc kaŗa muižnieki dzīvoja koka ērbeģos un nēsāja paŗsausas vadmalas drēbes. Valsts dienestā viņi saņēma labas algas, kas noderēja muižas ēku atjaunošanai un dažādu ērtību ierīkošanai. Otrkārt, Vidzemes muižnieki mācēja pakalpot Krievijas valdniekiem valsts pārvaldes un visas dzīves pārveidošanā pēc Vakarēiropas parauga. Ar to viņi iekāŗoja sev stāvokli un nodibināja vācu ligzdas Krievijas augstākās iestādēs un sevišķi ķeizara galmā; tur viņi mācēja ietekmēt valdību Vidzemes muižniekiem vēlamā virzienā un sargāt viņu privilēģijas. Lai muižnieku kārtā neieplūstu nevēlamas personas, valdība atļāva sastādīt bruņniecības matrikulu. Sevišķa komisija pie tā sastādīšanas strādāja no 1730. līdz 1747. gadam. Vidzemes matrikulā ierakstīja 172 bruņnieku dzimtas, kas saucās par „Ritterschafft“; pārējos muižu turētājus sauca par „Landschafft“. Tā kā „Ritterschafft“ vien pretendēja uz zemes īpaŗuma tiesībām, tad viņai iz-

cēlās konflikts ar „Landschaft“. „Ritterschaft“ vien gri-
bēja paturēt tiesības arī izpirkt nebruņinieku rokās esošās
muižas. Pret to uzstājās pilsētas, sevišķi Rīga. Šajā strī-
dū uzvarēja pilsētas. Bet pilsētām ar bruņiniekiem bija
pretešķības vēl citos jautājumos, sevišķi zemnieku dēļ.
Rīga uzskatīja dzimtcilvēku par brīvu Rīgas iedzīvotā-
ju, ja viņš bija nodzīvojis pilsētā 2 gadus. Kad valdība no-
ilgumu pagarināja līdz 10 gadiem, tirgotāji sūdzējās par
muižniekiem, ka viņi iepērkot preces ārpus pilsētām un
pārdodot zemniekiem. Valdība šādu tirdzniecību nolie-
dza 1733. g. Muižnieki atkal pārmeta tirgotājiem, ka tie
esot sadalījuši zemniekus savā starpā un atļaujot viņiem
tirgoties tikai ar to tirgotāju, kuŗa grāmatās attiecīgie
zemnieki ierakstīti. Tirgotāji jau agrāk zviedru valdībai
aizrādīja, ka viņi kreditējot zemniekus un tāpēc esot spie-
sti pieturēties pie minētās kārtības. Šī kārtība palika
arī krievu laikos.

Pēc Pēterā I. nāves (1725. g.) muižnieku iespaids Krie-
vijā pakāpeniski pieauga; piem. kopš 1725. gada krievu
muižnieki pamazām atsvabinājās no obligātoriskā dienesta
valstij, ko 1762. g. galīgi atcēla Pēteris III. Tad viņi
parasti dzīvoja savās muižās un saimniekoja tur ar dzimt-
laužu palīdzību.

Arī Vidzemes muižnieki turpināja šajā laikā savu tie-
sību un autonomijas paplašināšanu, saimnieciskās labklā-
jības pacelšanu un stāvokļa nostiprināšanu. Ģenerālgu-
bernātors maz iejaucās šejienes dzīvē; viņš bija tikai ķei-
zara pārstāvis Vidzemē. Šejienes likumus un dažādus no-
teikumus izstrādāja landtāgs, bet to izpildīšanai sekoja
landrātu kollēģija. Īpaša landtāga komisija sastādīja še-
jienes likumu krājumu projektu. Landtāgs to pieņēma
1747. g. un nosūtīja valdībai apstiprināšanai. Valdība šis
„Budberga un Šrādera zemes tiesības“ neapstiprināja, bet
arī citu nesastādīja un neizdeva. Tas deva muižniekiem
iespēju rīkoties Vidzemē pēc paradumiem un saviem ie-
skatiem. Viņi bija noteicēji arī šejienes garīgā dzīvē, jo
krievu laikos palika Zviedrijas laikmeta baznīcas iestā-
des, kuŗās visus svarīgākos amatus ieņēma muižnieki.

Vispārī Vidzemes muižnieki XVIII. g. s. pirmajā pusē

bija piedzīvojuši savu ilgu piepildīšanos: viņi bija faktiskie zemes pārvaldnieki, tiesneši un garīgās dzīves vadītāji; viņiem piederēja muižas un zemes saimnieciskā stāvokļa cēlāji-zemnieki. Krievijas ķeizari prasīja no muižniekiem tikai politisko lojalitāti.

33. Vidzemes un Krievijas zemnieki XVIII. g. s. pirmajā pusē.

Ar Ziemeļu karu latviešu dzīvē iesākās visgrūtākie laiki, kādi vien viņu dzīvē bijuši. Kara postam, laupīšanai un gūstam pievienojās mēris, kuņam par upuri krita ap 126.000 vidzemnieku. 1711. gadā Vidzemē bija palicis ap 50.000 zemnieku. 1716. gadā zemi vēl piemeklēja bads aukstās ziemas dēļ. Zemnieku atlikums bija spiests pārvadāt un uzturēt krievu armiju un savus muižniekus, atjaunot karā nopostītās muižu ēkas, gādāt par kungu labklājību, kas galīgi atņēma viņiem īpašumu un cilvēka tiesības, sāka saukt par vergiem un pielika visas pūles, lai viņus, cik vien iespējams, izsūktu un izmantotu. Zemniekiem neatlika laika un iespējas gādāt par sevi. Viņi, piemēram, nespēja atjaunot dzīvojamās ēkas. Tāpēc tie bija spiesti dzīvot rijās, slietņos vai labākā gadījumā kambaros pie rijām.

Tā kā zemnieki bija zemē vienīgais zemkopībā izašotājs spēks, tad arī visas Vidzemes saimnieciskais stāvoklis ilgāku laiku bija bēdīgs. Tās saimnieciskā dzīve bija ciešamā stāvoklī tikai ap 1730. gadu, kad zemnieki sāka jau normāli veikt visus darbus muižās. Bet nepilnos 20 gados no 50.000 zemniekiem nevarēja izaugt normālais kļaušinieku skaits. Tos pirka citās zemēs un iveda Vidzemē. Vācu muižnieki iveda zemniekus no Lietavas, Polijas un citām zemēm. Par paraugu viņiem nodereja grāfa Šeremetjeva rīcība, kas, saņēmis kā dāvanu par Vidzemes iekarošanu Piebalgu, iveda savā jaunajā muižā krievu dzimtļaudis. Ja muižnieki pirka zemniekus citās zemēs, tad viņi pierada arī uz saviem dzimtļaudīm skatīties kā uz pērkamam un pārdodamam preci. Tāpēc dzimt-

būšana izvērtās verdzībā. Šī uzskata nostiprināšanos veicināja romiešu tiesības. To sevišķi skaidri izteic Rōzena deklarācija, kas sastādīta 1738. g. uz Krievijas justickolēģijas pieprasījumu. Uz to 3 landrāti atbildēja, ka muižnieks ieguvis zemniekus īpašumā kopā ar muižu. Viņam piederot pilnas īpašuma tiesības kā uz zemnieku mantu, tā arī uz viņu personu. Muižniekam piederot tiesības arī uz zemnieku darbu, kuŗu viņš varot izlietāt pēc savas patikas. No savām tiesībām spriest par zemnieku dzīvību un nāvi muižnieki esot atteikušies par labu Krievijas valsts varai, bet paturējuši „mājas pārmācības tiesības“. Līdzīgs uzskats izpaudās arī „Budberga un Šrādera zemes tiesību“ projektā.

Krievijā Pēteris I. un viņa pēcnācēji skatījās uz zemniekiem kā uz nodokļu maksātājiem. Atbildību par nodokļu iekasēšanu valdība uzlika muižniekiem, kam bija jā rūpējas arī par kārtību un mieru savā zemē. Pēteris I. laikā Krievijas zemnieki sāka maksāt personīgo nodokli — galvas naudu, ko arī ievāca muižnieki. Vispārī viņi savās muižās rīkojās kā mazās valstīs. Valdība tikai periodiski izdarīja zemnieku skaitīšanu, lai noteiktu, cik liela naudas summa muižniekam jāiekasē. Pēc tautas skaitīšanā konstatētā zemnieku skaita muižnieki aprēķināja arī savu bagātību. 1715. gadā valdība izdarīja tautas skaitīšanu arī Vidzemē un noteica, ka par arklu jāatzīst tāda zemes platība, uz kuŗas dzīvo 16 zemnieku. Œeizarienes Anna un Elizabete izdeva veselu virkni likumu, kas ierobežoja zemnieku tiesības; piem. noliedza zemniekiem nodarboties ar rūpniecību bez muižnieka atļaujas, neprasiņa no viņiem pavalstniecības zvērestu, atļāva muižniekiem nepaklausīgos zemniekus izsūtīt uz Sibīriju.

Šie likumi gan neattiecās uz Vidzemi, bet tie norādīja, kādā virzienā muižniekiem ir atļauts rīkoties. Un tiešām, Vidzemes muižnieki sekoja Krievijas paraugam; piem. 1743. g. muižnieku konvents noliedza zemniekiem pārdot lopus un labību bez muižas atļaujas; drīzi pēc tam aizliedza zemniekiem dedzināt degvīnu, ķert un šaut meža zvērus un putņus.

Tiesībās ierobežotam zemniekam grūti bija pildīt visus pienākumus pret valsti, baznīcu un muižu. Šie pienākumi bija ļoti dažādi. Valsts vara prasīja, vispirms, nodokļus; piem. jātnieka naudu 4 dāld. no arkla un staciņu sienā un labībā; zemnieki taisīja un laboja ceļus un tiltus, uzturēja pastu, cēla, izlaboja un nostiprināja cietokšņus un deva šķūtis kaŗaspēka pārvadāšanai un apgādāšanai.

Mācītājiem un šķesteriem zemnieki deva sietiņus; piem. mācītājam viņi deva sieku rudzu, miežu, auzu un divi cāļi no katras mājas.

Vissmagākās nastas zemniekiem uzlika muiža. Salīdzinot ar zviedru laiku sākumu zemnieku nodevas muižai ap 1750. gadu bija trīskārtojušās; piem. 1624. gadā no arkla zemnieki deva muižai 4 pūrus rudzu, bet 1750. g. — 14 pūru; zemnieki deva no visa, ko savās mājās ražoja. Vēl smagākas bija klaušas: viena arkla turētājs lauku darbu laikā katru nedēļu sūtīja muižas darbos vienu zirgzinieku un vienu otrinieku; bez tam viņš deva talkas, sūtīja kārtniecības muižas lopu kopšanai un veļas mazgāšanai, brauca šķūtīs, veda labību, alu un degvīnu uz pilsētu. Degvīna ražošana arī sagādāja zemniekiem lielas nepatīkšanas, jo muiža viņiem nodeva zināmu daudzumu labības un prasīja noteiktu vairumu degvīna; ja tas neiznāca, tad zemniekam bija jāpieliek sava labība. Šiem izdevumiem parasti pievienojās neskaitāmos krogos patērētās summas. Zemnieku apdzirdīšana atstāja sliktu iespaidu arī uz viņu veselību un visu dzīvi.

Valsts nodokļi un citas prasības, baznīcas sietiņi un muižas nastas zemniekiem nebija pa spēkam. Viņi meklēja labākus kungus, pameta savu iedzīvi un bēga uz citu apgabalu. Tur viņi piestājās pie kāda saimnieka par bandiniekiem vai slepus apmetās mežā un lida sev līdumus. Kā iesācēji viņi trīs gadus nedeва kungam nekādas tiesas un muižas gaitās gāja ne vairāk par divām dienām nedēļā. Muižniekiem bija izdevīgi iegūt bēgļus. Tamdēļ viņi tos neizdeva, lai gan valdība viņus meklēja un uz bruņinieciības ierosinājuma pamata atjaunoja (1730. g.) 1716. g. rīkojumu, kas par bēgļu slēpšanu noteic zemniekiem rīkšķu sodu pie baznīcas. Valdība izdeva arī bar-

gākus rīkojumus; piem. gubernātora Goļicina rīkojums: „Zemnieku dezertieriem un bēgļiem būs iededzināt pierē īpašas zīmes vai nogriezt viņiem degunu un ausis“.

XVIII. g. s. zemnieks bija līdumnieks, t. i. pazina galvenā kārtā līduma saimniecību, jo tīrumu bija maz. Izmantotus zemes gabalus viņš atstāja atmatā, kas pamazām apauga ar mežu. Ja saimnieks nespēja turēt mājas un iet kunga gaitās, tad viņš varēja pieņemt otru pussaimnieku palīgā. Šie pusenieki jeb pušelnieki dzīvoja katrs savā ciemata pusē un kopīgi gāja kunga gaitās un maksāja nodevas.

Krievijas muižnieki zemniekus dažādi izmantoja. Viena daļa pildīja klaušas — ražoja pārtikas vielas un izgatavoja visu, kas vien kungam bija vajadzīgs. Vietām viņi 6 dienas nedēļā gāja klaušās, bet savu zemi apstrādāja svētdienās un naktīs. Tāpēc viņu laukos bieži bija neraža. Tai sekoja bads. Tad daži muižnieki ieteica zemniekiem ēst mālus, jo tie esot ļoti barojoši.

Dažās muižās zemnieki maksāja muižniekam arī nodevas, sevišķi tanīs, kur bija attīstīta mājrupniecība un tirdzniecība. Tur dzīvoja atsevišķās sādžās bagāti dzimtļaudis un maksāja kungam lielas naudas summas. Daži zemnieki atkal dzīvoja pilsētās un sūtīja muižniekam nodevas naudā no 1 līdz 20 rubļiem gadā. Melnās zemes gubernās muižnieki atņēma saviem dzimtļaudīm zemi. Tie apstrādāja tikai muižas laukus un saņēma no tās katru mēnesi pārtikas vielas, bet tik mazā vairumā, ka divu nedēļu laikā viņi visu patērēja.

Lielaļās muižās dzīvoja ap 500 cilvēku. Tie apkalpoja muižnieka ģimeni, spēlēja orķestrī, dziedāja korī, strādāja darbnīcās, dārzā. Dažus muižas ļaudis muižnieks sūtīja uz ārzemēm mācīties dziedāt, spēlēt, gleznot. Atgriezušies dzimtenē, viņi kalpoja savam kungam kā dzimtļaudis.

Visi dzimtļaudis bija muižnieka īpašums. Viņi pat nezvērēja valdniekam, jo piederēja tikai savam muižniekam. Bez tā atļaujas viņi nedrīkstēja arī precēties. Reizēm kungi pat pirka saviem „zēniem“ sievas. Cītos gadījumos viņi atkal šķīra sievas no vīriem, kā arī vecākus no bērniem; piem. pēc neizdevīgas kāršu spēles pilsētā kungs

naudas trūkuma dēļ pārdeva savus ļaudis, nerēķinādami ar to radnieciskiem sakariem. Par dzimtļaužu pārdošanu tika sludināts arī laikrakstos: „tiek pārdoti 3 zirgi, 2 ērzeļi un mūzikants 15 gadus vecs“; „tiek pārdota 16 gadus veca meitene un drusciņ lietāta kariete“. Noziegušos dzimtļaudis muižnieki tiesāja un sodīja, pat izsūtīja uz Sibīriju. Bet visbiežāk viņus pēra: katru dienu muižas sētā bija dzirdamas vaimanas; viņi savus dzimtļaudis pat nosīta. Muižniekam par to nedraudēja sods, jo tiesneši bija savi ļaudis (muižnieki) un varēja jau arī paziņot, ka zemnieks saslimis un nomiris. Pēra, pēra muižnieki savus dzimtļaudis, bet ja tie nebija labojami, tad atdeva viņus „zaldātos“ uz 25 gadiem; kāda muižniece atdeva zaldātos sava vīra jaunības draugu par to, ka tas neprecēja viņas istabas meitu.

34. Vidzemes kultūralais stāvoklis XVIII. g. s. pirmajā pusē.

Ziemeļu kara laikā Vidzemē panīka garīgā dzīve: augstskola un pilsētu skolas bija slēgtas; tikai pēc dažiem gadiem sāka darboties Rīgas pilsētas ģimnazija; 1711. gadā bija darbā tikai 17 mācītāji; Gliku krievi aizveda uz Maskavu. Mācītāju skaits gan drīzi pavairojās. Viņi ieceļoja no ārzemēm un sākumā ieņēma mājskolotāju vietas muižās, kur iemācījās kaut cik latviešu valodu un tad ar sava maizes tēva gādību dabūja mācītāja vietu. Rīgā tika atvērta pirmā grāmatu tirgotava un iznāca pirmais vācu laikraksts. Jaunie vācu literāriskie darbinieki nodibināja Rīgā arī pirmo vācu teātri. Vispārī Rīgas vācu sabiedrībā sākās rosīga garīgā dzīve. To nevar teikt par muižniekiem. Viņi sūtīja gan savus dēlus izglītoties ārzemēs. Tomēr no sava vidus viņi nav devuši neviena ievērojama zinātnieka vai rakstnieka. Arī praktiskā lauksaimniecībā muižnieki nav ienesuši nekādas svarīgas pārmaiņas. Triju lauku sistēma, klaušinieku darbs, vecie darba rīki un kultūras palika spēkā visā XVIII. g. s.

Muižnieki nerūpējās par lauksaimniecības kultūras pacelšanu, bet gan par savu ienākumu pavairošanu ar zemnieku darba spēka neatlaidīgu izmantošanu. Viņiem lieli ienākumi bija nepieciešami greznai un izšķērdīgai dzīvei, ko prasīja sava laikmeta mode. To viņi vēroja Krievijas galmā ķeizarienes Elizabetes un Katrīnas II. laikā.

Vidzemes sabiedrībā visizglītofākie bija mācītāji. Bet viņu vidū arī bija garīdznieka uzdevumam nepiemērotas personas. Draudzes muižnieku simpatijas pašķīra ceļu dažam tādām kandidātam, it īpaši pirmajos gadu desmitos, kamēr virskonsistorija neuzstādīja stingrākas prasības mācītāju izvēlē. Par nolaidīgu pienākumu izpildīšanu un nepienācīgu dzīvi virskonsistorija sodīja vairākus mācītājus. Vizitātors ģen. Kampenhauzens atrod, ka daudzi mācītāji savus pienākumus izpilda kā amatnieki. Protams, viņu starpā bija arī tādi darbinieki, kas rūpējās par izglītību un savus pienākumus izpildīja ar aizrautību, bet tādu bija maz, un viņi atdūrās pret muižnieku vienaldzību. Tie ļoti maz gādāja par skolām. Landtāgos sprieda gan par tām, bet tikai uz ģenerālsuperintendenta atgādinājumu un dažādu priekšlikumu pamata. Beigās šādi atgādinājumi landtāgam apnīka. Tad tas ļoti zīmīgi atbildēja, „ka neviens muižnieks nav pret skolu uzlabošanu, un katrs ir ar mieru savā rajonā darīt visu, kas šai ziņā iespējams. Bet ja skolu stāvoklis dažās vietās izrādījies slihts, tad citās vietās tas esot pavisam labs. To ievērojot, nekādu vispārēju lēmumu nevarot taisīt, bet pēc baznīcu vizitāciju izdarīšanas, cik nu iespējams, jānovērš visi tie trūkumi, kas traucē skolu gaitu un tas esot jādara „nabaģu zemnieku labā“... (1737. g. landtāga lēmums). Bīskaps K. Ulmanis atrod, ka „cauri visai Vidzemes vēsturei velkas neauglīga cīņa garīdzniecības un bruņinieciības starpā“. Šī cīņa, bez šaubām, traucēja garīgās kultūras attīstību. Vēl slihtāku iespaidu uz visu Vidzemes dzīvi atstāja muižnieku izturēšanās pret zemniekiem, kuŗus viņi uzskatīja par zemāku radījumu, bet sevi par augstākas rases pārstāvjiem. Ar to zināmā mērā izskaidrojama muižnieku vienaldzība par skolām. Protams, viņiem negribējās arī izdot līdzekļus skolu uzturēšanai. 1713. gadā Vidzemē

tikai vienā draudzē bija skola. 1727. gadā jau bija šur tur skolas, bet skolēnu tajās bija pavisam maz: 1—5, retumis 10. Skolām nebija arī piemērotu telpu; daudzās vietās tās mitinājās rijās, pirtīnās un pat krogos. Dažām skolām nebija vairs zemes; to muižnieki bija pievienojuši muižai. Tāpēc nebija līdzekļu skolotāju uzturēšanai. Šī iemesla dēļ grūti bija atrast audzinātāja uzdevumam piemērotus skolotājus. Tie paši maz prata; dažs neprata ne rakstīt, ne rēķināt. Bez tam viņi bija dzērāji un netikļi, pie kuņģiem vecāki negribēja sūtīt savus bērnus. Vietām zemnieki atsacījās dot skolotājam klausiniekus, jo tos viņš nežēlīgi sitot un spārdot kājām.

1727. gadā ģenerālsuperintendents Bruinings iesniedza landtāgam plašu ziņojumu par skolu bēdīgo stāvokli, bet tam nebija nekādu seku; vispāri muižnieki neinteresējās par skolām; to īstie aizstāvji bija garīdznieki, kas vēroja kristīgās ticības pagrimšanu un ieteica rūpēties par mājniecību un skolām. Viņi galveno vērību piegriezta skolotāju-ķesteru darbībai kristīgās ticības pareizu mācību izplatīšanai mājās un skolās.

Protams, bija atsevišķi muižnieki, kas rūpējās par zemnieku garīgo attīstību; viņi, piemēram, ierīkoja muižas skolas, kuņģa mācīja zemnieku bērnus.

Latvju tautā vēl diezgan dzīvas bija senās pagātnes tradīcijas; piem. baznīcas laulības aizēnoja senlaiku kāzu svinības; daudzi latvieši vēl apbedīja miroņus ārpus kristīgām kapsētām; senlatviešu dabas kulta paliekas bija vērojamas dabas produktu ziedošanā zem kokiem, avotos, akās un upēs; pastāvēja arī dažāda veida pūšļošana un vārdošana.

35. Polijas sadalīšana.

XVIII. g. s. Polijas teritōrija stiepās no Baltijas jūras līdz Dienvidu Bugai un no Oderas līdz Dņeprai. Tajā dzīvoja poļi, leiši, žīdi, baltkrievi, ukrainieši, latvieši un vācieši. Šām nācijām katrai bija savas ierašas, tikumi un iemīļota nodarbošanās. Arī ticības ziņā bija liela dažādība: katoļi, pareizticīgie, protestanti, ebreji un vēl da-

žādas sektes cīnījās savā starpā. Par pilntiesīgiem iedzīvotājiem skaitījās tikai katoļi; pārējie nevarēja brīvi noturēt pat dievkalpošanu; piem. pareizticīgie krievi, sevišķi tos gadījumos, kad kāds žīds rentēja muižu ar visām baznīcām. Bet arī poļiem visiem nebija vienādas tiesības: zemnieki bija muižnieku dzimtļaudis; pilsētnieki neņēma dalību seimā, kas izdeva likumus, ievēlēja ķēniņu un sprieda par visām valsts vajadzībām; tikai augstākie katoļu garīdznieki un muižnieki bija pilntiesīgi pilsoņi. Bet arī viņu starpā bija liela izšķirība: bagātiem magnātiem katram piederēja lielas zemes platības un tūkstoši dzimtļaužu; dažiem muižniekiem bija pa vienu labai muižai un nabadzīgajiem šlachtičiem bija tikai kāda sādža. Nabadzīgie muižnieki bija pilnīgi atkarīgi no magnātiem. Viņi kalpoja savu pavēlnieku kaņapulkos un seimā balsoja pēc to aizrādījumiem. Tāpēc Polijā cīnījās savā starpā magnātu dzimtas. Lai tās apvienotu kopdarbībā, seimā visus lēmumus pieņēma vienbalsīgi; ja pat viena balss izsacījās pret kādu priekšlikumu, tad tas atkrita. No otras puses, katrs magnāts gribēja būt pilnīgi brīvs savā dzīvē. Tāpēc katram muižniekam, kas bija nemierā ar valdības rīcību un pat seima lēmumiem, bija tiesība organizēt savienības un ieročiem rokās pretoties valdībai. Šī „zelta brīvība“ gāza valsti postā, jo tāda pretošanās valdībai bija pilsoņu kaņš, kas slikti ietekmēja sabiedrisko dzīvi un deva kaimiņu valstīm iemeslu iejaukties Polijas iekšējās darīšanās.

Krievijas valdība aizstāvēja Polijā pareizticīgo intereses. Tā organizēja no pareizticīgiem un protestantiem bruņotas savienības un nopirka dažu seima deputātu balsis. Tā viņa sasniedza savu mērķi: seims deva krieviem ticības brīvību un to muižniekiem katoļticīgo zemes īpašnieku tiesības. Tad daži poļi organizēja bruņotas apvienības un aicināja savus tautas brāļus aizstāvēt ticību un tēviju.

Ķēniņš nebija spējīgs uzturēt valsti kārtību. Viņam nāca palīgā krievu kaņaspēks. Šo momentu izmantoja Prūsijas ķēniņš Fridrihs II. un lika priekšā atdot Krievijai Latgali un dažus Polijas apgabalus, kur dzīvoja krievi, bet

pats paņēma Polijas zemes ap Vislas lejas galu, izņemot Dancigu un Tornu (1772. g.).

Pēc tam krievu pārstāvji Polijā rīkojās kā savās mājās. Tās ķēniņš tikai izpildīja viņu prasības. Tāds valsts stāvoklis pamudināja poļu patriotus reformēt valsts satversmi, atceļot bruņotas sacelšanās tiesības un vienbalsīgu lemlšanu seimā un piešķirot visiem muižniekiem un kristīgiem pilsoņiem vienādas tiesības. Bet šīs reformas nepatika poļu magnātiem un Krievijai. Tāpēc krievu karaspēks ieņēma Varšavu un prūšu armija vairāk pilsētu un tā saucamo Lielo Poliju.

1793. gadā sanāca Polijas seims, lai parakstītu līgumu ar Krieviju un Prūsiju. Pēc šī līguma minētās valstis ieguva daļu no Polijas teritorijas: Krievija — Baltkrievijas daļu, Voliniju un Podoliju; Prūsija — Dancigu, Tornu un Pozenes daļu.

Polijas deputāti bija ar mieru atdot Krievijai tos atlikušos Polijas apgabalus, kuŗos dzīvoja krievi. Bet viņi katēgoriski atteicās parakstīt attiecīgu līgumu ar Prūsiju. Tad krievu karaspēks ielenca seima ēku un paziņoja, ka neizlaidīs deputātus, kamēr tie neizpildīs Prūsijas prasības. Tāds ultimāts piespieda ķēniņu un deputātus ieņemt savas vietas un klusēt. Trijos naktī priekšsēdētājs jautāja tos — vai viņi ir ar mieru parakstīt līgumu ar Prūsiju. Deputāti cieta klusu. „Klusešana — piekrišanas zīme“, sacīja priekšsēdētājs: „līgums ar Prūsiju pieņemts vienbalsīgi.“

Pēc tam piecēlās deputāti un asarām acīs atstāja sēžu zāli.

Tagad atlikās ieročiem rokās aizstāvēt savas valsts patstāvību un tās teritorijas neaizskaŗamību. To arī darīja poļu patrioti. Kosciuško slepeni organizēja karaspēku un nejauši uzbruka tām krievu karaspēka nodaļām, kas atradās Varšavā. Bet poļu patriotu bija ļoti maz, jo muižnieku starpā nebija vienprātības un dzimtļaudis maz interesējās par valsts lietām. Tāpēc krievu karaspēks sakāva poļu patriotus un ieņēma Varšavu.

Tad kaimiņu valstis galīgi sadalīja Poliju: Krievija ieguva Lietuvu un Kurzemi, Prūsija poļu zemes ar Varšavu

un Āustrija poļu un ukraiņiešu zemes ar seno Polijas galvas pilsētu Krakovu (1795. g.).

36. Kurzemes hercogiste XVIII. g. s.

Pēc Fridriha Kazimira nāves 1698. gadā Kurzemes hercogistē iestājās politiskā ziņā ļoti nenoteikts laikmets. No 1698. līdz 1711. gadam par hercogu skaitījās nepilngadīgais Fridriha Kazimira dēls Fridrihs Vilhelms, kas bija spiests apprecēt Pēterļa I. brāļa meitu Annu. Viņš kāzu laikā Pēterpilī saslīma un pēkšņi nomira. Pēc tam par hercogu skaitījās Jēkaba dēls Ferdinands, kas gribēja pārvaldīt Kurzemi no Dancīgas. Tas runāja pretim konstitūcijai, jo tā noteica, ka hercoga prombūtnes laikā valda virspadome. Ieķīlāto muižu izpirkšanas dēļ viņam izcēlās ar muižniekiem sadursmes. Tad visi Kurzemes muižnieki sapulcējās „brālīgā konferencē“, kas nolēma griezties pie Polijas ķēniņa. Viņš iecēla sevišķu komisiju, kas izmeklēja sūdzības pret hercogu. Komisija nostājās muižnieku pusē. Ferdinands Kurzēmē neieradās. Līdz viņa nāvei 1737. gadā faktiski nebija hercoga valstī. „Brālīgā konference“ no šī laika palika par pastāvīgu iestādi, kas darbojās līdzās landtāgam. Viņa ievēlēja „zemes pilnvarotos“ jeb „zemes korespondentus“, kas sekoja „brālīgo konferenču“ lēmumu izpildīšanai. Tā kā Ferdinandam nebija bērnu, tad ilgāku laiku kaimiņu valstis Polija, Krievija un Prūsija centās nodrošināt Kurzemes hercogistes troni savam kandidātam. Uzvarēja Krievijas kandidāts Ernsts Bīrons, kas 1737. g. ieņēma Kurzemes hercogistes troni. To Bīrons panāca ar Krievijas ķeizarienes Annas, bijušās Kurzemes hercogienes, palīdzību, kas viņam atļāva iecelt Kurzemes muižniekus daudzos svarīgos krievu armijas amatos un ar to viņus saistīja ar Krievijas valsts interesēm. Ap šo laiku Bīrons Krievijā bija pirmais galminieks un valsts politikas noteicējs. Viņš palika Pēterpilī un pārvaldīja Kurzemi ar pilnvarotiem. Ar Krievijas nauđu Bīrons 30 gadus cēla pils Rundālē un Jelgavā, pieaicinot par arhitektu B. Rastrelli. Viņš izpirka 150 muižniekiem ieķīlātās valsts muižas par 510.000 dālderiem

(3 milj. latu), nodibināja labības magazīnas, ievada degvīna un labības monopolu, kas pasliktināja zemnieku saimniecisko stāvokli, jo tiem neļāva vairs pārdot labību pēc pašu vēlēšanās, bet viņiem tā bija jānodod hercoga noliktavās par lētām rudens cenām. Degvīna izpārdošanai Bīrons uzbūvēja krogus, kur iecēla par pārziņiem žīdus. To rīcības dēļ vairākās vietās sacēlās zemnieki un pilsētnieki, pret kuriem hercogs sūtīja krievu kareivjus.

Pēc ķeizarienes Annas nāves krievi apvainoja E. Bīronu valsts kases izsaimniekošanā un izsūtīja uz Sibīriju. Vēlāk viņam atļāva atgriezties Jaroslavā, kur viņš nodzīvoja 20 gadu. Šos gadus Kurzemē bija bezvaldnieka stāvoklis. Uz dažiem gadiem Polijas ķēniņš iecēla par hercogu Polijas ķēniņa un Saksijas kūrfirsta Augusta III. dēlu Kārli, kas faktiski valdīšanu nodeva saviem piekritējiem, pret kuriem asi uzstājās daudz muižnieku, kas noteikti aizstāvēja Krievijā dzīvojošo E. Bīronu. Šo strīdu izšķīra par labu Bīronam Katrīna II. 1763. gadā. Tad E. Bīrons atgriezās Kurzemē ar krievu karaspēku un Krievijas sūtni, kas iejaucās Kurzemes lietās. Tā kā visi muižnieki E. Bīronu negribēja atzīt par hercogu, viņš 1769. g. atteicās no varas par labu savam dēlam Pēterim. Bet arī tam muižnieki liedzās dot pavalstnieka zvērestu, kamēr viņus nepiespieda Krievijas sūtnis. Tomēr hercogs Pēteris bija spiests izpildīt muižnieku prasības; piem. 1776. g. viņš atdeva lēņu muižas to turētājiem par dzimtu. Hercogu Pēteri visvairāk interesēja kultūras darbs; piem. viņš nodibināja Jelgavā Pēterļa akadēmiju. Politika hercogu Pēteri maz interesēja. Tas viņa pretiniekiem deva iespēju sabojāt hercoga un Katrīnas II. attiecības. Šie hercoga pretinieki bija Krievijas piekritēji, jo viņi visvairāk interesējās par saviem personīgiem ienākumiem — labām algām un pensijām. Kad Katrīna II. atteicās atbalstīt hercogu Pēteri, tad atklāti sāka runāt par Kurzemes pievienošanu Krievijai, kas arī notika 1795. gadā, trešo reizi sadalot Poliju. Kurzemes landtāgs arī izteicās par hercogistes pievienošanu Krievijai. Hercogam Pēterim Katrīna II. samaksāja 2 milj. rubļu un mūža pensiju.

XVIII. g. s. latviešu stāvoklis Kurzemes hercogistē pa-

sliktinājās. Ziemeļu kara laikā Polijas, Zviedrijas un Krievijas karaspēks saimniekoja zemē, atņēma apmēram 80% lopu, izpostīja 70% ēku, aizveda 20% vīriešu pašos spēka gados. No mēra nomira apmēram puse Kurzemes iedzīvotāju. Priekš kara un mēra katrā sētā dzīvoja 15—16 cilvēku; 1711. gadā dažos novados to bija palicis vairs tikai 2—3. Karš, mēris un iedzīvotāju samazināšanās iznīcināja pēdējās rūpniecības atliekas, apgrūtināja zemes darbus un tirdzniecību un aizkavēja iedzīvotāju garīgo attīstību. Zemnieku skaita samazināšanās pavairoja viņu kļaušas un tuvināja dzimtbūšanu verdzībai. Kurzemes muižnieki pirka zemniekus Lietuvā, Sāmsalā un citās zemēs. Tas viņus varēja pieradināt skatīties arī uz saviem dzimtļaudīm kā uz pērkamam un pārdodamam precī, t. i. pārvērst viņus par vergiem šī vārda īstā nozīmē. Tas bija pilnīgi iespējams, jo XVIII. g. s. Kurzemē nebija varas, kas muižniekiem to varētu liegt. Bezvaldnieka laikmetos zemnieki un brīvzemnieki bija nodoti muižnieku rokās. Tikai E. Bīrona valdīšanas pirmajā posmā hercoga muīžu zemnieku stāvoklis tika saskaņots ar vaku grāmatām.

Latvieši arī XVIII. g. s. Kurzemē sadalījās vairākās šķirās. Kuldīgas apkārtnē vēl arvienu dzīvoja brīvie kuršu ķoniņi, kas pildīja sabiedriskās kļaušas — veda pastu no Kuldīgas uz Skrundu un Ventspili vai kalpoja hercoga pilī pie būvēm. Dobeles novadā bija sastopami brīvzemnieki. Pārējie latvieši bija dzimtļaudis, kas sadalījās saimniekos un kalpos. Saimnieku bija daudz vairāk nekā kalpu. Zemnieku saimniecības bija dažāda lieluma. Par pilnu vīru sauca tādu saimnieku, kas no savām mājām sūtīja muižas gaitās vienu zirdzinieku un vienu otrinieku. Četru pilnu vīru rīcībā bija viens arklis zemes. No $\frac{1}{4}$ arkla saimniecībām muižas gaitās gāja kalpi; sīkākie saimnieki paši gāja muižas darbos. Vispāri Kurzemes zemnieku tiesiskais un saimnieciskais stāvoklis atkarājās no muižnieka personīgām īpašībām. Izglītotu, turīgu un humānu muižnieku zemnieki dzīvoja daudz labāk nekā nabadzīgo mantkāriģo muižnieku dzimtļaudis.

Īpatnējā latviešu kultūra spilgti atšķīrās no pilsētu un piļu sasniegumiem, kas sastādījās no vācu, poļu, holan-

diešu un citiem elementiem. Latviešu kultūra bija viengabalaina. Tā uzglabājās ticējumos, dziesmās, miklās, pasakās, sakāmos vārdos, kas visspilgtāk izpaudās svētkos — Jānos, veļu laikā, blūķu vakarā.

Latviešiem bija savas rakstu zīmes, burtkoki, māju zīmes. Viņu koku griezēji, kalēji un audēji bija mākslinieki, kas izgatavoja skaistus darbus ikdienišķo vajadzību apmierināšanai. Rūpniecības uzplaukuma laikā latvju meistari pielaiķoja savas tautiskās kultūras prasībām holandiešu, beļģu, franču un angļu rakstu paraugus un ar to viņus latviskoja.

Pilsētām Kurzemē XVIII. g. s. bija maza nozīme, jo rūpniecība un tirdzniecība bija vāji attīstīta. Bez tam landtāgs centās ierobežot pilsētnieku darbību un brīvību; piem. advokātiem atļāva vest lietas tikai pret hercogu un tā ierēdņiem; ievēda cenzūru visiem iespiestiem un rakstītiem darbiem, uzdeva pilsētām saskaņot savas priekšrocības ar landtāga lēmumiem. Pilsētas nebija lielas; piem. Jelgavā bija 8000 iedzīvotāju, Liepājā — 4000 un pārējās pilsētās — ap tūkstoši. Pilsētnieki bija spiesti maksāt diezgan lielus nodokļus. To dēļ 1792. gadā Jelgavā pat izcēlās „meldeņu nemieri“. Hercogs Pēteris tos apspieda ar kara spēka palīdzību.

Lai gan Kurzemes pilsētas XVIII. g. s. visā visumā nīkuļoja, tajās pastāvēja slāpes pēc garīgās kultūras; piem. grāmatu lasītāji bija atrodamī galvenā kārtā pilsētnieku vidū; arī skolas pastāvēja gandrīz tikai pilsētās. Kurzemē nebija nekādu noteikumu par skolām. Pie baznīcām gan parasti bija ķesteris, bet viņš bija vairāk mācītāja kalps nekā skolotājs. Kurzemes pilsētnieki visvairāk interesējās arī par XVIII. g. s. apgaismības idejām. Jelgavā, Liepājā un Tukumā bija nodibinājušās brīvmūrnieku jeb maņonu biedrības, tā saucamās „Ložas zem trim kronētiem zobeniem“, kur sēdēja līdzās mācītāji un muižnieki ar rātes kungiem, tirgotājiem un amatniekiem. Viņas sprieda par tikumību, cilvēcību, brālību un centās savos biedros attīstīt iecietību un labvēlību pret citiem cilvēkiem.

Kurzemes pilsētnieku starpā nebija saskaņas. Kā muižnieki landtāgos centās ierobežot pilsētnieku brīvību, tā

vācu tautības pilsētnieki centās apspiest latviešus; piem. Jelgavas rāte 1758. gadā nolēma, ka kalpotājiem nav brīv savās kāzās būt cepumus, spēlēt ragu mūziku, dzert kafiju, tēju, alu. Kalpotājiem bija noteikta cietā alga; kas iedrošinājās prasīt vairāk, tos pēra. Latviešu tautības pilsoņiem bija noteikts tērpa veids un drānas labums; vācu modes uzvalkus, zīda lakatus un citus greznuma priekšmetus latviešiem stingri noliedza.

37. Hernhūtisms.

XVIII. g. s. protestantu baznīcā attīstījās novirziens, kas piegriezta galveno vērību dievbijības ieaudzinašanai un izkopšanai sevī un citos cilvēkos. Šo novirzienu sauc par piētismu (piētas — dievbijība). Piētisti visvairāk interesējās par jūtu un gribas izkopšanu, jo galvenais kristiešu uzdevums esot iekšējā atmoda un dvēseles labošana. Viņi diezgan drūmi lūkojās uz cilvēka tikumisko dabu, atrada, ka grēks to esot sabojājis. Viņu varot labot tikai stingra kristiešu disciplīna, kurai liela uzmanība piegriezama audzināšanā. Tāpēc piētisti radīja jaunu audzināšanas sistēmu, kurā galvenā vērība piegriezta jūtu un gribas attīstībai ar kristiešu dievbijību pamatā. Mācības skolās viņi centās tuvināt dzīvei, ievēdot reālās zinātnes un amatu mācību. Piētisti ar saviem skolēniem apmeklēja darbnīcas un centās iemācīt viņus strādāt kādu darbu. Viņi aizstāvēja vispārīgās mācības ieviešanu, neizslēdzot no tās bāriņus, trūcīgus un sievietes. Visievērojamākais piētistu pedagogs bija Āugusts Franke, kas ilgāku laiku darbojās Hallē.

Vidzemē piētisma pārstāvji sāka darboties zviedru laikmeta beigās, bet pastiprinātā kārtā tas ieviesās mācītajos un muižniekos XVIII. g. s. 20. gadu vidū.

Vidzemē piētisma centrs bija Valmierā, kur darbojās mācītājs Chr. G. Neuhausens un ģenerāļa fon Hallarta atraitne. Viņi interesējās par zemnieku garīgo dzīvi un rūpējās par skolu dibināšanu. Daži muižu īpašnieki tiešām atvēra muižas skolas un to skolēnus apgādāja ar

grāmatām un pa daļai ar uzturu. Vislielākā muižas skola bija Valmiermuižā.

Minētiem darbiniekiem un zemnieku labvēļiem nāca palīgā Hernhūtes brāļi.

Morāvijas slavi vietām piegriezta sevišķu vērību jūsmīgai dziedāšanai, kas attīstīja sirds mīlestības jūtas uz savu Pestītāju un pašus dziedātājus savstarpēji tuvināja, darīja par brāļiem. Pēc Lutera baznīcas nodibināšanas, katoļu garīdznieki šos brāļus sāka vajāt. Tad namdaris Christjānis Dāvids pārgāja luterānismā un kopā ar moraviešu brāļiem izceļoja uz Saksiju, kur atrada patvērumu grāfa Cincendorfa muižā. Te nodibinājās vesela brāļu kolonija (Hernhūte), no kuŗas arī cēlies „hernhūtiešu“ nosaukums. Šīs kolonijas brāļi ar pašu Cincendorfu priekšgalā vislielāko vērību piegriezta dzīvei, kas saskanētu ar Kristus mācību. Viņi centās arī izplatīt savu mācību citās zemēs.

1729. g. Chr. Dāvids ar diviem Hernhūtes brāļiem ieradās Rīgā, kur pārtika ar linu vērpšanu. Viņi stājās sakaros ar Rīgas piētistiem un noturēja sapulces, kuŗās „vadīja viens otru uz priekšu Dieva ceļos un brālīgi aprunājās par evaņģeliju“. Latvieši tanīs nepiedalījās.

No Rīgas Chr. Dāvids devās uz Valmiermuižu, kur īsā laikā iepazinās ar piētisma vadoniem un sajūsminājās par ģenerālieni Hallarti un viņas darbību kristīgās ticības labā. No šejienes viņš rakstīja vēstules uz Hernhūti un aicināja brāļus uz Vidzemi darboties brīvā apustuļu kārtā „kā amatniekus un skolotājus vienā reizē“. Dāvidu aicināja atpakaļ uz Hernhūti, kur viņš noveda sīkas ziņas par stāvokli Vidzemē un Hallartes aicinājumu pašam grāfam Cincendorfam. Tas tiešām ieradās Rīgā 1736. g. un palika Baltijā veselu mēnesi. Viņš drīzi pārliecinājās, ka Vidzemē trūkst darbinieku, kas latviešiem ar siltu sirdi sludinātu Jēzu Kristu. Lai šo robu aizpildītu, Hernhūtes brāļu draudze sūtīja uz Vidzemi piecus skolotājus, kas vispirms iemācījās latviešu valodu un tad sāka tuvināties zemniekiem. Pirmie viņu panākumi bija Valmiermuižas kalpotāju starpā, par ko liecina Kīša Pēteris, atzīdamies, ka Buntenbarts

viņu atgriezis 1738. g. Šinī pašā gadā fon Hallarte atvēra diakonātā (draudzes diakona mācītāja dzīvojamā ēkā) skolotāju semināru Buntenbartā vadībā. Mācības sākās ar 8 Valmiermuižas zemniekiem; tiem drīzi pievienojās 36 gadus vecais kauģurietis Šķesteņa Pēteris; 1740. g. beigās seminārā mācījās ap 100 audzēkņus.

Drīzi pēc semināra nodibināšanas Valmiermuižā atkal ieradās Chr. Dāvids, kas kopā ar Buntenbartu noturēja stundas latviešiem, lai dotu viņiem „izdevību tuvāk iepazīties ar evaņģēliju“. Pirmajā stundā bijuši 8 latvieši; to starpā Šķesteņa Pēteris ar saviem tuviniekiem. Šīs saiešanas latvieši čakli apmeklēja; viņu skaits ātri pieauga. Tad fon Hallarte uzcēla tā saucamā „Jēra kalnā“ (augstā Gaujas krastā) lielu saiešanas namu, kurā varēja sapulcēties pāri par 1000 cilvēku. Un tie nāca, pat no kaimiņu draudzēm — Cēsīm, Trikātas, Raunas, Smiltenes. „Tiklīdz sestdienā no darba brīvi, tie posās lieliem bariem uz Jēra kalnu, ceļā dziedot savas iemīļotās dziesmas līksmām sirdīm. Lai gan viņi dienu un visu nedēļu grūtajā darbā noguruši, tomēr visu nakti viņi neaizdarīja ne acu, un mājās nākuši bij atkal pirmie pie darba un pie tam tik jau tri, ka no noguruma neko manīt. Ātmeta ļaunus ieradumus un grēkus“. Sapulces dalībniekiem kāds sludinātājs nolasīja evaņģēliju un vienkāršā valodā to paskaidroja. Viņš runāja par Kristus mīlestību, par Tā ciešanām un par kristīgo dzīvi viņpasaulē. Lai to sasniegtu, cilvēkam vajadzīga sirdsšķīstība un tai piemērota dzīve.

Zemnieki saprata šo vienkāršo runu. Tiem mīļš tapa Kristus, sirds viegli pieķērās Pestītājam. Tāpēc viņi lielā sajūsmā dziedāja garīgas dziesmas un apmierināti atstāja sapulci. Šādas sapulces apmeklētājus sauca par pulku.

Pēc pulka sapulces sākās draudzes dievkalpošana, kurā piedalījās tikai brāļi, t. i. stingri pārbaudīti un ar lozi izvēlēti ļaudis, kas spēja viens otram izpalīdzēt, dalīties ar citiem visās savās vajadzībās un centās izpildīt savu vadoņu jeb amatpersonu pamācības un padomus. Dievkalpošanu atklāja kāds vecākais. Viņš nolasīja latviešu valodā kādu bībeles pantīnu un paskaidroja to brāļiem. Pašu vīra sirsnīgie un dedzīgie vārdi gāja zemnie-

kiem pie sirds. Āsaras liedami viņi dziedāja pēc brāļu draudzes grāmatas savas dziesmas.

Pēc dievkalpošanas draudzes locekļi salasījās pulciņos un amatpersonu uzraudzībā un vadībā pārrunāja un izsprieda dažādus garīgās un laicīgās dzīves jautājumus.

Pārnākuši mājās, zemnieki dziedāja brāļu garīgās dziesmas, mācījās paši un mācīja bērnus lasīt bībeli un dziesmu grāmatu. Tā dažiem latviešiem radās jaunas intereses. Reizē ar to viņu apvidū tukšojās krogi. Latvieši sāka apzināties sevi par cilvēkiem un par latviešiem, kuŗiem sava valoda, savas spējas, ierašas un tikumi.

Brāļu draudzes noorģonizētas Valmierā, Straupē, Liepā un Mārsnēnos 1742. gadā. Tad Valmieras brāļiem ar lozi izvēlētas 40 amatpersonas — vecākie jeb vecākie brāļi un vecākās māsas, viņu vietnieki, skolotāji, palīgi uzraugi, paskubinātāji, slimnieku kopēji; vecākie un arī dažas citas amatpersonas katrai kārtai bija savas — laulātiem brāļiem, laulātām māsām, puīšu brāļiem un puīšu māsām.

Draudzes augstākā instance bija vecāko konference, kas izšķīra jautājumus, par kuŗiem nācās lozēt. Otra iestāde bija palīgu konference, kuŗā piedalījās visi darbinieki un apspriedās par dažādiem jautājumiem; piem. par darbu kārtās un atsevišķu pulciņu locekļiem. Vēl tika noturētas vispārējas darbinieku konferences, kas apsprieda praktisku mācības vielu. Latviešu darbiniekus atsevišķi aicināja uz īpašām „mācības ceturtdaļstundām“ un sarkaru stundām. Draudzē uzņēma ar lozi no īpašu kandidātu jeb „gaidītāju“ vidus, kas tāpat tika izredzēti no „pulkiem“ jeb vispārīgo sapulču apmeklētājiem. Valmieras latviešu brāļu draudze tika uzskatīta par visas kustības centru; citur bija domātas tikai zemākās vienības — klases un pulciņi, kas darbotos Valmieras draudzes vadībā.

Tā tad viena daļa latviešu bija noorģanizēta savās brāļu draudzēs, kur kā runātāji un lūgšanu turētāji sākumā uzstājās vācu brāļi, bet vēlāk pašu ļaudis un vadīja viņu ticības dzīvi; piem. Šķestera Pēteris, kas uzstājās „ar lielu spēku un liecību visām sirdīm“. Latvieši jaunajai draudzei pieķērās ar lielu sirs-

nību un bija gatavi tās labā uz lieliem pūliņiem un ziedojumiem; piem. Smiltenes Vieļēnos zemnieki saviem spēkiem uzcēla saiešanas namu. Svētku dienās viņi nāca no 30 un vairāk kilometru attāluma; lielākos brāļu draudzes centros reizēm sanāca tūkstošiem svētku dalībnieku. 1743. gadā latviešu brāļu draudzēs Valmierā, Straupē, Liepā, Jaunraunā un Mārsnēnos bija organizēti 2700 zemnieku.

Jaunā kustība nepatika to draudžu mācītājiem, kas negāja kopā ar brāļiem, jo viņu baznīcas svētdienās bija tukšas. Tāpēc viņi aizrādīja valdībai, ka hernhūtieši baznīcai kaitīgi. Daudzi muižnieki šīs sūdzības pabalstīja: viņiem izlikās bīstama „zemnieku pašnoteikšanās“, kuŗa sāka izveidoties sakarā ar brāļu draudzes organizāciju un izvairījās no muižniekiem paklausīgo mācītāju vadības.

No Pēterpils nāca 1743. g. pavēle slēgt brāļu draudzi un tās iestādes, bet ārzemniekus izraidīt no Vidzemes.

Brāļu sapulces tomēr notika slepenībā, un latviešu sludinātājiem draudzes dzīvē bija lielāka nozīme nekā agrāk. Piemērs tam Šķesteŗa Pēteris. 1739. g. iecelts kauguriešiem par skolotāju, viņš savā amatā palika līdz 1747. g. Tanī pašā laikā viņš bija arī dedzīgs brāļu draudzes sludinātājs. Šo darbu viņš turpināja arī pēc brāļu draudzes slēgšanas 1743. gadā, par ko tika vairākas reizes pratināts. Kalpodams brāļu draudzei, viņš 1747. g. pārgāja dzīvot Valmieras diakonātā, strādāja tur kā kalps un klušībā turpināja savu modināšanas darbu tautas brāļu vidū; bez tam viņš rakstīja vēstules redzamākiem brāļu draudzes darbiniekiem. 1764. g. Krievijas ķeizariene Katrīna II. deva Krievijas koloniju brāļiem ticības brīvību. Tad arī Vidzemes brāļi sāka drošāk rīkoties un viņiem radās piekritēji arī tajš apgabalos, kur līdz šim laikam jaunā mācība nebija pazīstama. Pašās brāļu organizācijās arī notika pārmaiņas: tās pieņēma noteiktāku veidu nekā agrāk, un viņu dzīve noskaidrojās.

Sakarā ar to vēl vairāk atmodās tautas iekšējais spēks, t. i. pašdarbība un pašapziņa. Pēc brāļu draudzes atjaunošanas kaugurieši uzcēla Gaidēs savu saiešanas namu. Tanī pārgāja dzīvot Šķesteŗa Pēteris un ziedoja sava mūža pēdējos gadus kauguriešu brāļu un māsu garīgai ap-

kopšanai kā viņu vecākais un priekšnieks. Šis cildenākais latviešu brāļu draudzes loceklis miris 1787. g. 85 gadu vecumā.

Hernhūtiešu darbība atstāja iespaidu arī uz mācītājiem un muižniekiem: tie sāka gādāt par latviešu garīgo attīstību. Tāpēc XVIII. g. s. beigās Vidzemē uzlabojās skolu un vispāri izglītības stāvoklis; dažās draudzēs lasīt prātēju skaits sasniedza ceturto daļu no visiem draudzes locekļiem un pat vairāk. Skolās bērniem mācīja lasīšanu, katķismu un dziedāšanu; dažās skolās tos iepazīstināja arī ar rakstīšanas un rēķināšanas pamatiem. Tā laika mācīšanas paņēmieni skolēnos attīstīja naidu un riebumu: audzinātāji parasti lietāja pātaģu un rīkstes; viņi pat draudēja bērniem ar pekli un citām briesmām viņā saulē.

Šīs skolas un sevišķi hernhūtiešu darbība ievadīja latviešus augstākās garīgās kultūras piesavināšanas darbā.

38. Vidzemes saimniecība XVIII. g. s. otrā pusē.

Ziemeļu kara laikā pagrima Vidzemes pilsētas. Ārī pēc kara tās lēni attīstījās: 1782. gadā Vidzemē iedzīvotāju jau bija vairāk nekā pusmiljons; no tiem pilsētās dzīvoja tikai 27.200 (6½%), galvenā kārtā vācieši; vislielākais iedzīvotāju skaits bija Rīgā — 25.000; pārējās pilsētās (Cēsis, Valkā, Limbažos, Valmierā) dzīvoja no 300 līdz 700 pilsoņu katrā.

Mazpilsētu iedzīvotājiem bija savi sakņu dārzi un pat tīrumi. Viņu galvenā nodarbošanās bija amatniecība un tirdzniecība. Namu īpašnieku vairums bija amatnieki, kas vēl arvienu bija apvienoti cunftēs. Tirgotāji uzpirka laucinieku ražojumus un sūtīja tos uz Rīgu, kur iepirka savas pilsētas iedzīvotāju un apkārtējo laucinieku vajadzībām sāli, siļķes, tabaku un citas preces.

Tirdzniecības un rūpniecības ziņā vislielākā nozīme Vidzemē bija Rīgai. Tā sadalījās Iekšrīgā un Ārrīgā. Pirmais visapkārt bija augsts valnis un mūris ar torņiem (bastioniem) stūros; Ārrīgu nodalīja mietu žogs, no kura cēlies ārpilsētas iedzīvotāju nosaukums — „mietpilsoņi“.

Rīgai bija tirdzniecības sakari ar Holandi, Angliju, Dāniju, Vāciju, Poliju un citām zemēm. Tā izveda Latvijas lauku ražojumus, degvīnu, kokus un audeklus. Caur Rīgu izveda uz Vakareiropu arī Baltkrievijas un Lietavas linus un linsēklas. Ieveda Rīgā sāli, siļķes, dzelzi, cukuru, kafiju, tabaku un citas preces.

Zemnieki savus ražojumus pārdeva pilsētā ne patērētājiem, bet sevišķiem uzpircējiem, kuŗu grāmatā viņi bija pierakstīti. Rīgā latvieši atrada darbu kā ķuģu izkrāvēji, sāls un alus iznesēji, zvejnieki, važoņi, preču brāķeri. Viņi varēja arī iegūt un celt mājas priekšpilsētā.

Rīgā bija dažas manufaktūras (naglu, papīra, cukura, pūdera); bet tās nespēja konkurēt ar ārzemju ražojumiem.

Ar pilsētu amatniekiem sāka sacensties arī zemnieki (mājrūpnieki). Viņi slepus noskatījās, kā strādāja vācu amatnieki un ne sliktāk par tiem pagatavoja dažādus priekšmetus; piem. „vēveri“ (Raunas audēji) izauda visādus mākslīgus ornamentus; dreimaņi (piebaldzēni) faisīja labus ratiņus. Muižās rūpniecība bija vāji attīstīta. Dažās muižās ražoja ķieģeļus, kārņiņus (dakstiņus), darvu, stērķeli; visā Vidzemes latviešu daļā bija viena naglu smēde (Ropažos), 4 stikla cepļi (Koknesē, Ļaudonā u. c.), 20 zāģu sudmalu. Lielāka nozīme bija muižu alus un degvīna „brūžiem“. Alu darīt prata arī zemnieki. Viņi vārīja iesalu ar sakarsētiem lauku akmeņiem. Pēc muižnieku domām visizdevīgāk bija pārvērst labību degvīnā. Āgronoms Volfs savam muižas pārvaldniekam deva padomu sekot labības cenām tirgū un pārvērst labību degvīnā; pirmkārt, ar labības atliekām varot nobarot lopus un, otrkārt, degvīna izvadīšanai esot vajadzīgs necīgs zirgu skaits — viens zirgs vedot degvīnu uz pilsētu par tādu pašu summu, par kādu seši zirgi labību. Štorchs vēl papildināja šo Volfa aprēķinu: 12 spaiņu degvīna iznākot no 2 četvertiem rudzu, kas XVIII. g. s. 90. gados maksāja 9 rubļi; bet par attiecīgo degvīna vairumu valdība maksāja no 15 līdz 18 rubļu. Tā tad muižnieks, pārvērzdams labību degvīnā, pelnīja līdz 100%. Darba spēka viņš nerēķināja, jo visus darbus muižā izpildīja kļaušinieki. Labību un linus muižnieki varēja arī izdevīgi pārdot angļiem, kas 1783. g. pazaudēja Z. Amerikas

kolonijas, kas līdz šim Angliju apgādāja ar labību un kokvilnu.

Šo iemeslu dēļ muižnieki ražoja pēc iespējas vairāk labības un pat sūtīja pēc tās zemniekus uz Iekšskrieviju. Daži muižnieki vēl paplašināja savus laukus, uzplēšot līdz tam neapstrādāto zemi vai arī pievienojot muižas laukiem zemnieku mājas. Sakarā ar to zemnieku kļaušas pieauga ļoti straujā gaitā: nepilnu 40 gadu laikā tās pavairojās divkārtīgi. XVIII. g. s. 90. gados $\frac{1}{4}$ arkla turētājs sūtīja 3 dienas nedēļā muižas gaitās vienu zirdzinieku cauru gadu un vienu kājnieku no Jurgiem līdz Miķeļiem. Ja sarēķina visas šķūtis, ceļu kļaušas, talkas dienas, linu vērpšanu, kārtnieču dienas pie muižas lopiem un kārtējās kļaušas, tad iznāk, ka apmēram 356 dienas gadā $\frac{1}{4}$ arkla turētājam jāstrādā muižā. Protams, tad zemnieki nespēja apstrādāt savus laukus un tāpēc palika nabadzīgāki un nespēcīgāki. Bez tam viņi strādāja pretim katram jaunievedumam saimniecībā, jo, pēc piedzīvojumiem spriežot, tie arvienu palielināja jau tā smago zemnieku nastu.

Vājš darba ražīgums, novecojusies zemkopības sistēma (trīslauku sistēma; kartupeļi sastopami vācu dārzos) un citi cēloņi radīja muižu saimniecībās kritisku sfāvokli: raža arvienu mazinājās, un galu galā zemes apstrādāšana neatmaksājās; kā par izsmieklu — jo plašāki bija muižas lauki, jo lielāki bija tās īpašnieka zaudējumi.

Neraugoties uz to, jaunā muižnieku paaudze, iepazinusies ārzemēs un Krievijas galvas pilsētās ar greznu dzīvi, sāka dzīties pēc dārgām izpriecām, smalkiem dzērieniem un ēdieniem, lepniem uzvalkiem, jaunas dzīvokļa iekārtas.

Ienākumiem mazinoties, muižnieki iekrita parādos un bija spiesti ieķīlāt un pat pārdot muižas: no 1765. līdz 1770. gadam pārdotas 8, bet no 1796. līdz 1800. g. — 84 muižas.

39. J. G. Eizens (1717.—1779.).

Johans Georgs Eizens bija ilgāku laiku par mācītāju Tormas draudzē. Viņš nodarbojās arī ar ārstniecību, dārza sakņu žāvēšanu, baku potēšanas propagandu, saimnie-

ciskiemi un sabiedriskiem jautājumiem. Savā draudzē un tās apkārtnē Eizens novēroja zemnieku tikumus un dzīves veidu, centās noskaidrot lauku iedzīvotāju atpakaļpalikšanas, nabadzības un tumsības iemeslus un nāca pie pārliecības, ka dzimtbūšana ir visu nepilnību galvenais cēlonis; turpretim „zemnieku īpašuma tiesības ir valsts labklājības galvenais pamats“.

Kādā savā rakstā Eizens īsi, bet ļoti spēcīgi un spilgti attēlo dzimtbūšanu Vidzemē. — „Vidzemes zemnieks tik pilnīgi pieder savam kungam, ka viņam pašam nepaliek pāri nekāda veida īpašums; zemnieka sieva un bērni atrodas tādā pašā saistībā kā viņš pats. Zemnieku mājas — šīs nabadzīgās būdas, kuŗās tas dzīvo, zeme, kuŗu tas apstrādā — viss tas nepieder viņam pašam, bet kungam, kuŗam zemnieks kalpo. Kunga muiža un zemnieka mājas uzskatāmas par vienu saimniecību, kuŗā par visu rūpējas kungs, bet zemnieki ir tikai kalpi, kuŗiem jāpilda vienīgi kunga griba, jākrāj, jāvairo un jāsargā tikai kunga manta; tāpat zemniekiem jācieš līdz arī visi kunga zaudējumi. Kungs var saimnieku pārceļt no vienas mājas otrā vai pat atstāt viņu pavisam bez zemes, tā kā tam par algādzi jāpelna maize pie citiem. Viņš var zemnieku pēc patikas nodarbināt visos darbos, arī par amatnieku u. c. Viņš apkrauj zemnieku tā ar darbiem, ka tam nav miera nedz dienu, nedz nakti. Dienu viņam jāiet kunga klaušās, bet nakti jākuļ pašam sava labība...

Beidzot, kungs var, un kam tikai vēlas, pārdot zemnieku, vai viņa bērnus, vai visu saimi; pircēji bauda tādas pašas tiesības kā pirmais īpašnieks. Ar vārdu sakot: zemnieks ar visām savām dziņām, spējām un mantību pieder kungam“.

Eizens šo dzimtbūšanu sāka dedzīgi apkaŗot. Viņš sarakstīja „Pierādījumu, ka zemnieku dzimtbūšana tiklab kungam kā valstij ir augstākā mērā kaitīga“. Viņš atrod, ka dzimtbūšanas stāvoklī „zemnieks ir atsacījies no saprātīga radījuma galvenās īpašības un svarīgākās nodarbošanās — no domāšanas“. No šīs pamattezes izriet visi zemnieku trūkumi un netikumi, viņu nabadzība, slinkums, nevīžība. Cilvēkam nevar būt nekāda pamudinājuma kār-

tīgi strādāt, ja viņš nav pārliecināts par rītdienu, par sava stāvokļa drošību un nevar nekā atļicināt sev. Lauku iedzīvotāju zemā kultūra un mazā interese ietekmē pilsetas dzīvi, rūpniecības nožēlojamo stāvokli. No vāji atfistītas saimniecības un nabadzīgiem iedzīvotājiem valsts saņem maz ienākumus. Paši dzimļaudis neinteresējas par valsti un tās aizsardzību. Tā tad dzimtbūšana atnes postu visai zemei un valstij.

Krievijas ķeizariene Katrīna II., sekojot Vakareiropas paraugam, projektēja dažādus pašākumus dzimtbūšanas atcelšanas virzienā. Eizens viņu iepazīstināja ar savām domām un dzimtbūšanas atcelšanas projektu. Bet ķeizariene negribēja no domām pāriet uz darbiem. Tāpēc no Eizena pūlēm nekas neiznāca. Tomēr tām ir sava nozīme. Ja Katrīna II. 1765. gadā lika priekšā Vidzemes muižniekiem piešķirt zemniekiem īpašuma tiesības uz kustamo mantu, ja barons Šulcs atzina šīs tiesības, ja drīzi pēc tam daudz sprieda par zemnieku stāvokļa uzlabošanu, tad visi šie ierosinājumi un pārrunas vedamas sakarā ar Eizena domām, ka dzimtbūšanas galvenais ļaunums meklējams tai apstākļi, ka zemniekiem nav īpašuma tiesību. Vispāri Eizens pirmais XVIII. g. s. vidū prasīja Vidzemes zemnieku atbrīvošanu no dzimtbūšanas, piešķirot viņiem zemi īpašumā.

40. H. J. Jannaus (1752.—1821.).

Heinrichs Johans Jannaus bija vācu tautības igauņu mācītājs, kas ļoti interesējās par saimnieciskiem jautājumiem un vēsturi. Savos vēsturiskos darbos Jannaus asi kritizē Vidzemes muižnieku izturēšanos pret zemniekiem un drošsirdīgi aizstāv Zviedrijas ķēniņus Gustavu Ādolfu un Kārli XI. Viņa uzskatu pamatā ir doma par to, ka visi cilvēki no dzimšanas ir vienlīdzīgi un netaisnības ir vēlāko patvarību sekas. Šo pamatdomu Jannaus cenšas pierādīt ar jauniem vēsturiskiem argūmentiem; piem. viņš cenšas pierādīt, ka brīvie zemnieki Livonijā neatlaidīgi aizstāvēja savas tiesības un dzimtbūšana iestājās tikai pēc sīvas cīņas, kad muižnieki bija apbruņojušies privilēģijām,

kas atņēma visas cilvēciskās tiesības zemniekiem. Zviedrijas ķēniņu politiku, kas mazināja dzimtbūšanas bardzību, Jannaus raksturo kā ļoti saprātīgu un svētīgu. Viņš atrod, ka Zviedrijas valdība ir ievadījusi dzimtbūšanas atcelšanu un ar vakas grāmatu ieviešanu likusi pamatu zemnieku „darba tiesībām“. Turpmāk, pēc Jannau'a domām, jāregulē zemnieku pienākumi zviedru sistēmas garā, jā rūpējas par viņu zemes neaizkaņamību, īpašuma drošību un kultūras izplatīšanu latviešu un igauņu vidū. Pats Jannaus daudz darījis tautskolu uzlabošanas ziņā. Par saviem priekšlikumiem viņš izsakās šādi: „Es nešaubos, ka priekšlikumi, kādus esmu šeit ierosinājis, iedvesīs zemniekiem darba prieku, mīlestību uz savu zemi un uzglabās zemnieka tieksmes pēc brīvības“.

Vispāri Jannaus morāliiski nosodījis dzimtbūšanu, devis spilgtu zemnieku verdzības vēsturi un ierosinājis zemnieku stāvokļa uzlabošanu Vidzemē un Igaunijā zviedru sistēmas garā.

41. Barona F. Šulca „Zemnieku tiesa“ un 1765. gada landtāgs.

XVIII. g. s. vidū Rīgā izdoti dažu vācu rakstnieku darbi. Rakstnieks Herders pat dzīvoja kādu laiku Rīgā un strādāja Doma skolā. Muižnieku pilīs kā mājskolotāji nodarbojās vairāki izglītoti ārzemnieki. Tāpēc Vakareiropas rakstnieku domas par cilvēka cieņu un pašdarbības nozīmi bija labi pazīstamas arī Vidzemes vāciešiem. Nopietna saimnieciskā krīze radīja labvēlīgus apstākļus šo ideju atzīšanai un realizēšanai.

Vācu muižnieku vidū radās personas, kas redzēja pastāvošās iekārtas trūkumus un meklēja pamatus jaunai dzīves vajadzībām piemērotai iekārtai. Pie šiem nedaudziem muižniekiem piederēja Fridrihs Šulcs.

Krievijas ķeizariene Katrīna II. sāka interesēties par Vidzemi, apceļoja to un piegriezta vērību arī zemnieku stāvoklim. Ceļojuma laikā ar ķeizarieni sarunājās Aiz-

kraukles barons F. Šulcs. Valdniece deva manīt savu nodomu — uzlabot zemnieku stāvokli.

F. Šulcs jau agrāk, liekas, bija domājis par zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Tagad, baidīdamies no valdības iekļaušanās Vidzemes muižnieku darīšanās, viņš sarakstīja „Zemnieku tiesu“, lika pārtulkot to latviešu valodā un izdalīja savu muižu zemniekiem.

Pēc šiem noteikumiem zemnieka mājas palika viņu turētāja un tā pēcnācēju lietāšanā uz bērnu bērniem, kamēr tika kārtīgi pildītas klaušas. Zemnieka kustamā manta bija viņa īpašums. Muižas īpašnieks nedrīkstēja palielināt nosacītās klaušas. Zemnieks bija dzimtcilvēks, bet muižnieks nevarēja viņu pārdot, nedz arī dāvēt bez tās zemes, uz kuŗas viņš dzīvoja. Zemniekam bija pat tiesības kungu sūdzēt.

Vidzemes muižnieki atzina Šulca „Zemnieku tiesu“ par bīstamu un nemaz neapsrieda landtāga sēdēs. Sevišķa landtāga komisija lika Šulcam priekšā savākt visus „Zemnieku tiesas“ eksemplārus, kas izplatīti ļaužu starpā.

Bet tanī pašā landtāgā (1765. g.) ģenerālgubernātors Brauns lika muižniekiem priekšā uzlabot zemnieku stāvokli.

Viņš vērsa landtāga uzmanību uz lauku skolām un baznīcām, kas ilgāku laiku stāvoņ ceļmalās sagruvušas. Kur skola esot, tur muižniekiem trūkstot labas grības laist zemnieku bērnus mācīties. Savās mājās zemnieks esot ļoti nedrošs; pat kustamā manta viņam neesot nodrošināta: muižnieks paņēmoņ zemnieka zirgu, govi vai kādu citu lietu, kas viņam patīkoņ. Zemnieki pildot ļoti daudz ārkārtēju klaušu: bez parastām gaitām viņi braucoņ šķūtīs, vedoņ uz pilsētu ne tikai muižas ražoņumus, bet arī svešas preces, apstrādāņot riežas jeb ierādītus muižas laukus. Ja šķūtīs krītoņ zirgs, tad muižnieks dodoņ gan tā vietā citu, bet par labu maksu, kas zemniekus iedzenoņ parādos. Degvīna dedzinātavās zemniekiem jāstrādā sliktās telpās neparasts darbs un tomēr viņiem jāizdedzina no zināma labības vairuma attiecīgs spirta mērs, bet iztrūkuma gadījumā zemniekam jāpieliek sava labība vai jāsamaksā

naudā. Par maziem pārkāpumiem zemniekus bargi sodot rīkstēm, ar kuņām viņus kapājot tik ilgi, kamēr paliekoš tikai rīkšķu stupes un āda no miesas krītoš nost. Muižnieki vislielākā aukstumā turot zemniekus ieslēgtus dzelžos un klučos. Ģenerālgubernātors atrod, ka nevēlama esot zemnieku neaprobežotā pārdošana gan pa vienam, šķīrot bērņus no vecākiem un sievas no vīriem, gan veselām ģimenēm; šāda pārdošana notiekoš pat vairāksolīšanā. Arī krogu turēšana lielā skaitā neesot vēlama, jo tie atstājot sliktu iespaidu uz tautas veselību un tīkumību.

Landtāgs atzina, ka skolas un baznīcas tiešām sliktā stāvoklī. Tas nolēma mācīt zemnieku bērņus lasīt. Šinī nolūkā tas atzina par nepieciešamu ierīkoš katrā draudzē draudzes skolu un muižās „mājas skolas“; vislabāk tomēr mācīt bērņus mājās; mācītāju pienākums viņus pārraudzīt.

Baznīcas lietās landtāgs nolēma pieturēties pie zviedru laiku noteikumiem.

Visus pārējos ģenerālgubernātorā pārmetumus muižniekiem landtāgs noraidīja kā nedibinātus un pat pārgāja uzbrukumā valdībai: Krievijas valdība apgrūtinot zemniekus ar šķūtīm; piem. 1758. g. valsts šķūtīs Cēsu apriņķa zemnieki esot zaudējuši 1131 zirgu un 183 cilvēkus. Landtāgs bija arī tanīs domās, ka valdībai neesot tiesības iejaukties muižnieku un zemnieku attiecībās, jo tie esot viņu vergi (servi).

Tad ģenerālgubernātors paziņoja landtāgam, ka tādā gadījumā valdība pati uzlabošot zemnieku stāvokli. Tas līdzēja: landtāgs mēneša laikā izstrādāja zemnieku stāvokļa uzlabošanas projektu, bet tādā veidā, ka viss, kas tanī minēts, tikai tad darāms, ja muižnieks to atrod par vajadzīgu. Ģenerālgubernātors šo projektu papildināja ar dažiem ļoti noteiktiem muižnieku varas ierobežojumiem; piem. muižniekiem jāpaziņo bruņniecības kancelejai, kādas nodevas un klausas uzliktas zemniekiem; par liekām klausām un nodevām zemniekiem jāsaņem atlīdzība; kas zemniekus pārdod tirgū vai pāri Vidzemes robežai, maksā 200 dāldeņu soda; kas šķīp sievu no vīra, maksā 400 dāldeņu soda.

Šie noteikumi netika izpildīti, jo valdība maz interesējās par Vidzemi. Tomēr zemniekiem radās iespaids, ka Krievijas valdība grib viņu stāvokli uzlabot; muižniekiem, turpretim, zemnieki neuzticējās.

42. Garliba Merķeļa „Latvieši“.

Lēdurgas mācītāja dēls Garlibs Merķelis savā bērnībā novēroja zemnieku grūto darbu un ciešanas. Šo novērojumu un tēva iespaidā zēna sirdī attīstījās naidis pret verdzību. Viņu uztrauca zemnieku pēršana un nelaimīgo kliegšana. Garliba personīgie novērojumi un pārdzīvojumi atrada atbalstu šī laikmeta rakstnieku darbos, kurus viņš atrada sava tēva bibliotēkā. Vidzemē dažās vietās par mājskolotāju būdams, viņš iepazinās ar citiem mājskolotājiem, kas bija ieceļojuši no Vācijas, kur arī bija izplatītas domas par cilvēka cieņu, brīvību un brālību. No šī viedokļa Garlibs Merķelis aprakstīja latviešu dzīvi pagātnē un savā laikmetā grāmatā „Latvieši“, kas iznāca 1796. g. ārzemēs. Šīs grāmatas pirmajā nodaļā viņš apraksta latviešu dzīvi priekš vācu ieceļošanas un svešo kungu izturēšanos pret šejienes iedzīvotājiem, kas varonīgi cīnījušies pret ienācējiem, bet bijuši bezspēcīgi „pret viņu viltību“. Pirmo nodaļu viņš nobeidz ar latviešu dzīves aprakstu savā laikmetā. „Izkaisīti, nereti biezu mežu vientulībā, dzīvo Vidzemes zemnieki. Viņu dzīvoklis ir pa lielākai daļai viņu pašu rija vai ar salmiem jumta būda, bez skurstēņa un loģu, tik zemām durvīm, ka cilvēks tikai saliecies var ieiet pa tām. Tur, telpā, kuŗa līdz noslāpšanai pildīta dūmiem, sēd saimnieks un viņa ģimene, kalpi ar sievām, gaiļi, cūkas un suņi, ap skaliem, kas sasprausti sienu šķirbās, pieaugušie skrandainos kamzolos, bērni kā vasaru, tā ziemu tādos pašos kreklos; visi basām kājām. Tomēr viņu apģērbs nav visnozēljamākais. Ieskatāties viņiem sejās! Pārvērstās, tumšās sejas jums stāsta par badu, bezjūtību un glēvu verga dabu. Šiem ļaudīm, kas ir zemes bagātība un spēks, kuŗu sviedrus rij muižnieki un garīdznieki, šiem ļaudīm vasaru savi lauki ir jāpamet neapkopti, lai varētu apart kungu tīru-

mus, rudenī jāsaved viņiem augstas nodevas, ziemu bez atlīdzības bieži jābrauc desmitām jūdžu ar muižas ražojumiem, pavasarī dažreiz veltīgi jāizlūdzas maize no tiem, kuŗus paši uzbarojuši, lai pie nākošās plaujas katru graudiņu ar augļu augļiem atkal atdotu. Viņu lopi, bada dēļ noliesējuši tāpat kā viņi paši, nedod piena un bieži ar savu miesu mēslo viņu laukus. Zemniekiem vai nu neatliek laika ievākt tiem barību vai arī tā par puscenu jāpārdod, lai apmierinātu visspiedīgākās vajadzības.“ Turpmākās no-
daļās G. Merķelis iepazīstina lasītājus ar latviešu raksturu, zemnieku klaušām un nodevām, mēģinājumiem uzlabot viņu stāvokli un met skatu nākotnē, pierāda, kā latviešiem sniedzama izglītība un brīvība, un griežas pie muižniekiem ar aicinājumu: „Tauta vairs nav verdzīgs suns, kuŗu ar sitieniem var dzīt pie ķēdes. Viņa ir tīģeris, kas klusās dūsmās grauž savas važas un ar ilgām gaida to acumirkli, kur viņš tās varēs pārraut un savu kaunu asinīs nomāzgat... Tādēļ esiet līdzcietīgi pret savu tēviju, saviem bērniem, sevi pašiem. Glābjieties un glābjiet Vidzemes tautas no tuvējiem izmisuma briesmu darbiem. Atraisīt saites, kuŗas jūs līdz šim esat mēģinājuši tikai slēpt!“

Vispāri savā grāmatā „Latvieši“ G. Merķelis gribēja atklāt izglītotai pasaulei un Krievijas valdībai latviešu postu un pierādīt, ka valsts un tautas labā jāatceļ Vidzemē dzimtbūšana. Visa grāmata sarakstīta ar dziļu līdzjūtību latviešiem, ugunīgu sajūsmu par viņu brīvību un labklājību, bet ar lielu īgnumu pret viņu apspiedējiem — vācu muižniekiem. G. Merķelis vēlējas, lai latviešiem dotu iespēju attīstīt savu patstāvīgu, īpatnēju kultūru.

Garlībam Merķelim ļoti liela nozīme latvju tautas stāvokļa uzlabošanā. Krievijas valsts vīrs Pauluči atrod, ka viņš „panāca to ar savu spalvu, ko nevarēja panākt 20.000 vīru liela armija“. Vācu muižnieku ienīsts, G. Merķelis izpelnījies latvju tautas mīlestību un brīvības apustuļa nosaukumu.

43. Latviešu garīgā kultūra XVIII. g. s. otrajā pusē.

VXIII. g. s. Vidzemes un Kurzemes muižnieki no Vācijas aicināja mājskolotājus un mācītājus. Tie atnesa uz Rīgu un muižām franču un vācu rakstnieku idejas. Šejiens vāciešu vidū bija sastopami karsti jauno ideju piekritēji. Kā spilgtākais viņu pārstāvis minams G. Merķelis.

Zemnieki jaunās idejas, protams, nevarēja piesavināties. Bet doma par dzimtbūšanas atcelšanu un zemnieku stāvokļa uzlabošanu viņiem nebija sveša. Šo domu XVIII. g. s. latvieši, varbūt, pat labāk saprata nekā izglīotie Rīgas pilsoņi. Bez tam latviešu zemnieki XVIII. g. s. otrā pusē visi vairs nebija analfabēti. Zviedru valdība lika pirmos drošos pamatus Vidzemes latviešu tautskolām. XVIII. g. s. muižnieki un garīdznieki, piētisma un apgaismības ideju ietekmēti, piegriezta tām nopietnu vērību. Tāpēc XVIII. g. s. beigās sāka uzlaboties kā skolu, tā arī vispārī izglītības stāvoklis zemē; piem. 1750. g. Piebalgā no 3000 draudzes locekļiem tikai 79 prata lasīt, bet 1792. g. lasīt pratēju skaits sasniedz jau ceturto daļu no visiem draudzes locekļiem. 1780. gadā Vidzemes 41 draudzē (no 56 draudzēm) lasītpratēju bija 70.094, bet nepratēju — 55.531.

Kurzēmē XVIII. g. s. „apgaismības“ idejas bija labi pazīstamas. Šī gadusimteņa beigās landtāgs nolēma pievienot Kurzemi Krievijai pa daļai tāpēc, ka viņš saviem spēkiem nevarēja apkarot jauno ideju izplatīšanos un cīnīties pret to piekritējiem. Šinī pašā gadusimtenī garīgā satūra grāmatas latviešu valodā Kurzēmē bija plaši izplatītas. Te agrāk nekā Vidzemē radās arī laicīgā literatūra — G. Fr. Stendera un citu darbi.

Visvairāk latviešu garīgo attīstību ietekmēja „brāļu draudze“. Hernhūtieši reliģiskā dzīvē galveno vērību piegriezta gribas momentam. Pēc viņu uzskatiem īstajai ticībai jāparādās darbos, kristīgā dzīvē. Otrā vietā viņi nostādīja jūtu dzīvi — reliģiskos pārdzīvojumus. Viņus apvienoja vienā draudzē kopējas mīlestības jūtas uz savu Pestītāju, kas arī viņus pašus savstarpēji tuvināja. Brāļu

draudzes iekārta atkal veicināja aktīvitātes un iniciatīvas attīstību. Atzīmētās brāļu draudzes īpatnības sevišķi labi noderēja latviešu atmodai. Sadalīti grupās un pakāpēs, draudzes locekļi plašos apmēros tika pievilkti draudzes apkopšanas darbam; te arī latviešu zemnieks varēja apmierināt savu aktīvitāti, pašdarbības dziņu. Reizē ar to attīstījās arī latviešu pašapziņa: viņš sāka apzināties, ka ir spējīgs ņemt daļību sabiedriskā dzīvē un gādāt par savu attīstību. Prof. L. Adamovičs raksta, ka „sabiedriskā pašdarbība brāļu draudzēs bija laba skola kopdarbam vispār, un konferencēs nodibinātie sakari pāri šaurākās dzimtenes robežām ar citu pagastu un draudžu darbiniekiem veidoja jau dzimtbūšanas laikos Vidzemes latviešu kopgaru un kopības apziņu, kas sagatavoja ceļu tautiskai pašapziņai.“ Brāļu draudzes locekļi arī zemi apstrādāja labāk nekā citi zemnieki.

Brāļu draudzes ietekmēti, latvieši radikāli pārgrozīja savu dzīves veidu: atmeta dzeršanu un māņticību, apzinīgi un kārtīgi izpildīja savus pienākumus, sāka interesēties par izglītību un apzināties savu cilvēka cieņu. Brāļu draudzes ietekme latviešu kultūrālā attīstībā sevišķi nomaņā XVIII. g. s. otrajā pusē. Tad latvieši paši noturēja saiešanas un vispāri veica draudzes apkopšanas darbus. Reizē ar to atmodās tautas iekšējais spēks, kas viņu aicināja uz pašdarbību un veicināja pašapziņas attīstību. Par brāļu draudzes nozīmi latviešu garīgā dzīvē raksta Vidzemes civīlgubernātors Richters savā ziņojumā Krievijas iekšlietu ministram, sakarā ar 1802. gada Vidzemes zemnieku nemieriem Kaugurmuižā. „Bez šiem ļaudīm starp zemniekiem pastāv hernhūtiešu sekte. Šai sektē daudz vairāk laicīga, nekā no viņas varētu gaidīt. Viņa zina senās lībiešu paaudzes teikas un bez draudzes baznīcām uztur sevišķus lūgšanas namus, pēdējos sapulcēdamies, pārrunā politiskas lietas. Ja šo sekti iznīcinātu, tad izceltos ticības karš, jo viņi stūrgalvīgi turas pie saviem likumiem, un visā guberņā ir līdzinātāji zemnieki“...

Civīlgubernātors Richters — Vidzemes muižnieks. Ar to izskaidrojas, kā tās sīkās ziņas, ko viņš sniedz savai priekšniecībai, tā arī vairāki pārspilējumi un vispāri ne-

labvēlīgā izturēšanās pret hernhūtiešiem. Bet šinī ziņojumā ir arī neapšaubāma patiesība, kas saskan ar citiem vēstures avotiem un tā laikmeta garu. Richters apgalvo, ka hernhūtieši savās saiešanās pārrunājot laicīgas un pat politiskas lietas. Brāļu draudze nebija šauri reliģiska sekte; tās pilntiesīgie locekļi savās sapulcēs pārrunāja arī laicīgus jautājumus, jo brāļi centās viens otram izpalīdzēt visos dzīves gadījumos un jautājumos. Tāpēc viņi atklāti un sirsnīgi izrunājās par visām savām vajadzībām un uzklausija dažādus padomus to apmierināšanai. Sevišķu vērību viņi piegriezta savu vecāko aizrādījumiem un padomiem. Ar politiku gan brāļu draudze nenodarbojās. Bet tā laikmeta administrācija pie „politikas“ pieskaitīja visu, kas viņai nepatika un ar ko absolūtās monarchijas pavalstnieki nedrīkstēja nodarboties.

Savu vajadzību apmierināšanai hernhūtieši meklēja vadošus principus ne tikai evaņģelijā, bet arī savas tautas pagātnē. Tas, protams, nevarēja notikt pirmajā laikā, kad brāļu draudzes priekšgalā atradās vācieši, bet gan XVIII. g. s. otrajā pusē, kad paši latvieši bija spiesti izpildīt draudzes locekļu apkopšanas darbu. Tad tautas vecākiem draudzes dzīvē bija liela nozīme. Richters par to neraksta. Viņš tikai māk vēstīt, ka „viņa (sekte) zina senās lībiešu paaudzes teikas“. Ja tiešām hernhūtieši tikai zinātu „senās lībiešu teikas“, tad taču nebūtu vērts par to rakstīt iekšlietu ministram. Bet Richters to dara. Tāpēc jāpielaiž, ka šīm teikām ir bijusi kāda nozīme latviešu dzīvē. Tās, laikam gan, atgādinājušas latviešiem viņu senču brīvību. Reizē ar to viņos ir atmodušās tieksmes pēc brīvības un zemes īpašumiem, kas latviešiem bijuši priekš vāciešu iecelošanas. Šādu nozīmi seno lībiešu teikām piešķir arī pats Richters, apgalvodams, ka zemnieki „pieprasītu no muižniekiem īsti viņiem piederošās zemes un muižas, dibinādamies šai gadījumā uz savām senajām teikām.“ Tā tad brāļu draudzei un viņas ietekmē visai latviešu kustībai XVIII. g. s. otrajā pusē bija tautisks raksturs — latvieši gribēja izveidot savu dzīvi senatnes ietekmē.

Šīs teikas un hernhūtiešu centieni pazīstami arī citiem zemniekiem. Uz to norāda pats Richters, rakstīdams, ka hernhūtiešiem „visā guberņā ir līdzzinātāji zemnieki“, kas „pieprasītu no muižniekiem zemi“. Vispāri latviešu rosība un interese par brīvību un zemi XVIII. g. s. otrajā pusē nav konstatējama tikai brāļu draudzē; šī atmoda ir daudz plašāka. Par to liecina, kā jau atzīmētais Richtera apgalvojums, ka hernhūtiešiem „visā guberņā ir līdzzinātāji zemnieki“, tā arī šāds viņa izteiciens: „pie nemitošas zemnieku cenšanās uz nemieriem šai guberņā, vismazākais nieciņš var izsaukt dumpi ar slepkavībām un dedzināšanu“. Šie Richtera apgalvojumi nav nepamatoti. Zemnieku nemieri iesākās XVIII. g. s. 70. gados un arvienu biežāki atkārtojās. Ar laiku tie pieņēma plašākus apmērus. Sevišķi nopietni nemieri izcēlās 1784. gadā. Visu šo nemieru dalībnieku apziņā ir doma par „zemnieku brīvību“. To arī Richters apstiprina vairākās vietās savā ziņojumā valdībai, tikai viņš visur vaino hernhūtiešus un atsevišķus barvežus. Bet atsevišķas personas nav spējīgas savilņot tautu, ja tās stāvoklis nav grūts un viņai nav skaidra kustības mērķa.

Personas brīvību un dzimtbūšanas atcelšanu sevišķi aizstāvēja XVIII. g. s. rakstnieki. Richters liecina, ka arī šīs idejas ir nonākušas latviešu zemnieku sētās: „Šie brīvie amatnieki un kalpotāji bieži sastopas ar zemniekiem, no kuriem daudzi kalpojuši pie kungiem un atlaisti brīvā, izmācījušies vāciski, izplata starp viņiem domas par brīvību, tikai iedomās iespējamo vienlīdzību un cilvēkam pēc viņa būtības piederošām tiesībām.“ Civilgubernātors gandrīz burtiski atkārtot XVIII. g. s. mācību par cilvēka „dabīgām tiesībām“. Viņš zina arī vēstīt, ka „šādas tenkas zemnieki jo labprāt klausās, ir nemierā ar muižniekiem“. Tā tad cara valdības pārstāvis noteikti liecina, ka XVIII. g. s. apgaismības idejas bija izplatītas zemnieku vidū. Viņš pat min autorus, kuŗu raksti atstājot bīstamu iespaidu uz zemniekiem — Merķeli, Petri un citus. G. Merķelis arī liecina, ka zemniekos ir notikusi nopietna pārmaiņa.

Richtera un Merķeļa liecības neatstāj ne mazāko šau-

bu, ka dažas XVIII. g. s. idejas bija pazīstamas latviešu zemniekiem un pat viņus ietekmēja, pamudinādamas cīnīties par savu brīvību. Richters raksta, ka kāds brīvs kalpotājs Johansons zinājis arī par notikumiem Francijā. Bet viņš ir bijis krogū kopā ar zemniekiem un kūdījis tos pret muižniekiem; te viņš varēja zemniekus iepazīstināt ar Francijas revolūciju. Tā tad latviešu zemnieki varēja ne tikai iepazīties ar jaunajām idejām, bet arī pārliecināties, kā tās realizētas Francijā. Šīm ziņām bija sevišķi liela nozīme: kā konkrēti fakti tās bija saprotamas XVIII. g. s. latvietim un varēja viņam iedvest pārliecību par jauno ideju realizēšanas iespēju.

Ikviena idejiska kustība arvienu rada savus pārstāvjus, ideju izpaudējus un tautas vadoņus. Tie jaunās idejas apzinīgi piesavinās, māk tās citiem izskaidrot un piemērot savas dzīves izveidošanai. No XVIII. g. s. latviešiem grūti prasīt skaidrību jauno ideju izpratnē un piemērošanā saviem dzīves apstākļiem. Tomēr tādi vīri ir bijuši. Ar viņiem mūs iepazīstina jau vairākas reizes minētais Richters. Savā ziņojumā Krievijas iekšlietu ministram viņš raksturo Kokmuižas zemnieku Vīteļu Pēteri, Kokmuižas zemnieka kalpu Vīteļu Jāni, brīvo kalpotāju Mujānu muižā Gothardu Johansonu, kučieri Kārli Bušu u. c.

Richtera rakstā minētās personas raksturotas kā noziedznieki. Civīlgubernātors, profams, par viņām raksta tikai to, kas der viņu apvainošanai. Bet viņš arī liecina, ka šie „barveži“ ir runājuši vairāk: „starp citu viņš runāja“, raksta Richters par Vīteļu Pēteri. Šo „noziedznieku“ raksturojumam tomēr spīd cauri 1) doma par zemnieku brīvību un muižnieku nefaisniem soļiem pret viņiem; 2) pārliecība, ka zemnieki ir brāļi, un viņi (barveži) aizstāv taisnu lietu; 3) šīs pārliecības atkarība no notikumiem Francijā; 4) sevišķa aizrautība zemnieku puļa vidū un 5) liela drosme cīņā par brāļu brīvību.

Minētie izlobījumi gan neļauj vispusīgi raksturot Kaugurmuižas nemieru vadoņus. Bet tanī pašā laikā viņi liecina, ka latviešu starpā jau bija tādi cilvēki, kam nebija sveša doma par cilvēka „dabiskām tiesībām“ un bija dros-

me uzsākt atklātu cīņu par savu brāļu, zemnieku brīvību. Cīņā viņi gāja pašaizliedzīgi, nedomādami par savu dzīvību. Tāda pārliecība nav viena gada attīstības rezultāts un nevar izveidoties nepiemērotā sabiedrībā. Kaugurmuižas un Kokmuižas zemnieki savus „barvežus“ uzklausīja un viņu vadībā gāja cīņā par brīvību. Tā tad zemnieki un viņu „barveži“ attīstības ziņā ir radnieciskas personas: viņi visi ir attīstījušies vienādos apstākļos un vienādu ideju iespaidā. Dziļa pārliecība atkal norāda, ka viņi ir attīstījušies zināmā virzienā jau ilgāku laiku. Kaugurmuižas nemieri ir tikai maza epizode zemnieku cīņā par savu brīvību. Šī cīņa, kā jau aizrādīts, iesākās XVIII. g. s. 70. gados, un gandrīz visur tai bija vienāds idejiskais pamats: zemnieki neuzticējās muižnieku un viņu aizbildņu rīcībai un bija pārliecībā, ka ķeizars viņus ir atsvabinājis no dzimtbūšanas. Šī vienādība nemieru idejiskos pamatos atļauj apgalvot, ka latviešu zemnieku garīgai attīstībai bija vienāds līmenis, līdzīgs Kaugurmuižas zemnieku attīstībai.

Tā tad „apgaismības gadusimtenā“ otrajā pusē uzlabojās latviešu izglītības stāvoklis sakarā ar skolu uzcelšanu, mājniecības nostiprināšanos, rakstnieku darbiem un hernhūtiešu gādību. Brāļu draudzes iekārta atkal veicināja latviešu aktivitātes un iniciatīvas attīstību. Reizē ar to attīstījās viņu pašapziņa.

Saskaņā ar Vidzemes civilgubernatora Richtera ziņojumu Krievijas iekšlietu ministram, konstatējams, ka hernhūtieši un viņu ietekmē arī pārējie zemnieki attīstījās reliģiskā un laicīgā ziņā. Šī kultūra bija diezgan dziļi iespiēdusies latviešu apziņā. Noteiktos dzīves apstākļos un „apgaismības“ ideju ietekmē zemnieku garīgā atmoda ārēji izpaudās neuzticībā muižnieku un viņu aizbildņu rīcībai un cīņā par brīvību. Šais cīņās viņu priekšgalā nostājās dažas personas, kas pašaizliedzīgi uzstājās par savu brāļu brīvību. Dziļa pārliecība un drosme cīņā par savām „dabiskām tiesībām“ norāda, ka zemnieki zināmā virzienā attīstījušies ilgāku laiku.

44. Zemnieku nemieri Vidzemē XVIII. g. s. otrajā pusē un XIX. g. s. sākumā.

XVIII. g. s. otrajā pusē zemnieki bija vergi. Muižnieki viņus pārdeva, mainīja un ieķīlāja. Mācītājs Hupels raksta, ka „vaļņiekus un viņu bērnus te pārdod vai arī apmaina pret citām lietām, pret zirgiem, suņiem, pīpja galviņām. Cilvēki še nav tik dārgi kā nēģeri Amerikas kolonijās: puisi pērk par 30—50 rubļiem, bet par amatnieku, pavāru, audēju dod līdz 100 rubļu gabalā. Tikpat prasa arī par veselu saimi; par kalponi reti dod vairāk kā 10 rubļu, un bērnus var dabūt par 4 rubļi gabalā. Saimniekam, kam ir vairāki kalpi un meitas; vecākiem, kam daudz bērnu, dzimtkungs atņem dažus pēc savas patikas, ieskaita tos muižas saimē, atdod citiem, vai arī pārdod, izmaina un izdāvā, kā viņam tīk“.

Sodīti zemnieki tika ļoti bieži. Ārvienu svētdienās mācītājs no kanceles paziņoja, kādiem zemniekiem un par ko piespriests sods. Pēc dievkalpošanas viņiem noģērba kailu muguru līdz jostas vietai un piesēja baznīcas priekšā pie staba. Draudzes klātbūtnē zvanīķis sīta viņiem pa muguru ar tievām, gaŗām, lokanām kārkla rīkstēm. Vieglākais sods bija pieci pāŗi, bet piesprieda arī 30 pāŗus rīkšķu. Tautas dziesmas bieŗi piemin arī vaŗarus un stārustus, kas sīt un peŗ muižas darbiniekus.

Apspiestie un nicinātie latvieŗi brāŗu draudzes saieŗšanās iepazinās ar Kristus mācību par cilvēku. Tad arī viņi sāka apzināties sevi par cilvēkiem un aktīvi aizstāvēt savas cilvēciskās tiesības.

Latvieŗu pašapziņu ietekmēja arī XVIII. g. s. literātūra. Šis literātūras idejas zemnieki, protams, nevarēja piesavināties. Bet domas par dzimtbūŗšanas atceļšanu un zemnieku stāvokļa uzlabošanu viņiem nebija sveŗas. Šis domas ievadīja tautas atmodu.

Par to liecina zemnieku nemieri. Latvieŗi nekad nav samierinājuŗies ar dzimtcilvēka stāvokli, bet atklātu cīņu viņi uzsāka XVIII. g. s. 70. gados. Alūksnes un Zeltiņu mācītājs sava „tiesas sprediķa“ priekŗvārdā apraksta 1771.

g. nemierus. Tie izcēlušies sakarā ar baumām par karu un sagaidāmo poļu karaspēka iebrukšanu Vidzemē, Alūksnes apkārtnē. Šādos apstākļos Lāsberges muižas zemnieki cerējuši nokratīt dzimtbūšanas jūgu. Bet nemierus drīzi apspieda; divus no galveniem nemieru dalībniekiem notiesāja uz nāvi, citiem piesprieda lielāku vai mazāku miesas sodu un spaidu darbus.

Drīzi pēc tam izcēlās zemnieku nemieri Cēsu pils-pagastā.

Šī pagasta zemnieki 1776. g. iesniedza Krievijas troņa mantniekam Pāvilam lūgumrakstus, kuŗos norādīja uz savu grūto stāvokli un muižnieku nelikumīgo rīcību.

„Mūsu kungam ir trīs vecas muižas, bet ar tām viņam nepietiek, kaut gan jau pie to apstrādāšanas mums darba par daudz. Viņš sāka izsviest zemniekus no viņu mājām un dibināt jaunas muižas. Te nocērt mūsu mežus, ko mūsu tēvi un arī mēs paši saudzējuši. Mūsu mežu koki mums par velti jāsaved viņa muižās.

1771. gadā viņš uzsāka pirmās jaunās muižas nodibināšanu, pie kam viņš izmeta divus saimniekus no viņu mājām. Nespēdami smagās nastas izturēt, desmit vīru no mums devās uz Rīgu ar sūdzībām pie gubernātorā; tas mūs noraidīja pie Liezeres dzimtkunga, kas 1771. gadā bija mūsu bruģu kungs. Tas, mūsu sūdzības uzklaušījis, piesolīja mums rīkstes par to, ka mēs par savu kungu sūdzējušies. Mēs, nabaga ļaudis, sabijāmies un sākām lūgties soda atlaišanu. Gan astoņiem sodu atlaida, bet tos divus izmestos saimniekus, kam viņu mājas atņemtas, pie baznīcas sodīja katru ar 10 pāriem rīkšķu par to, ka viņi pie gubernātorā sūdzējušies. Un bruģu tiesa lēma, ka katram dzimtkungam esot brīv savus zemniekus no viņu mājām izvest un ar saviem ļaudīm rīkoties pēc sava prāta un ieskata, un mūsu kungs tiesas priekšā izteicās, ka viņš mūs ik vienu varot kaut vai par vienu kapeiku pārdot.

1775. gadā atkal izmeta 6 saimniekus no viņu mājām. Pieciem saimniekiem labību atņēma, padarot viņus par kalpiem un atstājot ar sievietēm un bērniem bez maizes. Uz 9 saimnieku zemēm ierīkotas lopmuižas, un pavisam

16 saimnieki ir izlikti no savām mājām, kaut gan viņi kungam neko nebija parādā.

No mājas mums arī daudz darbu jāpadara. Dažam uzliek salauzt pa ziemu pat līdz 40 asīm akmeņu, dažam mazāk, kā nu kungam paņikas. Nekad pie mums nav gala akmeņu, malkas un citām vešanām.

Sākumā pie degvīna dedzināšanas mums bija meistars, tāpat kā citās muižās, kas savu uzdevumu pienācīgi veica. Bet lai nebūtu viņš jāalgo, mūsu kungs mums uzdeva pēc rindas būt par degvīna dedzinātājiem. Un tā mēs dedzinām pa 14 mucām nedēļā. Un, tā kā mums nodotā labība neizdod noteikto degvīna vairumu, tad no mūsu tukšām mājām ikvienam saimniekam nākas piemaksāt pa 7—8 dālderiem. Kad mums nav naudas, ņem mūsu nabadzību un bez tam mūs vēl nopeļ.

Mūsu darbi tik smagi, ka daži pie degvīna dedzināšanas un iesala sagatavošanas savu dzīvību izlaiduši; ar šo alu un degvīnu apdzirda kareivjus un zemniekus... Rudenī mums kungs sadod uz mājām vezumiem vērpšanas, ka visai ziemai no tam pietiek. Pavasarī savērptais jānodod un daudzkārt vēl nākas klāt piemaksāt."

Ģenerālgubernātors Brauns uzdeva Zemes tiesai izmeklēt Cēsu pilspagasta zemnieku sūdzības.

Tiesa vienā lietā atzina baronu par vainīgu un nosodīja to ar 100 dālderu naudas sodu par labu Āraišu baznīcai. Bet arī atzina, ka zemnieki iesnieguši pret savu dzimtkungu netaisnus apvainojumus. Visu šo lietu izmeklēšanai ģenerālgubernātors nodibināja sevišķu komisiju, kuŗa lika zemniekiem ar savu kungu izlīgt. Bet viņi atteicās to darīt un iesniedza komisijai sevišķu lūgumrakstu, piebīlzdami: „Tā ir mūsu visu doma, ko mēs apstiprinādami, katrs ar savu roku ar kādu zīmi esam apliecinājuši.“

Pēc lūgumraksta nolasīšanas komisija pavēlēja zemniekiem paklausīt savus kungus. Viņi tomēr neklausīja un palika pie sava nodoma kļūt par kroņa zemniekiem. Tad komisija viņus atlaida mājās.

Pēc dažām dienām tā pasludināja zemniekiem savu spriedumu un gribēja dažiem no viņiem izmaksāt atli-

dzību no dzimtkunga puses. Kāds zemnieks skaļā balsī atteicās to pieņemt. Komisija gribēja viņu arestēt. Pārējie zemnieki uzstājās pret viņa apcietināšanu.

Šādas izturēšanās dēļ četrus no viņiem slēdza dzelzīs un nosūtīja uz Rīgas cietumu. Pārējie zemnieki viņus pavādīja.

Šos zemniekus ģenerālgubernātors nodeva tiesai par to, „ka tie nav klausījuši augstai tiesai un ķeizarienes ieceltai valdībai“.

Tiesa viņus sodīja ar darbiem valsts labā un vēl ar rīkšķu cirtieniem. Miesas sodu izpildīja pie Cēsu baznīcas 1777. g.

Drīzi pēc tam, 1783. g. Krievijas valdība attiecināja uz Vidzemi galvas naudas nodokli — 74 kapeikas no katra vīrieša. Tanī pašā gadā Katrīna II. pārvērta visas lēņa muižas Vidzemē par allōdu un turpmākos gados visiem Krievijas muižniekiem piešķīra vēl jaunas privilēģijas.

Kad rīkojums par galvas naudas maksāšanu bija nolasīts baznīcās no kanceles, zemnieki sāka runāt, ka nu viņi esot brīvi kroņa ļaudis un muižniekiem nekas vairs neesot maksājams. No Raunas zemnieki pa visu Vidzemi izsūtīja sūtņus, kas uzaicināja zemniekus samaksāt kronim galvas naudu un atteikties no kalpošanas muižniekiem. Sakarā ar to nemieri no Raunas izplatījās Krimuldā, Smiltēnē, Dikļos. Mācītāji mēģināja zemniekiem paskaidrot likuma īsto saturu, bet tie neticēja, tūkstošiem plūda uz aprīņķa pilsētām un pieprasīja, lai tiesas no viņiem pašiem saņem galvas naudu.

Tad valdība aizliedza noturēt gada tirgus un pārdot zemniekiem šaujamo pulveri. Ģenerālgubernātors Brauns izsauca kaŗaspēku, starp kuŗu un dzimtļaudīm notika asiņainas sadursmes. Zemnieki atsvabināja arestētos un vairākās vietās nodedzināja muižu ēkas. Beidzot izdevās nemierus aplāpēt un nodibināt mieru un kārtību zemē.

Bet zemnieku nemieri arī pēc tam atkārtojās. Sevišķi nopietni nemieri izcēlās Kokmuižā un Kaugurmuižā 1802. gadā.

1801. gadā Krievijas valdība atcēla zemnieku naturālās (labības un siena) nodevas kronim. Kauguru un Kokmuižas dzimļaudis to uzlūkoja kā dzimtbūšanas atcelšanu; tikai muižnieki un no viņiem nopirktie valsts ierēdņi esot šo ķeizara gribu sagrozījuši un aplam izsludinājuši. Šādas aizdomas augs un piepildīja zemnieku prātus. Viņi sāka pulcēties un atteicās iet darbā. Tad Kaugurmuižā ieradās Rīgas apriņķa zemes tiesnesis barons Ungern-Sternbergs un pavēlēja uzskaitīt pa 25 koku sitieniem tiem kalpiem, kas bija atteikušies iet darbā. Pēc tam viņš sāka pratināt apkārtnes saimniekus, bet, nepaspējis visus nopratināt, lika tos arestēt, lai otrā dienā darbu turpinātu. Bet otrā dienā muižā ieradās liels zemnieku pulks ar nolūku atsvabināt arestētos. Tad zemes tiesnesis mēģināja novilcināt izskaidrošanos ar zemniekiem, kamēr nebija sapulcināts karaspēks. Nemiernieku skaits arvienu pieauga un beigās sasniedza 3000 cilvēku. Tie arvienu vēl prasīja apcietināto atsvabināšanu un liedzās izdot savus vadoņus. Tad zemes tiesnesis pavēlēja atklāt lielgabalu uguni. 1802. g. 10. oktobrī divi lielgabalu šāvieni izšķīra nemieru gaitu — 4 zemniekus nošāva, 17 ievainoja, pārējie izklīda. No ievainotiem 6 tai pašā dienā nomira. Šos desmit (4+6) upurus apraka muižas tuvumā. Tad sākās vadoņu meklēšana.

Ikvienai kustībai ir savi vadoņi. XIX. g. s. sākumā latviešu vidū grūti tādus vīrus iedomāties. Tomēr tie ir bijuši. Ar viņiem mūs iepazīstina Vidzemes civilgubernators Richters savā ziņojumā Krievijas iekšlietu ministram. Tajā, starp citu, teikts, ka no šiem barvežiem pirmais, Kokmuižas zemnieks Vīteļu Pēteris, pieķerts, ka paņēmis savus strādniekus, kas nogājuši uz Kaugurmuižu un apbruņojušies ar mietiņiem, lai uzbruktu karaspēka komandai; starp citu Vītels runājis zemes tiesneša klātbūtnē, ka tiesa, tā arī kareivji no muižniekiem uzpirkti un ka baznīcās nolasītā pavēle viltota un nesaturot ķeizara žēlastību; tādas valodas viņš klaigāja pārspīlētā balsī sapulcējušos zemnieku vidū, pie tam piebilzdams zemniekiem, ka tiem jābūt brīviem un jābūt padevīgiem tikai ķeizaram.

Otrs barvedis Vīteļu Jānis, Kokmuižas zemnieka kalps, izrādījies vainīgs, ka viņam bijušas domas atbrūņot kara-spēka komandu; bez tam atnācis tiesas priekšā, viņš pieprasījis arestēto zemnieku dumpinieku atsvabināšanu. Bet, kad bijusi dota pavēle pielādēt lodēm, viņš musinājis zemnieku pūli, lai tie ķeras pie mietiem un šautenēm, bet kara-spēka komandai brēcis, ka tai no nāves neizbēgt, jo zemnieki neatkāpšoties bez cīņas. Bez tam viņš atkāpjošos zemniekus dzinis uz priekšu dūres sitieniem; lai viņus drošinātu, kļiedzis, ka tie nu esot brīvi ļaudis, piederot ķeizaram un nedrīkstot atstāt cīņu, kamēr viņu brāļi nebūšot atsvabināti.

Trešais barvedis bijis brīvs kalpotājs Mujānu muižā Gothards Johansons. Viņš, ar zemniekiem krogū būdams, tos uzmodinājis iet uz Kaugurmuižu atsvabināt arestētos dumpiniekus un apbrūņoties ar mietiem un šaujamiem ieročiem; pie noprafināšanas vēl liecinājis, ka viņš divas reizes nedēļā lasījis avīzes un zinājis, kas notiekot Francijā.

Minētie „barveži“ tika notiesāti un nometināti Sibīrijā. Vēlāk Vīteļu Pēteri apžēloja un atsvabināja no dzimtbūšanas. Kā brīvs zemnieks viņš pieņēma Pētersona vārdu un atguva savas mājas — Vīteļus. Citi „barveži“, laikam, arī apžēloti.

45. 1804. gada Vidzemes zemnieku likums.

Jauno ideju, zemnieku nemieru un saimniecisko grūtību ietekmē Vidzemes muižnieku vidū radās maza reformu piekritēju grupa. Tās priekšgalā nostājās landrāts Fridrichs fon Zīverss. Viņš bija cilvēks ar nelokāmu gribu un dzelzs raksturu. 1792. g. landtāgā Fr. Zīverss ierosināja jautājumu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu, bet konservatīvie muižnieki to noraidīja. Tad viņš pierunāja mācītāju K. Zontagu landtāga atklāšanas sprediķī aizrādīt uz muižnieku morāliskiem pienākumiem. Sprediķis atstāja lielu iespaidu. Tad Zīverss uzstājās ar saviem priekšlikumiem un ar lielām grūtībām panāca to, ka 1797. g. landtāgs

pieņēma 27 punktus zemnieku stāvokļa uzlabošanai un nosūtīja tos ķeizaram Pāvilam, kas tos nodeva 4 senātoru komisijai. Tā šo projektu neapstiprināja.

XIX. g. s. sākumā notika pārmaiņas Krievijas valdībā. Pie varas nāca liberāls ķeizars Aleksandrs I. Savas valdīšanas pirmajā pusē viņš centās pārvaldīt Krieviju apgaismības ideju garā; piem. uzlaboja pārvaldi, nodibinot ministrijas, 1803. g. izdeva likumu par brīviem arājiem, kas deva iespēju dzimtcilvēkam kļūt brīvam, izpērkoties no dzimtkunga ar visu zemi; nodibināja valsts padomi likumprojektu apspriešanai, vairākas universitātes, ģimnazijas un citas mācības iestādes. Aleksandrs I. gribēja personīgi iepazīties ar savu plašo valsti; piem. 1802. g. pavasarī viņš apceļoja Vidzemi un iepazīnās ar Zīversu. Tas izmantoja šo gadījumu, lai attēlotu Aleksandram I. zemnieku grūto stāvokli un lūgtu viņu grozīt landtāga lēmumus, atceļot tiesības pārdot zemniekus un pieprasot ārkārtīgo klaušu normēšanu. Ķeizars šos ierosinājumus lika celt priekšā landtāgam 1803. gadā. Reformas pretinieki bija ieradušies landtāgā no visām Vidzemes malām; tomēr ķeizara gribai bija jāpadodas. Landtāgs pārstrādātā veidā pieņēma Zīversa reformu projektu un iesniedza valdībai apstiprināšanai. Bet tā saņēma no pašu muižnieku vidus pret šo likumprojektu vērstus protesta rakstus. Tad Aleksandrs I. nodibināja Pēterpilī īpašu „Vidzemes lietu komisiju“, kurā piedalījās iekšlietu ministrs, divi senātori un divi landrāti. Komisija pārstrādāja likumprojektu un iesniedza ķeizaram apstiprināšanai, kas arī notika 1804. gadā.

Šis likums zemniekus dala divās kārtās: arājos un muižas saimē; arājus atkal šķiro saimniekos, viņu kalpos un vaļniekos. Saimnieki nebija vairs lieta, bet personas, lai gan saistītas pie novada. Muižnieks nevarēja zemnieku šķirt no zemes un pēc iegribas izlikt no mājām; tas bija iespējams tikai ar pagasta tiesas lēmumu, kas apstiprināts draudzes tiesā. Zemniekam bija mantošanas tiesības uz savu zemi. Viņš varēja iegūt kustamu un nekustamu īpašumu un rīkoties ar to pēc savas patikas. Par zemes lietāšanu zemniekiem jāpilda klaušas, jādod naturālas no-

devas vai jāmaksā naudā, bet visām kļaušām un nodevām jābūt stingri noteiktām saskaņā ar zemes vērtību un ierakstītām katras zemnieku mājas vakas grāmatā. Ārī ārkārtējās kļaušas vajadzēja regulēt. Uz katru arklu tīruma zemes jābūt pļavu un dārzu 20 dāldeņu vērtībā. Agrāk vienu arklu zemes novērtēja par 60 dāldeņiem. Tagad pierēķināja minētos 20 dāldeņus. Tā tad arkla vērtība līdzinājās 80 dāldeņiem.

Zemniekiem bija jauna tiesu iekārta: pagasta tiesa, kas sastāvēja no trim tiesnešiem, no kuŗiem vienu uz trim gadiem izraudzīja dzimtkungs, vienu saimnieki un vienu kalpi; pagasta tiesas spriedumus apstiprināja kungs. Nākošā augstākā tiesas instance bija draudzes tiesa, kuŗa sastāvēja no muižnieku kārtas priekšsēdētāja un trim zemnieku piesēdētājiem. Trešā instance bija zemes tiesa; arī tanī bija pielaisti divi zemnieku piesēdētāji. Sūdzības pret muižniekiem bija iesniedzamas caur draudzes tiesu zemes tiesai.

Muižnieki nevarēja piespriest saimniekiem miesas sodu „mājas pārmācības“ kārtībā. To viņi varēja piespriest tikai kalpu kārtas ļaudīm. Saimniekus muiža nevarēja nodot arī „krievos“ (zaldātos).

Kalpi dzīvoja pie saimniekiem. Pagasta tiesa viņus sadalīja starp saimniekiem pēc vajadzības un izraudzīja no viņiem rekrūšus. Saimnieki varēja sodīt slinkus un nepaklausīgus kalpus ar miesas sodu un sūtīt viņus muižas kļaušās.

Muižas ļaudis nebija saistīti pie zemes; tos bez zemes varēja pārdot Vidzemes muižniekiem.

1809. g. valdība noteica kalpu algas. Neprecējies kalps dabūja puspūrvietas līduma, 3 kreklus, 3 pārus pastalu, 3 pakulu bikses, 2 pārus zeķu. Meitām deva podu linu un uzturēja divi aitas. Precētam kalpam saimnieks deva bandu (9 pūrvietas), kuŗu apstrādāja ar saviem darba rīkiem un zirgu.

Ar 1804. g. likumu nebija apmierināti nedz zemnieki, nedz muižnieki. Zemnieki gaidīja dzimtbūšanas atcelšanu un atbrīvošanu no muižas kļaušām un nodevām. Vietām

viņi atteicās pieņemt jaunās vakas grāmatas; ar 1805. g. sākās pat zemnieku nemieri; dažās vietās tos apspieda ar kaņaspēka palīdzību.

Vēl mazāk apmierināti bija muižnieki. Viņi visiem spēkiem cīnījās pret šī likuma izvešanu dzīvē. Muižniekiem sevišķi nepatika revīzijas komisijas, kurām bija jāizdara zemes mērīšana, novērtēšana un zemnieku klaušu noteikšana. Cēsu apriņķa muižnieki visvairāk uzbruka Fr. Zīversam, kas revīzijas komisijā aizstāvēja zemnieku intereses. Valdība saņēma lielā skaitā sūdzības par revīzijas komisijām un visu likumu. Tad valdība 1809. g. izdeva papildinājumu pie 1804. g. likuma, kas noteica kalpu algas, apriņķa komisiju vietā nodibināja vienu „mērīšanas-revīzijas“ komisiju visai Vidzemei un ierobežoja zemnieku dzimtlietāšanas tiesības uz zemi. Revīzijas komisija savu darbu beidza tikai 1830. g. Līdz tam laikam nepārmērītās zemes aplika ar nodevām un klaušām pēc acurmēra. Ja jaunās vakas grāmatās tās bija mazākas, tad zemniekiem vajadzēja no muižniekiem saņemt atlīdzību; bet zemnieki atmaksu nesaņēma, lai gan viņi bija stipri pārmaksājuši.

1804. g. likums un tā papildinājums zemnieku materiālā stāvokļa neuzlaboja. Likums viņiem deva tikai lielākas tiesības. Paši zemnieki teica, ka „Tas ir tas pats vecais darba zirgs, tikai ar jauniem sedliem“.

46. Vidzemes un Kurzemes saimnieciskais stāvoklis XIX. g. s. sākumā.

Krievijas ķeizars Aleksandrs I. savā ārējā politikā bija atkarīgs no iepriekšējo valdnieku centieniem un visas Eiropas situācijas. Turpinot Krievijas valsts varas nostiprināšanu dabiskās robežās, viņš 1809. g. Baltijas jūras piekrastē pievienoja savas valsts teritorijai Somiju un 1812. g. Melnās jūras krastos ieņēma Besarabiju. Kopā ar Angliju, Austriju, Prūsiju Krievija kopš 1805. g. cīnījās pret Napoleonu I. Tā kā šai cīņā tai nesekmējās, 1807. g. Aleksandrs I. noslēdza Tilzītē ar Napoleonu I. mierlīgu-

mu, pēc kuŗa Krievija pievienojās „kontinentālai blokādei“, kuŗas nolūks bija sagraut Anglijas saimniecību, atsakoties no tirdzniecības sakariem ar to. No šīs blokādes cieta arī Krievijas un Latvijas saimniecība, jo viņas nevarēja izvest savu labību un linus; Krievijai bija nepieciešami arī Anglijas ražojumi. Tāpēc attīstījās kontrabandas tirdzniecība. Kad par to dabūja zināt Napoleons I., iesākās muižas karš Krievijas un Francijas starpā, kas 1812. g. pārgāja ieroču cīņā. Napoleons I. ieņēma gan Maskavu, bet aukstā laika un partizāņu dēļ bija spiests to atstāt. Krievijas armija viņa kuŗaspēku vajāja un ilgāku laiku kopā ar Prūsiju, Austriju un citām Eiropas tautām kuŗoja pret Napoleonu, kamēr ieņēma Parīzi.

Šo kuŗu laikā arī Vidzemes dzimtļaudis kā kareivji diezgan lielā skaitā nokļuva Vakareiropas zemēs un tur iepazinās ar zemnieku dzīvi. Prūsijā (1807. g.) un citur Vakareiropā zemnieki jau bija ieguvuši brīvību. Pārņakuši mājās, Vidzemes zemnieki stāstīja saviem tautas brāļiem par Vakareiropas zemnieku dzīvi, par viņu turību, glītām mājām un iespēju saimniekot savās mājās, jo muižas gaitās viņi negāja. Šie stāsti zemniekiem vēl vairāk atvēra acis; viņi labprāt vairs negribēja iet muižas gaitās un strādāja pretim katram jaunievedumam saimniecībā, kas parasti viņu stāvokli pasliktināja. Muižas gaitās saimnieki sūtīja savus kalpus. Tā kā to alga bija ar likumu noteikta, tad viņu interesēs nebija piespiešanās darbā, kas apsola muižas saimniecības uzplaukšanu. Bet muižnieki ar 1804. un 1809. gada likumiem gribēja ieinteresēt zemniekus un tādā kārtā veicināt savu muižu saimniecību uzplaukšanu. Istenībā viņi sasniedza pretējo. Tā tad zemnieku nemieru vilnim Vidzemē sekoja pasīvā zemnieku pretošanās jaunievedumiem saimniecībā un mazražīgs kalpu darbs muižās. Šīs parādības bija novērojamas arī iepriekšējā gadu simtenī. Ar 1804. un 1809. gada likumiem tās tika nostiprinātas. Reizē ar to arī zemnieku dzīves apstākļi ar katru gadu palika nepanesamāki; bez tam 1807. g. zemē bija neraža un vietām pat bads, krita labības cenas „kontinentālās blokādes“ un kuŗu dēļ. Sevišķi grūts bija 1812. gads.

Napoleona armijas kreisais spārnis pēc kaujas pie Šauliem ieņēma Kurzemi un uzlika tās iedzīvotājiem 2 miljoni franku lielu kontribūciju. Pieci mēneši šie valdīja ienaidnieks. Kurzemieki piegādāja karaspēkam pārtikas vielas, zirgiem — sienu un auzas; kara piederumus tie veda uz Jelgavu un citām karaspēka nometnēm; viņi cēla arī apcietinājumus un strādāja pie šiem darbiem līdz 8 nedēļām no vietas. Tāpēc zemē vietām palika pļavas nenoplautas, labība nenokopta. Ienaidnieks izlauņija un nopostīja mājas un muižas, noplēsa jumtus, ņēma nekultū labību zirgu pakaišiem. Ziemai iestājoties, ienaidnieks prasīja 30 tūkstošu kažoku un ādas cepurēm. Zemnieki atdeva kažokus un paši svārkos gāja pildīt dažādās kara klaušas. Atstādams Kurzemi, ienaidnieks lauņija, sagrāva mājas, aizdzina lopus.

Rīgas iedzīvotāji 1812. gadā gaidīja ienaidnieka uzbrukumu. Valdības iestādes izvācās uz Valmieru, Vilandi un Tērbatu. Muižnieki un bagātākie pilsoņi bēga uz Pēterpili un Sāmsalu. Rīgu valdība izsludināja aplenkuma stāvokli. Izplatījās baumas, ka ienaidnieks jau tuvojas Rīgai; tad ģenerālgubernātors vēlu vakarā lika aizdedzināt priekšpilsētas, bet vējš uguni nesa tālāk — aizdegās arī citas pilsētas daļas. Uguns uzmodināja iedzīvotājus no miega. Tie glāba savu dzīvību; bet viņu dzīvokļi un īpašums sadega. Rīgas zaudējums sniedzās pāri par 17 milj. rubļu tā laika naudā. Bet ienaidnieks Rīgas nemaz neaiztīka.

Arī Vidzeme deva cīņai pret Napoleonu brīvprātīgos kareivjus un šķūtniekus, kam bija jānobrauc no 300 līdz 500 klm., ziedoja kara vajadzībām maizi, gaļu un citas vielas kopā par 3.095.364 rubļiem. Zemniekus, bez šaubām, ietekmēja arī baumas par Napoleona izturēšanos pret viņiem, t. i. par dzimtbūšanas atcelšanu iekārotās zemēs un par dažādām citām reformām.

Aleksandrs I. pavēlēja Kurzemes muižniekiem 1814. g. iecelt komisiju, kas izstrādātu likumprojektu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Šī komisija izstrādāja Vidzemes 1804. g. likumam līdzīgu projektu, kas tomēr netika apstiprināts.

Vidzemes muižas bija apkrautas lieliem parādiem. Tirgotāji un bankieri baidījās muižniekiem dot jaunus aizdevumus, jo parādu nesamaksāšanas gadījumā nevarēja paņemt muižas — tās varēja iegūt tikai matrikulētie muižnieki. Tad muižnieki 1802. gadā nodibināja „Vidzemes muižnieku kredītbiedrību“, kas 20 gados viņiem aizdeva 7½ milj. rubļu. Tomēr šinī laikā 8 muižas vēl izūtrupētas. Vispāri muižu saimniecības nīkuļoja un pat nespēja nest zemei uzliktās nastas; piem. milicijas uzturēšanu. Bez tam 1804. un 1809. g. likumi, ierobežodami muižnieku tiesības uz zemnieku zemi un viņu darba spēku, padarīja neiespējamās nopietnākas pārgrozības lauksaimniecības dzīvē. Bet šīs pārgrozības bija nepieciešamas. Tās Vakareiropā, sevišķi Anglijā jau bija izdarītas un uzrādīja ļoti labus rezultātus. Tur trīslauku vietā bija daudzlauku sistēma; šos laukos pa vecam sēja labību, bet arī āboliņu un vispāri zaļbarību, stādīja kartupeļus un dažādas saknes; lauku apstrādāšanā lietāja labākus darba rīkus, ievēda dziļaršanu un citas racionālākas lauksaimniecības metodes. Jaunā saimnieciskā iekārta un jaunās lauksaimniecības metodes prasīja lielāku saimnieciskās rīcības brīvību nekā to atļāva 1804. un 1809. gada likumi. Sakarā ar to muižnieki bija ar mieru piešķirt zemniekiem rīcības brīvību par viņu darba spēku, bet sev atstāt noteikšanu par zemi, t. i. dot zemniekiem personīgo brīvību dzīves vietas un darba izvēles ziņā, bet visu zemi pārvērst par savu īpašumu, ar kuŗu viņi varētu rīkoties pēc savas patikas. Šādas domas arvienu vairāk sāka izplatīties muižnieku vidū un nostiprināties viņu apziņā.

47. Zemnieku brīvlaišana Kurzemē un Vidzemē.

XVIII. g. s. fiziokrāti atzina zemkopību par cilvēces labklājības avotu. Viņi arī aizstāvēja saimnieciskās dzīves brīvību, noliedzdami valsts varas iejaukšanos saimnieciskos jautājumos un uzstādāmies pret katru saimnieciskās dzīves reglamentāciju. Šādu brīvību saimnieciskā dzīvē sauc par oikonomisko liberālismu. To vislabāk ir pamatojis

angļu tautsaimnieks Ādams Smiss. Savā grāmatā „Tautu bagātība“ viņš māca, ka ikviens cilvēks pats vislabāk zina savas vajadzības un māk tās apmierināt. Tāpēc katras augstākās varas iejaukšanās viņa rīcībā ir nelietderīga. Vispārības labā katram cilvēkam jādod pilnīga saimnieciskās rīcības brīvība; arī zemei brīvi jāpāriet to iedzīvotāju rokās, kas viņu spēj vislabāk izmantot. Vispārīgi Ādams Smiss un viņa piekritēji noliedza valsts varas iejaukšanos saimniecisko attiecību nokārtošanā kā dažādu sabiedrības grupu, tā arī atsevišķu pilsoņu starpā.

Saskaņā ar šo mācību Anglijas parlamenta komisija 1811. gadā paskaidroja, ka „valsts labklājības labā atceļama katra iejaukšanās tiklab rūpniecības uzņēmumos, kā atsevišķu cilvēku personīgā dzīvē, un ka ikviens cilvēks var rīkoties ar savu kapitālu un darba spēku, kā tam izdevīgāk.“

Jaunās idejas, vispirms, realizēja Igaunijas muižnieki zemnieku un valdības ietekmē. 1805. gadā Igaunijā izcēlās zemnieku nemieri. Tad valdība lika Igaunijas muižniekiem priekšā izstrādāt noteikumus zemnieku stāvokļa uzlabošanai. Igaunijas muižnieki savas zemes agrārreformas pamatā lika „brīvīguma“ principu — zemnieku personīgo brīvību un muižnieku neierobežotās īpašuma tiesības uz viņu zemi, kuŗu arāji var dabūt lietāšanā uz brīvā līguma pamata. Šādā virzienā izstrādāto likumu Aleksandrs I. Igaunijai apstiprināja 1816. g. 23. martā. Krievijas valdība 1816. g. lika priekšā Kurzemes muižniekiem pārstrādāt agrāk iesniegto likumprojektu vai pieņemt Igaunijas 1816. g. zemnieku brīvlaišanas likumu. Kurzemes landtāgs ņēma Igaunijas likumu par paraugu un izstrādāja savu likumprojektu, ko ķeizars apstiprināja 1817. g. 25. jūlijā. Ģenerālgubernātors Pauluči piesūtīja Vidzemes landtāgam rakstu, ar kuŗu ieteica arī Vidzemei izstrādāt likumu uz tiem pašiem pamatiem kā Igaunijā. Vidzemes landtāgā radās diezgan spēcīga opozīcija, jo Vidzemes muižnieki tikko bija izdevuši ap miljonu rubļu muižu pārmērīšanai saskaņā ar 1804. g. likumiem un nebija to vēl ieņēmuši atpakaļ no zemniekiem. Bez tam viņi gribēja nogaidīt, ko jaunais likums dos Igaunijas un Kurzemes

muižniekiem. Bet ģenerālgubernātors paziņoja, ka Aleksandra I. griba esot „padarīt zemju ļaudis par brīviem pilsoņiem“. Tad landtāgā opozīcija aplūsa, un tas nolēma atbrīvot zemniekus. Aleksandrs I. attiecīgo likumprojektu apstiprināja 1819. g. 26. martā.

Šis likums Vidzemes zemniekiem deva personīgo brīvību, bet tanī pašā laikā atņēma viņiem tiesības uz zemi. Par to ir runa šī likuma pirmā pantā — „Vidzemes un Sāmu zemes lielkungi atsaka uz mūžīgiem laikiem visām tām vaļām, kas viņiem, dzimtkungiem būdamiem, līdz šim bija par saviem dzimtļaudīm. Tomēr muižnieki visu grūti un zemi sevim patur kā piederēdamu mantu, ar ko viņi var darīt, kā pašiem patīk, tā kā viņi no veciem laikiem šo vaļu ir iemantojuši par īpašīgu muižnieku piederumu, un tāpēc, ka tāda vaļa viņiem nākas pēc pirmiem Vidzemes tiesas likumiem un aridzan ir apstiprināta no visaugstākiem šās zemes valdītājiem. Tādēļ tad nu tie 1804. gadā celti un visaugstāki apstiprināti likumi priekš Vidzemes zemniekiem, tāpat kā tie 1809. gadā tur vēl piedoti likumi, vairs nepastāvēs, ne kā tikai vien iekš tām lietām, kur tie tagad celti jauni likumi nosaka, ka būs vēl kādu laiku pastāvēt.“

Pie šī panta vispirms jāpiezīmē, ka no veciem laikiem iemantotai muižnieku „vaļai“ bija tikai 27 gadu vecums, jo visas muižas Vidzemes muižniekiem atdāvināja prievātā īpašumā Katrīna II. 1783. gadā.

Pazaudēdams zemi un iegūdams personīgo brīvību, zemnieks pazaudēja arī agrāko gādnieku-muižnieku, kas līdz šim bija atbildīgs par saviem dzimtļaudīm pret valsti, valdību un pagastu. Tagad šīs saites viņu starpā tika sarautas. —

„Tiklīdz, ka šie jaunie likumi ir sludināti, muižnieki tiek atlaisti no visas apgalvošanas par visām savu zemnieku došanām un klausīšanām pie kroņa, tiklab no galvošanas par tām, kas zemniekam jānes un jādod par sev pašu, kā par tām, kas jānes par to zemi, ko viņš tura. No tā laika aridzan muižniekus vairs nevar piespiest zemniekiem ko aizdot un tiem palīdzēt“ — lasām likuma

8. pantā. Tā tad šis likums atņem zemniekam zemi un gādnieku, bet dāvā tiem personīgo brīvību; tomēr stipri ierobežotu. „Katram par brīvi atlaistam cilvēkam, lai būtu bijis saimnieks, kalps, vai no muižas ļaudīm, ja viņš jau priekšlaikā nebūtu apņēmis citādi, tam ir tā vaļa savu līdz šim valdītu māju vai savu dienesti uzsacīt un citur saderēties, vai māju ņemdams uz renti, vai uz klausīšanās, vai iedams dienestā pie citiem. Bet tam jāņem vērā, ka tanīs pirmos trijos gados, viņam nebūs iziet no savas draudzes, jeb no savas ķirspēles un rāsttiesas apriņķa, nedz aridzan tanīs trijos gados viņam atkal nebūs iziet no tās bruģumeistera-tiesas apriņķa, pie kuŗas tā muiža pieder, kur viņš bija par dzimtu; bet pēc šiem sešiem gadiem jāpaliek guberņas robežās“, lasām likuma 13. pantā par zemnieku pārvietošanās ierobežošanu.

Zemnieki sadalīti pagastos, kuŗu robežas sakrita ar muižas robežām. Pie pagasta pierakstītiem zemniekiem bija tiesība sanākt periodiski pagasta sapulcēs, kuŗas ievēlēja pagasta vecāko un tiesnešus. Pagasta vecākais bija izpildu varas nesējs. Pagasta tiesa sastāvēja no priekšsēdētāja un diviem tiesnešiem, kas ievēlami no saimnieku vidus. Tā ne tikai iztiesāja zemnieku civīlās un kriminālās lietas, bet arī izpildīja dažus administrācijas pienākumus: rūpējās par mieru, drošību, kārtību pagastā un sekoja, lai tajā neuzturētos iedzīvotāji bez pases. Pagasta tiesa administratīvā kārtībā varēja zemniekiem piespriest pērienu līdz 30 kokiem, arestu līdz 3 dienām vai 3 dienas likt pie sabiedriskiem darbiem. Muižas policijai likums deva aresta un mājas pārmācības tiesības. Pagasta tiesas un muižas policijas rīcību pārraudzīja draudzes tiesa, kas sastāvēja no muižnieku kārtas priekšsēdētāja un trim zemnieku kārtas locekļiem. Tā izmeklēja arī zemnieku sūdzības pret muižniekiem, bet izsprieda tās apriņķa tiesa, kuŗā bija muižnieku kārtas priekšsēdētājs un divi tiesneši, bet zemniekiem tajā bija pārstāvji. Augstākā tiesas un revīzijas iestāde guberņā bija „Pilstiesas zemnieku lietu departaments“, kuŗā piedalījās tikai muižnieki.

Minētais likuma saturs sniedz ļoti skaidru jēdzienu par Vidzemes un Kurzemes zemnieku stāvokli. Latvieši ir brīvi

bezzemnieki, kas var meklēt sev darbu un zemi lietāšanā guberņas robežās, t. i. pie attiecīgās guberņas muižniekiem. Muižnieki, turpretim, atsvabināti no gādības par zemniekiem un viņiem pieder visa zeme. Tādos apstākļos zemniekiem jāņem zeme lietāšanā vai jāiet darbā uz tādiem noteikumiem, kādus liek viņiem priekšā muižnieki; pretējā gadījumā viņiem jāmirst badā, jo guberņas robežas viņi nedrīkst atstāt un nekur citur tās robežās darbu arī nevar pieņemt bez muižas valdes, t. i. kunga atļaujas; vispāri muižnieks tur pagastu, muižas novadā dzīvojošos zemniekus savās rokās: apstiprina vai noraida pagasta vēlētos amata vīrus un tiesas spriedumus; atļauj sasaukt pagasta sapulci; glabā pie sevis pagasta naudas lādes atslēgu; ieceļ skolotāju, lai gan skolu uztur zemnieki; nodod nepaklausīgos zemniekus „krievos“, soda „brīvos“ ļaudis (arī saimniekus), soda pat par to, ka „Kungam to pienākošos godu liedz“. Ja nu kāds no muižas ļaudīm dömāja, ka viņam izdarīta pārestība, tad viņš varēja ar sūdžību griezties pie apriņķa tiesas. Bet papriekšu viņam bija jāiet uz muižu, jāsaka muižas valdei, t. i. pašam muižniekam, ka grib viņu sūdžēt, un jāizņem pase. Ja 24 stundu laikā muižas valde pasi neizsniedza, tad zemnieks par to varēja sūdžēties draudzes tiesai. Bet tā kā muižas valde zemākās tiesas spriedumu varēja neizpildīt un gaidīt, lai zemnieks viņu pārsūdž augstākā instancē, tad, protams, viņš tik viegli pie taisnības netika, ja vispāri kādam zemniekam bija drosme iet pie muižas valdes un teikt, ka grib sūdžēt muižnieku. Likums gan atļauj pagastam griezties ar sūdžībām pie pašas guberņas valdes un viņas priekšnieka. Tās var iesniegt pagasta vecākais un tiesas priekšsēdētājs, tie vīri, kurus pats muižnieks apstiprina amatā no pagasta sapulcē izvēlētiem kandidātiem. Protams, ka šie muižas valdes ierēdņi nebija spējīgi aizstāvēt zemniekus un griezties pie guberņas valdes ar sūdžībām pret muižnieku. Viņi darīja, ko kungs vēlējās, un runāja, ko kungs teica.

Zemnieki atkal savās cerībās bija vīlušies. Priekš likuma izsludināšanas viņi bija pārliecināti, ka uz priekšu viņiem nebūs vairs jāiet muižas gaitās. Šīs cerības viņi

mēģināja realizēt jau 1819. gada pavasarī. Sakarā ar to viņiem iznāca sadursme ar muižām, izcēlās nemieri; piem. Lielvārdē. Te nemierus nācās apspiest ar karaspēka palīdzību. Arī citās muižās vietējām iestādēm tikai ar lielām pūlēm izdevās nomierināt zemniekus un uzturēt kārtību. Pēc likuma publicēšanas Vidzemē zemnieki daudzās vietās pārtrauca darbus, salasījās baros un sāka pārrunāt, ko darīt — pašiem sev gādāt taisnību vai lūgt valdību dot jaunus likumus. Karaspēks zemnieku sapulces izklīdināja. 1822. un 1823. g., kad zemniekiem vajadzēja paziņot muižai, vai viņi vēlas palikt savās mājās, lielākā daļa atteicās no līgšanas, bet neatstāja savas mājas. Kareivju noņemšana dumpīgos pagastos arī šos nemierus apslāpēja.

Vietām bija izplatītas baumas, ka mājas esot jāuzteic, lai nezaudētu dāvāto brīvību; tad daži saimnieki uzteica savas mājas, lai gan nemaz nedomāja tās atstāt. Te atkal jākonstatē zemnieku vēlēšanās tikt drīzāk vaļā no kungiem un bažas, ka viņi kāda nokavējuma dēļ nepazaudē pat toniecīgo personīgo brīvību, kuŗu viņiem piešķir 1819. gada likums. Nebija ģenerālgubernātors Paulūči šos maldīgos uzskatus izklīdinājis, kad izcēlās atkal nopietni pārpratumi muižnieku un zemnieku starpā — zemnieki brīvlaišanu bija sapratuši kā atbrīvošanu no visām muižas klaušām un kunga tiesas. Šī pārpratuma dēļ vairāki zemnieki (arī saimnieki) iepazinās ar muižas tiesībām lietāt pret viņiem miesas sodus plašākā mērā nekā agrāk. Atkal viņiem bija jāpārlicinās, ka savās cerībās iegūt kādu atvieglinājumu viņi ir galīgi vīlušies. Tomēr atteikties no domām ja ne par brīvību, tad vismaz par labāku dzīvi viņi nespēja. Šī iemesla dēļ „brīvie“ zemnieki bieži izmantoja atļauju mainīt dzīves vietu guberņas robežās, meklēja izdevīgākus dzīves apstākļus. Bet arī citur viņi laimi neatrada; svešie kungi slēdza gan ar viņiem „brīvos līgumus“, bet klaušas arvienu palielināja, un „brīvie“ zemnieki bija spiesti pieņemt tiem priekšā liktos noteikumus.

48. Klaušu laiki Vidzemē.

Kopš zemnieku brīvlaišanas Vidzemes muižnieki varēja brīvi rīkoties ar visu zemi un reizē ar to pāriet uz racionālo lauksaimniecību, t. i. apstrādāt zemi pēc labākām metodēm un audzēt zaļbarību. Šī modernā lauksaimniecība vienīgi varēja padarīt Vidzemes muižas par konkurences spējīgām ārzemju tirgū. To muižnieki saprata un piegrieza sevišķu vērību jaunai lauksaimniecības sistēmai.

Agrāk Vidzemes muižnieki pazina triju lauku sistēmu un ražoja labību. XIX. g. s. pirmā pusē visā Vakareuropā bija modē daudzlauku sistēma. Vidzemes muižas vispirms pārgāja uz pārveidoto triju lauku sistēmu, t. i. piepaturēja tīrumu sadalījumu trijos laukos, no kuriem vienā sēja ziemāju, otrā — vasarāju, trešā — pākšu augus vai stādīja kartupeļus, bet neatstāja to papuvē, kā agrāk mēdza darīt. Kartupeļus Vidzemes muižās sāka vairumā stādīt XIX. g. s. otrā desmitā. Zemnieku mājās tie šinī laikā bija vēl dārza augs. Vispāri kartupeļu kultūra neatstāja lielu iespaidu uz lauksaimniecības pārveidošanos Vidzemē. Šinī ziņā daudz lielāka nozīme bija āboliņam un vispāri zaļbarībai.

Vidzemē āboliņu sāka plašākos apmēros audzēt 1801. gadā, bet sevišķi nepieciešama kļuva viņa audzēšana pārgājušā gadu simteņa 30. un 40. gados, kad muižas pārgāja uz septiņu lauku sistēmu un sāka nodarboties ar lopkopību, sevišķi aitkopību.

Šinī ziņā Vidzemes muižniekiem nāca pretim arī Krievijas valdība. Jau ķeizars Aleksandrs I. nodeva Vidzemes muižnieku rīcībā vienu kroņa muižu un aizdeva aitkopības veicināšanai no valsts līdzekļiem lielāku naudas summu. Bet tas bija tikai valdības labvēlības sākums. Drīzi pēc tam valdība nodibināja Vidzemē „aitkopības komiteju“, kurā piedalījās arī Vidzemes muižnieku pārstāvis. Šī komiteja atzina, ka aitkopības attīstībai Vidzemē vajadzīgi plaši līdzekļi un ka tos varētu izsniegt valsts kase, tāpēc ka zemkopības uzplaukšana nāks par labu visai valsts saimniecībai. Savu atzinumu komiteja paziņoja gubernātoram. Tas griezās pie finanču ministra ar lūgumu izsniegt

aikopības vajadzībām valsts pabalstu. Valdība izsniedza 43.000 rubļu naudā un izrentēja uz 24 gadiem Vidzemes muižniekiem divas valsts muižas Pērnavas apriņķī — Torgelu un Avinormu. Tad muižnieki nodibināja galveno aikopības centru Trikātā, un Vidzemes oikonomiskā apvienība sāka algot aikopības instruktorus un pārlūkus. 1832. gadā Vidzemē jau bija 32 aikopības ar 15.308 aītām.

Jaunais pasākums atrada arvienu vairāk piekritēju, kas 1836. gadā Tērbatā nodibināja sevišķu aikopības biedrību. Rosīgā rīcība deva labus rezultātus — 1841. gadā Vidzemē bija jau 106 aikopības ar 101.000 aītām.

Daudzlauku sistēmai un lopkopībai nepieciešami plaši lauki. Līdzšinējie muižu lauki bija par maziem. 1819. g. likumi deva Vidzemes muižniekiem neaprobežotas ipašuma tiesības arī par vaku jeb zemnieku zemi. Šīs tiesības izmantodami, viņi pievienoja muižu laukiem tuvāko zemnieku māju zemi: no 1819.—1846. g. pie muižu laukiem pievienota zemnieku zeme 19.824 dāldeņu vērtībā, apmēram 1000 vidēja lieluma zemnieku mājas. Tanī pašā laikā uz muižas zemes nodibinātas jaunas zemnieku saimniecības 26.615 dāldeņu vērtībā. Tomēr 13 muižās zemnieku zemes nemaz nepalika.

Tāpēc zemnieki dzīvoja pastāvīgās bažās, baidīdamies no māju uzteikšanas un pievienošanas muižu saimniecībām. Šī iemesla dēļ viņi centās iegūt no savas saimniecības pēc iespējas vairāk, noplicinādami zemi līdz beidzamam.

Paplašinādami muižu tīrumus, muižnieki bija spiesti vēl jo vairāk izmantot kļaušu ļaužu darba spēku. Šajā nolūkā viņi sevišķu vērību piegriezja „riežu“ kārtībai, t. i. katram zemniekam ierādītā zemes gabala („riežas“) apstrādāšanai. Lai laikā nokoptu savu riežu, saimnieks dzina kļaušas vecus un jaunus, kas nobeidza zirgus un bojāja darba rīkus. Nekautrējās muižnieki arī stingrāk pieprasīt pašas kļaušas un pastiprināt uzraudzību par kļaušu ļaudīm. Stārastiem viņi uzdeva stingri raudzīties, lai kļaušu kalpi un kalpones kārtīgi ierodas gaitās un neslinko. Par šī laika gaiņnieku piedzīvojumiem raksta Indriķis Straumīts šādi:

„Dzirdēju, ka gājēji, iedami uz muižu klausās, lūdzās no savām mātēm otru kreklu, un dabūjuši viņu vilka mugurā, teikdami, ir pie tam iesmejoties: „Nu, tagad tā nesāpēs, spieķis nu nevilks ātri cauri!“

Es redzēju, ka gandrīz cauru vasaru visi, izņemot kādu salīkušu vecenīti, dzīvoja muižā kunga darbos. Tur viņi apstrādāja laukus, grāba sienu, cēla ēkas, cirta mežus, dedzināja lūdumus, tīrīja un līdzināja pļavas. Darbiem nebija ne sākuma, ne gala. Viens dzina otru bez mītēšanās. Mājās priekš sevis zemnieks strādāja īsos laika brīžos, kad muižas darbs to ļāva.

Saprotams, zemnieki laukus nespēja apstrādāt laikā un kad to vajadzēja. Zemnieku mājas bieži stāvēja tukšas, un tad muižturis apkopa viņas priekš sevis, bet, protams, ne ar saviem spēkiem; viņš šo lieko darbu izdalīja citu saimnieku starpā un visi augļi un ienākumi sagāzās muižas klētīs.“

Jau XVIII. gadu simtenī muižu saimniecībās liela nozīme bija alus darītavām un degvīna dedzinātavām. XIX. g. s. 20. gadu beigās degvīna dedzināšana bija sevišķi izdevīga, jo tad sāka iegūt spirtu no kartupeļiem. Jaunais atradums bija tik izdevīgs, ka gandrīz katrs Vidzemes muižnieks centās ierīkot savu degvīna „brūzi“. 1836. gadā Vidzemes muižās bija 168 lielāki un 432 mazāki degvīna „brūži“. Tos varēja ierīkot tikai muižnieki, jo degvīna dedzināšana kopš 1810. gada bija viņu monopols.

Visā Krievijā degvīna dedzināšana bija valsts monopols. Baltijas gubernās to atpirka muižnieki. Viņi valstij maksāja sākumā 60 kap., kopš 1811. gada — 1 rubli un kopš 1821. g. — 2 rubļi par spaini spirta. Šādos apstākļos muižniekiem, protams, bija izdevīgi ne tikai degvīnu dedzināt, bet arī lielākā vairumā pārdoť. Tāpēc krogu skaits zemē vairojās — muižnieki tos ierīkoja gar lielceļiem, pie baznīcām, dzirnavām, pat gar ziemas ceļiem. Degvīna patēriņu veicināja arī tā apmaiņa pret līnīem, labību un citiem lauksaimniecības ražojumiem. Šī apmaiņa bija muižnieku privilēģija, t. i. muižnieks varēja to atļaut tikai savas muižas ļaudīm. Neraugoties uz to, gandrīz visā Vidzemē

bija vienāda degvīna cena: par podu linu zemnieki dabūja 15 stopu, bet par rudzu pūru — 12 stopu, par miežu pūru — 8 stopus un par auzu pūru — 5 stopus degvīna.

Vidzemē degvīna patēriņš bija ļoti liels. Reizē ar to attīstījās žūpība „ar visām viņas riebīgām sekām, jo šņabis bija lēts, visiem pieejams — veciem un jauniem, sievietēm un bērniem.“

Preļ žūpību uzstājās vienīgi brāļu draudze. Tā tad paši latvieši sāka apkarot vislielāko savas tautas ienaidnieku. 1834. gadā viņiem piedroņās arī daži mācītāji un sāka dibināt sātības biedrības. Bet Valkas apriņķa sinode 1838. gadā šās biedrības noliedza. Mācītājs Girsensons par šo lietu stāsta, ka „pavisam neparedzētas, pat it nemaz nevēlamas sekas bijušas tās, ka divu mēnešu laikā gandrīz visi alūksnieši un zeltēnieši pierakstījušies. Uz reizi stāvējuši visi krogi tukši, kuņos pa svētdienām bija pārdots 13—15 spaiņu, taģad, ja daudz, pārdod par 4—6 kap.; no muižas pagrabiem arī neņemot brandvīnu uz parādu; visas kristības, kāzas, bēres, visus talkus izrīkoja bez brandvīna.

Viņam jāatzīstoties, ka tas viņam nemaz neesot par prātam, jo maz viņam bijis cerības, ka lieta varēs pastāvēt, un arī tādēļ, ka paredzējis, ka izcelsies nesaņķskaņas un ķildas ar muižniekiem, kuņiem jāmaksā kronim dzērienu nodoklis.

Daži no viņiem bijuši ar to gan mierā, daži izturējušies nenoteikti, bet citi bijuši stingri pretim. Viens muižturis izteicies, ka viņš gan neesot pret sātību, bet nevarot piekrist pilnīgai atturībai un esot pārliecināts, ka ļaudis to darot aiz spītības kungiem. Viņš kādā lielākā zemnieku sapulcē ņēmies mācīt, ka tā esot kāda jauna ticība atsacīties no brandvīna, un lai tik paliekot pie vecās ticības, jo mūsu Kungs Jēzus Kānā kāzās parvēlēja dzert.“

Muižās bija arī citas apstrādājošās rūpniecības iestādes; visvairāk izplatītas bija dzirnavas, alus darītavas, ķieģeļu, kārniņu un darvas cepļi; vairākās vietās ražoja

stērķeli; bet jau daudz retāk bija sastopami dzelzs cepļi, stikla cepļi, naglu smēdes, zāģu sudmalas un citas rūpniecības iestādes.

Neraugoties uz visām muižnieku pūlēm pacelt muižu ienesīgumu, tās nedeva tik lielu ienākumu, kā viņu īpašnieki bija cerējuši. Daži muižnieki pat bija spiesti pārdot savas muižas. Visvairāk tās pārdotas no 1821.—1830. g. (33), kad bija sevišķi zemas labības cenas, kas stāvēja sakarā ar Napoleona „kontinentālo blokādi“, un lauku paplašināšanu Vakareiropā. Kad pēc dažiem auglīgiem gadiem labības krājumi Eiropā bija pieauguši, tad labības eksports no Baltijas stipri samazinājās un tās cenas strauji krita. Bet arī turpmākos gados (1831.—1840. g.), kad labības cenas cēlās, Vidzemē pārdotas 15 muižas. Bez šaubām, muižu saimniecībām nebija izdevīgs neieinteresētā gaitnieka darbs un viņa vājie darba rīki. Te, protams, nelīdzēja nedz pastāvīga pāršana, nedz citi gaitnieku pamudināšanas līdzekļi. Tie gaitniekus tikai sarūgtināja un reizēm pat padarīja par mazāk spējīgiem strādāt. Par vienu tādu gadījumu stāsta J. Austrīņš savas „Laiku-grāmatas“ ievadā. „Te tik par provi viens gadījums, kas ap 1850.—1852. g. patiesi noticis. Toreizējais Jaun-Vāles dzimtlieškungis Viktor v. Tranzehe kādam zemnieku kalpam vārdā Kārl More, kas pie akmeņu kraušanas ar saviem darba biedriem diktāki vien runājis, krietnu malkas struņķi mutē starp zobiem ielicis un ap galvu apsējis, lai runāties nevarētu, un tā tam bijis līdz pusdienai jāstrādā. Tā darījuši paši lielkungi, ko tad nu vēl viņu denčiki jeb lamloti nedarīja.“

Klaušu laikos zemniekiem bija jāizgatavo gandrīz visi darba rīki, ratī, raģavas, spaiņi, istabas lietas un citi saimniecībā nepieciešamie priekšmeti. Vispāri māsaimniecībai tos laikos bija sevišķi liela nozīme, jo naudas trūkuma dēļ zemnieks nekā nevarēja nopirkt; viņš nespēja nopirkt pat māsaimniecībā nepieciešamos darba rīkus un materiālus. Arī tos viņš pats krāja un izgatavoja. Ar to palīdzību zemnieks izgatavoja dzīvē un darbā nepieciešamos priekšmetus: no viengabala koka izgreda traukus, izcirta lopiem siles, bitēm stropus, miroņiem zārkus, zvej-

niekiem laivas; pagatavoja istabas lietas, karotes, vāceles, pūrus, siekus, kartupeļu grozus, sietus, kreteļus labības vētīšanai, mēslu un siena dakšas, tabakas dozes, kannas, cības, durvju atslēgas; izgatavoja no galdiņiem gan mazākus, gan lielākus traukus.

Daži zemnieki savus ražojumus izgreznoja skaistiem rakstiem — izgrieztām vai izdedzinātām saulītēm, zvaigznītēm u. c. Sevišķi pazīstamas „rakstītās kamanas“, kas jau agrāk izgatavotas un apdziedātas dainās, bet nebija retums arī XIX. g. s.

Daži latvieši koka tehnikā sasnieguši ļoti labus rezultātus; piem. veikli izgatavojuši krēslus bez līmes un naglām, asprātīgi sakombinējuši koka atslēgas, kuņas svešniekam grūtāk dabūt vaļā nekā tagadējās modernās metalla atslēgas; vispārī koka apstrādāšanā latvieši bijuši lieli meistari.

Vairāki no šiem meistariem pārvērtās par mājrūpniekiem un savu mākslu kā mantojumu atstāja pēcnācējiem. Bez tam latvieši noskatījās, kā strādā vācu amatnieki, un sāka ar tiem konkurēt kā mājrūpnieki; piem. Raunas „vēveri“ auda visādus mākslīgus ornāmentus; labi audēji bija arī Piebalgā, Trikātā, Smiltēnē un Alūksnē; Piebalgas „dreimaņi“ taisīja labus ratiņus; Briežu, Strīķu un citos pagastos mājrūpnieki pina stiebru krēslus, mina ādas, lieca sliedes un rīteņus, tecināja darvu, pagatavoja koka traukus u. t. t.

Vēl lielāku veiklību sašņiedza sievietes savos darbos — vērpšanā, aušanā un drēbju izrakstīšanā (rakstos). Skaisti izrakstītie sieviešu uzvalki uzglabājušies līdz mūsu dienām un visiem ļoti pazīstami; tos aprīnīo kultūrālākās Eiropas tautas.

Netrūka klaušu laikos uz laukiem arī latviešu amatnieku. Gandrīz katrā muižā bija mācīti amatnieki; piem. kalēji, kas ļoti bieži bija latvieši. Tas pats sakāms arī par galdniekiem; piem. Drabežos bija galdnieka meistars Ozoliņš, pie kuņa mācījās par amatnieku Mārtiņš Balodis; arī Āraišu draudzes Putnu mājās dzīvojis kāds galdnieks.

Mājrūpniecībai un amatniecībai XIX. g. s. pirmā pusē latviešu dzīvē nebija liela nozīme. Šādu meistarū arī nebija daudz latviešu vidū. Viņi bija arāji — klaušinieki, kas dzīvoja mājās un izmantoja tās kā atalgojumu par muižu apkopšanu un apsaimniekošanu. Savās mājās viņi nejutās droši, jo kungī tās bieži pievienoja muižas laukiem. „Neviens saimnieks nav drošs savā mājā bijis, jo kungs to pēc savas patikšanas varējis izsviest, kad grib, ar vai bez vainas, uz to maz ticis lūkots,“ raksta par saimniekiem J. Austrīņš savas „Laiku-grāmatas“ ievadā.

Drošāks stāvoklis bija tiem saimniekiem, kas mācēja kungam izpatikt vai tika par „strožu, stārastu, uzraugu“ vai kādu citu amata vīru muižas saimniecībā. Bet arī kunga „mīluļus“ bieži piemeklēja nepatikšanas. Ja muižnieks redzēja, ka saimnieki, paplašinādami laukus un tos kārtīgi apstrādādami, pacēluši māju vērtību, tad viņš lika izdarīt jaunu zemes pārvērtēšanu un uz viņas rezultātu pamata paaugstināja renti. Lai to varētu biežāk izdarīt, muižnieki neslēdza ilggadīgus rentes līgumus, lai gan likums atļāva tos slēgt līdz 50 gadiem. 1819. gada likumi atļāva zemniekiem arī par dzimtu iegūt vaku zemi. Bet tam pretojās Vidzemes muižnieku kredītbiedrība. Tajā bija iekļātas gandrīz visas muižas un tām pienākošās zemnieku klaušas. Šī kredītbiedrība uzmanīgi lūkojās uz to, ka kāds jaunievedums nemazinātu muižnieku īpašuma tiesības un rīcības brīvību par muižnieku un zemnieku zemi. Tā pretojās arī zemnieku māju izdošanai mūža nomā. 1833. gadā Vidzemes muižnieku kredītbiedrība un arī Vidzemes landtāgs noraidīja priekšlikumu izdot zemniekiem mājas mūža nomā. Tās virsdirektors šo noraidījumu motīvēja ar to, ka „ievēdot mūža nomu, muižas īpašnieks no sākta gala atsacītos no iespējas pavairof savus ienākumus un paaugstināt zemes vērtību; viņš aplaupīšot pats sevi un savus mantiniekus“. Tāpēc vakas zeme netika zemniekiem pārdota dzimts īpašumā un izdota mūža nomā, un „brīvie līgumi“ tika mutes vārdiem slēgti parasti uz vienu gadu un tikai dažās muižās uz trim gadiem.

Vidzemes klaušu laiku saimniecībā zināma nozīme bija lauksaimniecības ražojumu uzpircējiem. XVIII. g. s. bei-

gās valdība atļāva muižniekiem uzpirkt labību no savas muižas zemniekiem, bet vispārī vēl atstāja spēkā zviedru laikmeta rīkojumu, pēc kuŗa zemnieki varēja savus ražojumus pārdot zināmos tirgos, bet muižniekiem zemnieku ražojumu uzpirkšana bija aizliegta. Krievijas valsts padome 1810. g. 8. decembrī un ķeizara pavēle 1812. g. 13. februārī atļāva zemniekiem tirgoties ar saviem ražojumiem kā pilsētās, tā arī uz laukiem. Tad uz laukiem radās sevišķi uzpircēji, kas ierīkoja tirgotavas, uzpirka zemnieku ražojumus un nogādāja tos lielākās pilsētās. Šiem uzpircējiem gandrīz nebija konkurentu; tāpēc ražojumu cenas atkarājās galvenā kārtā no viņu gribas. Viņi mācēja zemniekiem pielabināties ar degvīna palīdzību un ļoti bieži pret to saņēma zemnieku ražojumus. Reizēm zemnieki arī aizņēmās no viņiem degvīnu vai naudu uz gaidāmās ražas rēķinu; tā bieži tika iepriekš pārdoti lini, kuŗus kopš 1824. gada zemnieki sēja arvienu lielākā vairumā, jo 20. gados zemo labības cenu dēļ nebija vērts to sēt, bet vēlāk linu sējumi deva zemniekiem iespēju ātrāk un vairāk izdzīt no zemes, par kuŗas ilggadēju lietāšanu viņi nebija drošībā, jo katru gadu vairākiem zemniekiem mājas tika uzteiktas.

Uzpircēju rīcība atstāja sliktu iespaidu uz mazpilsētu tirdzniecību. XIX. g. s. 30. gados tajās bija pavisam mazs tirgotāju skaits, kas bija samazinājies šī gadu simteņa pirmajos gadu desmitos; piem. Valmierā tas bija samazinājies no 73 uz 12 (no 1801.—1835. g.). Mazpilsētu intereses un zemnieku izsūkšana pamudināja landtāgu 1836. un 1839. gados apspriest jautājumu par lauksaimniecības ražojumu uzpirkšanu. Landtāgs nolēma griezties pie valdības ar lūgumu aizliegt zemnieku ražojumu uzpirkšanu uz laukiem. Valdība šo lūgumu neievēroja.

Vispārī zemnieku nabadzība un pārvietošanās ierobežošana atstāja sliktu iespaidu uz pilsētu saimniecību; nebija pilsētu ražojumiem noņēmēju un nebija lielākos uzņēmumos droša un pastāvīga darba spēka.

Ja kādā pagastā bija iedzīvotāju pārpilnība un tiem trūka darba un maizes, tad muižas policija atļāva viņiem

meklēt darbu citur. Daži zemnieki devās uz Rīgu un iestājās fabrikās par strādniekiem. Pagāja vairāki gadi; jaunie strādnieki ievingrinājās darbā; daži pat tika paugstināti par meistariem. Te muižniekam ienāca prātā aicināt atpakaļ uz pagastu izceļojušos zemniekus. Tad šie iestrādājušies strādnieki un pat meistari atstāja fabrikas un devās uz savu pagastu. Dažos gadījumos zemnieki ir atstājuši fabrikas uz reizi diezgan lielā skaitā. Tad fabrikanti bijuši spiesti aicināt strādniekus no Prūsijas; bet tie izturības un čakluma ziņā nevarējuši konkurēt ar latviešu strādniekiem. Šādos apstākļos, protams, nevarēja uzplaukt Rīgas un vispāri pilsētu saimniecība.

Uz lielrūpniecības attīstību sliktu iespaidu atstāja arī labu satiksmes ceļu trūkums. Dzelzceļu vēl nebija, ūdens ceļi bija maz piemēroti preču sūtīšanai uz Krieviju; pa zemes ceļiem nevarēja lielāku preču daudzumu sūtīt uz attālākiem Krievijas apgabaliem, bet Vakareiropas valstīs Vidzemes rūpniecības ražojumi nebija spējīgi konkurēt ar vietējiem.

Kā citās zemēs, tā arī Rīgā cunftes un ģildes ar savu sīko reglamentāciju un dažādiem spaidiem kavēja lielrūpniecības attīstību; piem. fabrikas nevarēja dibināt pilsētā, bet gan zināmā attālumā no tās, kā Zasulaukā, Strazdumuižā, Jumpravmuižā un citur pilsētas tālākā apkārtnē. Tur tās bija dibināmas arī tāpēc, ka ap veco pilsētu tā laika būvnoteikumi atļāva celt tikai vienstāvu koka ēkas pēc noteikta plāna.

Bez minētiem rūpniecības attīstību kavējošiem apstākļiem nav jāaizmirst arī brīvu kapitālu trūkums.

Šos laikos fabriku skaits nebija lielais. Visā Latvijā 1840. gadā bija 66 fabrikas ar 2300 strādniekiem; no tām 46 fabrikas ar 1945 strādniekiem atradās Rīgā, pie kam katrā fabrikā strādāja caurmērā 35 strādnieki. Šo fabriku starpā visvairāk bija koku zāģētavu, korķu fabriku, dzelzsliektavu, eļļas fabriku, manufaktūru, alus darītavu u. c.

Lielākais preču vairums arvienu vēl tika ražots amatnieku darbnīcās, kuŗu meistari bija apvienoti cunftēs. Tās

aizliedza saviem biedriem mācīt amatos nevācu (tā tad arī latviešu) bērnus. Tomēr vairāki latvieši izmācījās par amatniekiem un ļoti bieži bija pazīstami kā labi sava darba meistari. Profams, tas viņiem nenācās viegli. Latvietim vajadzēja dabūt atļauju atstāt savu pagastu, iemācīties vācu valodu, izlikties par vācieti, pārtraukt visus sakarus ar saviem brāļiem un radiem un reizēm pat kopā ar vāciešiem tos pelt un nicināt. Šādos apstākļos lielākā daļa Rīgas latviešu pārvācojās un pazuda savai tautai.

Tā tad Vidzemes saimniecība XIX. g. s. pirmajā pusē lēnām pārveidojās saskaņā ar Vakareiropas tautsaimnieku rakstiem un pēc dažu kultūrālāko saimniecību parauga. Šīs pārveidošanās sākums sevišķi slikti ietekmēja zemes iedzīvotāju lielāko daļu — latviešu zemniekus. „Ak tie bijuši gan grūti bēdu laiki, par kuriem klausoties, šausēšālas pārņēmu,“ raksta J. Austrinš savas „Laiku-grāmatas“ ievadā: „Tolaik lielākā daļa ļautiņu vēl dzīvojuši rījās jeb pie rījas piebūvētos mazos dūmainos kambariņos, kas tad no lieliem un maziem dzīvotājiem kā piebāzti bijuši; citas apgaismošanas te nebijis kā vienīgi skalu uguns. Krogi bijuši tā vienīgā zemnieku saiešanas vieta, kur īpaši svētdienās un citos svētku vakaros ļautiņi pa bariem sapulcējušies pie brendavīna sava labākā bēdu un raīžu atvieglinātāja... Tas bijis viens bēdīgs un nožēlojams laiks! Verdzība gan bijusi beigusies, bet nospaidīšana, nesaprātība, laiskums un nabadzība turēja garīgus kā miesīgus ļaužu spēkus kā sasietus un savaldzinātus; ar mokām un pamazītēm tie no tās apcietināšanas izpestījās un uz priekšu tika.“

Zemnieku saimniecību pagrimšanu XIX. g. s. pirmā pusē atzina arī Krievijas valdība. Iekšlietu ministra biedrs Seņavins, 1845. gadā apceļojis Vidzemi, rakstīja tā: „Lai gan zemnieki ir vārda pēc brīvi, viņi tomēr atrodas pilnīgā atkarībā no muižniecības, un viņu stāvoklis, salīdzinot ar 1804. g., ir kļuvis sliktāks.“ Pat Krievijas valsts padomes 1860. g. protokolā ir nelabvēlīga atsauksme par 1819. g. Vidzemes zemnieku likumiem. Tur teikts, ka „ievēdot šo jauno kārtību, Vidzemes zemnieku labklājība acīm redzot gāja uz leju.“

49. Vidzemes zemnieku nemieri 1841. gadā.

XIX. g. s. pirmajā pusē Vidzemes zemnieks nejutās brīvs. Saimnieciskā ziņā viņš bija pilnīgi atkarīgs no muižnieka, tika nodarbināts muižā un sakarā ar to nespēja kārtīgi apstrādāt savu saimniecību, kuŗa arvienu vairāk slidēja uz leju. Sākās neražas gadi. Sevišķi nelabvēlīgi bija 1838., 1839., 1840. gadi; lietainās, vēsās vasaras un agrīnās salnas nopostīja visu, kas bija sēts un dēstīts. Šajos trīs neražas gados saimnieku klētis un pagastu magazīnas tika iztukšotas. Daži muižnieki arī bija aizņēmušies no zemnieku magazīnām labību degvīna dedzināšanai; piem. Alūksnes, Golgovskas un Ramkas; Golgovskas kungs bija aizņēmis 300¹¹/₁₂ pūru rudzu.

1840. gada rudenī ziemas sēja nebija uzdīgusi. Tāpēc arī nākošā gadā bija paredzama pilnīga neraža. 1841. gada pavasarī zemniekiem jau pietrūka maizes. Netika visur apsēti arī lauki. Visvairāk cieta Smiltenes, Cesvaines, Liezeres, Bērzaunes un Lazdonas draudzes. Bet muižu lauki visi bija kārtīgi apstrādāti un apsēti. Degvīna dedzinātavās darbi bija pilnā spēkā. Tas liecina, ka labība zemē bija un ar to varētu izpalīdzēt zemniekiem. Bet muižnieki bija atsvabināti no visām rūpēm un atbildības zemnieku apgādības lietās. Valdība atkal maz rūpējās par tiem. Viņa pat atļāva izvest labību no Vidzemes; piem. Pēterpils guberņas degvīna dedzinātavas uzpirka un izveda no Vidzemes labību.

Bada cietēji parasti tic visādām baumām. Vidzemē šinī laikā bija izplatītas baumas par „silto zemi“. Šo baumu avots vēl nav galīgi noskaidrots. Domā, ka tās izplatījuši žīdi, jo dažas žīdu ģimenes bija izceļojušas no Kurzemes uz Besarabiju un rakstīja saviem radiem, ka valdība tur zemi dodot par brīvu. Šīs baumas varēja rasties arī no vītebskiešiem, kas jau agrāk bija nodomājuši doties uz silto zemi. Viņus nomierināja soda ekspedīcija. Kā plostnieki un vispāri ceļinieki uz Rīgu vītebskieši varēja pa krogiem izplatīt baumas par zemes bagātībām Krievijā.

Novārdzinātā tauta ticēja kā šīm baumām, tā arī nostāstiem par pasakaino zemes auglību un vieglo dzīvi Besarabijā. Viņa, protams, gribēja uz šo zemi aizceļot. Zemnieki bija tajās domās, ka likums viņiem atļauj izceļot. Šī zemnieku pārliecība stāv sakarā ar to, ka 1819. g. likuma 13. pants nepareizi pārtulkots latviešu valodā. Krievu un vācu tekstā šī panta beigās teikts — „un pēc šiem sešiem gadiem jāpaliek gubernas robežās“, bet tulkojumā latviešu valodā — „Kad šie seši gadi apkārt, tad viņam sešus gadus jāpaliek tai pašā gubernementē“.

Tā tad likuma latviskais tulkojums paredz zemnieku palikšanu gubernas robežās 12 gadu. Pēc tam viņi var iet, kur grib. 1841. gadā šie 12 gadu jau sen bija pagājuši. Tāpēc zemnieki varēja domāt par izceļošanu. Kad nu viņiem gubernas valde teica, ka likums zemniekiem neatļauj atstāt gubernu, tad, protams, izcēlās nesaprašana un šaubīšanās, kam ticēt: „kungu“ likumam, ko zemniekiem lasīja priekšā gubernas valde, vai „ķeizara“ likumam, kas atradās pagasta valdē un bijis spēkā jau 20 gadus. Tā sāka taģad zemnieki prātot. Kungiem viņi sen jau neticēja. Ātlika paļauties uz „ķeizara likumu“, kas viņiem atļāva pēc nodzīvotiem 12 gadiem izceļot. Šāda domu gaīta dabiska ikviena bada cietēja apziņā, bet sevišķi vēl tāda, kas nepārvalda valodu un tāpēc nespēj pārliecināties par tulkojuma nepareizību. Tikpat labi saprotams arī tas, ka 1841. g. veseli pagastī cēlās kājās, taisījās uz izceļošanu. Maija mēnesī zemnieku barī sāka plūst uz Rīgu, lai „pie-rakstītos“, t. i. dabūtu izceļošanas atļauju.

Par šādām staigāšanām uz Rīgu vēstī vairākas tā laikmeta iestādes un muižnieki; piem. Palsmanes Kālenš raksta draudzes tiesai 6. jūnijā:

„4. jūnijā te pie manis sanāca ap 20 no maniem saimniekiem un paskaidroja man personīgi, ka viņi gribot no manis dabūt zīmi un ar to griezties Rīgā pie gubernas valdes ar lūgumu, ļaut viņiem un viņu ģimenēm pavisam izceļot no Vidzemes uz Krievzemi un tur nomesties tukšās zemēs uz dzīvi, uzrādot par iemeslu, ka viņi mūsu provincē aiz pārtikas trūkuma esot spiesti uz tādu soli...

Manas pūles, atdabūt ļaudis pie sajēgas un ievest likumības robežās, bija veltas. Šie saimnieki šķīrās no manis un tūliņ, kā dzirdēju, jau aizvakar lielā skaitā nobraukuši uz Rīgu, tur izvest cauri savu nodomu“.

„Gubernas valde bija tais domās, tais cerībās, ka ar pamācībām un laipniem vārdiem izdosies apmierināt uztrauktos prātus; bet to, kas zemniekiem īsti bija vajadzīgs: maizi, pamazinātu darbu, ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu un sociālu būšanu pacelšanu — to nesolīja, nedz par to bilda, un taču te bija meklējami īstenie nemiera cēloņi. Tādēļ miers arī nevarēja iestāties un ļaudis nerima domās, ka draudzes, apriņķu un bruģu tiesās un arī gubernas valdē sēd tādi paši kungi un muižnieki, kuŗi tīko slēpt ķeizara žēlastību un viņa tiešās pavēles“, raksta J. Krodznieks.

Sakarā ar šādu zemnieku pārliecību nemieri īsā laikā pārņēma gandrīz visu Vidzemi. Vietējā policija nespēja zemniekus nomierināt; viņi bariem plūda uz Rīgu, baidīdamies, ka tik nenokavētu pieteikšanās laiku. 14. jūnijā ģenerālgubernātors ar sevišķu apkārtrakstu aizrādīja, lai uz vietas tūliņ izmeklējot ļaužu sūdzības un pēc iespējas atvieglinot viņu nastas. Drusku agrāk, 2. jūnijā, gubernātors uzdeva mācītājiem nolasīt baznīcās pamācību (patenti), kuŗā bija norādīts uz to, ka Krievijā netiek zemniekiem ierādīta zeme. Liezeres mācītājs Punšels, nolasījis bacnīcā šāda satūra pamācību, raksta gubernas valdei šādi — „Jebšu gan man piesūtītā pavēstē nav likts priekšā ziņot par dotās rīcības sekmēm, tad tomēr es kā mācītājs un pavalstnieks turu par savu pienākumu bez kavēšanās darīt zināmu augstākai priekšniecībai to, kas noticis. Tiklīdz es 11. jūnija vakarā biju saņēmis augšā minēto pavēli, es to tūliņ īsumā ar cirkulāru darīju zināmu savas draudzes muižas valdēm, un ar to zemnieki 13. jūnija rītā agri uzaicināti uz mācītāja muižu; ieradās no Liezeres pagasta tiesas priekšsēdētājs un pagasta vecākais ar vairākiem ievērojamākiem, bet jau uzbudinātiem saimniekiem, no Ozoliem visi pagasta amata vīri, bet neviens saimnieks, jo tad te neviens vēl nebija pieteicies izceļošanai; tāpat no kroņa pagasta Līderes tiesneši apgalvoja, ka viss pa-

gasts mierīgs; no Gulbenes nebija nākuši nedz tiesneši, nedz saimnieki; no Mēdzules turpētīm ne tikvien kādi amata vīri un saimnieki, bet arī kalpi palielā skaitā, jā! pat kalpu sievas, kuŗas tūliņ tapa izraidītas; no Lubejas kāds tiesnesis ar 10—12 zemniekiem... Es cerēju, ka tagad, nolasot 2. jūnija valdības patentu līdz ar vēlēto brīdinājuma pamācību, tā darīs toties jau lielāku iespaidu, jo viņa apstiprina tik to, ko es svētdien baznīcā biju teicis. Lielais vairums liezeriešu, ozoliešu un līderiešu mierīgi noklausījās lasītā un pamācībā; mēdzulieši turpētīm tūliņ pēc tam teica, ka gribot gan paklausīgi būt savai priekšniecībai, bet tūliņ doties uz Rīgu, jo viņiem te jāmirstot badā. Tam piekrita arī lubejieši. Jā! viņi pat pagērēja „grāmatu“ uz Rīgu. Man no Mēdzules piesūtītā sarakstā ir pāri par 300 dvēseļu kopā ar bērniem un sievietēm, to starpā daudz kalpu un kalpoņu, kas visi grib izceļot. Tā arī tika uzkūdināti līdz šim mērenie lubejiešu saimnieki, viņi paskaidroja, ka gribot nogaidīt, kādas vēstis atnesīšot 3 līderieši, kuŗi bez muižas atļaujas aizbraukuši uz Rīgu; bet palikt te viņi nevarot un negribot...

Tā kā šis uzbudinājums izplētās tālāk un prāti jau tik aptumšoti, ka viņi neņemas ticēt saviem ganiem-mācītājiem un savai augstākai valdībai; un tā kā šodien tik skaidri izteikuši, ka negribot klausīt, tad man liekas, ka nedrīkstētu kavēties, un turu par savu pienākumu par to, kas noticis, pazemīgi paziņot augstai guberņas valdei, un tā kā lieta nepieciešama un svarīga, es ar šo paziņoju, kaut gan tas man nebija pavēlēts“.

Tā tad zemniekus neizdevās nomierināt ne ar paskaidrojumiem, ne ar oficiāliem aizrādījumiem, nedz ar piekudinājumiem caur draudžu mācītājiem. Tad guberņas valde sāka spert pret zemniekiem stingrākus soļus: sāka lūdzējus sodīt ar rīkstēm pils priekšā un, apgriezot pusi matu un sasienot vairākus kopā, sūtīja viņus mājās. Bet arī tas maz līdzēja. Te nāca klāt jauns apstāklis. Zemnieki iepazīnušies ar „ķeizara ticību“ un tās priekšnieku — bīskapu Irinarchu, ticēja baumām, ka „ķeizara ticības“ piekritējiem atļaušot izceļot, došot zemi tepat Vidzemē un pat atsvabināšot tos no kungu gaitām. Un tāpēc zemnieku

bari atkal plūda uz Rīgu, bet tagad citā nolūkā — pierakstīties pareizticībā. Šejienu muižnieki un mācītāji centās tiem paskaidrot, ka šīm baumām nav nekāda pamata, bet zemnieki viņiem neticēja, pasmīnēja un gāja uz Rīgu.

Tur viņus apcietināja un bargi sodīja. Reizē ar to zemnieki vēl vairāk pārliecinājās par savu iedomu pareizību. Viņi bija galīgi zaudējuši uzticību arī gubernas valdei. Zemnieku nemiers sāka pieņemt arvienu plašākus apmērus un draudošāku raksturu. Tad valdība sāka noņemt muižās kara spēka nodaļas, kuŗas zemniekiem vajadzēja uzturēt. Tas vēl vairāk pastiprināja kurnēšanu un nemieru zemnieku starpā. Tad ģenerālgubernātors apceļoja nemierīgākos Vidzemes apgabalus un mēģināja nomierināt zemniekus. Viņš nāca pie pārliecības, ka zemnieki pilda pārāk lielas klaušas; muižniekiem vajadzētu uzklaust zemnieku sūdzības un atvieglināt viņu darba gaitas. Bet muižnieki uz to neiegāja. Viņi, turpretim, gaidīja izdevīgu gadījumu, lai piespiestu valdību spert pret nemierniekiem jo stingrus soļus. Šādi gadījumi arī radās: Veselauskā un Jaunbebros kara spēka nodaļām iznāca sadursme ar zemniekiem.

Dar Veselauskas nemieru izcelšanos raksta barons Kampenhauzens: —

Kad Raunas baznīcā ticis nolasīts kāds ģenerālgubernatora sludinājums, atskanējusi kurnēšana, smieklī, zobošanās. „Kad muižā lasīts šis sludinājums, tad ļaudis taisījuši piezīmes, ka ģenerālgubernātors esot tāds pats lielskungs, kā citi, bet ļaudis gribot tikt zem kroņa, būt kroņa ļaudis.

Cēsu bruģu kungam tas bija paziņots; viņš ieradās, lai ļaudis izklaušinātu; gadījās, ka Veselauskā pašu laiku bija nonākuši kazaki, ceļā uz Cēsīm. Kad bruģu kungs sāka ļaudis nopratināt, viņi izrādījās šim ne diezgan pietiekoši pazemīgi un kruzās iet uz Rīgu pierakstīties. Lai viņus iebaidītu, bruģu kungs gribēja kādus no viņiem citu priekšā nosukāt, bet pūlis, sagraābis kruķus, mietus, nūjas, ierāva sodāmos savā vidū un bija gatavi turēties pretī. Bruģu kungs nu aicināja palīgā kazakus, bet arī tas nesabaidīja pūli. Kazaki, kuŗu bija cilvēku 20, neie-

drošinājās uzbrukt šim pūlim. Nu bruģu kungam cits nekas neatlika, ka pierakstīt dumpīgo vārdus un aizbraukt uz kajmiņu muižu. Bet arī te viņu saņēma ar sprigūļiem, izkaptīm, dakšām, un tā arī te nekas neizdevās.“

Jaunbebrus Āpšu mājas saimnieks Viļums Preuss aģitēja par izceļošanu un pierakstīšanos pie bīskapa. Draudzes tiesa gribēja viņu arestēt, un šinī nolūkā izsūtīja desmit kareivjus. Tie kartupeļu vākšanas laikā devās uz Jaunbebrū muižu. Ceļā viņus ielenca 50 vīru pūlis, apbruņojies ar mietiem. Kareivjiem atkāpjoties, tika pavēlēts sagūstīt kādu no uzbrucējiem. Viens no viņiem pienāca tuvāk. Bruģu tiesas komisārs Hellmanis sagrāba to, bet ar mietu dabūja pa galvu tādu spērienu, ka uz vietas saļima, un tikai ar pūlēm izdevās viņu iznest no pūļa un aiznest uz muižu. Pūlis devās tam pakal ar nolūku viņu nosist, bet kāds atvaļināts kareivis pūli apturēja, aizrādīdams, ka komisārs nevainīgs, viņš tikai izpildījis priekšnieka pavēli.

Lai šos dumpiniekus sagūstītu, ģenerālgubernātors sūtīja uz Jaunbebrim vairākas kaņaspēka nodaļas, no kurām zemnieki tā izbijās, ka bija gatavi izdot barvežus un visus dumpiniekus.

Muižnieki šos gadījumus iztēloja par dumpi un ziņoja valdībai, ka zemnieki gribot apkaut vācu muižniekus, lai gan neviens muižnieks nav nonāvēts, neviena muižas ēka nav nodedzināta, neviena varmācība nav notikusi. Valdība muižnieku lūgumu ievēroja un pavēlēja dumpi apspiest. Tad sākās dumpinieku gūstīšana. „Visi, kas kaut kā bija iemaisījušies staigāšanā uz Rīgu, pat nākuši aizdomās, ka to būtu darījuši, tika gūstīti un sodīti. Ģenerālgubernātors iecēla jauktu kara tiesu pie Rīgas zemes tiesas zem zemes tiesneša barona Unger-Sternberga priekšniecības... Šai komisijai nācās izmeklēt šīs nemiera lietas un dot savus spriedumus, kurus apstiprināja ģenerālgubernātors.“

Visvairāk cieta Jaunbebrū dumpja dalībnieki. Kara tiesa atrada par vainīgiem 108 cilvēkus, viņu vidū arī vienu sievieti. Viņus sodīja 1841. g. 4. decembrī. Bija sapulcināti no dažādiem pagastiem 230 tiesneši un 386 citi pagastu locekļi, lai noskatītos soda izpildīšanā. Pašu sodīšanu ievadīja ar 2 lielgabalu šāvieniem. „Noziedzniekus“ dzina

cauri 500 kareivju rindai; tie sīta ar tievām nūjiņām. Dažus noziedzniekus dzina šai rindai cauri 3 reizes, tā kā viņi sapņema 1500 rīkšķu cirtienus. Pēc tam vairākus no viņiem aizsūtīja uz Sibīriju. Par šo sodīšanu Indriķis Straumīts raksta šādi: —

„Te nebija ļaužu strāpēšana, bet kaušana. Cilvēkus tādām kārtām nesīt. Un ir sītienu skaits par lielu, nesamērots ne ar gadiem, ne ar kārtu: 12—13 gadus vecu puīšeli tik dikti tiesāja, ka ir pieaudzis nevarētu izturēt; kādai nespēcīgai vecītei, kuŗa bija izkaltusi un sasprēgājusi kā koka piepa, uzskaitīja līdz 100 koku; vecīti, kuŗš no redzes līdzinājās egles čiekurim, dzina caur stroju divas reizes, bet lāgā nevarēja iziet caur pat vienu reizi. Zaldāti uzlika viņu uz rīteņiem un vilka nomirušu, sīta nūjām kā pa maisu; bet virsnieki gāja gar abām zaldātu rindām no pakajas ar krītu rokā un uzvilka uz muguras krustu kuŗam katram zaldātam, kuŗš vai neiesīta, vai iesīta glēvi. Tos nelaimīgos turpat stiepa gar zemi un briesmīgi pēra. Bet bija arī varoņi pilnā varda nozīmē. Daži jauni zēni izgāja caur stroju un neiekliedzās. Viens no pagasta vīriem, padzīvojis zemnieks, veco laiku cilvēks, nēsāja vēl sapītu bizi aiz pakauša, bet bija prātīga galva un gauži sērojās, ka citi viņa nesaprata un samaitāja lietu. Viņu izdzina caur stroju trīs reizes — viņu un dažus citus sīta bargāki par visiem. Un šis „Apša“ neiekliedzās, neievaidējās, tik par katru sītienu nodrebēja; gāja modri, taisni, mēriem soliēm un zaldātu rindu galos apgriezās ātri un pēkšņi. Tik trešo reizi sāka mesties gan bāls, gan tumšs. Izgājis cauri, apstājās. Viņam atnesa kreklu un zaldāti gribēja viņam to uzvilkt, bet viņš pats to paņēma; iekam ārsts ar kādu zalvi ierīvēja viņa muguru, kuŗa bija sarsīta līdz kauliem, viņš pats apraustīja savas ādas lupatas, kuŗas uz viņa kauliem vēl karājās. Izdzēris ķipi ūdens, viņš plaši pārmeta par sevi svētu krustu, apsvētīja ar krusta zīmi arī savu kreklu un tad pats uzvilka.

Pēc asins lūgas kāds briesmīgs kungs no estrādes, no kuŗas tika pasludināts spriedums kuŗam katram notiesātam, pasludināja visiem sadzītiem skatītājiem: „Tā tiks sodīts katrs, kas gribēs iet uz silto zemi, kam jēnāks

prātā pieņemt krievu ticību, kas iedrošināsies nepaklausīt muižniekiem un mācītājiem, bet paklausīs krāpniekiem-dumpiniekiem.“

50. Latviešu pāreja pareizticībā un 1849. g. Vidzemes agrārlikumi.

Pēc zemnieku „pārmācīšanas“ 1841. g. nemieri pamazām apslāpa. Bet arī muižnieki juta, ka jārevidē 1819. gada likumi un jānovērš to trūkumi. Par to sevišķi labi liecina Bruininga runa 1842. gada landtāgā: „Kad nu muižniecība — teica viņš — pēc mūžīgas taisnības likumiem un apskaidrotā laika gara tiešām pavēlēm ir piešķīrusi saviem dzimtļaudīm neatņemamas cilvēciskas personas brīvības tiesību, tad viņa tikai izpildījusi taisnības pienākumu. Bet, ka muižniecība ar to varēja sev piesavināt tiesību atņemt zemniekiem zemi, kas šiem bija likumīgi nodrošināta, to es esmu sāpīgi nožēlojis... Neaizmirstat savu augsto uzdevumu rūpēties zemes ļautiņu labā, kas no Dieva jums uzticēti un padoti jūsu gādībai un mīlestībai, viņiem par laimību un labklāšanos.“

Zemnieku nemieru un Bruininga runas ietekmē landtāgs atzina, ka pārstrādājami 1819. g. likumi. Par to sevišķi uzstājās liberālie muižnieki ar H. fon Felkerzāmu priekšgalā. Šo darbu veica Tērbatas komisija, un landtāgs jau 1842. g. pieņēma 111 pantu lielu likumprojektu, ko nosūtīja Pēterburgas komitejai. Arī ģenerālgubernātors iesniedza savu projektu. Pēterburgas komiteja izstrādāja „77 papildu pantus pie 1819. g. likuma“. Tos ķeizars apstiprināja 1845. g. Šie panti noteica klaušu lielumu, atzina, ka līgumi slēdzami rakstiski vismaz uz 6 gadiem, un ierobežoja brīvā līguma principu ar to, ka līgumus kontrolēja draudzes tiesa. Minētie „papildu panti“ deva zemniekiem ļoti maz tiesību. Bez tam pieņemtie pārgrozījumi pastāvēja spēkā tikai dažus gadus, jo jauni notikumi jo drīz radīja vajadzību pēc nopietnākām reformām zemnieku labā.

Neražīgs darbs, pretošanās jaunu saimniecisku paņē-

mienu realizēšanai, kurnēšana, sūdzības un nemieri bija pirmie zemnieku cīņas līdzekļi. Bez tam latvju tauta pazina izglītību, organizēšanos, kopdarbību un atbalstīšanos uz citām tautām. To pirmsākums meklējams XVIII. g. s. brāļu draudzē, kur latvieši sāka izglītoties un organizēties. Bet, nomocīti un saimnieciski atkarīgi, viņi nespēja šos pasākumus visā tautā izplatīt un nostiprināt. Nebija viņiem arī patvēruma; nezināja viņi, kā aizsargāties un izvairīties no muižnieku „gādības“. Pagājušā gadusimteņa četrdesmitos gados brāļi atrada tādu aizsardzību.

Luter ticīgie mācītāji Vidzemē veda sīvu cīņu pret brāļu draudzi. Šie mācītāji prasīja no saiešanas pulcīņiem, lai tie padodas viņu noteiktai kārtībai, bet brāļu draudzes locekļiem bija par daudz mīļa līdzšinējā iekārta. Latviešu brāļi „drīzāk pieļāva slēgt saiešanas nekā pieņēma mācītāju priekšrakstus. Te radās doma nodrošināt pulcīņus pareizticīgā bīskapa aizsardzībā.“

Tā tad viena daļa latviešu turpināja XVIII. g. s. iesāktu izglītošanās un organizēšanās darbu brāļu draudzē. Bet tā kā to vajāja, tad viņi meklēja aizsardzību krievu baznīcā. Pārgājēji pareizticībā bija kā hernhūtieši, tā arī citi luterāņi. Tie bada gados vispirms meklēja iekšējo mieru. Bet to vismazāk spēja attīstīt bada cietēju sirdīs tie, kas runāja par paklausību kungiem un nosodīja zemnieku meklēšanos, cenšanos atrast glābiņu no bada nāves. Sakarā ar to radās sevišķi liels naidis pret vāciešiem un pret visu to, ko viņi aizstāvēja. Landrāts Bruinings saka: „Laudīs radās uzbudinājums un ienaidis uz vāciešiem; tā nav nekāda reliģiska, bet pilnīgi politiska kustība. Daudzi atklāti saka: „Zemei jātop mūsu; ja mums nedos, ņemsim paši“.“

Tā tad bads pagājušā gadusimteņa četrdesmitos gados pamudināja latviešus meklēt iekšējo mieru un aizsardzību no kungiem pareizticīgā baznīcā. Šajā virzienā sevišķi aktīvi darbojās Dāvids Balodis. Viņš organizēja pirmo latvju pulcīņu un slēpās aiz pareizticības. Šī pulcīņa pārejai pareizticībā bija cīņas raksturs. Viņš centās iegūt rīcības brīvību reliģijas laukā. Ka šai cīņai bija reliģiska nokrāsa, par to liecina pats Dāvids Balodis: „Ticība

ir sirdsapziņas lieta, sirdsapziņa un Dievs atalgos par labu ticību. Ja valdība sāks apbalvot Vidzemes pareizticīgos par ticību, tas būs par iemeslu luteru garīdzniecībai, ka viņa varēs pārņemt pareizticīgo garīdzniecībai viltību, lai valdzinātu zemniekus pareizticībā, kas ir nodomā to atstāt.“

Tauta uz D. Balodi raudzījās kā uz savu aizbildni. Par to liecina viņas izturēšanās pret Balodi Ļaudonā, kur viņš pareizticīgās baznīcas aizsardzībā organizēja draudzi un aizstāvēja latviešus.

„Ziņa par Baloža ierašanos izplatījās ātri. Visi zināja, ka viņš cēlies no pašu kārtas, īsts zemnieks. Balodis bija pirmais latvietis, kuŗu krievu valdība bija paaugstinājusi. Ļaudīm radās uzticība saviem spēkiem, cerība un ticība, ka viņi nav pamesti, ka ir vēl cita vara blakus kungiem, un pat lielāka. Dāvids bija šo cerību reāls iemiesojums. Lielu lomu arī spēlēja Baloža personīgās īpašības. Neliela auguma, melnīgsnējs, kuplu bārdu, ļoti skaļu un drošu balsi, arī pēc vāciešu atzinuma cienījamu izskatu. Bet galvenais — ļoti apdāvināts, aizraujošs runātājs... Baloža autoritāte bija tik liela, ka pagasta tiesas sprieda pēc viņa aizrādījumiem. Tā piem. kāds puika 6 gadus bija nodzīvojis pie saimnieka, bet tas to nav sūtījis skolā, nav iemācījis grāmatā. Balodis lūdz pagasta tiesu, lai piespriežot saimniekam sūtīt puiku 1 gadu skolā...“

D. Balodis uzsāka to kustību, kuŗā „izpaudās naidis, protests pret vācu politisko kundzību, patstāvības meklēšana“. Šajā kustībā atrodami tautiskā laikmeta centieni: atkratīties no vāciešu „gādības“ un pieslieties krievu aizbildnībai. Latviešu pāreja pareizticībā šai kustībai piešķīra reliģisku nokrāsu; bet šī pāreja bija vairāk politisks, nekā reliģisks solis. Un reliģiskā ziņā viņai ir latviešu nacionālā noskaņa — vienaldzība pret dogmām un kuŗta ārējību, bet „patiesības meklēšanas gars, ilgas pēc Dieva“. No 1842.—1848. g. pareizticībā pārgāja ap 100.000 Vidzemes latviešu un igauņu. Šajā laikā bija nodibinātas kādas 70 draudzes. 1847. g. bīskaps Filarets nodibināja garīgo skolu mācītāju sagatavošanai. No 1847.—1849. g. nodibinātas arī 18 pareizticīgo draudzes skolas.

Šī kustība sabaidīja vāciešus vairāk nekā nemieri, jo tai bija nopietnāki pamati, izredzes nākotnē un stiprs aizbildnis. Tāpēc viņi izlietāja visus līdzekļus, lai apturētu šīs kustības attīstību un pat likvidētu to: mācītāji centās pierādīt, ka luterticība reliģiskā ziņā stāv augstāk par pareizticību, un mēģināja izklīdināt baumas par labumiem, kas sagaida pareizticībā pārejošos latviešus; muižnieki atkal nedeva pareizticīgo dievkalpošanai telpu, neļāva pareizticīgiem apglabāt mirušos luterāņu kapos un vietām pat izlika pareizticīgos saimniekus no viņu mājām. Par Vidzemes notikumiem sāka interesēties Pēterpils valdība. Lai izmeklētu to cēloņus, Vidzemē ieradās vairāki krievu ierēdņi. Iepazīnušies ar zemnieku saimniecisko stāvokli un pareizticīgo garīdznieku darbību, viņi nāca pie pārliecības, ka zemnieki apkņauti muižas klaušām un nodevām un cerot no tām atsvabināties ar pareizticīgās baznīcas palīdzību. Ķeizars Nikolajs I. kādā sarunā atkārtoja savu ierēdņu atzinumus un novērojumus un nosauca pāreju pareizticībā par dabisku parādību. Drīzi pēc tam viņš nodibināja Pēterburgā „Baltijas lietu komiteju“, kuŗas dvēsele bija H. fon Felkerzāms. Viņš ļoti izveicīgi aizstāvēja savus uzskatus komitejā un guva uzvaru gandrīz visos jautājumos. Izstrādāto projektu 1847. g. pieņēma arī Vidzemes landtāgs. Ķeizars to apstiprināja 1849. gadā kā pagaidu likumu uz 6 gadiem.

1849. g. likums lauza muižnieku svarīgo principu, kas atzina viņu neierobežotās tiesības uz visu zemi. Jaunais likums nodala no muižas zemes zemnieku pagasta sabiedrības zemi. To muižnieki nedrīkst citādi izmantot, kā tikai iznomājot vai pārdodot zemniekiem. Muižas zeme palika muižnieku brīvā rīcībā bez kādiem nodokļiem un nastām.

Bez zemnieku jeb vakas un muižas zemes likums paredz vēl „kvotu zemi“, tādu zemi, kuŗu muižnieki var atdalīt no vakas zemes, bet tā nav brīva no nodokļiem un sabiedriskām nastām. Par kvotu zemi muižnieki pārvērtā apmēram vienu piekto daļu no visas vaku zemes un ieguva par to neierobežotu rīcības brīvību. 1849. g. likumam bija

pievienots „darba regulatīvs“, kas noteica zemnieku klaušu apmērus.

Tā tad ar 1840. g. likumu likti droši pamati mazgruntniecībai un zemniekiem nodrošinātas māju mantošanas tiesības.

51. Latviešu skolas un vispāri garīgā kultūra XIX. gadu simteņa pirmajā pusē.

XIX. g. s. sākumā Latvijā bija ģimnazijas, aprinča skolas, divklasīgās meiteņu skolas, zēnu un meiteņu elementārskolas. Bet visās šajās skolās, kā arī atjaunotā Tērbatas universitātē mācīja vācu valodā. Latviešu vajadzībām Tērbatas universitāte projektēja atvērt laukskolas. Bet šis projekts nepatika mācītājiem un muižniekiem. Tāpēc palika spēkā iepriekšējā mājas izglītība un jau agrāk atvērtās skolas. Galvenie izglītības darbinieki bija mācītāji un galvenie skolotāji latviešu mātes un tēvi.

No jauna latviešu izglītības jautājumu apsprieda landtāgs, izstrādādams zemnieku brīvlaišanas likumu. To ierosināja superintendents Zontags, kas lūdza ģenerālgubernātoru griezties pie landtāga ar priekšlikumu gādāt par zemnieku izglītību. Landtāgs bija spiests apskatīt skolu jautājumu un uzņemt par tām likumā dažus pantus.

Pēc šī likuma Vidzemē katrā pagastā, kurā ir 500 vīriešu dvēseļu, jāierīko viena tautskola un katrā 2000 cilvēku lielā draudzē jāatver viena draudzes skola. Likums arī noteic, kādai jābūt skolas ēkai. Skolotājus iecel muižas īpašnieks saziņā ar mācītāju; muižniekam pieder arī skolas uzraudzība. Bet jāuztur visas šīs skolas zemnieku sabiedrībām. Tā tad zemniekiem tika uzlikta jaunas nastas; bet viņu saimnieciskais stāvoklis kļuva arvienu sliktāks. Tāpēc skolu lietas pēc brīvlaišanas pavisam apsīka. Vidzemes latviešu daļā 1819. g. bija pavisam 15 draudzes skolu un 83 pagasta skolas. 1834. gadā, pēc aprinča deputāta Hagemeistera vārdiem, draudzes skolu esot 33 ar 590 skolēniem un 14 pagasta skolu ar 250 skolēniem; pārējās skolas pastāvošas tikai uz papīra.

1832. gadā Nikolajs I. izdeva baznīcas likumu, ar kuŗu katram Baltijas iedzīvotājam bija atļauta pāreja pareizticībā. Šis likums uztrauca vācu mācītājus un muižniekus. Lai latviešiem nebūtu iemesla pāriet pareizticībā, viņi sāka interesēties vispirms par skolotāju sagatavošanu. Mācītājs Valters pat sūtīja latvieti Cimzi uz Veizenfeldas skolotāju semināru, kuŗa kursu tas beidza 1839. gadā. Šinī pašā gadā Valters un Cimze atvēra Valmierā skolotāju semināru draudzes skolu skolotāju sagatavošanai.

Sākumā seminārā bija ļoti maz mācības līdzekļu un ļoti šaura programma. Semināra audzēkņiem mācīja arī vācu valodu un dažus mācības priekšmetus šajā valodā. Galvenais un reizēm pat vienīgais skolotājs un audzinātājs bija pats direktors Cimze. Tomēr muižnieki negribēja atvēlēt līdzekļus atsevišķa latviešu semināra uzturēšanai un tāpēc pārcēla to uz Valku, kur tas sagatavoja latviešu un igauņu draudzes skolu skolotājus līdz 1890. gadam.

Latviešu pāreja pareizticībā 40. gados pamudināja vāciešus piegriezt nopietnāku vērību viņu skolām. 1845. gadā Vidzemē bija jau 58 draudzes skolas un 57 pagasta skolas. Šie skaitļi liecina, ka 25 gadu laikā pagasta skolu skaits samazinājies, bet draudzes skolu skaits pavairojies. Tomēr jākonstatē, ka vācieši sāka gādāt par latviešu skolām. Samērā gausa skolu tīkla attīstība izskaidrojama ar to, ka šinī laikā latvieši paši vēl nespēja gādāt par savu bērnu izglītību, bet vācieši atkal negribēja nest upuŗus latviešu skolu uzturēšanai. Stāvoklis mainījās 50. g. Sakarā ar dzīves apstākļu uzlabošanu un mazgruntniecības uzplaukšanu zemniekos pamodās lielāka interese par izglītību un skolām; radās arī nepieciešamie materiālie līdzekļi to uzturēšanai. 1860. gadā Kurzemē bija jau 295 pagastskolas ar 12.861 skolēnu un 247 skolotājiem; Vidzemē 1860. g. bija 213 skolu ar 6077 skolēniem. Šajās skolās bez pirmmācības skolu priekšmetiem tika mācīta vēsture, ģeogrāfija un uz skolēnu vēlēšanos arī vācu valoda.

Neraugoties uz mazo skolu skaitu, latvieši XIX. g. s. pirmajā pusē garīgās kultūras ziņā gāja uz priekšu, jo iznāca grāmatas, radās avīzes, pavairojās izglītoto latviešu

skaitis, kas ar savu paraugu pamudināja citus sekot viņu piemēram. 1822. gadā iznāca „Latviešu Āvīzes“. Tajās sākās domu izmaiņa gan ar redakciju, gan lasītāju starpā. Minēsim dažus piemērus. „Mēs esam latvieši, kas savu godu cienī un dārgu tur, un ikkatram ar drošu sirdsapzināšanu pretī iet, kas mūsu tautu nicina“, raksta kāds Andreass. „Mēs negribam mūsu mīļu tēvzemi par Vāczemi taisīt; mēs negribam Vāczemes laimes, mantas jeb nelaiimes; mēs gribam paši caur sevīm savu laimi dzemdēt; mēs gribam latvieši iekš tautas un valodas palikt un saviem likumiem paklausīgi būt,“ raksta Šnēbachs, dēvēdams sevi par latvieti un aizstāvēdams izglītību, kuŗas dēļ vairāki latvieši neesot palikuši par vāciešiem, lai gan esot mācījušies vairāk nekā dažs vācietis; šie latvieši esot labi saimnieki un zemes kopēji „ar nepārgrozītu sirds prātu“. Nezināms autors 1825. g. dzejoli pateicas kādam skolotājam par Kurzemes politisko ģeografiju, kuŗu tas garāka raksta veidā bija iespiedis „Latviešu Āvīzēs“. „Par tavu jauku darbu tad vēl vienreiz paldievs teiksim, pēc kādiem gadiem, visi kad to garu ceļu beigsim, ko staigājām uz gudrību, uz brīvas tautas labumu!“

Minētie autori dzīvo tautas vidū, strādā katrs savu darbu un avīzē izteic savas un apkārtējo iedzīvotāju domas par tautas izglītību, godu, brīvību, nākotni. Šī ir tautas balss, masu domas. Tāpēc jākonstatē, ka arī saimnieciskā ziņā grūtajos gados nacionālā atmoda nav izdzisusi, bet gan lēnām kvēlojusi tautas dēlu sirdīs. Daži autori ļauj pat apgalvot, ka nacionālisma sēkla noteiktas programmas veidā jau bija pazīstama latviešiem; piem. valodas nozīme nacionālā jautājumā. Šnēbachs, kā jau atzīmēts, šaka, ka „mēs gribam latvieši iekš tautas un valodas palikt.“ Vēl skaidrāk par valodas nozīmi izsakās kāds nezināms rakstnieks, kas parakstās „Latvietis“; tā tad aizsteidzas Kr. Valdemāram priekšā ar savas nacionālās pārliecības apliecinājumu. Starp citu viņš raksta —

„Ar tevi gribu mīlēt, dziedāt arri,
Tu mannas tautas jaukā valloda;
Tu tautas bērnu spirktu darrīt varri,

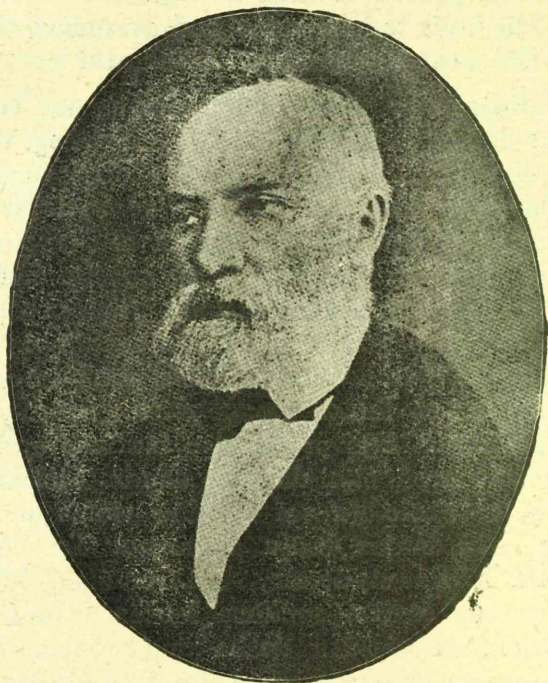
Tu ficcibā to turri, — tikkumā.
 Kaut smādētu tev nesaprašu barri,
 Man paliksi tu taču derriga,
 Lai tauta manto svešu gudras ziņas,
 Bet neatstāj no tēvu valloņiņas!“

Šis rindīņas izteic nacionālistu domas par valodas nozīmi tautas dzīvē: noliegt valodu nozīmē noliegt tautību, atzīt valodu nozīmē atzīt savu tautību. Aplūkojamā laikmetā netrūka latviešu vidū arī cilvēku ar sevišķām spējām. „Latv. Āvizēs“ ievietots šāda talanta raksturojums. Vienkāršs kalps savu organizātoru spēju un citu izcilu dāvanu dēļ bija pazīstams plašā apkārtnē. Viņu pagasts ieteica kungam par muižas pārvaldnieku. Šinī amatā viņš nostrādāja visu mūžu un pacēla muižas ienesīgumu un iedzīvotāju labklājību. Par to kungs viņam deva pavārdu „Talent.“ Šī izcilā personība bija ar skaidru tautības apziņu. Tādu vīru latviešu starpā bija diezgan daudz. Lielākā daļa no viņiem ieņēma skolotāju vai ierēdņu vietas un izpelnījās kungu un savu tautas brāļu atzinumu. To vidū lielāka nozīme bija Ā. Ratminderam, Ā. Līventālam, M. Vītiņam. Tie ir vīri, kas saviem spēkiem lauzās uz augšu, centās pēc izglītības un plašāka darba tautas labā. Ārkārtīgās grūtības nespēja salauzt viņu gribu tikt pie izglītības un kalpot savai tautai. Ānsis Līventāls 19. g. s. 30. gados plaši pazīstams kā dzejnieks, kam stipra nacionālā apziņa.

„Latviski es domāju,
 Brāļu sāpes sajūtu;
 Mana sirds ir brālīga
 Katram steigties palīgā.“

Ar laiku latviešu censoņiem radās iespēja smelt izglītību tieši no ārzemju avotiem un vēl speciālās mācības iestādēs. Tas paplašināja viņu redzes aploku un deva iespēju labi sagatavoties savu pienākumu izpildīšanai. Tāds, piemēram, bija Ā. Bergmanis, kas bija plaši pazīstams kā labs skolotājs un latvietis — „No latviešiem dzimis, viņš gribēja latvietis palikt“. 1833. g. Ā. Bergmanis sāka strādāt Cīravas-Dzērves skolā, kur mācīja arī nākamos skolotājus. Tad viņa ietekme sāka jau plašāk izpla-

tīties tautā. Tā piepildījās viņa vēlēšanās — „Lai tad arī brāļiem to ne liedzu, Ko Jūs laipnībā man dāvājiel.“

J. Cimze (1814.—1881.).

Pavisam jauni laiki un iespējas radās latviešu censoniem, kad tika nodibināts Vidzemes skolotāju seminārs 1839. g. 10. nov. ar J. Cimzi priekšgalā. Tad viņi varēja viegli sagatavoties skolotāja darbam un mācīties kalpot savai tautai. Par šo uzdevumu viņu skolotājs J. Cimze izsakās šādi — „Tagadne prasa citādu dzimumu. Ja mūsu tauta neturas pie savas ticības cieši, ja viņa nedodas uz priekšu civilizācijā jeb pilsoniskā izglītībā, tad citi aizsteigsies viņai priekšā. Tautai jāsniedz lielāka ārējā patstāvība, radot labvēlīgākus apstākļus. Tas viss nenieka nelīdzēs, ja viņa netop iekšēji svabadāka, stingrāka un patstāvīgāka. Tāpēc pirms vajaga tautu laikiem piemēroti vest tālāk un gatavu darīt priekš labāka stāvokļa.“

Šī J. Cimzes nacionālā programma un tās realizējums nevarēja neietekmēt viņa audzēkņus — nākošos skolotājus un caur tiem visu latvju tautu. Nacionālo jūtu attīstībā liela nozīme J. Cimzes četrbalsīgi saskaņotām tautas dziesmām, kas tautas masām labi saprotamas. Tās attīsta klausītājos vienādas jūtas un reizē ar to viņus apvieno vienā saimē — nācijā. J. Cimzes darbības ietekme vērojama arī ārpus semināra sienām; viņa audzēkņi pārdēstīja savas skolotāja idejas tālāk tautā, ļaudami tām sazarojot dažādos virzienos. Āplūkojamā laikmetā viņa idejas pārdēsta tautā Jānis Ruģens, kam sevišķi mīļa kalpošana savai tautai:

„Liec' vien roku sev uz krūti,
 Sakki: „sirlds bij kūtra gan,
 Brāļiem kalpot man bij grūti,
 Tāpēc maz irr prieka man“.
 „Tie laiki vēl irr tālu,
 Kas tautu uzcelt varr;
 Vēl maz irr tādu brāļu,
 Kas viņai labu darr!
 Vēl nespēj Latviets dzīties
 Pēc to, kas godā ceļļ;
 Ar to tam patīk pīties,
 Kas tautas godu peļļ.“

19. g. s. 40. gados Ernsts Dinsberģis uzsāk pārvācošanas kritiku un reizē ar to cīņu pret to. No izglītotiem latviešiem viņš prasa, lai tie nekaunas no savas tautības un strādā latviešu labā. Tos, kas strādājuši tautas labā, viņš cildina „Godarīmē latviešu tautas kopējiem“. Viņu starpā minēti Līventāls, Bergmanis, Ruģens, Vītiņš, Dr. Bārs u. c. Minētie darbinieki cīnās par savas tautas brīvību, aizstāv viņas valodu, cenšas izplatīt tautā izglītību — mācās paši un māca citus, sāk kritizēt pārvācotos latviešus, cenšas pārliecināt savus tautas brāļus nekaunēties no savas tautības.

Jāatzīmē, ka minētie darbinieki dzīvoja un darbojās tautas vidū, atradās ciešos pastāvīgos sakaros ar tautas masām. Tāpēc viņu centieni bija pazīstami tautas ma-

sām; varbūt, viņi no tām pat smēlās ierosinājumus. Ja masas, kā jau aizrādīts, nerasniedz augstu attīstības pakāpi, tad tas izskaidrojams ar grūtajiem saimnieciskiem apstākļiem. Ja tie atsevišķām personām labvēlīgi, tad manāmi un pat lieli sasniegumi neizpaliek, studēto latviešu skaits ir tam liecinieks — 19. g. s. 20. gados studēto latviešu bija apmēram desmit, 30. gados zināmi trīs, 40. gados apmēram desmit. Šie darbinieki ir vairāk pazīstami kā sava aroda speciālisti. Tomēr arī viņi paliekoši ietekmējuši tautas garīgo attīstību un reizē ar to veicinājuši viņas atmodu. Šajā ziņā sevišķi lieli nopelni tiem, kas izplatījuši tautā populāri zinātniskus rakstus; piem. Andrejam Šūlmanim, kas studiju gados izdeva „Pasauli un daudz no tā, kas pasaulē atronams ar daudz bildēm tekstā“. Šinī izdevumā ievietoti populāri zinātniska satura raksti. Studēto latviešu vidū sastopami arī lieli nacionālisti; piem. Dr. Juris Bārs, kas uzskatāms par Krišjāņa Valdemāra priekštecī un ceļa rādītāju. Par viņu sniedz ziņas A. Spāģis savā vēstulē J. Volteram.

„Jau sen man bija nodoms Jums rakstīt, lai Jums ziņotu, ka es piedalījos Latviešu literāriskās biedrības 10. septembrī Rīgā noturētā sapulcē... Visas sapulces galva man likās esam doktors Bārs no Dundagas, latvietis no dzimuma... Pēc tam, kad sekretārs bij nolasījis gada pārskatu, doktors Bārs lasīja referātu par nelokāmiem substantīva verbalia, no kuŗa es nekā nevarēju atmiņā paturēt un pārāk maz sapratu, kaut gan viņš ar ļoti daudziem piemēriem uz sienas tāfeles motivēja savu apgalvojumu. Ulmanis un Valteris uzstājās kā oponenti. Daži atzinās, ka viņi neesot nekā sapratuši, citi klusēja. Pēc tam mācītājs Valteris turēja garu priekšnesumu, zīmējoties uz latviešu pārvācošanu un attīstīja domas: 1) ka tas latviešiem būtu ļoti izdevīgi, jo viņi ar vācu valodu vieglāk un labāk izglītībā varētu iet uz priekšu, 2) ka latvieši rādot lielu mīlestību uz vāciskumu, 3) ka latviešu tauta arī katrā ziņā reiz iešot bojā un 4) ka šai pārvācošanai neesot jānotiek uz reizi, bet pamazām, palīdzot latviešiem šinī ceļā ar piemērotiem līdzekļiem un skolas mācību.

Pret šo uzskatu patiesību un piepildāmību uzstājās

Bārs, kuŗam arī Ulmanis pa daļai piekrita. Bārs atbildēja uz visiem punktiem šādi: 1) katram, un tā tad arī latvietim, esot arvienu izdevīgi, ka viņš profot vairāk valodu, bet vienmēr neesot iespējams to sasniegt; atsevišķs cilvēks vienmēr varot tiktāl tikt, nekaitējot savai tautībai, bet ne vesela tauta. To jau pierādot tas apstākļis, ka viņa savā mātes valodā vēl neesot to izglītības stāvokli sasniegusi, ko tā varot sasniegt. Būtu daudz, ļoti daudz darīts, ja katrs latvietis savā mātes valodā varētu gūt nepieciešamākās zināšanas, bet domāt par to, kā viņam sniegt šīs zināšanas un reizē arī vēl vienu svešu valodu, esot par daudz grībēts, neizņemot arī to gadījumu, ja katrā draudzē būtu viena skola un tanī stingri mācītu vācu valodu, tad arī tā mūsu apstākļos tikai pēc ilgiem gadiem atrastu ceļu tautā; 2) latvieši izrādot mīlestību uz vācu valodu tikai tad, kad viņiem esot izredzes, ka viņu bērniem caur to tikt piešķirts labāks liktenis; bet kur tēvs zinot, ka dēlam katrā ziņā jāiet arklam pakaļ, tur viņš par vācu valodu neinteresējoties; 3) ja latviešu tautai vajadzētu iet bojā un viņa ietu bojā, tad daži apstākļi un notikumi uzstādītu lielu jautājumu, vai viņa tad savienotos ar vācu tautu; 4) tā tad, par kādu piepešu, ātru pārvācošanu nevarot būt runa; bet arī pamazītnēja maz ko līdzēšot, jo viņa, pēc visām zīmēm spriežot, nākot par vēlu; šo veikalu vajadzējis sākt jau 1818. gadā. Tādā kārtā iespaidīgie vācieši būtu iztaisījuši labākus veikalus, nekā domādami aizkavēt, „ka zemnieks nepaliek par vācieti“. Vispār ņemot, viņš nemaz neesot tajās domās, ka latviešus vajadzētu atturēt no vācu valodas; atsevišķs cilvēks vienmēr to var piesavināties; bet ar visu tautu tas nevarot un arī nekad nebūšot notikt.

Doktors Bārs ieskata par sevišķu godu sev, — ka viņš ir latvietis un parāda visās savās runās kvēlojošu savas tautas mīlestību; atsevišķus cilvēkus viņš atļauj pelt, bet tautu nekad nē, kuŗu viņš dedzīgi un lieliski aizstāv un atsirdams novērš no viņas katru uzbrukumu. To viņš arī ir spējīgs darīt, jo viņš ir spēka vīrs un ļabi pazīstams ar visiem agrākiem un tagadējiem apstākļiem. Pēc H. P. Pantenija apgalvojuma latviešu valodā neviens nevarot ar

viņu sacensties, jo bez vecajām valodām viņš varot arī dažas jaunākas, kas latvju valodai radniecīgas, izlietāt savas mātes valodas labā, lai noraidītu vecās teorijas un dažus līdz šim nepamanītus valodas likumus likt to vietā. Bārs uz Latviešu literāriskās biedrības vēlēšanos ir uzņēmis izstrādāt latviešu vārdnīcu. Bet šis darbs tik drīz netiks gatavs, jo viņš prasa daudz laika, un Bāram kā lielas muižas ārstam, viņa trūkst. Mācītājs H. Pantenijs nožēlo, ka Bārs neesot studējis teoloģiju, jo viņš tad varētu visus savus spēkus ziedot savas tautas labā. Gods šim vīram, kas, atšķirts no visiem tiem apstākļiem, kādos dzīvo viņa brāļi, tomēr nekaunās ar mīlestību pie viņiem piederēt!

Tā tad Dr. Juris Bārs ir pirmais latviešu tautības valodnieks un liels nacionālists, kas iedrošinājies aizstāvēt savu tautu un cīnīties pret tās pārvācošanu. Viņa idejas, kas izteiktas 1847. gadā, atrodamas arī citu nacionālistu programmā 19. g. s. otrajā pusē.

52. Lielo reformu laikmets Krievijā.

Lai paceltu zemnieku darba ražību, daži muižnieki jau priekš Krimas kara izrentēja zemniekiem muižas zemi vai maksāja tiem par klaušām. Vairāki muižnieki pat izlūdza atļauju dot zemniekiem brīvību, ko vēlāk viņiem atļāva arī likums. Bet kur palika spēkā vecā klaušu kārtība, tur saimnieciskā dzīve galīgi pagrīma. Sevišķi neražīgs zemnieku darbs bija fabrikās. Tāpēc tās tika slēgtas viena pēc otras. Dzimtbūšanas iekārta prasīja arī no valsts lielus upurus. Bieži atkārtojās neražas un bada gadi. Valdība izsniedza bada cietējiem pabalstu. Bet tas reti nāca zemnieku rokās, jo viņa izsniedzējs (muižnieks) paturēja labību savām vajadzībām.

Līdzīgas nekārtības bija novērojamas visā valsts dzīvē; piem. Krimas kara laikā pazuda veseli pārtikas un medikamentu vezumi ceļā uz Sevastopoli; ierēdņi kancelejās sprieda par visām lietām un par „izpalīdzēšanu ņēma dāvanas“.

Dzimtbūšanas ļaunā ietekme bija nomanāma visās dzīves nozarēs. Kunga griba neļāva zemniekiem iedzīlināties saimniecībā un gādāt par savu labklājību. Viņš tikai izpildīja kunga pavēles un mira badā.

Zemnieki nepazina arī īstās ģimenes dzīves, jo kungi tos saprecināja un izšķīra pēc vajadzības, pārdodami par sevi vecākus un bērnus. Bez mīlestības un iekšējā miera viņi klejoja pa kunga laukiem, mežiem un ēkām.

Zemniekam nebija arī tāda īpašuma, kuŗa kungs nevarētu atņemt. Bet kur nebija ģimenes un privāta īpašuma, tur nebija arī valsts pamata, tās šūniņu.

Dzimtbūšanu nosodīja savos darbos rakstnieki. Tās nederību saimnieciskā ziņā bija atzinuši izglītotākie muižnieki. Tās dēļ fabrikantiem nebija strādnieku, jo zemnieki bija saistīti pie zemes un aizņēmti kunga darbos. Valsts nevarēja no nabadzīgiem un kļaušām apkrautiem ļaudīm iekasēt nodokļus. Kara laikā tie neapzinīgi un bez intereses aizstāvēja savu tēviju. Pilsoņi neinteresējās par valsts dzīvi un labklājību; tie kā vergi tikai gaidīja rīkojumus un neapzinājās, kas viņiem jādara.

Krievijas valdība visu to sevišķi labi novēroja Krimas kara laikā. Tāpēc Aleksandrs II. pēc miera noslēgšanas atļāva muižniekiem apspriest zemnieku jautājumus.

Pēc vairākām trokšņainām apspriedēm gubernās un Pēterpilī tika izstrādāti noteikumi par dzimtbūšanas atcelšanu un sastādīts attiecīgs manifests. Aleksandrs II. parakstīja šo manifestu 1861. gada 19. februārī.

Krievu zemnieki ieguva personīgo brīvību un tiesības izpirkt viņu lietāšanā nodoto zemi ar valsts palīdzību. Valstij zemnieki atmaksāja attiecīgu summu 49 gadu laikā. Izpirktā zeme bija ciema sabiedrības kopīpašums, kuŗu vīriešu kārtas locekļu starpā periodiski pārdalīja.

Zemnieku brīvlaišana stipri ietekmēja Krievijas iedzīvotāju attiecības. Tanīs notika tādas pārmaiņas, kādu neparedzēja vecās Krievijas likumi. Tāpēc zemnieku brīvlaišanai sekoja viena pēc otras reformas.

Pagastos, apriņķos, gubernās un pilsētās valdība nodibināja pašvaldības iestādes. Pagastu pašvaldībās piedalījās tikai zemnieki, jo muižniekiem bija savas iestādes.

Viņi, vispirms, apvienojās ciemā ar stārastu priekšgalā. Vairāki ciemi (3 vai 4) sastādīja pagastu, kuŗa darīšanas pārzināja vietnieku pulks un pagasta vecākais. Vietnieku pulks sastāvēja no pilnā pagasta sapulcē ievēlētiem pārstāvjiem. Viņš bija augstākais pagasta pašvaldības orgāns, kuŗa lēmumus izpildīja vecākais. Pagasta sapulces ievēlēts, viņš skaitījās par tā dzīves vadītāju, lai gan īstenībā to vadīja „skriķeris“. Visi zemnieku pašvaldības orgāni atradās augstāku valsts iestāžu uzraudzībā; tās nopietni ierobežoja zemnieku pašvaldību; sevišķi liela nozīme to dzīvē vēlāk bija zemes priekšniekiem.

Kopš 1864. g. viena aprīķa zemnieki, pilsētnieki un muižnieki ievēlēja savus pārstāvjus. Tie rudenos sanāca kopā aprīķa pilsētā un sprieda par tā vajadzībām; piem. ceļu taisīšanu, tiltu būvēšanu, skolu un slimnīcu atvēršanu, darba rīku iegūšanu, lopu audzēšanu un citiem. Šī zemes sapulce (zemstvo) izvēlēja no sava vidus valdi un uzdeva tai reālizēt viņas lēmumus.

Aprīķu sapulces sūtīja savus pārstāvjus guberņas zemes sapulcē, kuŗa apsprieda dažādus vietējās labierīķības jautājumus un ievēlēja savu valdi pieņemto lēmumu reālizēšanai.

Līdzīgu pašvaldību valdība ieveda arī pilsētās 1870. g. To namu īpašnieki, lieltirgotāji un bagātākie rūpnieki ievēlēja domes locekļus. Dome atkal ievēlēja pilsētas galvu un citus pilsētas saimniecības un labierīķības vadītājus, kas sastādīja pilsētas valdi.

Aleksandra II. valdība 1864. g. reformēja arī Krievijas tiesu.

Āgrāk ikvienai krievu kārtai bija savas tiesas. Tagad šinī ziņā visi Krievijas centrālo guberņu iedzīvotāji bija vienādā stāvoklī. Tikai zemniekiem vēl bija sava pagasta tiesa, kuŗa izsprieda tikai zemnieku lietas par kaušanos, apmelošanu un zaudējumiem līdz 100 rbļ. Ar nopietnākām lietām arī zemnieki griezās pie vispārējām tiesas iestādēm — miertiesas, apgabaltiesas, palātas un citām. Miertiesneši sprieda par zaudējumiem līdz 500 rbļ. un iztiesāja sīkas krimināllietas, t. i. tādus noziegumus, kuŗi traucē valsts tiesisko iekārtu. Apgabaltiesa sprieda par lielākiem

zaudējumiem un atjaunoja personas likumīgas tiesības (civilietas). Nopietnākas krimināllietas apgabaltiesā izsprieda zvērināto tiesa, t. i. no iedzīvotāju vidus izvēlētie zvērināti piesēdētāji, kas ar balsošanu lēma par apsūdzēto, vai tas vainīgs. Šos gadījumos tiesneši tikai noteica par vainīgu atzītam likumā paredzēto sodu.

Šo tiesu spriedumus varēja pārsūdzēt augstākā instancē: mirtiesneša — mirtiesnešu sapulcē; apgabaltiesas — palātā (tikai ne zvērināto tiesas spriedumu). Visaugstākā tiesas instance bija senāts.

Pēc jaunās tiesas iekārtas ikvienu krimināllietu vispusīgi aplūkoja un savāca pierādījumus izmeklēšanas tiesnesis. Vajadzības gadījumos tiesas izsauca lieciniekus un sprieda par lietu publikas klātbūtnē. Apvainotais pats varēja dot paskaidrojumus. Ar apvainošanas runu uzstājās prokurors; apvainotos aizstāvēja advokāti.

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas kara klausība nebija vairs sods, bet pavalstnieka pienākums. Tāpēc vesēlie vīrieši, kas bija sasnieguši 21 dzīves gadu, sākot ar 1874. g. rudenos ieradās sava apriņķa pilsētā, vilka lozi un pēc tās vai nu iestājās aktīvā kara dienestā, vai tika pierakstīti zemes sargos, kas dienēja tikai kara laikā un visnepieciešamākos gadījumos. Izglītoto kareivju dienesta laiks tika saīsināts. Un tikai daži valsts darbinieki un garīdznieki bija atsvabināti no kara klausības. Tie, kas bija nodienējuši savus gadus aktīvā kara dienestā, dažus gadus vēl skaitījās rezervē, lai kara laikā tos vispirms varētu iesaukt dienestā.

Sakarā ar aprakstītām pārmaiņām sabiedriski valstiskā dzīvē atdzīvojās visa krievu tauta. Rosīgāk darbojās rūpnieki, tirgotāji un pat zemkopji — attīstījās materiālā kultūra, iekrājās tautas bagātība. Bet sevišķi ātri attīstījās krievu garīgā kultūra. Zemes sapulces savos apriņķos atvēra tautskolas. Pilsētu pašvaldības gādāja par sieviešu izglītību — atvēra sieviešu progimnazijas un ģimnazijas. Valdība dibināja pilsētu un vidus skolas, tehnikas skolas, augstskolas, augstākos sieviešu kursus un citas. Tika izdoti jauni laikraksti, grāmatas, atvērtas bibliotēkas, lasītavas un citas kultūrālas iestādes.

Zemnieku brīvīšana un citas pārmaiņas savīlpoja Krievijas sabiedrību; vietām izcēlās pat nemieri. Šo Krievijas stāvokli izmantoja poļi un mēģināja nokratīt tās jūgu, iegūt valstisko neatkarību (1863. g.). Maziem pulciņiem viņi uzbruka krievu kaŗaspēkam un atbildīgiem valsts darbiniekiem.

Eiropas valstis ieteica Aleksandram II. dot poļiem plašu autonomiju. Tikai Prūsija izturējās naidīgi pret šo kustību, jo tā varēja sagaidīt savu poļu sacelšanos. Krievu tautībnieki protestēja pret ārzemnieku iejaukšanos Krievijas iekšējās darīšanās un prasīja, lai valdība apspiež poļu dumpi. Tad valdība sūtīja kaŗaspēku uz poļu un leišu apgabaliem (arī Latgali) un uzdeva tā vadoņiem lietāt ārkārtīgus līdzekļus dumpja apspiešanai. Viļņas ģenerālgubernators Muravjevs dedzināja sādžas, kāra simtiem dumpinieku un pārējos sūtīja uz Sibīriju. Istos poļu apgabalos tāpat rīkojās grāfs Bergs. Poļi arī nesaudzēja krievus.

Pēc dumpja apspiešanas Krievijas valdība tiesiski administratīvā ziņā pievienoja Poliju pārējai Krievijai, bet bez zemes sapulcēm un zvērināto tiesas. Tad visās bijušās Polijas valsts iestādēs un skolās varēja lietāt tikai krievu valodu. Zemniekiem, kas nepiedalījās dumpī, valdība deva brīvību un atstāja visu zemi, kas līdz šim laikam bijusi viņu lietāšanā. Polijā varēja darboties tikai krievu tautības ierēdņi, pie kam to uzdevums bija iznīcināt poļu ierašas, tikumus un vispāri sekmēt poļu, leišu un latgāliešu pārkrievošanos.

Poļu dumpja laikā krievu nacionālisti sevišķi izcēla un aizstāvēja savas tautības intereses. Viņu ietekmē atradās kā Aleksandra II., tā sevišķi Aleksandra III. (1881.—1894. g.) un Nikolaja II. (1894.—1917. g.) valdības. Tās visus jautājumus aplūkoja no „krievu tautības“, „krievu ticības“ un „krievu patvaldības“ viedokļiem. Tā attīstījās pārkrievošanas politika valsts nomalēs, kur skolās un visās oficiālās iestādēs ieveda krievu valodu, reformēja pārvaldes organus pēc Iekšējās krievijas parauga un veicināja pareizticības izplatīšanos. Šādu pārkrievošanas politiku pilnā mērā izbaudīja arī latvieši.

53. Sešdesmito gadu reformas un māju iepirkšana Vidzemē.

Lai zemniekiem atvieglinātu zemes iegūšanu īpašumā, muižnieki pēc Felkerzāma priekšlikuma dibināja īpašu „zemnieku rentes banku“. Tā izsniedza muižniekiem (pārdevējiem) tā saucamo „rentes zīmju“ veidā zināmu naudas summu, kuŗa skaitījās par mājas parādu. Parastī banka izsniedza pārdevējam 60% no aprēķinātās pārdošanas cenas, 25% skaitījās kā muižniekam piekrītošs, bet neuzteicams mājas parāds un 15% saimnieks iemaksāja muižniekam pie pirkšanas līguma parakstīšanas. Mājas vērtības pilna summa ar 4% gadā bija jāsamaksā pircējam — zemniekam. Viņš to „deldēja“ katru gadu un tādā kārtā vairāku gadu desmitu laikā dzēsa savu parādu kā rentes bankai, tā arī muižai.

Par „rentes zīmēm“ Krievijas valdība uzņēmās zināmu galvošanu un arī uzpirka tās, maksājot 85% no to nominālās vērtības. Ar to valdība deva muižniekiem iespēju pārvērst minētās zīmes naudā un piešķīra tām zināmu vērtspapīru drošību.

Visi minētie „atvieglinājumi“ tūlī pēc 1849. gada ļoti maz ietekmēja māju iepirkšanu.

Jau 1804. gada likums atļāva zemniekiem Vidzemē pirkt mājas. Šīs tiesības pirmo reizi tika izlietātas 1823. gadā, kad zemnieki nopirka 12 mājas. No 1823. līdz 1851. gadam pārdotas 30 lauku mājas. „No 1850.—1860. g. atnākuši labāki laiki. Lai gan muižas klausīšanas un izdzīšanas diezgan lielas un grūtas bijušas, tad tomēr caur auglīgākiem un izdevīgākiem gadiem ļaužu labklāšana vairojusies un tie daudz maz turīgāki palikuši“. Šos gados mājas iepirkšanas arī lielākā skaitā. Vispāri līdz 1861. gadam pārdotas 209 lauku mājas. Tā tad 1849. g. likumiem ir bijusi sava nozīme, bet maza. Tas izskaidrojams ar vairākiem cēloņiem.

Lauku māju cenu noteica, kapitālizējot gada renti par 4%; piem. ja rente bija 200 rubļu, tad mājas pārdeva par 5000 rubļu. No šīs summas, kā jau aizrādīts, 15% bija

jāiemaksā pie pirkšanas līguma parakstīšanas. Pagājušā gadu simteņa 50. gados Vidzemē vēl maz bija tādu zemnieku, kas varēja pirmo pirkšanas iemaksu samaksāt. Tāpēc šos gados mājas iepirktas mazā skaitā. Bez tam bija arī citi cēloņi. Pirmkārt, bija izplatītas baumas, ka zemnieki dabūšot zemi par velti. Otrkārt, muižnieki nesteidzās zemi pārdot, jo 1849. gada likumiem bija pagaidu raksturs — tie bija apstiprināti tikai uz 6 gadiem. Šinī laikā muižniekiem bija jāizstrādā jauni priekšlikumi un jāiesniedz Krievijas valdībai.

Muižnieki tiešām ilgāku laiku nodarbojās ar šo likumu pārbaudīšanu, cenzdami neaizkart savu zemes īpašuma tiesību. Viņi izstrādāja jaunu likuma projektu, pēc kuŗa stiprināja savas tiesības uz zemi un veicināja atgriešanos klaušu kārtībā. Bet toreizējiem Krievijas valstsvīriem šāds projekts nepatika, jo pašā Iekškrievijā tie sprieda par zemnieku atsvabināšanu no dzimtbūšanas ar zemi. Tāpēc Krievijas valsts padome atmeta gandrīz visus jaunus muižnieku priekšlikumus un pieņēma tādu likuma projektu, kas pēc satura gandrīz sakrīta ar 1849. g. likumiem. Šo projektu ķeizars apstiprināja 1860. gadā.

Pēc šiem likumiem zemnieku pārvietošanās brīvība vēl ierobežota. Bet Vidzemē dažās vietās bija sajūtams darba trūkums, sevišķi tos apgabalos, kur muižas pārgāja no klaušām uz naudas renti. Darba spēks bija vajadzīgs arī Rīgas-Daugavpils dzelzceļa un Rīgas-Pliskavas šosejas būvei. Tāpēc vajadzēja dot Vidzemes darba ļaudīm iespēju pāriet no vienas vietas uz otru. Krievijas valdība arī vēlējās dot zemniekiem pārvietošanās brīvību, jo atsvabinātie Iekškrievijas zemnieki jau bija ieguvuši šādu brīvību un krievu muižnieki interesējās par čaklajiem latviešu strādniekiem. Tāpēc 1863. gadā Vidzemes landtāgs pieņēma un ķeizars apstiprināja jaunus „pasu likumus“, pēc kuŗiem katram pagasta loceklim, kas izpildījis visus savus pienākumus, ir tiesības izņemt pasi uz laiku no 3 mēnešiem līdz 3 gadiem. Šī pase dod viņam tiesības uzturēties guberņas robežās un līdzās tām līdz 30 klm. Ar īpašu atļauju zemnieki var uzturēties arī pārējos Krievijas apgabalos.

Tagad Vidzemes zemnieki biežāk nokļuva Pēterpilī un atgādināja valdībai par savu grūto stāvokli. Arī latvju tautiskās apziņas modinātāji Pēterpilī strādāja zemnieku labā, salīdzinādami Kurzemes un Vidzemes agrāro iekārtu ar atsvabināto zemnieku stāvokli Iekškrīvijā un uzrādīdami tās trūkumus. Šinī pašā laikā poļu dumpja ietekmē krievu valsts vīri sāka neuzticīgi izturēties pret Baltijas guberņu īpatnējo iekārtu. Nebija izslēgta pat valdības iejaukšanās Vidzemes darīšanās. Tāpēc 1864. gadā Vidzemes landtāgs nolēma, ka, sākot ar 1865. gadu, muižnieki vairs nevar noslēgt klaušu rentes līgumus, bet agrāk noslēgtiem šāda satura līgumiem jāizbeidzas 1868. gada 23. aprīlī.

Bez tam šinī pašā laikā valdība atņēma muižniekiem tiesības sodīt zemniekus ar miesas sodu un pavēlēja izsniegt rentniekiem atlīdzību, ja tie spiesti atstāt mājas.

Pēc 1819., 1849. un 1860. gadu likumiem zemnieku pašvaldība atradās muižnieku stingrā uzraudzībā. Šāds stāvoklis nevarēja vairs pastāvēt, jo ķeizars bija izteicis vēlēšanos, lai zemnieku pagastu pašvaldības tiekot atbrīvotas no muižnieku vadības. To zināja arī Vidzemes muižnieki. Tie arvienu vēl bijās no valdības iejaukšanās Vidzemes lietās. Tāpēc viņi izstrādāja jaunus pagasta pašvaldības likumus un iesniedza tos valdībai. Ķeizars viņus apstiprināja 1866. gadā.

Pēc šiem likumiem tiesas šķirtas no administrācijas.

Pagasta saimnieki, rentnieki un „desmitnieki“ (viens no desmit pagasta bezzemniekiem) sastāda pagasta sapulci. Tā ievēl „vietnieku pulku“ (pusi no saimniekiem un rentniekiem un otru pusi no bezzemniekiem), pagasta vecāko, tā palīgus un pagasta tiesnešus. Tai ir tiesības zināmos gadījumos arī izslēgt ar balsošanu no pagasta sabiedrības tās locekļus. Vietnieku pulka locekļu skaitu noteica pēc pagasta lieluma, bet ne vairāk par 24.

Tas spriež par pagasta saimnieciskām vajadzībām un labierīcībām; piem. nodokļiem, skolām, nabažu mājām, pagasta īpašumu. Tā lēmumus izpilda pagasta vecākais, kas kopā ar skrīveri un saviem palīgiem sastāda pa-

gasta valdi. Vecākam pagasta robežās uzticēti arī daži policijas pienākumi un tiesība uzlikt naudas sodu līdz vienam rublim vai arestu līdz 2 dienām.

Savās iekšējās lietās pagasta vietnieku pulks un amatvīri atkarīgi no draudzes tiesas, kas revidē to darbību un izšķir pret viņiem iesniegtās sūdzības. Policijas pienākumu izpildīšanas ziņā pašvaldības organi atkarīgi tieši no apriņķa policijas pārvaldes.

1866. g. likums izslēdza muižu no pagasta un muižnieku no pagasta sabiedrības. Valsts nodevas un kļaušas gulās tikai uz zemniekiem un viņu zemi. Izbeidzās arī muižnieku ietekme uz pagastu pašvaldībām, lai gan ne pilnīgi, jo draudzes tiesas priekšgalā atradās muižnieks. Pagasta iestāžu pārraudzību 1889. g. nodeva zemnieku lietu komisāram. Landtāgs, landrātu kolleģija, „bruģu tiesa“, apriņķu un pilstiesas palika. Baznīcas un skolu lietās arī muižniekiem vēl bija liela nofeikšana.

XIX. g. s. 60. gados sākās rosīgs laikmets māju iepirkšanā. Tad vairāki saimnieki bija iekrājuši naudu pirmai iemaksai. Bez tam diezgan strauji cēlās laukstrādnieku algas, kāpēc varēja nokrist zemes rente. Muižnieki bijās arī no Iekškrievijas likumu attiecināšanas uz Vidzemi. Taš nozīmētu, ka visiem zemniekiem (arī kalpiem) ir tiesība pieprasīt sev zemi. XIX. g. s. 60. gadu sākumā Vidzemē bija ap 150.000 bezzemnieku. Tos nāktos ļoti grūti apgādāt ar zemi. Tāpēc vajadzēja pasteigties ar māju pārdošanu, lai valdībai nebūtu iemesla interesēties par Vidzemes zemnieku nodrošināšanu ar zemi. Kļaušu atcelšana daudzus muižniekus pārsteidza nesagatavotus, jo viņiem nebija lauksaimniecības inventāra. Tādu muižu bija 75%, jo tikai 25% muižu bija pārgājušas uz naudas renti. Lai iegūtu lauksaimniecības inventāru, muižnieki bija spiesti pārdot zemnieku mājas.

Lauku mājas pieteica pārdošanai caur Vidzemes pilsietu, noliekot 1 gadu, 6 nedēļas un 3 dienu termiņu, kurā varēja pieteikties tie, kam būtu kādas ierunas pret pārdošanu. Caurmēra cena par pūrvietu zemes līdz 1868. gadam bija 21 rublis 71 kap. un no 1868. līdz 1871. gadam 25 rubļi 85 kap.; vispāri zemes cena bija daudz augstāka

nekā Iekškrīevijas melnās zemes apgabalos. Līdz 1871. gada 23. aprīlim bija pārdotas pavisam 6644 zemnieku mājas, t. i. 26% no pārdodamo māju skaita. Visvairāk mājas iepirkta Vidzemē 1873. gadā. Tad vietām visi pagasta saimnieki saņēma savas mājas par dzimtu; piem. Cempu un Jaunvāles saimnieki. 1873. gadā pārdotas 1676 mājas. Nākošā 1874. gadā pārdots jau mazāks māju skaits — 1588. Bet sevišķi tas krīt, sākot ar 1885. g., kad pārdotas tikai 418 mājas. 1912. g. bija pārdotas pāri par 90% no visām mājām (25.781). Līdz 1901. g. zemnieki bija samaksājuši rentes bankai 76 milj. zelta rubļus.

Sākot ar 1849. gadu Vidzemes zemes īpašumi sadalījās privātās muižās, zemnieku zemē, valsts īpašumos, mācītāju muižās, baznīcu zemēs un pārējās zemēs, kuŗas piederēja pilsētām, biedrībām vai citām sabiedriskām iestādēm.

Priekš pasaules kara gandrīz puse visas zemes piederēja privātām muižām, kuŗu Vidzemē bija 414. 70% no šī muižu skaita bija lielākas par 1000 hektāriem. 25% bija muižu ar 5000—10.000 hektāriem. Valsts muižu Vidzemē bija 21.

Zemnieku zemes bija apmēram 39,55% no visas Vidzemes zemes; kvotes zemes — 8,04% un muižu (privāto, valsts un mācītāju) zemes — 52,41%.

54. Kurzemes zemnieku stāvoklis XIX. g. s.

Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likumu pasludināja ķeizara Aleksandra I. klātbūtnē Jelgavā 1818. g. 30. augustā. Pārejas laiks te vilkā 14 gadus.

Pirmajos „brīvības“ gadu desmitos Kurzemes zemnieks nejutās brīvs: tas vēl arvienu nevarēja atstāt Kurzemes robežas un nomesties uz dzīvi pilsētās, pat pāriet uz citu draudzi vai pagastu pašā Kurzemē viņš nevarēja bez muižas īpašnieka atļaujas. Viņam bija arī plašas „mājas pārmācīšanas“ tiesības pār zemniekiem. Zemnieka brīvību ierobežoja arī pagasta sabiedrība. Tā varēja izslēgt viņu no

sava vidus, nododama kara dienestā vai nosūtīdama uz Sibīriju; viņa varēja arī piespiest savas sabiedrības locekli strādāt kādās mājās vai muižā. Pati pagasta sabiedrība savā darbībā bija pilnīgi atkarīga no muižas īpašnieka. Viņš bija atbrīvots no pienākumiem pret zemniekiem, valsts nodokļiem un sabiedriskām kļaušām. Zemnieki maksāja nodokļus, pildīja sabiedriskās kļaušas, deva valstij rekrūtus, uzturēja Kurzemē nometināto kaņaspēku, deva tam šķūtis un pildīja citas valsts prasības. Pagasta iestādes Kurzemē bija tādas pašas kā Vidzemē.

Vispāri brīvlaišanas likums atbrīvoja muižniekus no publiski tiesiskiem pienākumiem un uzvēla tos zemniekiem, bet atstāja pagastu muižnieka uzraudzībā.

Muižnieks bija visas zemes īpašnieks. Ja zemnieks to gribēja dabūt apstrādāšanā, tad bija jālīgost ar muižnieku par tādu cenu, kādu viņš noteica. Līgumus parasti slēdza mutiskus un uz īsu laiku, arvienu pavairojot zemnieku nastas. Minētās muižnieku tiesības noteica Kurzemes zemnieku saimniecisko stāvokli. Bez tam viņi bija atkarīgi no visas Eiropas saimnieciskiem apstākļiem. XIX. g. s. 20. gados Eiropā kritās labības cenas. Tās slikti ietekmēja muižu saimniecības: vietām dzimtkungi pat pārdeva savas muižas. Sakarā ar to muižnieki pieprasīja no zemniekiem sevišķi stingri visas nodevas un citu pienākumu pildīšanu. „Brīvie līgumi“ viņiem atļāva paaugstināt prasības no zemniekiem pēc patikas. Sākumā viņi it kā nevēlējās izmantot šīs tiesības. Bet jaunās saimniecības nostiprināšanās zemē darīja savu iespaidu: muižnieki atsacījās no gadu desmitiem pastāvošām parastām kļaušām un nodevām un sāka tās paaugstināt. Tie bija Kurzemes muižniekiem ļoti grūtie „konkursa laiki“, kas beidzās 1830. gadā. Tad viņi nodibināja savu kredītbiedrību, kas vajadzības gadījumā izsniedza izdevīgu aizdevumu un tāda kārtā palīdzēja nokārtot parādus. Bez tam Kurzemes muižnieki bieži ceļoja pa ārzemēm, kur iepazinās ar jaunām idejām un paņēmieniem lauksaimniecībā.

Jau XIX. g. s. sākumā Kurzemes muižas audzēja kartupeļus un āboliņus. 30. gados daudzas muižas pārgāja uz racionālo lauksaimniecību. 40. gados jaunās kultūras jau

plašos apmēros bija izplatītas kā muižās, tā arī zemnieku mājās. Sakarā ar to notika pāreja no triju lauku sistēmas uz vairāku lauku sistēmu un no kļaušu kārtības uz naudas renti: 1858. gadā no Kurzemes zemnieku mājām kļaušas pildīja tikai 22%, bet 1861. gadā — tikai 14%. Vidzemē šinī pašā laikā vēl bija ap 75% kļaušu māju.

Tad muižnieki paplašināja savus laukus, pievienodami tiem zemnieku mājas. Šī „likumīgā“ muižnieku rīcība kavēja visas zemes saimniecisko attīstību. No 1844. līdz 1846. g. Kurzemē bija neraža, kas daudzus iedzina parādos. Tomēr vidzemnieku grūtības viņus nepiemeklēja. Bet Krievijas valdība sāka interesēties par Kurzemi. Tā piegrieza vērību zemnieku pārvietošanās brīvības ierobežošanai, kuŗas dēļ vietām trūka strādnieku un tie nevarēja pēc patikas izvēlēties sev dzīves un darba vietu. Tāpēc jau 1848. gadā tika atļauts zemniekiem nomesties uz dzīvi Kurzemes pilsētās, bet 1858. gadā — visas Krievijas robežās.

Ar šiem likumiem sākās īstā Kurzemes zemnieku atbrīvošana. Izglītotākie latvieši apmeklēja Pēterpili un citas Krievijas pilsētas. Tur par latviešu saimniecisko un tiesisko stāvokli sāka rakstīt laikrakstos. A. Spāģis 1860. g. Leipciģā izdeva brošūru, kuŗā pierādīja, ka zemnieku brīvlaišana nav uzlabojusi viņu stāvokli. Spāģim atbildēja vācu muižnieki. Šī polemika pievērsa sabiedrības uzmanību Kurzemei. Tur dažos novados sākās zemnieku nemieri; piem. Dundagā, Gaiķos, Satiķos. Lai izvairītos no valdības iejaukšanās Kurzemes lietās, landtāgs pieņēma „agrāros nosacījumus“, kuŗus caurskatīja Baltijas lietu komiteja Pēterpilī un ķeizars apstiprināja 1863. gadā. Tie nokārtoja muižnieku un zemnieku savstarpējās attiecības. Pēc „agrāriem nosacījumiem“ kļaušu līgumiem jāizbeidzas 4 gadu laikā; naudas rentes kontrakti slēdzami vismaz uz 12 gadiem; pēc to notecēšanas muižniekiem tiesība paaugstināt renti; tad zemnieks var atteikties no zemes rentēšanas un saņemt no muižnieka trīskārtīgi pavairotu starpību starp veco un jauno renti. „Agrārie nosacījumi“ dod zemniekiem tiesības arī zemi iegūt īpašumā. Bet muižnieki sāka plašos apmēros pievienot zemnieku zemi mui-

žai un apsaimniekot zemnieku mājas. Tad valdība izdeva 1868. g. papildinājumu pie 1863. g. likuma, kas noteic, ka „nomas zemes gabali, kas pēc triju gadu notecēšanas netiks iznomāti vai pārdoti, aprīnķa tiesai jāiznomā publiskā vairāksolišanā“. Tad muižnieku izvairīšanās no māju pārdošanas izbeidzās.

Māju iepirkšana Kurzemē iesākās jau nākošā gadā (1865. g.) pēc „agrāro nosacījumu“ izdošanas, bet visaugstāko punktu tā sasniedza 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā. Arī nākošos gadu desmitos viņa norisinājās diezgan sekmīgi. 1910. gadā Kurzemē jau bija pārdotas 99% no visām privāto muižu mājām. Kurzemes zemnieki savas mājas iepirka ar muižnieku kreditbiedrības palīdzību. Par zemi viņi samaksāja ļoti dārgi.

Pagastu pašvaldības ziņā Kurzemes zemnieki ieguva tādas pašas tiesības kā vidzemnieki 1866. gadā. Muižniekiem palika vecās privilēģijas, meži, plašās muižas un viņu kārtas organizācijas. 1909. g. Kurzemē viņu rīcībā bija 51% zemes, valsts īpašumā 17%, mācītāju muižu nepilns 1% un zemnieku zemes 31%. Zemgalē muižu zemes bija 33%, valsts — 20%, mācītāju — 1,5%, zemnieku zemes 44,5%.

55. Latgales zemnieku stāvoklis XIX. g. s. un XX. g. s. sākumā.

1772. g. Krievijas valdība sadalīja Latgali divās tā saucamās poļu guberņās — Pliskavas un Mogiļevas guberņās, kurās katra iedzīvotāju kārtā ieguva vienādas tiesības ar attiecīgo Krievijas kārtu. Dibinot 1802. g. Vitebskas guberņu, valdība Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas aprīņķus ietilpināja tajā. 1861. g. arī Drisas aprīņķi pieskaitīja pie Latgales.

Kopš 1772. g. Latgales zemnieku stāvoklis bija cieši saistīts ar visas Krievijas dzimtļaužu likteni. Starpība bija tikai ciemu zemes lietāšanas kārtībā: krievu ciemos zeme atradās zemnieku kopīgā lietāšanā un lauki tika periodiski pārdalīti starp ciema pilntiesīgiem vīrie-

šiem; bet Latgales ciemos katras zemnieku ģimenes patstāvīgā lietāšanā atradās viens un tas pats zemes gabals, kas pārgāja no tēva uz bērniem. Pēc 1830.—1831. g. poļu dumpja Krievijas valdība cīnījās pret muižniekiem meklēja atbalstu zemniekos un deva tiem dažus solījumus, bet nepildīja tos. Ātriebdamies zemniekiem, muižnieki sāka palielināt viņu kļaušas un nodevas. Tad valdība nolēma ievest vaku grāmatas, ko Rietumkrievijas guberņās sauca par inventāriem. Bet muižnieku pretošanās dēļ valdībai neizdevās tos ievest. Zemnieku grūtais saimnieciskais stāvoklis un sevišķi trīs neražas gadi pamudināja viņus ticēt baumām par dzimtbūšanas atcelšanu un garšoties uz izceļošanu. Nemieri pārņēma 1847. g. visu Vitebskas guberņu. Dzimtļaudis iegādājās šautenes, lēja lodes un pārkala lemešus ieročos. Zemnieku armija turējās pretim valdības karaspēkam un pat sakāva tā atsevišķās nodaļas. Pēc nemieru apspiešanas inventārus papildināja ar jauniem noteikumiem, kas atgādināja Vidzemes 1804. g. likumus. Kamēr valdība sprieda par šiem inventāriem, muižnieki Latgalē atņēma daudziem zemniekiem viņu dzimto sētu, pievienoja tās zemi muižai un pašus zemniekus pārvērtā bezzemniekos. Tā pienāca 1861. gads. Tā tad latgalieši atradās tādā pašā verdzībā kā pārējie Krievijas zemnieki. Verdzības nastu un cilvēka nicināšanu viņi pat vairāk sajūta nekā Iekšējās Krievijas dzimtļaudis, jo Latgales muižnieki bija citas nācijas — poļi un pārpoļoti vācieši.

1861. gadā reizē ar krievu zemniekiem latgalieši ieguva personīgo brīvību un pašvaldības tiesības pēc vispārējiem Iekšējās Krievijas noteikumiem. Bet zemes jautājumus Latgalē valdība nokārtoja atkarīgi no turienes apstākļiem; zemnieki dabūja to zemi, kas atradās viņu lietāšanā, un par to pildīja kļaušas vai maksāja zemes īpašniekam nodevas naudā; viņi varēja iegūt savus zemes gabalus arī īpašumā. Muižnieks varēja paturēt savā īpašumā līdz $\frac{1}{3}$ visas zemes, kas atradās zemnieku lietāšanā. Pēc poļu dumpja (1863. g.) valdība noteica Latgalē obligatorisku zemes izpirkšanas kārtību: zemnieki izpirka savu zemi ar Krievijas valsts bankas palīdzību;

tā izsniedza uz zemnieku zemi ilgtermiņa aizdevumu, kas zemniekiem bija jānomaksā 50 gadu laikā (līdz 1911. g.). Bet īstenībā Latgales un arī Iekšķrievijas zemnieki visas izpirkšanas summas nesamaksāja: pēc 1905. gada revolūcijas tās tika samazinātas uz pusi un 1907. gadā pavisam atceltas. Tā Latgales zemnieki kļuva par savas zemes īpašniekiem. Kopš 1911. g. viņi kopā ar muižniekiem un pilsētniekiem piedalījās zemes sapulcēs, kas lēma par skolu dibināšanu, slimnīcu atvēršanu un citām labierīcībām. Pārvaldes un tiesas ziņā Latgale bija cieši saistīta ar citām Vitebskas guberņas sastāvdaļām, kur bija spēkā 60. gados reformētās Krievijas iestādes.

Neraugoties uz šīm Latgales zemnieku tiesībām, viņu saimnieciskais stāvoklis lēni uzlabojās, jo viņiem bija maz zemes. Ja Vidzemē mazgruntnieka vidējā saimniecības platība bija 47 ha un Kurzemē — 41,5 ha, tad Latgalē — tikai 9—10 ha. Tā tad Latgales zemnieka rīcībā zemes bija četras reizes mazāk nekā vidzemniekiem un kurzemniekiem. Bez tam latgaliešu zeme bija sadalīta šņorēs, un ganības bija sādžas koplīetāšanā. Bet Latgale bija biežāk apdzīvota nekā Vidzeme un Kurzeme. Tāpēc visiem zemniekiem nebija darba — spēcīgākie vīrieši meklēja to svešumā un tur pelnīja sev dienišķu maizi. Sādžas palika tikai sievietes un veci vīrieši, kas pavirši apstrādāja zemi. Bet nebija arī nemaz iespējams uzlabot saimniecību, jo visiem ciema locekļiem vajadzēja pieturēties pie vecās triju lauku sistēmas un vienādas saimniecības kārtības. Jauns laikmets latgaliešu dzīvē sākās tikai 1906. gadā, kad Krievijas valdība atļāva zemniekiem izstāties no ciema un dibināt viensētas saimniecības. Tās tiešām tika dibinātas dažos Latgales apgabalos; sakarā ar to sāka uzplaukt zemnieku saimniecības.

Grūtos dzīves apstākļos lēni attīstījās arī latgaliešu garīgā dzīve. Tās attīstību kavēja arī krievu valdības rīkojumi; piem. tā aizliedza iespiest vai izplatīt grāmatas latīņu-poļu burtiem latviešu vai žemaišu izloksnē. Šo aizliegumu izpildīja 1871. gadā. Kopš tā laika valdība izplatīja Latgalē krievu burtiem iespiestus kalendārus. Tautskolās latviešu valoda bija stingri noliegta, un skolotāji

bija valdības iecelti krievi. Pārkrievošanas nolūkā Krievijas agrārbanka pirka Latgalē muižas un nometināja tajās krievu zemniekus; piem. Baltinovā, Krustpilī, Balvos, Ungurmuižā. Par spīti visām šīm pūlēm latviešu valoda un parašas uzglabājās. Mātes mājās mācīja bērnus lasīt savā valodā (izloksnē). Tauta svinēja Jāņus, dziedāja savas dziesmas, pazina Pērkona kokus, zem kuņiem lika ziedus.

1904. gadā krievu valdība atļāva latgaliešiem iespiest grāmatas. Tūlīņ viņi izdeva kalendāru „Daugava“, pirmo avīzi „Gaisma“ un sāka dibināt zemkopības, izglītības un citas biedrības. Izglītības biedrības gādāja par skolām un grāmatu izdošanu. Nodibinājās arī ap 60 kredītbiedrību, kas zemniekiem aizdeva naudu un tādā kārtā izglāba tos no augļotāju žīdu atkarības. Pirmie izglītotākie latgalieši bija viņu baznīckungi; piem. A. Sīpolnieks, Francis Trasuns, P. Smelteris un citi. Viņu vidū bija arī latviešu patrioti; piem. P. Smelteris rakstīja par savu dzimteni: „Tēvu zeme, dārgā, cik tu mīla man!“, M. Dukaļskis rakstīja par Latviju: „Ak Dīven, kai smuka miusu Latvija, kai skaista miusu dzimtene“. Visspilgtākais latviešu nacionālās idejas pārstāvis bija Francis Trasuns, kas cīnījās par Latgales saistīšanu ar pārējo Latviju.

56. Vidzemes un Kurzemes saimniecība XIX. g. s. 60., 70. un 80. gados.

XIX. g. s. 60. gados muižnieki pazaudēja gadusimteņiem nodarbināto zemnieku darba spēku. Tad viņiem vajadzēja muižas laukus apstrādāt un ražu novākt ar cita darba spēka palīdzību. Viena daļa muižnieku savās muižās ierīkoja kalpu saimniecības; otra daļa — pusgraudnieku saimniecības. Pirmajiem bija vairāk līdzekļu, vēlēšanās tālāk izveidot daudzlauku sistēmu, ierīkot savas saimniecības pēc labākiem Vakareiropas paraugiem un lietāt tajās, pēc iespējas, labākus darba rīkus. Otrie, pazaudējuši gaitniekus, vienkārši nometināja muižā tādus bezzemniekus, kuņiem bija savs lauksaimniecības inventārs, un uzticēja tiem savas muižas lauku apstrādāšanu parasti par pusi ražas.

Šajās muižās jaunie lauksaimniecības paņēmieni tika mazāk realizēti. Vietām muižām nebija izdevīgi pašām ražas pusi izmantot. Tur ar laiku zemi iznomāja mazrentniekiem. Bija arī gadījumi, kur muiža mazrentnieku vietā ierīkoja pusgraudnieku saimniecības un pusgraudnieku vai mazrentnieku vietā — kalpu saimniecības. Vispārī tomēr vērojams, ka pagājušā gadusimteņa 80. gados visbiežāk tika likvidētas kalpu saimniecības, jo laukstrādnieku skaits ar katru gadu samazinājās. Viņi aizgāja uz pilsētām strādāt fabrikās, kur no 1864.—1884. g., divdesmit gadu laikā strādnieku skaits piecārtīgi pavairojies. Bezzemnieki sāka izceļot arī uz Iekškrīeviju.

Lauku māju rentnieku un īpašnieku saimniecībās sākumā bija triju lauku sistēma tāpat kā iepriekšējā klaušu laikmetā. Viņi, vispirms, centās savus tīrumus paplašināt — lida līdumus, uzplēsa noras, nosusināja mitrās vietas. Uz daudzlauku sistēmu daži saimnieki bija pārgājuši jau klaušu laikos. Tagad tai latvieši sāka piegriezt arvienu lielāku vērību — raudzīja savus tīrumus dalīt uz pieciem, septiņiem vai vairākiem laukiem. Reizē ar tīrumu paplašināšanu un pāreju uz daudzlauku sistēmu saimnieki sāka lietāt labākus darba rīkus, sēt mākslīgus mēsļus un vispārī pacelt zemkopības kultūru; piem. lietāja tā saucamo Vāczemes arklu, kas velēnu pavisam apgriež, dzelzs ecēšas, labības vētījamo mašīnu, līnu maļamo mašīnu un citas; no mākslīgiem mēsļiem sevišķi pazīstami bija kaulu milti.

Savos tīrumos Vidzemes saimnieki sēja galvenā kārtā rudzus, miežus, auzas, linus; Kurzemes saimnieki sēja arī kviešus. Kartupeļu un āboliņa audzēšanai bija sava nozīme Kurzemē; Vidzemē šām kultūrām vēl netika piegrieztā nopietna vērība. Ar daudzlauku sistēmas izplatīšanos un nostiprināšanos arī kartupeļu un āboliņa kultūrām bija arvienu lielāka nozīme zemnieku saimniecībās.

Augļu dārzu ierīkošana gāja lēnām uz priekšu un nedeļa lielus ienākumus saimniekiem, jo auglīgajos gados āboli un ogas bija ļoti lēti, bet uz citām zemēm tos neizveda.

Lopkopībai kā atsevišķai lauksaimniecības nozarei bija zināma nozīme muižu saimniecībās, bet zemnieku mājās

tai vēl netika piegriezta vajadzīgā vērība. Lopkopības atfistību reizēm kavēja vec-vecās sērgas; piem. 1868. g. lopu sērga plosījās gandrīz visā Vidzemē. Vispārī lopkopība zemnieku saimniecībās bija cieši saistīta ar graudkopību; tai viņa deva mēslus un darba spēku, bet pašiem zemniekiem — piena produktus.

XIX. g. s. 60., 70. un 80. gados sevišķi atfistīta bija māj-saimniecība. Tad gandrīz visu darbā un dzīvē nepieciešamo zemnieki ražoja savās mājās. Tāpēc saimniekam un saimniecei — mājas saimniecības vadītājiem — bija sevišķi daudz uzdevumu; viņiem bija jāizpilda arī dažādu amatnieku pienākumi. Kur māja ar sevi netika galā, tur pieņēma amatnieku; piem. kurpnieku, drēbnieku un citus. Šie amatnieki parasti strādāja darba devēja mājās; tikai kalējs ar savu smēdi nevarēja pārvietoties; tāpēc saimnieki pie viņa brauca kalt lemešus, apkalt zirgus un izpildīt citus dzelzs apstrādāšanas darbus.

Ar lauku amatnieku ražojumiem vien saimnieki nevarēja iztikt. Reizēm viņiem bija jāstājas sakaros ar pilsētu — jāpārdod līni un jāiepērk visam gadam sāls, dzelzs, izkaptis, zāģis un citi tērauda darba rīki, ko kalējs netaisīja. Ja vēl kas gada laikā bija pērkams vai pārdodams, tad bija jābrauc uz tirgiem. Tiem pagājušā gadusimtena otrā pusē bija liela nozīme. Tur laucinieki apmainīja pārpalikušos lauksaimniecības ražojumus, pārdeva aitas, si-vēnus, govīs, zirgus un tos māj-saimniecības ražojumus, kuŗi bija izgatavoti lielākā skaitā nekā mājās bija vajadzīgi; piem. spaiņus, lokus, ragavas. Tirgos ieradās arī lauku māj-rūpnieki ar saviem ražojumiem; piem. ar koka kaŗotēm, ratīņiem, kulstīgām u. c. Vietējie podnieki, ādmiņi, maiznieki un citi meistari arī veda uz tirgu savus ražojumus. No pilsētām ieradās tirgotāji, kas uzpirka lopus, labību un dažus citus lauku ražojumus. Tos viņi sūtīja uz Rīgu un reizēm arī uz citām pilsētām. Tad pa lielceļiem brauca vezumnieku rindas, dzina aitu barus, govīs, vēršus un reizēm arī zirgus.

Tirgus noturēja visās muižās reiz gadā; dažās lielākās muižās pat vairākas reizes gadā. No tirgotājiem muiža iekasēja nodokli.

Kad zemnieki sāka biežāk mainīt preces un uzlabojās satiksmes ceļi, tirgu nozīme sāka mazināties, un arī uz laukiem lielāku muižu tuvumā atvēra tirgotavas. Āplūkojamā laikmetā šis tirdzniecības veids vēl bija maz pazīstams. Bet par to bija labi pazīstama apkārtceļojošā tirdzniecība. Tirgotāji, sevišķi žīdi, apstaigāja vai apbraukāja zemnieku mājas un piedāvāja lauciniekiem drānas, pogas, ķemmes, dažādas rotas lietas un citas preces. Tā kā preču cenas zemniekiem nebija zināmas, tad apkārtceļojošie tirgotāji tos bieži piemānīja un iedzīvojās diezgan lielos kapitālos.

Zemnieku piedalīšanās apmaiņā atkarājās no lauksaimniecības ienesīguma: bija labāka raža, bija zemniekiem vairāk pārdodamo preču un reizē ar to vairāk naudas, par ko viņi varēja iepirkt dzīvē un darbā nepieciešamos priekšmetus, sevišķi tos, kurus viņi paši nespēja izgatavot.

Vispāri Vidzemē un Kurzemē no 1863. g. līdz 1867. g. bija auglīgi gadi. 1868. g. bija neauglīgs. Bet tad atkal sekoja viens otram vairāki ražīgi gadi līdz 1876. g. Sākot ar 1877. gadu raža bija ļoti nevienāda, pat slikta. Šos gados saimnieki no magazīnām izņēma tik daudz labības, ka samērā auglīgā 1887. g. viņi nespēja visus iepriekšējo gadu parādus nolīdzināt.

Tautas labklājība atkarājās arī no ražojumu cenām. Līdz 1868. gadam labības un linu cenas cēlās; tad kādu laiku viņas turējās zināmā augstumā; bet 1877. g. viņas sāka kristies, un 1887. g. tās jau bija ļoti zemas.

Auglīgajos gados, kad arī labības un linu cenas cēlās, tautas labklājība strauji attīstījās. Latvieši sāka lietāt labāku pārtiku un labākas mājas lietas, kā arī iegādāties kaltus ratus un ragavas. Ārī apģērbs uzlabojās; piem. atmēta pastalas un Dieva namā gāja zābakos; drēbes šuva pēc pilsētnieku parauga. Skalu vietā dedzināja petroleju. Saimnieki vietām rītos sāka kafiju dzert, cēla jaunas istabas, brauca atsperu ratos. Neauglīgajos gados, kad arī labības un linu cenas kritās, vērojams liels naudas trūkums. Sakarā ar to tautas labklājība nepieauga un kultūras attīstība negāja vairs tik ātri uz priekšu.

Zemnieku turība iespaidoja arī pilsētu attīstību. Turīgi zemnieki pirka pilsētās pagatavotos darba rīkus un sāka lietāt pilsētās austās drānas un dažas pārtikas vielas. Tā tad pilsētu ražojumi arvienu vairāk atrada pircējus vietējā tirgū. Tanī pašā laikā Latvijas rūpniecībai atvērās arī plašais Iekškrēvijas tirgus. Satiksmes ceļu uzlabošana ar Iekškrēviju to arvienu vairāk nodrošināja Latvijas rūpniecības ražojumiem. Šinī ziņā pirmā vieta ierādāmajā Rīgas-Daugavpils dzelzceļam, kuŗu pabeidza būvēt 1861. gadā.

Rūpniecības attīstību ļābi iespaidoja arī 1866. g. patents, kas nodibināja tā saucamo rūpniecības brīvību; ar to atņēma cunftēm visas priekšrocības. Atsevišķas personas, kas nepiederēja pie cunftēm, varēja nodarboties ar amatniecību un vispāri rūpniecību jau kopš 1817. un 1818. gadiem, bet ar lieliem ierobežojumiem; piem. nedrīkstēja turēt mācekļus vai strādniekus. Tagad visi šie ierobežojumi atkrita un rūpniecības attīstībā iestājās jauns posms.

Tanī pašā laikā radās rūpniecības attīstībai nepieciešamie līdzekļi. Tos deva latviešu zemnieki. Atsevišķa saimnieka ietaupījumi, profams, bija mazi; bet, tos apvienojot, varēja sakrāt lielas naudas summas. Tās sakrāja muižnieki, pārdodami zemniekiem mājas un saņemdami par tām no zemniekiem naudu. To viņi ieguldīja pilsētu bankās, akcijās, obligācijās vai tieši piedalījās kādas fabrikas dibināšanā un uzturēšanā. Zemnieku māju pārdošanas laikā dibinātas lielākās kredītiestādes: biržas banka, hipotēku biedrība, diskonto kase, komercbanka.

Jaunie kapitāli rūpniecībā radīja lielu rosību. Divdesmit gadu laikā, t. i. no 1864. līdz 1884. g. vienā pašā Rīgā fabriku skaits pieauga 24 reizes: 1864. g. bija 90 fabriku ar 5670 strādniekiem; 1874. g. — 141 fabrika ar 11798 strādniekiem un 1884. g. — 2158 fabrikas ar 27227 strādniekiem. 1864. g. ražojumu vērtība bija 5.390.576 rubļi, bet 1874. g. ražojumu vērtība jau 16.295.654 rubļi. Tā tad desmit gadu laikā strādnieku skaits pavairojies divas reizes, bet ražojumu vērtība pieaugusi trīskārtīgi; tas liecina, ka fabrikās desmit gadu laikā uzlaboti ražošanas tehniskie paņēmieni.

Aplūkojamā laikmetā diezgan strauji attīstījās arī tirdzniecība; piem. Rīgas jūras tirdzniecības apgrozījumi no 1866. g. līdz 1875. g. pieauguši gandrīz divkārtīgi un no 1876. g. līdz 1880. g. atkal nākusi klāt vairāk nekā $\frac{1}{3}$ no 1876. g. apgrozījumiem; pēc tam viņi sāk kristies; tas turpinās līdz 90. gadu sākumam, pie kam samazinās galvenā kārtā ievadamo preču vērtība. Tā tad tirdzniecības apgrozījumu samazināšanās sakrīt ar grūtiem laikiem lauksaimniecībā.

Rīgas un citu pilsētu apstrādājošās rūpniecības iestādēs un Rīgas ostā nodarbināto strādnieku skaits XIX. g. s. otrā pusē ar katru gadu pieauga. Iedzīvotāju dabiskā vairošanās pilsētās bija daudz mazāka par faktisko pilsētu iedzīvotāju pieaugumu, sevišķi Rīgā. Šis pieaugums izskaidrojams ar laucinieku ieplūšanu pilsētās. Kopš 1866. g. („rūpniecības brīvība“) bezzemnieki un saimnieku jaunākie dēli lielā skaitā ieradās Rīgā un meklēja darbu fabrikās, ostā, darbnīcās un citur. Iekrājuši naudu, daži no viņiem atvēra savas darbnīcas, tirgotavas un citus uzņēmumus; latvieši sāka Rīgā celt arī namus. Šinī pašā laikā uz laukiem muižnieki un arī saimnieki sāka sūdzēties par laukstrādnieku trūkumu. Laukstrādnieku trūkums vispirms sajūtams 70. gadu beigās un 80. gados.

Reizē ar laukstrādnieku skaita samazināšanos cēlās viņu algas. To celšanās vērojama līdz 1877. g. Pēc tam viņas aplūkojamā laikmetā vairs necēlās, lai gan arī nekritās samērā ar cenu krišanos un vājo ražu.

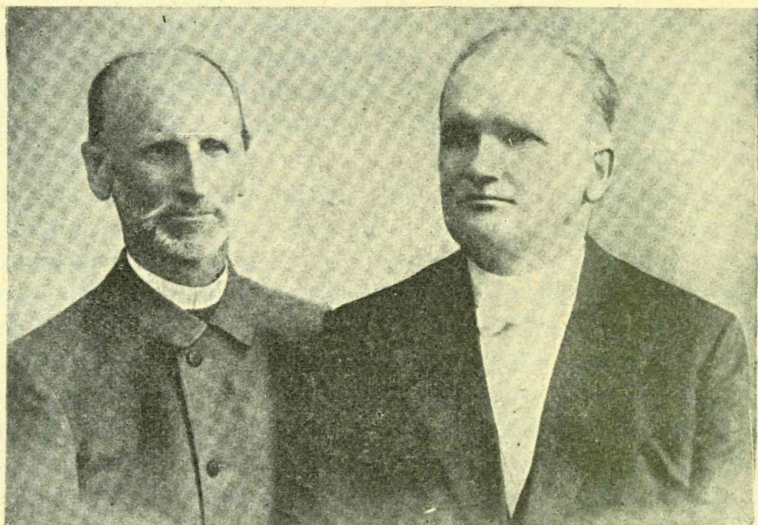
57. Latvju tautiskā atmoda XIX. g. s. otrajā pusē.

XIX. g. s. vidū nodibinājās latviešu mazgruntniecība. Tās lielo nozīmi atzīmēja jau 1865. gadā J. Austrīņš savā „Laiku grāmatā“: „Gruntniecība, ar taisnību sakot, visas zemnieku kārtas labklāšanas un turības grunte un pamats, bij sākusies, un ļaudīm gluži citāds cerības pilns laiks gaidāms“.

Latviešu mazgruntniecības nostiprināšanās un saimnie-

ciskās dzīves uzplaukšana deva iespējamību tautas dēliem un meitām lielākā vairumā nekā agrāk piedalīties savu nacionālo īpatnību izcelšanā, izkopšanā un aizstāvēšanā. Reizē ar to šīs īpatnības viņus vairāk sajūsmināja un tādā ceļā sekmēja tautiskās apziņas uzliesmojumu un nostiprināšanos. Šī darba priekšgalā vērojami latviešu studenti. XIX. g. s. 50. gadu vidū Tērbatā studēja ap 30 latviešu. Viņi, izglītojušies vidusskolā un augstskolā, sākumā uzskatīja sevi par vāciešiem. Tādās domās par izglītotiem latviešiem bija arī Baltijas vācieši, pat Tērbatas universitātes rektors, kas centās iepotēt šos uzskatus arī Kr. Valdemāram. Bet viņš atzina sevi par latvieti un kopā ar 13 studentiem uzsāka cīņu par latviešu intelliģentu eksistenci. Bez šiem 13 studentiem Tērbatas universitātē izglītojās arī citi latvieši, piem. Juris Neikens un Krišjānis Dzirne. Sākot ar 1870. g. latviešu studentu skaits Tērbatā strauji pieauga: kādā gadā vienā pašā teoloģijas fakultātē iestājās 22 latvieši. Par studentu nozīmi latvju tautas attīstībā raksta Kaudzītes Matīss savās „Ātmiņās no tautiskā laikmeta“. — „Un tomēr pirmie lielākie latviešu tautiskās apziņas modinātāji bij arī pirmie latviešu studenti; tie paši ar cieņību daudz minētie: Valdemārs, Barons, J. Allunāns, bet kā vispirmais varbūt Biezbārdis; drusku attālākā ziņā J. Neikens. Ar šiem kopā ir bijis arī vēlākais dakteris J. Jurjāns, Kaušēns un citi. Ko šie pirmie pieminētie censoņi darījuši, iesākdami cīnīties priekš tautas apgāismības un tiesībām, to še atkārtot vairs nav vajadzīgs. Pietiek šai vietā minēt tikai to, ka viņi tos darbus iesāka kā mazturīgi studenti un darīja bez nekādas algas un vispāri, bez nekāda sava labuma, ja ne vēl dažreiz pielikdami klāt citādi pelnītus grašus. Tautā drīz nāca zināms, ka krietno rakstu gādātāji esot latviešu studenti. Arī viņu vārdus sāka ar slavu un pat lepnumu daudzināt. Visur viņi kļuva zināmi, lai gan vaigā maz kur bij redzēti. Studentu gods pacēlās augstu cienībā un mīlestībā. Augstāk negribētu cienīt pat tos, kas savus studentu gadus beiguši un darbotos tālāk tai pašā garā, būdami izstudējuši. Daudz bij tādu, kas viņus redzētu joprojām studentu kārtā, jo izstudējušie dažreiz paceļoties augstāk it kā kungu stā-

voklī un aizbildinoties ar nevaļu, bet studenti stāvoļ vienmēr tuvu ir pašiem zemākiem kā īsti draugi un atrodot vienmēr laiku ir šiem augstsirdības darbiem.

Kaudzītes Reinis (1839.—1920.) un Matīss (1848.—1926.).

Gadu no gada sāka augt latviešu studentu skaits gan Tērbatas, gan citās Krievijas augstskolās un līdz ar to tādu studentu skaits, kas patiesi atzinās par latviešiem...

Laukpagastu locekļi turēja to par savu lepnumu jeb pagodinājuma apziņu, kad no viņu vidus bij cēlies kāds students. Radās bērnības draugi, kas, palikdami zemākā mācības kārtā, bij iesākuši jau iepelnīties un kādus mazumiņus ietaupīt; tie tos labprāt un pat bez procentiem aizdeva saviem augstāk kāpdamiem agrākiem stāvokļa biedriem, novēlēdami viņiem sasniegt mācītu vīru kārtu un cerēdami, ka tie sniegs saviem zemāk palikušiem brāļiem un biedriem arī kaut ko no savām gara un gudrību mantām, kas lielāko tiesu arī nebij veltīgi cerēts un gaidīts. Pirmās biedrības un pulciņi nereti saģādāja izrikojumus par labu kādam mazturīgam sava apgabala studentam“. Latviešu studenti ar saviem rakstiem piedalījās laikrakstos; piem. Valdemārs, Barons,

J. Allunāns „Mājas Viesī“ un vēlāk „Pēterburgas Avīzēs“; citi atkal „Baltijas Vēstnesī“, „Balsī“, „Austrumā“ u. c. Viņi arī uzturēja visās Latvijas malās sakarus ar saviem domu biedriem, piem. Valdemārs uzturēja sakarus ar Spāgi un Biezbārdi. Tie viņu idejas atkal izplatīja tālāk tautā. Šinī kultūrālā darbā sevišķi lieli nopelni skolotājiem un vispāri enerģiskiem tautiešiem, kam bija savi piedzīvojumi un nepieciešamās zināšanas. Pie tādiem jāpieskaita B. Dīriķis, kas mācījies Tērbatas skolotāju seminārā un Pēterpils skolotāju institūtā, Juris Caunīts, Cimzes semināra audzēknis, un vairāki citi skolotāji, kas beiguši skolotāju seminārus vai ieguvuši skolotāju tiesības sevišķās komisijās. Līdzās skolotājiem jānostāda ārsti, advokāti un citi enerģiski darbinieki. Šie latvieši ieņēma kādā Latvijas pilsētā, draudzē vai pagastā sev piemērotu vietu un pulcināja ap sevi gan vairāk, gan mazāk izglītotus tautiešus; piem. Tērbatas studentu pulciņa dalībnieks Jurjāns bija par ārstu Vecpiebalgā un septiņdesmitos gados ņēma dzīvu dalību rakstnieku pulciņā, pie kuŗa piederēja Reinis un Matīss Kaudzītes, Pumpurs, Kronvalds u. c. Skolotājs J. Austrīņš dibināja Trikātas draudzē 1866. g. dziedāšanas biedrību, „kuŗas nolūks bij: aizvienam sapulcēties, 4-balsīgu vīru kuŗu dziedāšanu kopt, derīgas runas un priekšlasījumus turēt un tā nevien derīgu laika kavēkli, bet it īpaši par prāta apgaismojumu un gara izglītību gādāt“. Līdzās šiem vispārīgās kultūras attīstības veicinātājiem 70. gados nostājās speciālisti dažādās praktiskās zinībās; piem. R. Tomsons, speciālists zemkopībā, nodibināja kaulu miltu un superfosfāta fabriku Rīgā un sasauca pirmo zemkopju sapulci 1873. gadā. Liela nozīme bija arī dažādiem enerģiskiem un apdāvinātiem amatniekiem; piem. Mārtiņam Balodim. Viņš bija Caunīša pulciņa dalībnieks un vispāri kultūrāls darbinieks Tilo fabrikas saimē. Šie idejiskie darbinieki katrs no sava viedokļa gādāja par latviešu garīgo attīstību un reizē ar to par viņu patstāvību dzīvē un darbā. Jau XIX. g. s. pirmajā pusē pazīstamais Jānis Cimze turpināja sagatavot labākos latviešu skolotājus. Viņš gan neuzstājās pret vāciešiem, bet centās, nepārtraucot ar tiem sakarus, sagatavot priekšzīmī-

gus audzinātājus un tādā kārtā veicināja latviešu garīgo attīstību. Bez tam, kā jau aizrādīts, viņš saskaņoja četrbalsīgi tautas dziesmas. Līdz ar tām izplatījās koŗu dziedāšana, un tautas dziesmas latviešos atkal atmodās, kas, bez šaubām, atstāja savu iespaidu uz tautiskās pašapziņas

J. Neikens (1826.—1868.).

attīstību. Tādā pašā garā darbojās arī Juris Neikens. Viņš dzīvoja ar vāciešiem vienā sabiedrībā, bet tanī pašā laikā attīstīja intensīvu un daudzpusīgu darbību latviešu labā. Kā Dikļu draudzes mācītājs viņš apmeklēja zemnieku mājas un deva tiem pamācības. Viņš gādāja arī par skolām. Katrā Dikļu draudzes pagastā bija sava skola. Bet sevišķi stipri latviešu atmodu ietekmēja dziesmu svētki, kurus viņš sarīkoja Dikļos (1864. g.), Bauņu muižas parkā (1865. g.) un Rūjienā (1866. g.). D. Balodis un Krišjānis Valdemārs pieteica vāciešiem kultūras cīņu un

meklēja aizsardzību pie krieviem, krievu pareizticības, krievu lielkņaza un valdības, jo latvieši jau ilgāku laiku (sākot ar XVIII. g. s. otro pusi) gaidīja glābiņu no Krievijas valdības. Pieteicis karu vāciešiem, Valdemārs apzinājās, ka cīņā par latviešiem un pret tautas apspiedējiem vajadzīgi varenī ieroči. Par tādiem viņš atzina zinību un izglītību, un tāpēc mācījās pats un skubināja citus darīt to pašu. Reizē ar to viņš centās latviešiem iestāstīt, ka garīgā attīstība neiespējama bez saimnieciskās patstāvības. Visas šīs domas sevišķi skaidri un vispusīgi attīstīja Valdemārs un viņa domu biedri „Pēterburgas Āvizēs“. Tās „sauca un modināja tautu uz pašdarbību un nacionālo apziņu tajā laikā, kad tautai nebija ne nacionālo skolu, ne laikrakstu, ne citu gara modinātāju un vadītāju. Viņas iedvesa ticību tautai pašai uz sevi un savu nākotni, viņas rādīja, ciktāl dzīves iekārta jau attīstījusies pie citām tautām un valstīm, ar to liekot apjaust, ciktāl latvieši palikuši savam laikam atpakaļ, kļiedēja mānticību tautā; viņās izpaudās tās brīvprātības, nacionālisma un demokrātisma idejas, kuŗas Vakareīropā jau bij nesuši cilvēces lielākie ģenijs, un tā sagatavoja latviešu tautu sešdesmito gadu lielajām reformām un viņas vēsturiskajam nacionālajam uzdevumam“, raksta Līgotņu Jēkabs par „Pēterburgas Āvīžu“ nozīmi latviešu dzīvē. „Pēterburgas Āvīzes“ atrada tautā ārkārtīgi dzīvu piekrišanu. Āvīzes pastāvēšanas pirmajā pusgadā tai bija jau 4000 abonentu, kāds skaits tos laikos ir apbrīnojami liels. Šis abonentu skaits norāda uz tautas atsaucību un gatavību cīņā pret savu vēsturisko ienaidnieku lietāt visjaunākos un visvarenākos līdzekļus. Un tāpēc vācieši sacēla brēku un apmierinājās tikai tad, kad avīze apklusa. Bet viņas dibinātāju, cenzoru un līdzstrādnieku — Kr. Valdemāru vācieši vajāja līdz viņa mūža beigām. Valdemārs tomēr neapklusa. Viņš pārcēlās uz Maskavu, sekoja notikumiem Latvijā un visiem spēkiem un līdzekļiem cīnījās par latviešu labāku nākotni.

Maskavā Valdemārs ieradās ar lielkņaza Konstantīna Nikolajeviča rekomendāciju pie Katkova, tos laikos iespaidīgākās krievu avīzes „Moskovskija Vedomosti“ redaktora. Šo un arī dažas citas Maskavas avīzes Valdemārs iz-

lietāja kā cīņas ieročus pret Baltijas muižniekiem. Viņš gan rakstīja pats, gan deva materiālus Brīvzemniekam un ārstam Zandbergam. Visiem viņa rakstiem bija viens mērķis — pierādīt Krievijas valdībai, ka Baltijas iekārta ir novecojusies un sociālā ziņā nefaisna, aizrādīt uz reformu

Kr. Valdemārs (1825.—1891.).

nepieciešamību visās Baltijas dzīves nozarēs un atklāt krievu sabiedrībai vācu kundzību visā valstī. Kad Maskavā sāka iznākt vācu avīze „Moskauer Deutsche Zeitung“, Valdemārs tika par tās faktisko vadītāju. Oficiāli par redaktoru viņu nevarēja iecelt, tādēļ ka viņš atradās policijas uzraudzībā. Arī šo avīzi viņš izmantoja cīņā pret Baltijas vāciešiem. Valdemārs arvienu paturēja acīs latviešu saimniecisko ēmancipāciju un patstāvību. Viņš ieteica Krievijas valdībai izdalīt kroņa muižas izdienējušiem latviešu kareivjiem. Lai valdība paklausītu, Valdemārs „piedzejoja“ šiem kareivjiem spējas izplatīt latviešu vidū krievu valodu. Šinī ziņā panākumu, protams,

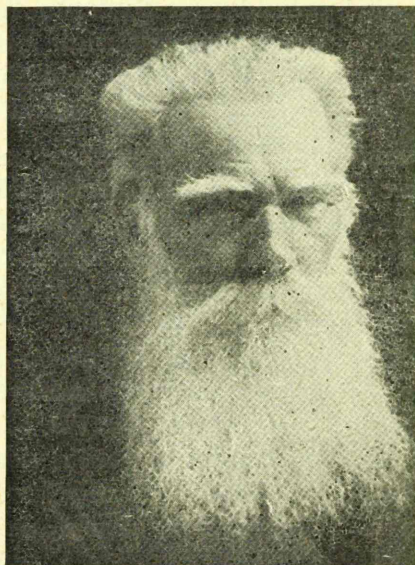
nebija nekādu, bet dažas kroņa muižas tiešām izdalīja latviešu atvaļinātiem kareivjiem un reizē ar to Baltijā nodibinājās pirmās mazās un sīkās saimniecības.

Jau agrāk Valdemārs iepazīstināja latviešu zemniekus ar dažādiem jauniem paņēmieniem zemes kultivēšanā. Maskavas laikmetā viņš pamudināja studentu Kalniņu rakstīt par lopkopības un sierniecības attīstību Latvijā. Kalniņš tiešām to darīja un ar to veicināja minētā saimniecības veida attīstību Latvijā pēc Vereščagina parauga.

Vēl labāki panākumi bija Valdemāra pamudinājumam („Austrumā“) piegriezt nopietnāku vērību dārzkopībai. Šinī ziņā sekas bija tik labas, ka dārzkopība sāka attīstīties visā Latvijā, un latviešu dārzkopji kļuva pazīstami visā Krievijā. Bet sevišķi daudz Valdemārs ir gādājis par jūrniecības attīstību Latvijā un Igaunijā. Pēc viņa domām, zemkopībā latvieši un igauņi tuvākā nākotnē brīvi rīkoties vēl nevarēs, jo šinī saimniecības nozarē muižniekiem pārāk liels iespaids. Turpretim jūra vēl brīva un visiem pieejama. Bez tam zemkopība nevarēs visus Latvijā un Igaunijā nodarbināt un mitināt. Jūrniecība latviešiem palīdzēs iegūt zināmu turību; braukāšana pa dažādām pasaules malām un iepazīšanās ar citiem ļaudīm un citādām valsts iekārtām paplašinās viņu redzes aploku un sekmēs brīvāku uzskatu attīstību, kas nepieciešams, lai augtu latviešu pašapziņa un ieplūstu svaigāks gaiss viņu sasmakšajā dzīvē. Lūk kāpēc Valdemārs no Lubezeres skolas laikiem līdz sava mūža beigām rakstīja par kuģniecību, dibināja jūras skolas Baltijas jūras piekrastē un visiem spēkiem un līdzekļiem sekmēja latviešu un igauņu jūrniecības attīstību.

Jau Tērbatā Valdemārs interesējās par tautas gara mantām. Maskavā viņš vairākkārt norādīja uz to daudzumu, bagāto saturu un valodu, ieinteresēja krievu etnografus un izgādāja līdzekļus to krāšanai. Par tautas gara mantām viņš beidza runāt un rakstīt, kad to krāšana un sakārtošana atradās drošās rokās, kad Brīvzemnieks un vēlāk Barons bija pierādījuši, ka viņi šo darbu godam veic. Vispāri Valdemārs piederēja tautai. Viņš visu savu

mūžu cieta trūkumu, dzīvoja ārpus savas dzimtenes un centās nobīdīt pie malas Baltijas muižniekus. Latvieši vieni paši to nespēja panākt. Tamdēļ viņam bija jāmeklē palīdzība citur, un to viņš tos laikos varēja atrast tikai pie krieviem. Bet viņš nedomāja par latviešu pārkrievošanu.

Kr. Barons (1835.—1923.).

„Ja nācija būtu drēbes, tad es vēlētos, lai latvieši uzvelk angļu svārkus, bet tā kā nācija nav drēbes, tad mēs paliksim latvieši“, teicis kādreiz Valdemārs latviešu studentiem Maskavā. Valdemārs visu sevi atdeva tautai, kaņodams pret tās vēsturisko ienaidnieku un gādādamas par viņas materiālo labklājību, garīgo attīstību un pašapziņas stiprināšanu. Tāpēc tautas darbinieki visās lietās rēķinājās ar Valdemāra domām un griezās pie viņa pēc padoma. „Kad Rīgā kaut kas bija darāms, tad notāl griezās uz Maskavu ar pieprasījumu, vai tas nāktu par labu un kā būtu izvedams. Un kas bija tad tie maskavieši? Tie bija Valdemārs“, izteicās kādreiz J. Krodznieks.

Krišjānis Valdemārs un citi darbinieki minēti piemēra dēļ. Līdzīgu darbinieku bija daudz. Katrā novadā bija

savs ierosinātājs, kuram pieslējās citi, un tad kopīgiem spēkiem organizēja pulciņus, biedrības, bibliotēkas, sarīkoja koncertus, zaļumu svētkus, teātra izrādes un vispāri domās un darbos bija nomodā par savas tautas kultūrālo attīstību un nākotni. Visaktīvākie bija Rīgas latvieši, jo tur pulcējās enerģiskākie un apdāvinātākie tautas dēli. Te viņi sākumā slēpās aiz fabrikantiem. Tie zemnieki, kas savā pagastā neatrada darbu un maizi, devās uz Rīgu un iestājās kādā fabrikā par strādniekiem. Fabrikanti ar tiem, nelūkodamies uz viņu tautību, tos laikos dzīvoja labā satiecībā. Daži fabrikanti dibināja strādnieku bērniem skolas un rūpējās arī par pieaugušo strādnieku garīgo attīstību; piem. fabrikants Tilo ierīkoja tā saucamo „bumbotavu“ un nodibināja strādnieku bērniem skolu, svētdienas skolu pieaugušiem un bibliotēku. Skolai viņš atļāva no darbinieku vidus izraudzīt priekšnieku, par kādu ievēlēja latvieti Mārtiņu Balodi. Kā skolotājs te kopš 1853. g. darbojās Juris Caunīts. Ap viņu pulcējās Rīgas latvieši un sarīkoja dziedāšanas vakarus. Šī pulciņa garu raksturo Johans Ratminders šādiem vārdiem — „Cik priecīgs es esmu, ja es satieku kādu latvieti, un lai viņš būtu arī diezin cik noplīsis, diezin cik nabags — kaut jele mūs latviešus visus varētu dabūt zem vienas cepures“. Caunīša pulciņa biedri ir pirmie Rīgas latvieši, kas runāja un domāja latviešu valodā. Līdz šim bija vērojams, ka Rīgas latvietis ir nabadzīgs un noplīsis; kam bija labas drēbes, tas sevi nereti jau uzskatīja par vācieti. Ja kāds latviešu dzimuma amatnieks vai tirgotājs Rīgā iedrošinātos šinī laikmetā uzstāties par latvieti, tad nevienu pasūtītāju un pircēju viņš nesagaidītu; pat vienkāršiem apkalpotājiem vajadzēja sagrozīt vārdu un runāt bojātā latviešu valodā, lai pierādītu, ka viņi nav latvieši. Tāpēc jāapbrīno Caunīša pulciņa biedru drosme biedrot un pulcināt, modināt un stiprināt sevi un citos latviešos tautas mīlestību un pašapziņu, cīnoties kopīgiem spēkiem par latviešu un latvietības tiesībām. Caunīša pulciņa biedri, skaitā 17, dziedāja tautas dziesmas un sarīkoja dziedāšanas vakarus, kas, bez šaubām, attīstīja nacionālās jūtas kā dziedātājos, tā arī klausītājos. Pats Caunītis bija de-

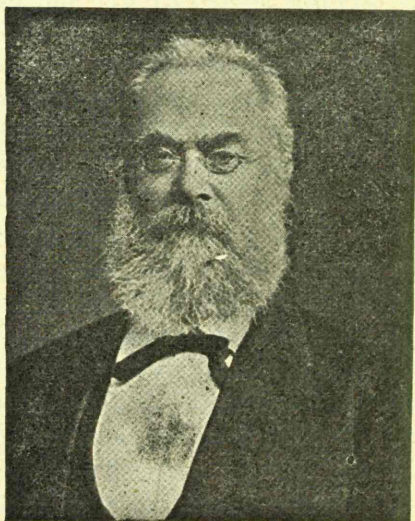
dzīgs „Mājas Viesa“ līdzstrādnieks un fabrikas svētdienas skolas pieaugušiem, bibliotēkas un bumbotavas dibinātājs, kam līdzekļus, kā jau aizrādīts, deva fabrikants. Pulciņa biedri pārrunāja arī sadzīves jautājumus un mēģināja nodibināt kādu naudas biedrību ar nolūku iegūt materiālos līdzekļus latviešu kultūras pacelšanai. Bet no šī nodoma nekas neiznāca, jo pulciņa dalībniekiem nebija līdzekļu; aizņemties tos arī neizdevās.

Tad Caunītim izdevās nodibināt sakarus ar B. Dīriķi un Biezbārdi. Viņi nodomāja dibināt Rīgā latviešu literārisko biedrību, jo „Latviešu draugu biedrība“ nelabvēlīgi izturējās pret tiem latviešiem, kas modināja latvisku garu un nekalpoja vācu interesēm. Ierosinājis šo jautājumu sarunās ar Caunīti un Biezbārdi, B. Dīriķis tūlīt griezās pie ģenerālgubernātoru Suvorova un dabūja no tā atļauju rīkoties. Tika sastādīti statūti, un Caunīša pulciņa biedri tos parakstīja. Šinī sanāksmē piedalījās arī Kr. Valdemārs, kas ļoti atzinīgi atsaucās par pulciņa garu. Tāpēc turpmākos gados, apmeklējams Rīgu, viņš apciemoja to un kopā ar Āgenskalna latviešiem pārrunāja vispārīgās tautas lietas. B. Dīriķis biedrības statūtus iesniedza ģenerālgubernātoram. Pēc tam viņš kopā ar citiem Rīgas latviešiem sāka domāt par tautiskā laikraksta „Atbalss“ izdošanu, jo „Mājas Viesis“ gribēja ieturēt vidus ceļu starp jaunajiem latviešu censoņiem un „Latviešu draugu biedrību“, kas Dīriķim un viņa domu biedriem nepatika. Par jaunā laikraksta izdošanu B. Dīriķis apspriedās arī ar Kr. Valdemāru. Viņš sākumā piekrita laikraksta izdošanai Rīgā, bet sarunās ar valsts vīriem Pēterpilī pārliecinājās, ka Rīgā neizdosies dabūt atļauju latviešu laikraksta izdošanai. Pēterpilī, turpretim, tas bija viegli sasniedzams: tur Krievijas galmam tuvu stāvošas personas apsolīja Valdemāram izgādāt atļauju latviešu laikraksta izdošanai. Tad Valdemārs saaicināja savus domu biedrus Pēterpilī un kopā ar tiem nolēma izdot „Pēterburgas Avīzes“. No literāriskās biedrības arī nekas neiznāca, jo „Latviešu draugu biedrība“ paziņoja ģenerālgubernātoram, ka viņa visus tos latviešus, kas gribot dibināt jauno biedrību, uzņemšot savā biedrībā bez balsošanas. Tad ģe-

nerālgubernātors atteicās atbalstīt literāriskās biedrības statūtu apstiprināšanu.

Drīz pēc tam nomira J. Caunītis. Pie viņa kapa Biezbārdis teica runu latviešu valodā. Tās kodols bija šāds: „Kauču tu gan esi miris, tomēr tavi darbi nezudīs“. Šie vārdi drīzi piepildījās: Tilo fabrikas darbinieki saņēma 48 „Pēterburgas Āvīžu“ eksemplārus. Āgenskalna pulciņa darbība atstāja iespaidu arī uz pārējiem Rīgas latviešiem. Nodibinājās vēl divi pulciņi, kas mēģināja Rīgā nodibināt latviešu biedrību, bet no šiem mēģinājumiem nekas nēznāca, jo ģenerālgubernātors, vāciešu ietekmēts, nelabvēlīgi izturējās pret latviešu centieniem. Apstākļi mainījās, kad 1867. g. izcēlās bads Somijā un Igaunijā un tika atļauts vākt līdzekļus bada cietējiem: valdība apstiprināja „Latvisko palīdzības biedrību priekš trūkumu ciedamiem igauņiem“. Tās izrīkojumi bija kupli apmeklēti. Tas liecināja, ka Rīgā nepieciešama pastāvīga latviešu biedrība, par kuŗu, kā jau aizrādīts, agrāk bija daudz domāts. Tagad šī ideja no jauna atdzima un atrada lielu piekrišanu. 1868. g. 20. jūnijā Rīgas latviešu biedrības statūtus iesniedza valdībai apstiprināšanai. Šī gada 28. oktobrī viņi jau bija apstiprināti. Šo vēsti Rīgas latvieši saņēma ar lielu sajūsmu. Ārī citās pilsētās un uz laukiem latvieši priecājās par rīdzinieku panākumiem, piem. tērbatnieki bija atsūtījuši šādu telegrammu: „Lai raženi aug, zied un kuplo jaunā Latviešu biedrība!“ Pirmos biedrības gada svētkos 1869. g. 19. februārī Rīgas latvieši iepazinās ar savas brīvības apustuli Garlību Merķeli. Rīgas latviešu biedrība viņam nolēma uzcelt kapa pieminekli. G. Merķeļa 100. dzimundienā, 1869. g. 21. oktobrī Rīgas latviešu biedrības biedri un citi Rīgas latvieši tvaikoņos devās no Rīgas uz Katlakalnu un tur atklāja jauncelto pieminekli. Piedalīšanās bija kupla; bija atsūtītas arī telegrammas no Pēterpils, Maskavas un dažādām Latvijas malām. Otrās gada svētkos Rīgas latviešu biedrība jau varēja iesvētīt savu namu. „Tad visa Latvija raudzījās uz Rīgas latviešu biedrību, visa tauta sajuta sirsniņu prieku par viņas lieliskajiem panākumiem, šī diena it manāmi atraisīja snaudošo tautas ģeniju, uzrā-

dīdama vēl otru svarīgu notikumu, latviešu studentu pulciņa atdzimšanu Mētrainē“, ko panāca Jānis Kļaviņš un Kronvalda Ātis, vākdams parakstus telegrammai, ar kuŗu apsveica R. L. biedrību nama iesvētīšanas svētkos, un sapulcēdamies 1870. g. 19. februārī, lai arī Tērbatā nosvinētu otru Rīgas latv. biedr. gada svētkus un viņas nama iesvētīšanu.

B. Dīriķis (1831.—1892.).

Rīgas latviešu biedrības dibināšanas gadā iznāca „Baltijas Vēstnesis“, kuŗā B. Dīriķis iestājās par latviešu valodas tiesībām un noskaidroja tautas attīstības gaitu un tās pretnieku centienus. Šinī nopietnajā darbā viņam palīdzēja Tērbatas, Pēterpils, Maskavas studenti un citi tautieši, kuŗu iekšējā pārliecība un sajūsma par savas tautas centienu pareizību deva viņiem drosmi un spēku nostāties cīnītāju rindās. Rīgas latviešu biedrība un „Baltijas Vēstnesis“ gāja roku rokā, visiem spēkiem un līdzekļiem sekmēdami savas tautas attīstību nacionālā garā. Šinī nolūkā R. L. biedrība sarīkoja priekšlasījumu vakarus, koncertus, teātra izrādes, krāja tautas gara mantas, ierīkoja bibliotēku un lašāmo galdu, dibināja zinību

komisiju, mūzikas komisiju, derīgu grāmatu nodaļu un pulcināja savās komisijās un nodaļās visus latviešus, kas spēja strādāt savas tautas labā. Ar rosīgo darbu R. L. biedrība tā ietekmēja latvju tautu, kā pat vācieši bija spiesti atzīt tās autoritāti un nozīmi latvju tautā. Tā kā Rīgā pulcējās visenerģiskākie un apdāvinātākie tautieši, tad, protams, uz Rīgas latviešu biedrību tauta skatījās kā uz paraugu un arī citur — mazpilsētās un uz laukiem — dibināja tai līdzīgas biedrības: labdarības, dziedāšanas, saviesīgās un citas. Arī pašā Rīgā nodibinājās jaunas biedrības, piem. Cerības, Jonātana, Pavasaļa biedrība u. c. Šo biedrību darbība ir raksturīgākā un svarīgākā parādība latviešu sabiedriskajā dzīvē pagājušā gadsimta 70. un 80. gados. Tā uz biedrības izrikojumiem skatījās arī pati tauta un viņus kupli apmeklēja; piem. „6. janv. 1878. g. Trikātes labdar. biedrība izrikoja Smiltenes pagastmājas augšējā zālē latv. teātri un pēc tam viesīgu vakaru. Tas bija šinī apgabalā kas jauns un neredzēts, tādēļ ļaužu bij pienācis pārlicēģi daudz“. Visvairāk jaunās biedrības nodarbojās ar dziedāšanu — organizēja koņus, apmācīja tos un sarīkoja koncertus vai zaļumu svētkus. R. L. biedrība šos koņus reizēm apvienoja, lai kopīgiem spēkiem sarīkotu vispārīgos dziesmu svētkus. Pirmie dziesmu svētki notika 1873. g. un otrie — 1880. g. Šie un arī pārējie dziesmu svētki sevišķi ietekmēja latviešu nacionālo attīstību, jo svētkos izpildītās tautas dziesmas bija visiem ļoti saprotamas un attīstīja visu latviešu dēlu un meitņu krūtīs vienādas jūtas, kas viņus saistīja ar senču pārdzīvojumiem un apvienoja vienā tautā.

Pirmo vispārīgo dziesmu svētku laikā notika ar pirmā vispārīgā latviešu skolotāju sapulci, kurā Kronvalda Ātis sevišķi izveicīgi aizstāvēja mātes valodas tiesības un noskaidroja tās nozīmi audzināšanā. Līdzīga skolotāju sapulce notika arī 1874. g. Vietējās skolotāju sapulces tika sasauktas jau agrāk. No tām sevišķa vērtība piegriežama Turaidas skolotāju konferencei 1869. g. Tur Kronvalda Ātis uzaicināja skolotājus mācīties mātes valodu un nepadoties savā darbā pārvācošanas tieksmēm. Vispārī Kronvalda Ātis aizstāvēja mātes valodu, papildināja to jauniem

vārdiem, aizrādīja uz tautas gara mantu nozīmi valodas izkopšanā un pamudināja tās vākt un krāt.

Tā tad izglītotie latvieši ar lielu sparū cīnījās par savas tautas materiālo patstāvību un garīgo attīstību nacionālā garā. Viņu piemēram sekoja tautas masas. Par to liecina mēģinājums 1870. g. iesniegt ķeizaram adresi ar lūgumu izdarīt Vidzemē dažas reformas — tiesu reformu, zemstvu ieviešanu un patronāta tiesību atcelšanu. Šīs adreses ierosinātāji bija Kaugurmuižas rentnieks A. Šmits, pagasta vecākais K. Vītols un Valmieras veterinārārsts Andersons. Pirmā redakcijā viņu sastādīja Einbergs, kas tikko kā bija beidzis savas studijas Tērbatā. Pēc ģenerālgubernatora Bogrationa ziņām, šo adresi parakstījuši 30—40 tūkstoši zemnieku no 70 pagastiem. Par vēlēšanos parakstīt adresi J. Krodznieks raksta tā: „Visīsākā laikā viņa pārņēma Vidzemes latviešu daļu tādā mērā, ka īsti velti būtu te meklēt pēc kādiem sevišķiem agitātoriem. Uz vienu rāvienu, it kā ļaudis jau būtu saģatavoti, radās adreses piekritēji un parakstītāji“. Šo adresi pieci pagastu vecākie noveda Pēterpilī, bet nekā nepanāca, jo viņiem neizdevās to nodot ķeizaram. Ģenerālgubernators Bogrations atrada, ka pagastu vecākie, kas šo adresi parakstījuši, esot „stipri pret likumu apgrēkojušies“, jo viņiem esot atļauts apspriest un parakstīt tikai tādas lietas, kas pagastam par labu nākot, bet ne tādas, kas „visai latviešu tautai par labu nākot“.

Pirmo vagu dzinējs latviešu zemkopības literatūrā bija Richards Tomsons, kas izdeva zemkopības laikrakstu „Darbs“. Gandrīz vienā laikā ar to (1875. g.) iznāca arī Māteru Juŗa „Baltijas Zemkopis“, šauri speciāls zemkopības laikraksts.

Māteru Juris jaunībā dzīvoja grūtos apstākļos — vasarās pelnījās kā algādzis un ziemās gāja skolā. Tādā kārtā viņš izglītojās un sasniedza tādu attīstības pakāpi, ka varēja izpildīt rakstveža pienākumus; viņš bija arī par Kurzemes guberņas spiestuves inspektoru un tulku.

„Baltijas Zemkopī“ Māteru Juris piegriezta vislielāko vērību lauksaimniecībai. Viņš atrada, ka tā ir visas dzī-

ves pamats. Tāpēc nepieciešams zemkopībā izmantot visus zinātnes atzinumus un jaunākos darba rīkus. Māteru Juris bija tajā pārliecināts, ka lauksaimniecībā jāstiprina mazgruntniecība. Tāpēc viņš rakstīja par zemnieku darbu, tiesībām, interesēm. Kopš 1880. g. Māteru Juris izdeva

Māteru Juris (1845.—1885.).

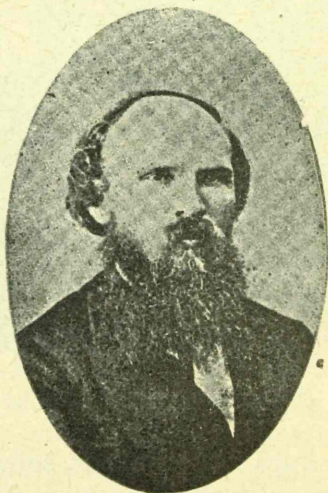
„Tiesu Vēstnesis“, kurā rakstīja par šejienes likumiem un pagastu pašvaldību. Vispārī tai viņš piegriezta nopietnu vērību, ieteikdams vēlēt un iecelt pagastu amatos izglītotus darbiniekus. Šo domu viņš sevišķi aizstāv brošūrā „Kas ievērojams pie pagastu amata vīru celšanām“.

Praktiskie un tiesiskie jautājumi Māteru Jura darbos saistās ar tautas mīlestību, kas sevišķi uzliesmo tos gadījumos, kad viņš kritizē nacionālo darbinieku pretiniekus un arī tautiskās kustības izmantotājus savā personīgā labā — „pašlabuma un tukšas slavas meklētājus“.

Vispāri Māteru Juris bija pirmais latviešu mazgruntnieku interešu aizstāvis kā saimnieciskā, tā arī tiesiskā ziņā.

Tā tad XIX. g. s. 60., 70. un 80. gados nostiprinājās zemnieku saimniecības un vispāri latviešu labklājība. Reizē ar to tika sevišķi gādāts par tautas īpatnību izkopšanu, organizēšanos un tiesību paplašināšanu. Panākumi šinī darbā saistījās ar nacionālo jūtu un apziņas attīstību, kas vienoja un stiprināja tautu cīņā par labāku nākotni. Turpmākos gados šī cīņa jau saistās ar centieniem pēc valstiskās neatkarības.

58. Nacionālā apziņa un nacionālie centieni.

Kronvalda Atis (1837.—1875.).

XIX. g. s. 60. un 70. gados latvju dēli un meitas lielā skaitā apzinājās savu piederību pie latvju tautas un piedalījās savu īpatnību izkopšanā. Reizē ar to šīs īpatnības viņus arvienu vairāk sajūsmināja un tādā kārtā sekmēja tautiskās apziņas uzliesmojumu un nostiprināšanos. Šī darba priekšgalā gāja Krišjānis Valdemārs un viņa grupa. Val-

demārs mācīja krāt tautas gara mantas, veicināt un izkopt pašdarbību, pašapziņu, centību, mēģināja paplašināt tautas tiesības un sevišķi karsti stāvēja par nacionālām lietām. Viņa „Pēterburgas Avīzes“ noskaidroja latviešu nacionālo un sabiedrisko stāvokli un asi grauzīja sava laikmeta ne-būšanas, sevišķi pārvācošanās tieksmes. Tauta neatlaidīgi sekoja savu vadoņu padomiem un centās novelt no ceļa šķēršļus cīņā par nacionālo patstāvību. Tad visās malās bija rosīga dzīve, jauni pasākumi un pilnīga saskaņa vadoņu un tautas starpā. XIX. g. s. 70. gados nacionālās apziņas modināšanā un stiprināšanā sevišķa nozīme bija Kronvalda Ātim, kas visus savus spēkus ziedoja cīņai par nacionālo izglītību un latviešu valodas izkopšanu. „Mums jāstrādā tautiskā garā“, raksta viņš savā darbā „Tautiski centieni“, jāturas cieši pie prasības pēc nacionālām skolām un par latviešu valodas pienācīgu ievērošanu latviešu un attiecīgās nelatviešu skolās... Pats par sevi saprotams, ka mēs mācītie latvieši cenšamies un cīnāmies arī par augstākām nacionālām skolām“. Ar skolu palīdzību Kronvalds cerēja pacelt latvju tautu tādos izglītības augstumos, kas viņai dotu iespēju staigāt patstāvīgus ceļus savaš nacionālās kultūras attīstībā. Latviešu valodas izkopšana viņa apziņā arī saistījās ar tautas tālākiem nacionāliem mērķiem. To viņš apliecināja vairākās vēstulēs. „Latviešu ciltis pamazām sāk cīta uz citu lūkoties. Pēc vēstures lēmuma šīm dažādām ciltīm pamazām jācinās vispārīgi savienoties. Paredzams, ka Vidzemes un Kurzemes latviešiem nolemta priekšroka literatūras laukā. Tādēļ mums pienākas gādāt par tādu pārlabotu ortografiju, ka atpakaļ palikušās ciltis viegli varētu iedraudzēties ar mūsu rakstiem skolā un dzīvē“. „Vietējā patriotisma vietā mums jāizaudzina vispārīgais patriotisms, kas sniedz pāri visām latvju tautas ciltīm, pār kurzemniekiem, vidzemniekiem, infantiešiem un leišiem, jo šo cilšu zeme ir mūsu tēvu zeme, ir Latvija, nevis Baltija, nevis kāds gabaliņš no Baltijas“. Par tēvzemes mīlestību viņš plašāk izsakās rakstā „Tēvzemes mīlestība“. „Ja tad nu savai jaunai audzei gribam tēvijas mīlestību caur vēsturi iedēstīt, tad viņai jāmaca skaidri un

patiesīgi, kāda mūsu tauta bijusi sentēvu laikos; jaunāi audzei jāaizrāda, ka foreiz vaļības laikos visa latviešu tauta pratusi cienīt tautas visdārgākās mantas, ka viņos, senos laikos tautu dēli un sirmgalvji, meitas un mātes dzīvi un dziļi sajūta visas tautas likteni, ka mūsu kareivji cīnījies pret uzmaķiem par savvaļību, ticību un tautību, ka tie nav nevienu sprīdi zemes atdevuši uzvarētājam pirms to nebij ar savām karstām asinīm priekš vēlāko laiku darbiem svaidījuši“. Tēvzemes mīlestību Kronvalds ieteic veicināt arī ar latviešu valodu. Viņš sevišķu vērību piegriezta Vācijas apvienošanai un vācu tautas patriotismam, ko karsti ieteica arī latviešiem, jo ar vārdu Latvija viņš apzīmēja visu latvju cilšu apvienoto zemi, nacionālo Latviju. Kronvaldam ļoti tuvu stāv Auseklis, kas sapņo par Latvijas teiksmaino pagātņi un viņas lielo nākotņi un tēlojis to iespaidīgās dzejas ainās.

Auseklis (1850.—1879).

59. Latviešu pārvācošana.

Kad latvieši uzsāka cīņu par savas tautas materiālo patstāvību un garīgo attīstību nacionālā garā, tad līdzšinējie latviešu aizbildņi ķērās pie pēdējā līdzekļa savu pozīciju glābšanai un nostiprināšanai, pie latviešu pārvācošanas.

1856. g. Vidzemes muižnieki par skolu padomnieku izraudzīja mācītāju O. fon Klōtu, kas palika šajā amatā līdz 1871. g. Viņa laikā Vidzemes skolu virsvaldē attīstījās pārvācošanas tieksmes, par ko liecina 1861. g. sēdes protokols: „Tā kā laika apstākļi pie mums jo dienas vairāk spiež uz zemes tautu pārvācošanu un arī šīs tautas pašas izrāda lielu vēlēšanos ar vācu tautu sakust, tā šī vairāk un vairāk, ciešāk un ciešāk uzstādītā prasība visās draudzes skolās jāņem vērā. Jāierīkojas tā, lai ikvienā draudzes skolā dotu skolēniem iespēju vācu valodā mazākais tik daudz iemācīties, lai viņi šai valodā varētu sarunāties“. Virsvalde pat vēlējās, lai skolēni, sākot ar otro mācības gadu, sarunātos un mācītos vācu valodā, neizslēdzot arī ticības mācību. „Tā kā nav ērti šo priekšlikumu atklāti apspriest skolu valdēs, tad jāgriežas pie skolu revidentiem ar prasību, lai viņi, izdarot revīzijas, piegrieztu īpašu vērību vācu valodas prašanai, sarunājoties ar vecāko nodaļu skolēniem vāciski“. Šos noteikumus vācieši ļoti veikli izpildīja un panāca to, ka pārvācošanas tendence sāka iespiesties kā Cimzes seminārā, tā arī draudzes un pat dažās pagasta skolās.

Kurzemē sešdesmitos gados vēl nav vērojama tik strauja un atklāta latviešu pārvācošana skolās kā Vidzemē; bet tautas atmoda vāciešus stipri uztrauca. 1862. g. „Latviešu draugu biedrības“ sapulcē Jelgavā mācītājs Šulcs apgalvoja, ka jaunlatvieši esot pārvērtušies par naidīgu partiju un atklāti sludinot savas idejas „Pēterburgas Avīzēs“. Šo avīzi vajagot aizliegt.

1864. gadā bīskaps Valters Vidzemes landtāgā sapulcētos muižniekus uzrunāja tā — „Sūdzat savus grēkus! Jūs neesat pildījuši Dieva uzlikto pienākumu: Vidzemes iedzīmtie nav piegrieztī vācu kultūrai; taisni acīm re-

dzot tie novirzās uz krievu pusi. Tamdēļ nožēlojat savus grēkus... un pārvācojāt iedzimos. Lūk, jūsu darbības programma!”

Un tiešām vācieši steidzās veikt nokavēto. Vācu laikraksti centās pierādīt, ka latviešu valoda neder ne tikai zinātniskiem, bet pat dzejiskiem darbiem; tāpēc latviešiem jāatsakoties no savas arāju valodas un jāsaplūstot kopā ar vāciešiem. XIX. g. s. 60. gados pārvācošanas centieniem bija panākumi.

Krievu nacionālisti piegriezta nopietnu vērību bīskapa Valtera runai un citiem notikumiem Vidzemē. Krievijas iekšlietu ministrs panāca Valtera atkāpšanos no bīskapa amata. 1867. g. Krievijas ministru komiteja nolēma Baltijas guberņu iestādēs ievest darbvedībā krievu valodu un amatos pieņemt personas, kas pārvalda šo valodu. Bet ministru komitejas lēmums palika neizpildīts, jo ķeizars Aleksandrs II. bija vāciešiem draudzīgi noskaņots. Pārlaudamies uz to, viņi turpināja pārvācošanas politiku. 70. gados pagasti cītīgi cēla skolu namus un meklēja krietnus skolotājus. Šajās skolās pārvācošanas garu centās ieturēt skolu padomnieks J. Guleke, lai gan viņš bija humānāks un iecietīgāks par Klōtu. Lai sagatavotu jaunajam virzienam piemērotus skolotājus, Vidzemes muižnieki nodibināja Valkā pagastskolotāju semināru. No 1870. līdz 1880. gadam Vidzemē pagasti uzcēla 399 skolas; 1883. g. no 929 pagasta skolām savās telpās darbojās 850 un no 126 draudzes skolām — 69. Pagasta skolās mācījās 25% no visiem bērniem skolas gados, bet draudzes skolās tikai 2—4%. Skolu uzturēšanai līdzekļus deva zemnieki 63,6% un muižnieki 19%; muižnieki deva malku, sienu, salmus un zemi lietāšanā; naudas līdzekļus deva vienīgi zemnieki. Kurzemei valdība izdeva 1875. g. skolu likumu. Pēc tam tur noorganizējās laukskolu pārvalde. Par skolu padomnieku Kurzemes muižnieki izraudzīja mācītāju Beticheru, kas darbojās Klōta garā, lai gan pārvācošanas tieksmes Kurzemē nebija tik spilgtas kā Vidzemē. Par to tur sevišķi rūpīgi apslāpēja latvju nacionālās atmodas centienus, un kopš 1882. g. skolu padomnieks V. Bušs uzcītīgi vajāja nacionāli noskaņotos latviešu skolotājus.

1880./1881. m. g. Kurzemē un Zemgalē bija 347 tautskolas; no tām 209 savās telpās. Skolu uzturēšanas nastas gūlās galvenā kārtā uz latviešu zemniekiem.

Tā tad vācieši par latviešu naudu uzturētās skolas izmantoja saviem nolūkiem — latviešu pārvācošanai. Vispāri pārvācošanas tieksmes Vidzemē un Kurzemē XIX. g. s. 70. gados neatslāba. Par to liecina kāds raksts žurnālā „Baltische Monatsschrift“ 1871. g.: „Un augstākā kultūra prasa, ka tai valodai sava tiesība paliktu, kas augstākās kultūras aizstāvētāja. Mēs, vācieši, ar sirdsēstjiem atskatāmies uz tiem laikiem, kad nerimstoši karī ar varēnākiem kaimiņiem aizkavēja miera darbu, kur citi laiki aizkavēja šejienes tautu cilšu sajaukšanos, kas būtu nākošo laiku kultūrālai attīstībai visai svarīgi. Bet sirdsēsti pagājušo laiku dēļ mūs nedrīkst padarīt nespēcīgus tagadnē, tiem vajag mūs divkārt stiprināt miera darbā, kaut arī nosebotu, pabeigt“. Bet bija jau par vēlu. Krievijas valdība uzmanīgi sekoja notikumiem Latvijā, dibināja skolotāju semināru Rīgā, atbalstīja pareizticīgo draudzes skolas, kuŗas dibināja pie pareizticīgo baznīcām. Skolotāji piegriezta lielāku vērību tēvu valodas mācīšanai. Latviešu jaunatne arvienu lielākā skaitā sāka apmeklēt arī pilsētu vidusskolas un augstskolu.

Apzinīgie latvieši pretojās pārvācošanas centieniem. Viņu skaits arvienu pieauga, bet pārvācoto latviešu skaits samazinājās. Mazinājās arī vāciešu nozīme zemē un sevišķi latviešu garīgā attīstībā. Tāpēc viņi sevišķi ienīda latvju tautiskās apziņas modinātājus un biedrības, kuŗas tie pulcējās un kopīgiem spēkiem gādāja par tautas garīgo attīstību un nacionālās apziņas nostiprināšanos. Protams, Krišjānis Valdemārs un Rīgas latviešu biedrība bija visnopietnākie viņu pretinieki. Tos viņi arī visvairāk apkaŗoja; biedrību viņi pat gribēja slēgt. Bet Kr. Valdemārs viņu nolūku izjauca. Dabūjis zināt, ka Vidzemes gubernātors Lysanders, vāciešu ietekmēts, nodomājis griezties pie ķeizara ar lūgumu slēgt Rīgas latviešu biedrību, Kr. Valdemārs izdabūja no Katkova solījumu, ka viņš par šo lietu rakstīs, ja kādā avīzē tiks ziņots par Lysandera nodomu.

Pats viņš atteicās šo ziņu iespiest, jo ziņas, kas kaut kādi attiecās uz ķeizara personu, bija publicējamās tikai ar galma ministra atļauju. Valdemārs zināja, ka viņš pazaudēs „Moskauer Deutsche Zeitung“ redakcijā vietu, ja tajā iespiedīs par Lysandera nodomu. Tomēr viņš to izdarīja. Tad Katkovs savā avīzē asi uzbruka Baltijas muižniekiem. Katkovam piedrošās citas krievu avīzes. Tad Lysanders neiedrošinājās griezties pie ķeizara — Rīgas latviešu biedrība tika glābta, bet Valdemārs palika bez vietas.

Kultūrālākie vācieši, kas latvju tautu atzina un cenās palikt tās vadoņu lomā, palika nervozi, kad manīja, ka latvieši iet savus ceļus kultūrālā attīstībā. Tas, piemēram, vērojams zinību vīra Ā. Bīlenšteina attiecībās pret latviešiem. Par viņu Ā. Deglavs raksta tā — „Ja arī viena daļa baltiešu, tiem, kuriem augstais Dievs bija atvēlējis elpot, atvēlēja elpot arī no savas puses, tad tomēr viņi vēlējās, lai tie uzelpotu tikai līdz zināmam mēram. Pie šī pulka piederēja arī pats zinību vīrs, cerētās satiecības vietā iestājās drīzi nesaticība, kuŗa pastāvēja, līdz kamēr izšķīrās jautājums, ka arī latviešiem tiesība tāpat elpot kā visām citām tautām!“

XIX. g. s. 80. gadu sākumā cerības uz latviešu pārvācošanu palika arvienu vājākas. Tad vācieši ar krievu ierēdņu palīdzību centās nostiprināt savu stāvokli zemē, nostādīdami latviešus un sevišķi viņu intelligentus valdības acīs par noziedzniekiem. Par to liecina šāds gadījums.

1883. g. latviešu delegācija ar Rīgas latviešu biedrības priekšnieku Kr. Kalniņu priekšgalā devās uz Pēterpili apsveikt ķeizara pāri kronēšanas gadījumā un pasniegt viņam adresi. Pēterpili kāds iekšlietu ministrijas ierēdnis delegācijai paziņoja, ka ķeizars viņu, laikam gan, nepieņemšot, jo ministrija saņēmusi šādu ziņojumu. „Starp latviešiem un leišiem jau vairākus gadus tiek vestas intensīvas sarunas par leišu-latviešu karāļvalsts dibināšanu un deputāti, kas nosūtīti uz Pēterburgu, ir nākamās latvju-lietuvju karāļvalsts pārstāvji“. Šo ziņojumu bija nosūtījis Kurzemes gubernātors Lilienfelds. Viņam bija tiktālu tais-

nība, ka dažiem latviešiem nebija svešas domas par latvju-lietuvju ķēniņa valsts dibināšanu. Bet šo domu aizstāvjiem nebija nekā kopīga ar minēto delegāciju un Rīgas latviešu biedrību. Lilienfelda sūdzībai bija personīgs raksturs. Rīgas latv. biedrība bija ievēlējusi Lilienfeldu par savu goda biedru, bet vēlāk šo godu atņēmusi „par meliem un apmelošanu“. Kad Pēterpilī galma aprindas ar šo lietu iepazīnās, tad ķeizars delegāciju pieņēma. Tomēr Rīgas vācu laikrakstos rakstīja, ka latviešu delegāciju ķeizara pāris neesot pieņēmis, ka ar to dots stiprs trieciens latvju nācijai un ka latvju adrese arī neesot pieņemta“. Šāda vācu laikrakstu izturēšanās liecina, ka Lilienfelds savu soli nebija spēris bez viņu ziņas.

Lai nomierinātu latviešus, Vidzemes gubernātors oficiāli paziņoja Rīgas latviešu biedrībai, ka latvju tautas adrese labvēlīgi pieņemta.

J. Austrīņš par pārvācošanas panākumiem 1885. g. raksta tā: „Līdz šim pie mums Baltijā bij vācu valoda tā valdošā. Visas tiesas, izņemot tik pag. tiesas un valdes, lietoja tik vācu valodu; visās skolās, bez vien pagastskolā, to kā pirmo un vajadzīgo mācīja. Un arī katram, kas daudz maz gribēja izglītots būt un cienīgāku stāvokli sadzīvē ieņemt, tā bij nepieciešami vajadzīga. Citās draudzēs, kur ļaudis tā sakot 3 šķirās bij iedalījušies: 1) muižnieki (dzimfkungī) un literāti, 2) Kaufmaņi, arendātori, melderi, skolotāji, junkuri, skrīveri, bagātākie krodzinieki; 3) zemnieki un amatnieki, — abas pirmējās šķiras tik savstarpīgi vāciski runāja. Še Triķates draudzē gan abas pēdējās šķiras latviski sarunājās, un tas notika tautiskās apziņas pēc; — tomēr katrs, kas vien spēja un varēja, lika saviem bērniem vāciski mācīties. Saimnieki sūtīja savus dēlus tuvējās pilsētīnās apriņķa (Kreis) skolās, kur tie, pa lielākai daļai, tās skolas mācības nepabeiguši, izstājās un pie tēva mājās dzīvodami atkal aizmirsā, ko tur bij mācījūšies.“

60. Latviešu pārkrievošanas sākums.

Krievijas patvaldniecība bija cieši saistīta ar pareizticību. Tāpēc šis valsts iekārtas aizstāvji atzina to par valdošo ticību zemē un pabalstīja pareizticīgo garīdznieku darbību arī Vidzemē, Kurzemē un Latgalē.

Pēc poļu dumpja valdība centās ievest krievu burtus latgaliešu un pārējo latviešu rakstībā. Vidzemē un Kurzemē šim mēģinājumam nebija nekādu panākumu, un tas pats drīzi izbeidzās.

Pēc poļu dumpja krievu valdība centās arī administratīvā un tiesu ziņā tuvināt Krievijas nomales pārējām valsts sastāvdaļām. Tāpēc Baltijas guberņu īpatnējā iekārta tai nebija pa prātam. Visdedzīgāk apkaŗoja to Juris Samarins ar saviem rakstiem: „Krievijas nomales“. Baltijas vāci atkal izlietāja visus līdzekļus, lai uz šejieni netiktu attiecinātas Iekšskrievijas administratīvā un tiesu iekārta. Samarinam atbildēja Tērbatas universitātes profesors Širrens ar rakstu „Vidzemes atbilde“. Viņš aizstāvēja vietējo pašvaldību un vācu privilēģijas. Bet valdība tomēr attiecināja 1877. g. uz Baltijas pilsētām, ar nelieliem pārgrozījumiem, Iekšskrievijas likumus.

Kopš 1877. g. turīgākie pilsoņi ievēlēja pilsētas domi. Tā savukārt ievēlēja valdi un pilsētas galvu. Ko dome nolēma, to valde izpildīja.

Pilsētas domei un valdei nodeva tikai pašvaldības pienākumus; bet tiesa arī uz priekšu palika rātes rokās.

Jaunais pilsētu likums deva tiesību piedalīties pilsētas domes vēlēšanās visiem tiem pilsoņiem, kas maksāja zināma lieluma nodokli. Nākošā 1878. gadā Rīgas latvieši ņēma pirmo reizi daļību vēlēšanās; bet tikai namu īpašnieki, tirgotāji, rūpnieki, amatnieki un pa daļai pārdevēji tirgotavās. Vēlēšanās nevarēja piedalīties ģiņnieki, ierēdņi, strādnieki, intelliģenti. Tamdēļ pirmās vēlēšanās no 115.000 Rīgas iedzīvotājiem vēlētajū bija tikai 5000, t. i. 3,3%. Šoreiz Rīgas latviešu vēlētajū nebija nekādu panākumu, jo jaunais likums pārgrozīja galvenā kārtā pilsētu pašvaldības iekārtas formu, bet pēc būtības arī uz priekšu visa vara palika līdzšinējo pilsētas likteņa noteicēju rokās.

Tomēr šis Krievijas valdības solis bija nopietns brīdinājums Baltijas vāciešu politiķiem. Tas pamudināja vācu pilsoņus un dažus muižniekus ierosināt jautājumu par landtāga reformu, papildinot to ar pilsētu un zemnieku pārstāvjiem. Tad izcēlās dzīvas debātes par pašvaldības jautājumiem visā Baltijas presē un sabiedrībā un pāris gados nodibinājās starp latviešiem un šējenes vāciešiem reti piedzīvota satiecība un miers. 1878. g. reformisti landtāgā izkrita cauri. Tad latviešu un vācu starpā atkal iesākās asas cīņas kā laikrakstos, tā arī biedrībās: Latviešu draugu biedrība 1881. gada sapulcē pat izslēdza no biedrības K. Kalniņu, B. Dīriķi un Ā. Vēberu. Tad latvieši galīgi pārliecinājās, ka vācieši negrib atteikties no savām privilēģijām un atzīt arī viņu tiesības zemes pārvaldē.

Šinī laikā vācieši griezās pie krievu valdības ar sūdzībām pret latviešu laikrakstiem un biedrībām, kas kūdot zemniekus pret vāciešiem un saceļot zemē nemierus. Aleksandra III. valdība sūtīja uz Latviju senātoru Manaseinu un uzdeva tam iepazīties ar vietējo iestāžu darbību un sabiedrisko dzīvi.

Savu advokātu ietekmēti, latvieši iesniedza Manaseinam sūdzības pret vācu darbiniekiem un lūgumus pēc reformām: agrāro lietu revidēšanas, baznīcas iekārtas reformēšanas, muižnieku tiesas atcelšanas, ceļu klaušu pareizas sadalīšanas u. t. t. Revīzijas laikā latvju tautā izcēlās viegli saprotams saviļņojums, kas vietām izpaudās muižu dedzināšanā un līdzīgās parādībās.

Manaseins ļoti labi iepazīnās ar dzīves apstākļiem Latvijā un savā ziņojumā valdībai uzrādīja daudz trūkumu Baltijas guberņu iekārtā un dzīvē.

Revīzijai sekoja reformas, tikai ne tās, pēc kurām ilgajās latvieši. Agrārās iekārtas trūkumi netika novērsti; landtāgs pa vecam sprieda un rīkojās zemē; ceļu klaušas un baznīcas lietas netika nokārtotas. Muižniekiem atņēma tikai skolu, policiju un tiesu. Bet latviešiem arī šinī ziņā nedeļa nekādu tiesību. Latvijā ieradās krievu ierēdņi, kas ne vārda neprata latviski. Valdība ievēda krievu valodu valsts un pašvaldības iestādēs; latvju valodu pieļāda tikai zemnieku savstarpējās darīšanās pagastu iestādēs.

1885. g. Krievijas ķeizars visu Baltijas laukskolu pārvaldīšanu nodeva tautas apgaismības ministrijai. Par pirmo Baltijas skolu kurātoru valdība iecēla N. Kapustinu.

1887. g. valdība publicēja „pagaidu papildu nosacījumus par pirmmācības skolu pārveidošanu Vidzemē, Kurzemē un Igaunijā“. Tie noteic, ka pagasta skolu pirmajās klasēs visu priekšmetu pasniegšanai jānotiek krievu vai latviešu (igauņu) valodās, „skatoties kā ērtāk“, bet trešā mācības gadā visi priekšmeti, izņemot ticības mācību un baznīcas dziedāšanu, jāmaca krievu valodā. Visi tie paši priekšmeti mācāmi krievu valodā ministrijas skolu otrajās klasēs un arī draudzes skolās. Bez tam skolas pārzina kopā ar apriņķa skolu valdēm un draudzes skolu padomēm tautskolu direktori un inspektori. Ieradās no Krievijas pirmie tautskolu inspektori; starp tiem arī latvieši Brīvzemnieks un E. Grāvītis. Likās, ka valdība grib ievērot latviešu intereses; bet pēc pāris gadiem pārkrievošana pieņēma pavisam rupju veidu. Kad Kapustina vietā iecēla Lavrovski, tad tautskolu inspektoru amatu uzticēja īstiem krievu ļaudīm, kas atklāti sludināja latviešu pārkrievošanu.

Skolu valdes atsacījās no kopdarbības ar šiem valdības ierēdņiem. Tad viņi palika par vienīgiem latvju tautskolu vadītājiem un to dzīves noteicējiem. Tā kā šie krievu ierēdņi latvju valodu neprata, tad „skatoties kā ērtāk“ viņi iztulkoja savā labā un piespieda skolotājus jau no pirmā gada mācīt visas mācības krievu valodā.

Līdzīgi noteikumi par krievu valodu kā mācības valodu tika izdoti arī vidusskolām (1887.—1890. g.) un augstskolām Rīgas (Tērbatas) mācības apgabalā.

Šādai valdības skolu politikai visādi pretojās vācu mācītāji un muižnieki. Viņi pat slēdza savus skolotāju seminārus un dažas muižu skolas. Tāpēc skolu un skolēnu skaits nākošos gados samazinājās. Tikai 1904. gada statistika uzrāda jau lielāku skolēnu skaitu. Bet šinī laikā arī iedzīvotāju skaits jau bija pavairojies.

Latviešu labklājībai pieaugot, izglītoto latviešu skaits arī pārkrievošanas laikmetā vairojās: latviešu jaunatne ar-

vienu lielākā skaitā iestājās vidusskolās un augstskolās, sevišķi Tērbatas universitātē un Rīgas politechnikumā.

Šie latvju inteliģenti pēc savas izglītības stāvēja tuvu krievu inteliģentiem, bet nezaudēja sava tautiskā rakstura. Viņi nepārtrauca sakaru ar saviem tuvējiem un vispāri latvju sabiedrību, bet vēl ciešāk saistījās ar to un gāja tās priekšgalā cīņā par labāku nākotni un tēvijas neatkarību. Tāda parādība pa daļai izskaidrojama ar to, ka pārkrievoņtāji nelietāja pārvācotāju mākslīgi maskētu līdzekļu, bet vaļsirdīgi un nekautrīgi ķērās pie sava darba, pārvērdami latviešu skolas par sausām mēchaniskām pārkrievošanas iestādēm.

Maz labuma atnesa latviešiem arī policijas un tiesas reforma, jo jaunajās iestādēs lietāja krievu valodu un amatos iecēla tādus ierēdņus, kas ne vārda neprata latviski.

1888. gadā Latvijā valdība ieveda jaunu policijas iekārtu. Tad kārtības tiesneša vietā stājās apriņķa priekšnieks ar saviem palīgiem. Lielākās pilsētās policijas lietas pārzināja policmeistari ar iecirkņu pristaviem.

1889. gadā Latvijā sāka darboties Krievijas tiesu iestādes, tikai bez zvērināto tiesas. Bez tam mirtiesnešus iecēla valdība, bet neievēlēja vis vietējā sabiedrība. Draudzes tiesas vietā nodibināja divas iestādes: tiesas darīšanās — zemnieku virstiesu, bet pašvaldības lietās — zemnieku lietu komisāru.

Bet visus šos pārkrievošanas paņēmienus pārspēja valdības iejaukšanās ticības lietās, nostādot pareizticību izcilā stāvoklī un ierobežojot citu konfesiju tiesības; piem. valdība atļāva jauktu laulību bērņus audzināt tikai pareizticībā. Šiem bērņiem arī ticības mācību pasniedza krievu (slavu) valodā.

Vispāri šinī laikmetā krievu valdība lika dažādus šķēršļus latviešu kultūras attīstībai: ierobežoja sapulču brīvību, sevišķi uzraudzīja latviešu biedrību darbību, nedeva atļaujas izdot jaunus latviešu laikrakstus, aizliedza atvērt latviešu skolas u. t. t. Viņai talkā gāja iepriekšējie pārvācotāji. Tie uzmanīgi skatījās pakal latviešu darbībai, par saviem novērojumiem ziņoja attiecīgām iestādēm un centās nostādīt latviešus nelabvēlīgā gaismā.

61. „Jaunā strāva“.

Sešdesmito gadu reformu dēļ Krievijā un Latvijā sākās straujāka pilsētu attīstība; piem. Rīga sāka pārvērsties par lielrūpniecības centru. XIX. g. s. beigās iesākās vēl straujāks rūpniecības attīstības laikmets ar ārzemju kapitālu palīdzību. Lai nebūtu jāmaksā muiža par Krievijā ievadamajiem ražojumiem, ārzemju kapitālisti cēla Rīgā fabrikas; piem. metalla un gumijas apstrādāšanai.

Lielrūpniecības iespaidā pagrīma lauku mājraupniecība. Laucinieki veda uz pilsētu savus zemkopības ražojumus, pārdeva tos un ieguva fabriku izstrādājumus. Bet 90. gados viņiem pietrūka naudas, jo krita labības cenas. Šinī pašā laikā saimnieki sevišķi sajuta laukstrādnieku trūkumu, jo tie lielā skaitā pārgāja strādāt pilsētu fabrikās. No 1881. līdz 1897. gadam Rīgā bija ienākuši ap 90.000 laucinieku. Bez tam viņi meklēja zemi Krievijā. Jau 60. gadu sākumā latvieši devās uz Novgorodas guberņu. Tur K. Valdemārs nopirka zemi un izdalīja to latviešiem nelieliem gabaliņiem. Zemes gribētāju izrādījās tik daudz, ka Kr. Valdemārs nespēja viņus visus apmierināt un tāpēc tika nodots tiesai, kas viņu attaisnoja.

Devās latvieši arī uz Vitebskas, Kauņas, Pliskavas un Pēterburgas guberņām. Vēlāk (kopš 1870. g.) viņi brauca uz Ufu, Orenburgu, Simbirsku un pat (kopš 1881. g.) uz Sibīriju.

90. gados saimnieki piegriezta lielāku vērību racionālām lauksaimniecības metodēm. Reizē ar to viņi biežāk apmeklēja pilsētu, pārdeva savus ražojumus un iepirka jaunus darba rīkus, mākslīgus mēslus un citus fabriku ražojumus.

Zemniekiem nodibinājās arī citi sakari ar pilsētniekiem. Viņi griezās pie pilsētu ārstiem un advokātiem un sūtīja savus bērņus pilsētu skolās. Beiguši kursu, šie laucinieki palika dzīvot pilsētās, nodarbotamies rūpnieku un tirgotāju kaņtoros, valsts iestādēs un dažādos uzņēmumos. Jaunie pilsētnieki arī cēla namus pilsētas nomalēs.

Caur Rīgas un Liepājas ostām Krievija izveda uz ārzemēm labību un vispāri izejvielas un ievēda ārzemju

fabriku ražojumus. Šīs preces tika sūtītas pa dzelzceļiem, kas savienoja Rīgu, Liepāju un Ventspili ar Iekšskrieviju. Pa šiem dzelzceļiem sūtīja uz Iekšskrieviju arī Rīgas ražojumus — alu, degvīnu un citus. Ostās un dzelzceļu stacijās ļoti daudz strādnieku atrada sev darbu.

Tad Latvijā attīstījās lielpilsētas; piem. Rīga, Liepāja, Ventspils. 1897. g. Rīgā bija 282.230 iedzīvotāju. Salīdzinot ar Rīgas iedzīvotāju skaitu 1881. g., vērojams, ka 16 gadu laikā tas pieaudzis apmēram par 100.000 cilvēku. 1881. g. Rīgā latviešu bija 29,5% un vāciešu 39,4%, bet 1897. g. — latviešu jau 45% un vāciešu tikai 23%. Tā tad Rīga 1897. g. bija latviska pilsēta.

Latvieši pilsētās sākumā turējās kopā, jo viņiem bija kopīgs prefinieks — vācieši. Bet pilsētu pašvaldībā un saimnieciskā dzīvē vāciešiem vēl arvienu bija pārsvars, lai gan latviešu starpā arī bija sastopami jau bagāti namu īpašnieki, tirgotāji, kuģu īpašnieki un paņ fabrikanti. Nabadzīgākie namu īpašnieki, amatnieki un Rīgas nomaļu tirgotāji 80. gados sāka pārņest turīgākiem un izglītotākiem tautiešiem, ka tie „nošķīrušies“ no tautas, veicinādami tikai savas personīgās vai šauru grupu intereses. Dažus gadus vēlāk pret viņiem vēl asāk uzstājās pilsētu strādnieki. Kļuva lielāka plaisa arī starp lauku saimniekiem un kalpiem, sevišķi Kurzemē.

Visas šīs pretešķības novēroja latviešu inteliģenti un sevišķi studenti. Viņi iepazinās ar citu tautu kultūru un sāka to salīdzināt ar mūsu tautiskās kustības vadoņu centieniem: Vakareīropā bija jauni uzskati gan reliģijā, gan zinātnē, gan mākslā un sabiedriskā dzīvē; piem. daudzas parādības tika aplūkotas no ēvolūcijas teorijas viedokļa, kuŗai lika pamatu Č. Darvins ar savu darbu „Sūgu izcelšanās dabīgās izlases ceļā“. Latvijā interesējās galvenā kārtā par savas tautas pagātņi, tikumiem, ticējumiem un literārisko darbu izpušķošanu tautiskiem izteicieniem. Latviešu studenti un vispāri jaunie kultūrālie darbinieki atrada, ka arī latvju tautu vajag iepazīstināt ar Vakareīropas jaunajām idejām visās kultūrālās dzīves nozarēs, piegriežot vislielāko vērību reālām dzīves

vajadzībām. Šo jauno Vakareiropas ideju sludinātāji radīja Latvijā jaunu virzienu — „jauno strāvu“.

Jaunstrāvnieku domas izteica vispirms Rīgas amatnieku un mazāko namnieku laikraksts „Dienas Lapa“ (1886. g.). Savos pirmajos gada gājumos tas aizstāvēja tautiskos centienus. Bet arī tad „Dienas Lapa“ jau uzstājās pret pārspilējumiem, tukšām skaļām frazēm un ieteica piegriezt nopietnāku vērību konkrētām tautas vajadzībām un svarīgākiem sadzīves jautājumiem.

Šinī pašā laikā (1888. g.) Teodors Zeiferts „Austrumā“ kritizēja Lautenbacha-Jūsmaņa rakstus, kuŗu viela un forma pa lielākaī daļai ņemta no tautas gara mantām. Kritiķis atrada, ka tāda dzeja tautai sveša. Viņš prasīja, lai dzeja stāv sakarā ar sava laika dzīvi un paceļ tautu „uz augstākās izglītības pakāpi“.

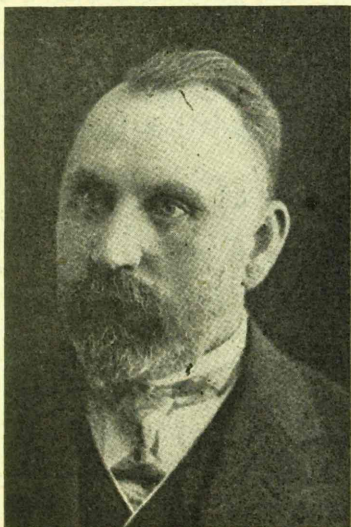
Daudz asāk kritizēja valdošo latviešu literātūras virzienu students J. Jansons savās „Domās par jaunlaiku literātūru“. Ar tām viņš uzstājās Kurzemes „brīvlaišanas svētkos“ Jelgavā 1893. gadā, pārmezdam rakstniekiem paviršību īstenības attēlošanā un nopietnības trūkumu salikano mīlestības skatu radīšanā. Kritiķis izteica vēlēšanos, lai rakstnieki „plūdinot citu tautu varenās, spēcīgās idejas uz mūsu dzimtenes klajumiem“.

Šīs idejas izplatīja un populārizēja studenti, izdodami Tērbatā „Pūru“ un Maskavā „Populāri zinātnisku rakstu virkni“ un iespiedzami savus rakstus „Dienas Lapā“, kuŗas redakciju vadīja P. Stučka un J. Pliekšāns-Rainis. Tie „Dienas Lapā“ gandrīz atklāti sludināja sociālisma idejas; tāpēc 1897. g. viņa tika apturēta uz 8 mēnešiem un tās redaktori arestēti.

Vispārī „jaunās strāvas“ nesēji nebija apvienoti kādā partijā vai citā organizācijā. Viņi iepazīstināja latviešus ar jaunām atziņām, centās sabiedriskā dzīvē un literātūrā atdarināt Vakareiropas paraugus un nosodīja pārkrievošanas politiku. Nākotnes ideāli viņiem bija dažādi. Ar laiku izveidojās divi noteiktāki virzieni — sociāldemokratiskais un liberāli demokratisks.

Priekš sociāldemokratu norobežošanās no citiem jaunstrāvniekiem starp tiem un tautiskās kustības pārstāvjiem

izcēlās sīva polemika presē, vasaras Zinību komisijas sapulcēs, priekšlāstos un pat viesībās. Sevišķi asa polemika izcēlās 1894. g., kad Rīgas latviešu teātrī uzveda Zudermaņa lugu „Gods“ un drīzi pēc tam Aspazijas — „Zaudētās tiesības“, kuŗas literārisko vērtību noliedza tautībnieki, bet aizstāvēja to jaunstrāvnieki. 1896. g. uz lai-

V. Olavs (1867.—1917.).

ciņu iestājās pamiers, kad V. Olavs sarīkoja Rīgā latviešu etnografisko izstādi, kuŗai bija liela nozīme tautiskās pašapziņas attīstībā. 1897. g. minētā polemika izbeidzās; bet tautas idejiskā vienība neatjaunojās. Jaunstrāvnieku ietekmē tautiskās kustības pārstāvji un vadoņi atmeta iepriekšējos pārspilējumus un centās savā darbībā tuvināties reālajai dzīvei un tās prasībām.

Jaunstrāvnieku liberāli demokrātiskais spārns uzstādīja par savas darbības mērķi iepazīstināt latvju tautu ar jaunākiem atzinumiem zinātnē, aizstāvēt reformas liberāli demokrātiskā garā un attēlot dzejā dzīves īstenību.

Vispāri viņš atgriezās pie jaunlatviešu mērķiem, cenzdamies pacelt tautas plašāko aprindu saimniecisko un sociālo stāvokli.

62. 1905. gada revolūcija.

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas saimniecība Krievijā nevarēja ātri attīstīties, jo uzņēmējiem trūka kapitāla. Tikai XIX. g. s. pēdējā ceturksnī uzplauka Krievijas rūpniecība un tirdzniecība. Sākumā tās uzņēmumos ieguldīja kapitālus ārzemnieki, bet gadu simteņa beigās jau pašiem krieviem bija bagāti kapitālisti. Raksturīgi, ka Krievijā visas bagātības koncentrējās nedaudzu uzņēmēju rokās. Tāpēc tās sabiedrībā bija lielas pretešķības: nedaudz ļoti bagātu uzņēmēju un nabadzīgas ļaužu masas — zemnieku miljoni un strādnieki.

Tāpat kā citās Eiropas valstīs, rūpniecībai attīstoties, strādnieki Krievijā atradās grūtos apstākļos un organizējās nelegālās biedrībās, kur izplatījās arī sociāldemokrātu idejas. Intelligenti vairāk interesējās par zemnieku stāvokli un zemes atdošanu arājiem. Šo ideju sludinātāji apvienojās sociālrevolūcionāru partijā. Tā savu mērķi gribēja sasniegt ar revolūcijas palīdzību.

Sociālrevolūcionāri un sociāldemokrāti Krievijā cīnījās ar absolūto valsts iekārtu. Tā nepatika arī uzņēmējiem, jo tiem nebija atļauts ņemt dalību nodokļu noteikšanā un saimnieciskās dzīves izveidošanā. Krievijas minoritātēm absolūta valsts iekārta bija vēl nepatīkamāka, jo tā ierobežoja ticības brīvību, neļāva brīvi attīstīties nacionālām valodām un pat apdraudēja nacionālo kultūru pastāvēšanu. Visu to sevišķi stipri sajūta latvieši, jo tie nevarēja brīvi rīkoties savā dzimtenē un gādāt par savas nacionālās kultūras attīstību. Bet latviešu tautiskās kustības vadītāji vēl arvienu centās uzturēt ar Krievijas valdību lojālas attiecības. „Jaunstrāvnieku“ kreisais spārns, turpretim, cīnījās pret ķeizara absolūto varu. Šī spārna aktīvākie darbinieki organizēja slepenus pulciņus un iepazīstināja to biedrus ar sociālisma pamatiem. Tā jaunās idejas izplatījās starp skolotājiem, žurnālistiem, kantoru darbiniekiem un fabriku strādniekiem. 1904. gadā šie pulciņi apvienojās „Latvijas sociāldemokratiskā strādnieku partijā“, kas uzsāka asu aģitāciju pret ķeizaru, tā galmu un valdību.

Āģitācija pret Krievijas valdību, kas aizstāvēja šejienes muižniekus, patika arī lauciniekiem, jo starp tiem lielais vairums bija bezzemnieki, kuriem nebija pat kur „savu galvu nolikt“, lai gan muižu zeme vietām palika neapstrādāta. Saimniekiem atkal nepatika muižnieku privilēģijas; piem. tie tikai varēja atvērt krogus, ierīkot brūžus, noturēt tirgus, iet medībās, iecelt mācītājus u. t. t. Bet tanī pašā laikā viņi pagasta labā nemaksāja nekādu nodokļu un nenesa nekādu nastu; arī ceļu klaušas un citi sabiedriskie pienākumi bija ļoti nevienlīdzīgi sadalīti starp muižniekiem un zemniekiem.

Šis sociālas pretešķības kopā ar nacionāliem un politiskiem centieniem izsauca 1905. gada revolūciju. Tās izcelšanos veicināja krievu-japāņu karš, kas tautā bija nepopulārs. Jau 1904. g. vasarā mobilizācijas laikā vietām notika rezervistu nemieri; piem. Cēsu apriņķī.

Pēterpils strādnieki 9. janvārī (v. st.) pulcējās ap zīemas pili. Tie gribēja lūgt Nikolaju II. atvieglināt viņu likteni. Bet valdība pavēlēja kareivjiem šaut lūdzēju pūli: daudz cilvēku krita uz vietas; vīri, sievas un bērni tika ievainoti.

Pienāca Rīgā ziņas par Pēterpils notikumiem. Šejienes sociāldemokrāti izsludināja ģenerālstreiku. 13. janvārī (v. st.) notika puļa sadursme ar karaspēku: krita ap 40 cilvēku, ievainoti tika pāri par simtu. Ģenerālstreiks Rīgā, Ventspilī, Liepājā un Jelgavā tomēr turpinājās vairāk kā nedēļu. Arī uz laukiem iesākās muižu kalpu streiki Ventspils, Grobiņas un Aizputes apriņķos. Streiku kustība atfistījās arī vairākos Vidzemes apgabalos. Valdība izsludināja Vidzemē un Kurzemē „pastiprinātās apsardzības stāvokli“ un nometināja dažās muižās kareivjus. Tas vēl vairāk uztrauca ļaudis. Valdība mēģināja nomierināt sabiedrību ar solījumiem un atļauju iesniegt petīcijas. Latvieši iesniedza divas petīcijas: vienu — zemnieki un otru — inteliģenti. Zemnieki vērsās pret muižnieku privilēģijām un prasīja zemnieku pielīdzināšanu tiesību ziņā citām kārtām. Inteliģentu petīcija bija politiska rakstura; viņā uzskaitītas dažādas brīvības, pieprasīta satversmes

sapulces sasaukšana un latviešu valodas ieviešana šejienes iestādēs. Valdība atzina tikai ticības brīvību, atceldama pareizticības priekšrocības.

Vasarā revolūcionārā kustība attīstījās nepārtrauktā gaitā: notika demonstrācijas tirgos, zaļumu svētkos un pie baznīcām pēc dievkalpošanas; iesākās bruņoti uzbrukumi „tautas ienaidniekiem“, dedzināšanas, valsts degvīna noliktavu un krogu „dauzīšana“ u. t. t. Vācu muižnieki cīnījās ar revolūcionāriem dibināja „pašaizsardzību“ un iestājās kā „goda policisti“ valsts dienestā. Viņi dedzīgi rīkojās zemē, apcietinādami un sodīdami revolūcionāru vadoņus. Tautas vairums neņēma dalību kustībā, izturēdamies pret to nogaidoši. Bet „goda policistu“ rīcībai tas arī nepiekrīta. Noteikti pret revolūcionāro kustību uzstājās Fr. Veinbergs savā laikrakstā „Rīgas Avīze“ un Andr. Niedra „Austrumā“.

Arī Iekšķrievijā vasarā un rudens sākumā streiki sekoja cits citam bez skaita. Bet oktobrī iesākās vispārīgs politisks streiks. Pēc ziņām par dzelzceļnieku pārstāvju arestēšanu Maskavā, apstājās gandrīz visi Krievijas dzelzceļi. Streikoja arī fabrikas un liberālie intelliģenti. Pilsētās bija dārgas pārtikas vielas, neiznāca laikraksti; krija arī Krievijas rubļa vērtība. Zemē izplatījās dažādas baumas.

Visi šie notikumi piespieda valdību piekāpties. Nikolajs II. publicēja 17. okt. manifestu, apsolīdams lēmēju valsts domi un dažādas pilsoniskās brīvības.

Pēc 17. oktobra šanāca Rīgā latviešu pašvaldību pārstāvji un skolotāji. Tie noturēja katrs savu kongresu un izstrādāja Latviju apvienojošus noteikumus pašvaldības iestādēm un skolām. Kongresi nolēma arī pieņemt latviešu valodu par darbvedības valodu valdības iestādēs un par mācības valodu skolās. Lai gan sociāldēмократи bija uzmetušies par tautas vadoņiem 1905. g., īstenībā viņu centieni tautu neinteresēja. Viņa centās atbrīvoties no muižniekiem un no to aizstāvjiem — Krievijas valdības. Par sociāldēмократu ideju realizēšanu neviens nedomāja. Paši sociāldēмократи apmierinājās ar to, ka pilsētās un uz laukiem atcēla vecās valdes un iecēla rīcības komitejas,

kas ņēma savā pārziņā arī muižas. Vispāri 1905. g. nemieru dalībnieki gāja cīņā visnacionālākās un viscilvēciskākās brīvības un tiesību vārdā. Tāpēc latvju tauta viņus labi saprata, un 1905. gada nemieri izvērtās tautas revolūcijā. Decembra pirmā pusē sākās tautas uzbrukumi muižām; piem. Stāmerienes, Veckalsnavas, Vecpiebalgas un citām. Kareivji no tām izlauzās un devās uz pilsētām. Ātstātās pils revolūcionāri nodedzināja. Skrīveros bija sapulcējušās lielā skaitā muižnieku ģimenes. Tās revolūcionāri saņēma gūstā un aizveda uz Koknesi. Kad muižnieku pārstāvis deva dažus solījumus, tad gūstekņus atsvabināja. Kurzemē nemierniekiem izdevās nostiprināties ne tikai uz laukiem, bet arī pilsētās, izņemot Liepāju un Jelgavu. Sevišķi nopietnas cīņas notika pie Tukuma, Talsiem un Aizputes. Kurzemē nodedzinātas kādas 42 un Vidzemē — 72 pils.

Šinī laikā visā Krievijā valdība arestēja dažādu sabiedrisko organizāciju pārstāvjus. Tad izcēlās otrs vispārīgs politisks streiks. Maskavā tas izvērtās par bruņoto sacelšanos ar barikādēm un ielas kaujām. Valdības kara spēks to apspieda. Pēc tam sākās vispārīga zemes nomierināšana. Šinī nolūkā valdība uz Vidzemi sūtīja „soda ekspedīcijas“ ģenerālmajora Orlova vadībā Vidzemē, ar ģen. Bekmanu priekšgalā Kurzemes lielākā daļā un citiem. Tajās ņēma dzīvu dalību arī „goda policisti“ un „pašaizsardzībnieki“.

Stingri nu nežēlīgi rīkojās šīs ekspedīcijas: galvenos revolūcijas dalībniekus nošāva uz vietas; pārējiem piesprieda miesas sodu vai cietumu; aizbēgušo revolūcionāru īpašumu sadedzināja; nodedzināja arī dažas sabiedriskās ēkas; piem. Kokneses pagasta skolu, „Ziemeļblāzmas“ namu Milgrāvī un citas. Viņas arī atjaunoja vecās iestādes zemē.

Visu 1906. gadu soda ekspedīcijas meklēja un sodīja revolūcijas dalībniekus. Bet „lielās revolūcijas prāvas“ (Tukuma, Kokneses, Rūjienas un citas) iztiesāja vēl turpmākos gados, pie kam labu daļu apsūdzēto notiesāja uz nāvi un spaidu darbos.

Tomēr visus revolūcijas vadoņus un dalībniekus neizdevās arestēt. Daži no viņiem aizbēga uz ārzemēm un tur lielajos kultūras centros izplatīja pareizus jēdzienus par latviešiem un to kultūru. Viņiem izdevās iepazīstināt ārzemniekus arī ar 1905. gada revolūcijas galveniem cēloņiem un atspēkot nepamatotus latvju tautas apvainojumus. Tā sākās latvju tautas starptautiskā stāvokļa noskaidrošana un nodrošināšana.

63. Latviešu kultūra XX. g. s. sākumā.

Revolūcijas viņi uz laiku apturēja kultūras attīstību un izrāva no latvju tautas vidus dažus spēcīgus un dzīgus darbiniekus. Bet tad atkal iestājās rosīgs un ražīgs darba laikmets.

Pēcrevolūcijas gados Latvijā nodibinājās jaunas fabrikas un pastāvošās paplašinājās: 1900. gadā tanī bija 478 fabrikas ar 62.000 strādnieku; 1908. gadā bija 665 fabrikas ar 71.000 strādnieku; bet 1910. gadā bija 782 fabrikas ar 93.000 strādnieku.

Reizē ar rūpniecības attīstību pieauga arī tirdzniecība; piem. caur Latvijas ostām 1913. g. gāja uz ārzemēm $\frac{1}{4}$ no visām Krievijas precēm un Rīgas ārējās tirdzniecības apgrozījumi 1913. gadā pārsniedza pat lielākās Krievijas ostas Pēterpils tirdzniecības apgrozījumus. Tāpēc šinī laikā Rīgas iedzīvotāju skaits pieauga līdz 517.000. Vispārī Latvijas pilsētās iedzīvotāju skaits strauji pieauga: 1914. g. pilsētās jau dzīvoja 40% visu Latvijas iedzīvotāju.

Bet sevišķi krita acīs Latvijas lauksaimniecības straujā uzplaukšana. Zemnieki visur ieveda daudzlauku sistēmu, lietāja mākslīgus mēslus, pirka lauksaimniecības mašīnas, piegriezta nopietnu vērību lopkopībai un kopmoderniecībai un organizējās lauksaimniecības biedrībās. 1913. gadā Latvijā bija 136 lauksaimniecības biedrības. Tās sarīkoja izstādes, priekšlasījumus, izplatīja attiecīga satūra grāmatas, veicināja sugas lopu audzēšanu, piena lopu kontroles ievēšanu u. t. t. Lauksaimniecības izglītības veicinā-

šanas ziņā sevišķi lieli nopelni bija „Rīgas Lauksaimniecības Centrālbiedrībai“ un „Latviešu Lauksaimnieku Ekonomiskajai Biedrībai“, kuŗas uzturēja lauksaimniecības skolas — pirmā Priekuļos, otrā Jelgavā. Ļoti rosīgi darbojās arī Baltijas lauksaimnieku biedrība Valmierā.

Vispāri līdz XX. g. s. sākumam latvieši galveno vērtību piegriezta gaudkopībai. Kopš 1905. g. lielāku nozīmi ieguva lopkopība. Tai nostiprinoties, lauksaimniecība no pusekstensīvās pārveidojās par intensīvo. Par lopkopības attīstību liecina dažas statistiskas ziņas: R. L. Centrālbiedrības instruktori 1913. g. kontrolēja 2631 saimniecību ar 29.154 slaucamām govīm un L. L. Ekonomiskā biedrība kontrolēja 2456 saimniecības ar 29.207 slaucamām govīm; šinī gadā Latvijā bija 77 kopmoderniecības.

Latvju saimnieciskā dzīvē bija liela nozīme savstarpīgām kredītbiedrībām un krāj-aizdevu kasēm: 1913. g. pastāvēja 267 kredītiestādes. Tās savāca kopā dažādu darbinieku sīkos ietaupījumus un laida apgrozībā, aizdodamas dažādiem uzņēmumiem. Sevišķi lielā skaitā latvieši cēla namus Rīgā un citās pilsētās ar kredīta palīdzību, ko viņiem izsniedza minētās kredītiestādes.

Saimnieciskās dzīves uzplaukšana atļāva latviešiem ņemt dzīvāku dalību sabiedriskajā dzīvē: gandrīz visās mazākās Latvijas pilsētās tie saņēma pašvaldības iestādes savās rokās, tikai Rīgā, Jelgavā un Liepājā vēl arvienu saimniekoja vācieši. Vainīgi pie tam gan bija paši latvieši, kas nemācēja saprasties savā starpā. Šinī laikmetā tie bija sašķēlušies trijās lielākās grupās: 1) tautiskās kustības tradīciju aizstāvji, kas grupējās ap Rīgas Latviešu Biedrību; 2) Latviešu izglītības Biedrības un tai tuvu stāvošo organizāciju biedri — „jaunstrāvnīeku“ labais spārns un 3) strādnieku organizācijas (kooperātīvi, arodnieciskās un citas), kuŗās sociāldemokrāti sludināja nesamierināmo „šķīru cīņu“.

Šī latviešu nesaprašanās savā starpā slikti ietekmēja arī Krievijas Valsts domes pārstāvju vēlēšanas: no Latvijas lielākā skaitā tika ievēlēti vācu muižnieki; pirmajā Valsts domē latviešiem bija 4 deputāti — J. Čakste, Fr.

Grosvalds, J. Kreicbergs un Fr. Trasuns; pēc vēlēšanu likuma grozījuma latviešu deputātu skaits samazinājās; piem. ceturtnā Valsts domē latviešiem izdevās ievēlēt J. Zālīti un J. Goldmani.

Garīgās kultūras attīstības ziņā latvieši sasniedza ļoti augstu attīstības pakāpi tajās nozarēs, kuŗas bija mazāk atkarīgas no administratīviem spaidiem un ierobežojumiem; piem. dzejā, mūzikā un glezniecībā.

Vairāki dzejnieki piegriezta vislielāko vērību laucinieku dzīvei, pa daļai latvju pagātnei un to izglītoto latviešu pārdzīvojumiem, kas iekšēji bija cieši saistīti ar savas tautas dzīvi un centieniem. Viņi mācēja dzejā attēlot tautas ilgas pēc nacionālās patstāvības un valstiskās neatkarības.

Starp latviešu komponistiem vecā tautiskā virziena celmu lauzēji A. Jurjāns un J. Vītols vēl arvienu saistīja pie saviem darbiem tautas sirdis. Bet nacionālās mūzikas attīstībā gan lielākā nozīme Alfr. Kalniņam, E. Dārziņam un E. Melngailim.

Skatuves māksla pie latviešiem visvairāk attīstījās plašumā: nodibinājās „jaunais latviešu teātris“ Rīgā un pastāvīgi teātri Jelgavā, Liepājā un Ventspilī. Sacensība starp „vecu“ un „jauno“ Rīgas teātri zināmā mērā veicināja šīs mākslas uzplaukšanu.

Glezniecībā latvju mākslinieki sasnieguši augstu attīstības pakāpi. Viņu darbi pazīstami arī ārpus tēvijas robežām; piem. V. Purvīša dabas gleznas un J. Rozentāla Latvijas dzīves skati. Pazīstami arī Madernieka latvju ornāmenti un R. Zariņa un R. Tilberga mākslas darbi.

Otro vietu latvju garīgās kultūras attīstībā ieņēma skola. Rīgas mācības apgabala kurators Ļevšins ar 1906. g. cirkulāru atļāva tautskolās pirmajos divos gados mācīt visus priekšmetus, izņemot krievu valodu, tēvu valodā, bet 1913. g. kurators Ščerbakovs šo rīkojumu atcēla. Latvieši varēja arī atvērt savas privātas vidusskolas ar latviešu mācības valodu un organizēt dažādus praktisko zināšanu piesavināšanās kursus.

Šinī laikā latvju jaunatne lielā skaitā apmeklēja vidusskolas, lika abiturijas eksāmenus un iestājās Krievijas augstskolās. Lai apmierinātu jaunatnes dziņu pēc izglītības, dibināja vidusskolas, tirdzniecības un komercskolas pilsētās, miestos un pat uz laukiem. Šīs skolas uzturēja valdība, pilsētu pašvaldības, biedrības un paši skolēni, maksādami privātām personām lielu skolas naudu. Latvijā bija sevišķi daudz sieviešu proģimnaziju un ģimnaziju, kuŗas atvēra kommūnālās iestādes un privātas personas. Bet savas augstskolas latviešiem šinī laikmetā vēl nebija. Tāpēc latvju zinātniskie spēki bija izkaisīti pa Krievijas augstskolām un vidusskolām. To vidū bija sevišķi pazīstami filosofijas profesors Osis, valodnieks prof. J. Endzelīns, etnografs prof. P. Šmits un sevišķi labs latviešu valodas pazinējs K. Milenbachs.

Šinī laikā visgrūtāk bija strādāt avīžniekiem un grāmatu izdevējiem, jo administrācijai bija tiesības apturēt laikrakstus un konfiscēt grāmatas. Neraugoties uz to, gada laikā izdoto grāmatu ziņā latvieši Krievijas tautu starpā ieņēma trešo vietu; periodisko izdevumu viņiem bija 59; starp tiem visvairāk bija izplatīti „Dzimtenes Vēstnesis“, „Jaunā Dienas Lapa“, „Latvija“, „Jaunais Vārds“ un citi. Tie ne tikai pārrunāja tekošos dienas jautājumus un sniedza dažādas ziņas, bet iespieda arī dzejnieku darbus un zinātniskus apcerējumus.

Latviešu nacionālām interesēm bīstama bija Krievijas valdības agrārā politika, kas veicināja latviešu zemnieku izceļošanu uz Iekškrīeviju un krievu zemnieku ieceļošanu Latvijā. Krievu zemnieki visvairāk ieceļoja Latgālē. Tur Krievijas agrārbanka pirka muižas un nometināja tajās krievu zemniekus; piem. Baltinovā, Bolvos, Ungurmuižā, Krustpilī. Nometinot krievus Vidzemes un Kurzemes robežās, valdība cerēja atdalīt latgāliešus no pārējiem latviešiem un pārkrievot. Kurzemē krievu valdības politika sadūrās ar muižnieku centieniem nometināt zemē vācu kolonistus. Šai laikā Kurzemē nometināti ap 20.000 vāciešu.

64. Latvieši pasaules kara laikā.

1914. gadā Eiropas lielvalstis sāka karot savā starpā. Pirmajās kara dienās vācieši apšaudīja Liepāju. Latviešus pārņēma nelieluļotas patriotiskas jūtas. Viņi nostājās noteikti pret Vāciju, attīstīja rosīgu darbību krievu armijas labā un bieži nāca sadursmē ar šejienes vāciešiem. Kara sākumā latviešu rezervistu lielākā daļa piedalījās Austrumprūsijas kaujās, kur krita ļoti daudz latviešu. Latvija kara ugunīs nokļuva 1915. gada pavasarī, kad vācu karaspēks pilnīgi negaidot ielauzās Kurzemē, ieņēma Liepāju un tuvojās Jelgavai. Tad vairāk tūkstošu latviešu atstāja savas pastāvīgās dzīves vietas un meklēja patvērumu Vidzemē vai plašajā Krievijā. Šoreiz ienaidnieka uzbrukumu atsita II. Daugavgrīvas cietokšņa „darba bataljons“, kas sastāvēja no latviešu zemes sargiem. Ģenerālis Potapovs apliecināja, ka latvieši kaujā izrādījuši lielu varonību un izglābuši fronti no kritiskā stāvokļa. Bet vasarā ienaidnieka uzbrukumi atkārtojās, un frontes līnija nostiprinājās uz Daugavas krastiem un Rīgas tuvumā.

Tad Kurzemes latvieši atradās vācu okupācijas varā. Tiem vajadzēja padoties stingrai kārtībai, dot dažādas nodevas, pārdot kara vajadzībām lopus, zirgus, labību. Viņi dzirdēja runas par Kurzemes „pārplūdināšanu“ ar vācu kolonistiem, bija spiesti mācīties vācu valodu un redzēja, kā muižnieki iegūst dažādas priekšrocības zemes pārvaldē. Viss tas liecināja, ka ienaidnieks kopā ar šejienes muižniekiem grib pārvērst Kurzemi par īstu vācu zemi.

Ne labāk klājās arī bēgļiem. Vislielākā steigā, atstādami sviedros iekrāto mantu likteņa varā, viņi devās svešumā. Ceļā viņi zaudēja savu pēdējo mantību; daži vecāki pat pazaudēja bērnus. Vēlāk Kurzemes bēgļiem pievienojās Vidzemes un Latgales latvieši, jo valdība ēvakuēja Rīgas un citu pilsētu fabrikas, skolas un valsts iestādes. Dzina bēgļus arī krievu karaspēks no frontes tuvumā esošiem Latvijas apgabaliem, lai ienaidnieks nevarētu viņus iesaukt kara klausībā un paņemt turīgo kurzemnieku mantu karaspēka vajadzībām. Bēga arī pa-

ši iedzīvotāji no ienaidnieka, par kuŗa necilvēcīgo rīcību bija izplatīti šausmu nostāsti.

Vīspirms bēgļi nokļuva Vidzemes ziemeļu apriņķos. Tur latviešiem nebija savas plašākas pašvaldības, kas varētu gādāt par tiem. Vācu landtāgi un krievu ierēdņi par viņiem, protams, nerūpējās. Visā Krievijā valdība nebija domājusi par bēgļu uzņemšanu un apgādāšanu. Ātlika pašiem bēgļiem organizēties un ar vietējo iedzīvotāju palīdzību glābt savu dzīvību. Daugavas labajā krastā bēgļiem sniedza palīdzību „Latvju palīdzības komiteja“, kuŗas centrs bija Rīgā, bet nodaļas visā Vidzemē. Lielākais bēgļu vairums traucās caur Vidzemi uz Krieviju, kur kopā ar leišiem un valdības izsūtīto vāciešu masām tika sūtīti uz Krievijas austrumu apgabaliem. Latviešu bēgļi izklīda pa visu Krieviju, kur neviens nebija domājis par viņu apgādāšanu. Tad Krievijas pilsētās un pat uz laukiem latvieši paši nodibināja komitejas.

Tās apgādāja bēgļiem darbu, rūpējās par telpām un pārtikas vielu piegādāšanu, vāca līdzekļus trūcīgāko bēgļu pabalstiem, rūpējās par jauno bēgļu novietošanu u. t. t. Valsts domnieki Zālītis un Goldmanis sasauca šo organizāciju pārstāvju kongresu un nodibināja Pēterpilī „Latviešu Bēgļu apgādāšanas Centrālkomiteju“. Tās priekšgalā stāvēja Vilis Olavs, J. Čakste un Ārv. Bergs.

Šī iestāde palīdzēja bēgļiem sazināties savā starpā, novietoja tos labākos Krievijas apgabalos, izgādāja viņiem pabalstus no valdības līdzekļiem un centās palīdzēt bēgļiem apmierināt savas garīgās vajadzības. Tie organizēja savas skolas, kuŗās vietām visus priekšmetus mācīja latvju valodā. Maskavā bēgļi izstrādāja latviešu pamatskolas programmu, kuŗu vēlāk pieņēma skolotāju kongress Tērbatā (1917. g. vasarā) un nacionālā Latvijas valdība lika brīvās tautas izglītības pamatā.

Tā tad svešumā latvieši noorganizēja izkaisītās tautas spēkus, sāka realizēt savus nacionālos centienus (skolās) un iedegās naidā pret savu vēsturisko ienaidnieku un dzimtenes mīlestībā.

Pašā Latvijā J. Zālītis un Goldmanis ar krievu valdī-

bas atļauju 1915. gada vasarā nodibināja latviešu strēlnieku bataljonus Rīgas un Daugavas aizstāvēšanai. Latviešu bataljonu formēšanu tauta saņēma ar lielu sajūsmu. Tajos iestājās daudz brīvprātīgo, pat zēni un sievietes. Viņu izvadīšana uz formēšanas vietām izvērtās par jūsmīgām latvju tautas manifestācijām, ar tautas lūgšanu un citām dziesmām. Sastādījās pavisam 9 strēlnieku pulki. Tie ar savu intensīvo izlūku darbību un pirmajām cīņām deva iespēju Krievijas armijai nocietināties, nepieļaujot ienaidnieku Rīgas virzienā līdz Daugavai, un divus gadus noturēja vācu armiju uz vietas, pie pašiem Rīgas vārtiem. Ar to latviešu strēlnieki pacēla iedzīvotāju gara stāvokli un pamudināja dažus bēgļus atgriezties dzimtenē. Vairākas reizes viņi pārgāja uzbrukumā un pat pārrāva vācu fronti.

No Doles līdz Jaunjelgavai Daugava šķīra ienaidniekus; tikai Ikšķiles tilta gala Kurzemes pusē stāvēja vēl krievu kaņaspēks. Še cīnītāju rindās bieži stāvēja latvju strēlnieki.

1916. g. jūlijā sākās artilērijas dārdoņa. Visa Daugavas līnija vārījās vienā kaņa ugunī. Latvju strēlnieki gāja uzbrukumā un Ķekavas virzienā vairākās vietās vācu ierakumu līnija krita viņu varonīgos triecienos.

Tanī pašā laikā latvju strēlnieki gāja uzbrukumā arī no Nāves salas (Ikšķiles tilta apcietinājums Daugavas kreisā krastā) un straujā triecienā ieņēma vācu ierakumu līniju. Bet latviešiem krievi nepiesūtīja laikā palīga spēkus; tāpēc latvieši ieņemtus ierakumus nepatūrēja; viņu vietā Nāves salā nāca krievi.

Lai atriebtos pretiniekam, vācieši septembrā sākumā uzbruka Nāves salai ar smacējošām gāzēm.

Smacējošo gāzu vilņi plūda pāri Daugavai. Bez tam vācieši turēja Daugavu un Nāves salu zem artilērijas viesuļuguns, lai aizkavētu palīgspēku ierašanos. Tomēr latvju strēlnieki gāzes maskās brauca pāri Daugavai uz Nāves salu un steidzās apcietinājumos, lai stātos saindēto krievu vietā. Vāci Nāves salu neieņēma.

1916. g. decembrī latvju strēlnieki pārsteidza vācus citā vietā.

Tīreļa purvos vācieši bija ierīkojuši labus apcietinājumus. Ziemas svētkiem tuvojoties, viņi mierīgi gulēja savās zemnīcās un blokhaužos.

Bet nebija miera latvju strēlnieku sirdīs. Viņu vadoņi jau bija izstrādājuši plānu uzbrukumam vāciešiem un dabūjuši atļauju no kaŗaspēka priekšnieka.

23. decembrī latvju strēlnieki apģērba baltus mēteļus un bez artilērijas palīdzības snieģputenī un salā gāja nāves cīņā. Durkļu triecienā viņi naktī iebruka vācu ierakumos, ieņēma trīs vācu apcietinājumu līnijas, saņēma gūstekņus un lielgabalus. Vācieši bēga vienā nakts veļā. Cīņa turpinājās pašos Ziemas svētkos. Tad abas puses laidā vaļā savu artilēriju, apšaudīdamas pretinieka pozīcijas. Sevišķi asiņainas kaujas norisinājās ap Ložmetēju kalnu un Tīreļa purvos: šē simtiem ievainotu latvju strēlnieku atstāja kauju; šē kritā daudz latvju varoņu. Dzīvie kaujas nepārtrauca, bet straujā triecienā piespieda vāciešus atstāt Kalnciemu. Bet nedabūjuši laikā vajadzīgos papildu spēkus, latvju varoņi bija spiesti atkāpties savās iepriekšējās pozīcijās. Tomēr vāciešiem arvienu vēl bija jārēķinās ar latviešu strēlniekiem, kuŗus viņi stādīja līdzās saviem labākiem pulkiem. Latviešu strēlnieku vadoņu starpā pazīstami bija Auzāns, Bangerskis, Goppers un sevišķi pulkvedis Fr. Briedis, uz kuŗu kaŗa speciālisti skatījās kā uz jaunradītāju kaŗa mākslā. Viņš vislielāko vēribu piegriezā nopietnai izlūku darbībai un negaidītiem klusiem uzbrukumiem. Bez tam Fr. Briedis mēcēja tuvināties kareivjiem un atzina, ka „katrā latvju strēlnieka dzīvība ir dārgā. Ar tām nedrīkst vieglprātīgi mētāties. Viņi Latvijai būs vēl vajadzīgi“. Pulkveža Fr. Brieža atzinumi attaisnojās Ķekavas, Ziemassvētku un Tīreļa purva kaujās.

Lielas pārmaiņas frontē radās sakarā ar 1917. g. februāra un marta revolūciju Krievijā. Tad krievu tauta un armija vēlējās mieru. To izmantoja vācieši un gandrīz bez

cīņas ieņēma 1917. g. 3. septembrī (j. st.) Rīgu un gandrīz visu Rīgas apriņķi. Latviešu strēlnieki mēģināja pie Juglas vācu karaspēku apturēt, bet krievi viņus neatbalstīja.

Pulkvēdis Briedis (1888.—1918.).

Krievu karaspēks atkāpdamies laupīja, postīja un iznīcināja pārtikas līdzekļus. Kaujas joslā tas nodedzināja visas ēkas.

Novembra pirmā pusē Krievijā nāca pie varas lielinieki, kas ar vāciešiem ievadīja miera sarunas. Tad arī Latvijā visu varu saņēma savās rokās lielinieki. Bet arī viņiem nebija lemts še ilgi valdīt: 1918. gada februārī vācieši ieņēma visu Vidzemi un Latgali.

Šāds vācu armijas straujš gājiens uz priekšu pamudināja lieliniekus atjaunot miera sarunas un 1918. g. 3. martā noslēgt Brestļitovskas miera līgumu, pēc kura Krievija atteicās no Kurzemes un Rīgas, bet paturēja Latgali, Vidzemes iedzīvotājiem atstāja tiesību pašiem izlemt savu turpmāko likteni, bet vēlāk lielinieki atteicās no savām tiesībām uz Vidzemi. Kad sabiedrotie uzvarēja Vāciju, tad Brestļitovskas mierlīgumu anulēja 1918. g. 11. novembrī. Krievijas un Vācijas sabrukums radīja labvēlīgus ārējos apstākļus Latvijas valsts nodibināšanai.

65. Latvijas valsts ideja un tās realizēšana.

Latvijas valsts ideja saistās kopā ar pašu vārdu Latvija, kas cēlies tautiskās pašapziņas uzliesmojuma laikos. Šāds ģeogrāfisks nosaukums apzīmēja zemi, ko apdzīvoja vienota tauta, latvieši. Līdzīgi teritoriālās vienības nosaukumi parasti saistās ar viņas iedzīvotāju vajadzībām piemērotu pārvaldi, kas var būt atkarīga vai pat pilnīgi neatkarīga no citas valsts suverēnās varas. Latvija kā teritoriāla vienība tagad ir valsts elements; pagājušā gadusimteņa otrajā pusē latvieši ar šo vārdu apzīmēja savas ilgas pēc pārvaldes ziņā apvienotas tautas. Šos centienus viņi pastiprināja, dziedādami savu lūgšanu „Dievs, svētī Latviju“, ko 1875. gadā komponēja K. Baumanis. M. Siliņš astoņdesmito gadu vidū zīmēja Latvijas karti, ar to norādīdams uz teritoriju, kuŗas tauta jāapvieno pārvaldes ziņā.

Latviešu centienu foreizējiem prefiniekiem — vāciešiem un krieviem viss tas nepatika. Tāpēc viņi vajāja vārdu „Latvija“, laiku pa laikam aizliedza dziedāt tautas lūgšanu, negribēja atļaut nosaukt īstajā vārdā M. Siliņa „Latvijas“ karti. Vārds „Latvija“ nedrīkstēja stāvēt nedz grāmatu titulos, nedz biedrību nosaukumos: cenzūra to visur nosvītvoja. Bet tas nebija izskaužams, jo latvju nacionālā apziņa, kas ar katru gadu vairāk nostiprinājās, atrada tanī savu izteiksmi. Šinī laikā tika atdarinātas arī teikas par nogrimušo pili, Imantu un citas.

Latviešu ilgas pēc pārvaldes ziņā vienotas tautas tos laikos nevarēja izpausties uz āru visā pilnībā; iespējams bija runāt un rakstīt tikai par pagasta, apriņķa un guberņas pašvaldību. Laiku pa laikam pagastu darbinieki noturēja kopīgas sapulces un pārrunāja pašvaldības jautājumus. Krišjānis Kalniņš, Rīgas latviešu biedrības priekšsēdētājs, vairākās savās runās aizrādīja uz neatliekamo pašvaldības reformu. 1877. g. 19. februārī biedrības gada svētkos viņš izteica vēlēšanos, „lai zemniekus pielaistu arī tādus iestādījumus, kur tiek apspriestas visa apriņķa vai guberņas

vajadzības". Par latviešu nacionālās apziņas modināšanu un tiesībām šinī laikā visvairāk gādāja Rīgas latviešu biedrība. Tāpēc vācieši bija nolēmuši panākt tās slēgšanu. Kr. Valdemārs viņu nolūku izjauca.

Tad vācieši griezās pie krievu valdības ar sūdzībām pret latviešu laikrakstiem un biedrībām. Valdība sūtīja uz Latviju senātoru Manaseinu. Latvieši viņu saņēma kā savu atpestītāju no muižnieku varas. Revīzijas laikā tautā izcēlās saviļņojums, kas vietām izpaudās muižu dedzināšanā un līdzīgās parādībās. Šinī laikā latviešu vidū bija arī tādas personas, kas vairs neuzticējās Krievijas valdībai. Viņas novēroja valdības izturēšanos pret vāciešiem un latviešu nacionālistiem un nāca pie pārliecības, ka latviešiem neizdosies realizēt savus centienus Krievijas valstī. Šie nedaudzie latvieši zināja, ka leiši ir viņu brāļu tauta, kuŗas valoda radnieciska latvju valodai. Ar šo tautu viņi cerēja saprasties savu interešu aizstāvēšanā un, varbūt, pat kopīgas valsts dibināšanā. Par šiem nodomiem bija dabūjis zināt Kurzemes gubernātors Lilienfelds un paziņojis Krievijas iekšlietu ministram, nepareizi apvainodams Rīgas latviešu biedrību. Par tiem kādreiz stāstīja bijušais tautskolu inspektors E. Grāvītis; sevišķi sīki viņš pakavējās pie savām sarunām ar Kaudzītes Reini, pie kuŗa viņš pavadījis nakti pēc skolas revīzijas. Vēlu vakarā, gulēdami gultā, viņi esot lašījuši laikrakstus un debatējuši par politiskiem jautājumiem. E. Grāvītis izstāstījis Kaudzītes Reinim par dažu latviešu nodomiem atdalīties no Krievijas un dibināt kopā ar leišiem savu valsti. Stāstītājs šim nodomam piekritis, norādīdams uz to, ka Krievijā tāpat kā Latvijā valdot muižnieki un tāpēc latviešiem Krievijas valstī nekad neizdošoties atrisināt nacionālo jautājumu visā pilnībā; vispāri, tauta varot savas nacionālās īpatnības izkopt visā pilnībā tikai tad, kad viņa esot politiski patstāvīga, t. i. kad viņai esot sava valsts. Kaudzītes Reinis E. Grāvīša un dažu citu latviešu nodomu, dibināt kopā ar leišiem savu valsti, noraidījis, aizrādīdams uz to, ka latvieši vienmēr esot bijuši uzticīgi Krievijas ķeizaram. Drīzi pēc tam E. Grāvītis izlasījis „Balsī“ Kaudzītes Reina darbu

„Gauja“, kurā viņš attēlo Gaujas izcelšanos no Alauksta ezera, tad tēlaini stāsta par to, ka tā arvienu pieaug, kļūst platāka, izlaužas cauri augstienei un pilnīgi patstāvīgi, neatkarīgi no citām upēm ietek lielajā jūrā. — „Es atminos un noeju domās uz tavu iesākumu, Gauja; — cik maza tu esi tur un tā kā vilcinādamās tikai iznāci iz sava Alauksta ezera, bet cik diža, plata tu pieaugusi, nākdama savu mūža ceļu līdz šejieni! Saprotams, tas par godu, no mazuma lielumā, bet nevis otrādi. — Ja, no lieluma lielumā! — jo tikko vēl kādus soļus paspērusi, tu pazudīsi tūlī citā lielumā“, izsakās Kaudzītes Reinis sava darba beigās („Balss“, 1888. g.). Izlasījis minēto Kaudzītes Reiņa darbu, E. Grāvītis esot nācis pie pārliecības, ka viņa autors „Gaujā“ attēlojis Latvijas likteni un ar to pierādījis, ka arī viņam simpātiska doma par leišu-latviešu valsts dibināšanu; tikai savam inspektoram viņš neiedrošinājies atzīties. Arī daži notikumi astoņdesmitos gados norāda uz latviešu aktivitāti politiskā laukā; piem. vairākos pagastos Vidzemē Krievijas žandarmi ieradās atsevišķās mājās, arestēja dažas personas, nopratināja un kādu laiku turēja apcietinājumā; daži no arestētiem tanī apkārtņē vairs netika pat redzēti. Šie aresti parasti tiek saistīti ar muižu dedzināšanām, bet ir zināmi gadījumi, kur arestēti zemnieki un skolotāji, lai gan muižu dedzināšanas tanī apkārtņē nav notikušas. Par kādu skolotāju ir ziņas, ka viņš piedalījies pretvalstiskā organizācijā. Šī skolotāja tuvākie paziņas arī dažas dienas bijuši žandarmu rokās. Pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu otrajā pusē un deviņdesmitos gados latviešu tautā ieplūst dažādas jaunas idejas. Literatūrā tās rada jauno reālistisko strāvu. Bet tās aizķer arī visas citas dzīves un kultūras nozares.

Visas minētās idejas stipri saviļņoja latviešu sabiedrību, sevišķi tās izglītotāko daļu un veicināja revolūcionāru domu attīstību. Sabiedrības kreisākais noslāņojums par nacionāliem jautājumiem un latviešu politisko neatkarību gan neinteresējās. Bet ar savu revolūcionāro garu tas ņemsa lielāku drosmi visā latviešu sabiedrībā. Tieši jaunstrāvnieceku starpā radās konstitucionālās dēmo-

kratijas piekritēji, dēmkrafi un citi. Pārkrievošanas vilnis visus viņus padarīja domīgus: bija skaidrs, ka Krievijas monarchijā latviešu nacionālie ideāli nav realizējami; latviešu bezzemnieku stāvoklis arī palika ar katru dienu nedrošāks, bet daudzās muižās lielas zemes platības palika neapstrādātas. Daudzu nacionālistu apziņā sāka izveidoties neskaidri nodomi nokārtot minētos jautājumus saviem spēkiem. Noteiktus un skaidrus plānus izstrādāt nebija iespējams, jo Krievijas cenzūra, policija un žandarmerija sekoja ne tikai katram latviešu solim, bet arī katrai domai; par to bija gādājuši šejienes vācieši un panākuši to, ka Krievijas valsts iestādes uzskatīja visus latviešus par visbīstamākiem revolūcionāriem. Iesākās 1905. gada nemieri; radās iespējamība drošāk un atklātāk rīkoties. Nacionālie ideāli saviļņoja arī dažus marksistus. Tā piem. daži foreizējie marksisti nodibināja „Latviešu sociāldēmkrafu savienību“ ar Dr. M. Valteru, E. Rolavu un E. Traubergu priekšgalā. Šī savienība savā mēnešrakstā „Revolūcionārā Baltija“ noteikti prasīja Latvijas neatkarību un muižnieku zemes sadalīšanu bezzemniekiem. To pašu prasīja arī dēmkrafišķā „savienības“ programma 1905. g.: „Pašnolemšanos visām tautām, kas dzīvo uz līdzšinējās Krievijas teritōrijas, t. i. katrai tautai jādod tiesības atdalīties no Krievijas valsts, ja tā to vēlas“. Savienības izdevumā „Uz priekšu“ lasām: „Mēs negribam sevi apmānīt. Mēs prasām klaji, lai to dzird vācu denuncianti, ministri un cars: mēs cīnāmies par Baltijas (Latvijas) autonomiju un to panāksim uz tādiem pat pamatiem kā Somija“. Savienība prasīja arī agrāro reformu savā uzsaukumā „Visiem lauku ļaudīm“: „Tautas valdību, brīvu Baltiju, caur to jūs fiksiet atkal pie īpašuma, uz kuŗa pamatiem uzcelsiēt jaunu, brīvas tautas saimniecību. Vidzemē un Kurzemē ir zemes diezgan... Tā ir pati tautas sirds, kas te runā, prasot pēc sava stūrīša zemes. Ņemama ir kroņa zeme, ņemamas ir tālāk muižas“. Iepazīstoties ar zv. advokāta Šablovska archīvu, ir iespējams pārliecināties, ka par minētiem ideāliem ir cīnījušies visi 1905. gada revolūcionāri, kuŗus tiesāja Krievijas tiesu iestādes. Tāpēc latvju tauta viņus labi saprata un 1905.

gada revolūcija kļuva par tautas revolūciju, kaut gan redzamākā un organizētākā masu vadonība piederēja toreiz jau labi organizētai sociāldemokratijai, par kuŗas šķiru ideoloģiju tauta tomēr maz interesējās.

Soda ekspedīcija bargi izrēķinājās ar latviešu revolucionāriem. Tomēr bija arī ieguvumi. Latvieši sāka sūtīt savus pārstāvjus Krievijas valsts domē, kur viņi uzstājās arī par latviešu tiesībām un reizē ar to iepazīstināja kā krievus, tā arī citas tautas ar latvju tautu un tās centieniem. Revolūcijas laikā atdzīvojās arī latgalieši un centās nodibināt sakarus ar Vidzemes un Kurzemes latviešiem. Šinī ziņā sevišķi nopelni Fr. Trasunam. Vispārī latgalieši arvienu vairāk sāka ņemt dalību latviešu vispārējā politiskā dzīvē, kas tīcās pēc pilnīgas patstāvības uz nacionāliem pamatiem. Šinī ziņā latvju tautai lielus pakalpojumus izdarīja ēmigranti, kas bija spiesti atstāt dzimteni, lai izvairītos no sekām par piedalīšanos revolūcijā. Viņi dzīvoja gandrīz visās Eiropas valstīs un Amerikā. Izdevīgos brīžos viņi stājās sakaros ar ievērojamām personām, lasīja priekšlasījumus par latviešiem un Latviju, rakstīja laikrakstos par 1905. gada notikumiem Latvijā, izdeva nelielas grāmatas, kuŗās iepazīstināja lasītājus ar savu tautu, tās centieniem un viņu prefīnieklemkrieviem un vāciešiem. Tādā ceļā viņi izplatīja pareizus jēdzienus par latviešiem, kuŗus vietām nemaz nepazīna vai sprieda par viņiem pēc krievu un vāciešu tendenciozās informācijas. Ēmigrantu darbs stipri noskaidroja un nodrošināja latviešu starptautisko stāvokli. Bet visa tauta kopš 1905. gada straujā gaitā gāja uz priekšu materiālās un garīgās kultūras laukā. Pirms lielā pasaules kaŗa visa Latvija bija sasniegusi augstu kultūrālās attīstības pakāpi. Ēmigranti, kaŗa sākumā atgriezušies dzimtenē, brīnījās par tautas lielajiem sasniegumiem un apgalvoja, ka viņu tagad grūti pat pazīt.

Bet politiskā ziņā viss vēl bija iepriekšējā stāvoklī, lai gan tautas patstāvības ideja iesakņojās latviešos arvienu dziļāk. Arī šos laikos to nedrīkstēja atklāti izpaust; vajadzēja mācēt to sevī glabāt un neuzkrītošā formā citiem

pateikt. Tas labi izdevās dzejniekam Rainim, kas latviešu teikām par tautas patstāvību deva jaunu apgaismojumu un dzejas veidu savās lugās „Uguns un nakts“ un „Indulis un Ārija“. Tanī pašā laikā M. Valters un M. Skujenieks sarakstīja plašus darbus par tautības jautājumu Latvijā, paturēdami savā apziņā pašu Latviju kā patstāvīgu valsti. Iesākās pasaules karš; izklīda latvieši plašajā Krievijā; bet vienības apziņa un neatkarības ideja viņus neatstāja: viņi organizēja bēgļu komitejas un centrālkomiteju, kas gādāja par bēgļu saimnieciskām un garīgām vajadzībām. Jo lielākas kļuva tos laikos tautas ciešanas, jo spēcīgāka kļuva latviešu dzimtenes mīlestība.

Līdztekus bēgļu un izglītības darbinieku rosībai notika latviešu karavīru organizēšanās, kuŗu nolūks bija atbrīvot dzimteni un tautu. Kaut gan viņiem tas neizdevās, tomēr ar savām varonīgām cīņām, stiprinādami tautas pašapziņu un lepnumu, viņi stiprināja pamatu Latvijas valstij. Latviešu strēlnieku varoņdarbus apbrīvoja visa pasaule. Reizē ar to latvju tautas starptautiskais stāvoklis arvienu vairāk nostiprinājās, sevišķi bieži viņas vārdu minēja Sabiedroto zemēs un diplomātu aprindās.

Krievijas revolūcijas sākumā latvieši sāka pārveidot savas zemes pašvaldības iekārtu: 1917. g. pavasarī organizēja katrai Latvijas sastāvdaļai (Vidzemei, Kurzemei un Latgalei) savu pagaidu zemes padomi un to vārdā uzstādīja Krievijas pagaidu valdībai prasību pēc Latvijas autonomijas. Bet tā kā krievu demokrātiskās aprindas neatzina „Brīvo Latviju — Brīvajā Krievijā“, tad bēgļu apgādāšanas centrālā komiteja sasauca Pēterpili apspriedi, kuŗā piedalījās pārstāvji no zemes padomēm, latviešu kareivju nacionālās padomes, Rīgas lauksaimnieku centrālbiedrības, bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas, latviešu politiskām partijām, izņemot kommunistus u. c. Šī apspriede nolēma dibināt Latviešu pagaidu nacionālo padomi no tajā reprezentēto organizāciju un kooperatīvu centru pārstāvjiem. Uz savu pirmo sesiju Nacionālā padome sanāca Valkā 1917. g. novembrī. Tur tā nolēma „protestēt pret jebkuŗu Latvijas sadalīšanu un it īpaši

pret Kurzemes vai arī visas Latvijas pievienošanu vai kaut kādu saistīšanu pie Vācijas un līdz ar to pasludina, ka Latvija, kuŗā ieiet Vidzeme, Kurzeme un Latgale, ir autonoma valsts vienība, kuŗas stāvokli, attiecības uz ārieni un iekšējo iekārtu noteiks viņas Satversmes sapulce un tautas plēbiscīts“. Nacionālā padome nolēma arī spert nekavējoties soļus, lai sasauktu minēto Satversmes sapulci. Drīzi pēc tam vēl neokupētā Latvijas daļā nodibinājās lielinieku valdība. Tā ieņēma naidīgu stāvokli pret patstāvīgu Latvijas valsti. Nacionālā padome pārcēlās uz Pēterpili, kur 1918. g. 18. janvārī viņai vēl izdevās pieņemt „Visiem latviešiem“ adresētu deklarāciju, kuŗā starp citu teikts: „Nemat sev paši, ko vēsture jums dod, un esat gatavi notīrīt savas durvis no svešiem apspiedējiem! Nemat sev paši šo zemi, kuŗu mūsu tēvi sev pirkuši ar asins sviedriem un ceļat tur labāku un taisnīgāku valsti nekā tā, kuŗa tagad iet bojā“. Savos lēmumos Nacionālā padome nostājās „uz tautu pašnoteikšanās principa pamata“, ko deklarēja 1917. g. 2. aprīlī A. S. v. prezidents V. Vilsons. Minētā Nacionālās padomes sēdē nolēma sūtīt uz Londonu un Parīzi Z. Meierovicu Latvijas interešu aizstāvēšanai. Drīzi pēc tam valsts vācu kaŗaspēks ieņēma visu Baltiju. Šejienu vācieši tagad ķērās pie Baltijas valsts nodibināšanas ar pieslēgumu Vācijai. Lai gan vācu okupācijas laikā latviešiem bija grūti sapulcēties un apspriesties, viņi tomēr vācu plānam pretojās, aizstāvēdami savu neatkarīgo Latviju, par ko deva zināt arī Sabiedrotām valstīm. Latvijas neatkarības idejas populārizēšanā un aizstāvēšanā ir lieli nopelni arī „Rīgas demokrātiskam blokam“ jeb „17 vīru padomei“. Tajā šo jautājumu pirmie ierosināja K. Ulmanis, M. Valters, M. Skujenieks un Sp. Paegle. K. Ulmanim un M. Skujeniekam izdevās iepazīstināt ar latvju tautas neatkarības centieniem arī okupētās Kurzemes latviešus. Viņi dabūja atļauju ģimenes darīšanās apmeklēt Jelgavu un Liepāju. Turienu sabiedriskie darbinieki ar lielu interesi uzklaušīja Demokrātiskā bloka pārstāvjus un tūlīņ kļuva paši par neatlaidīgiem neatkarīgās Latvijas idejas aizstāvjiem un propagandētājiem. Demokrātiskais bloks smagajā okupācijas laikā

uzturēja tautas gribu modru un aktīvu un aizstāvēja
savas zemes neatkarību un brīvību.

Z. Meierovics (1887.—1925.).

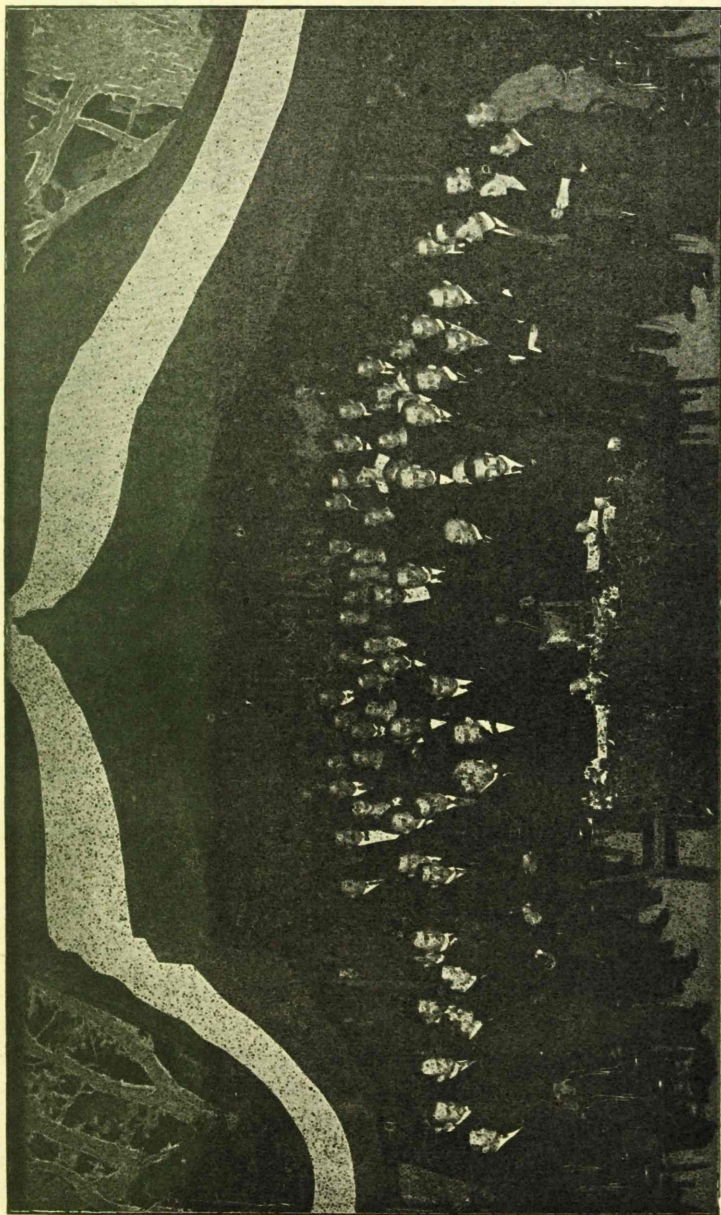
Ārzemēs pie sabiedrotiem Latvijas neatkarību aizstāvēja Z. Meierovics. Jau 1918. g. 11. novembrī viņš panāca to, ka Anglija atzina Latviju par de facto pastāvošu valsti un pašu Z. Meierovicu par Nacionālās padomes delegātu pie Lielbritānijas valdības. Latviešu pagaidu nacionālā padome sajūsmināja latviešus par nacionāliem ideāliem, šo darbu veicot Krievijā izklaidēto latviešu bēgļu un kolonistu vidū. Dēmokratiskais bloks savu darbību varēja attīstīt tikai vācu okupētajā Latvijā. Bez tam Nacionālā padome aizstāvēja Latvijas neatkarību pie Sabiedrotiem un neutrālās valstīs, bet dēmokratiskais bloks ar savu propagandu stājās pretīm vācu okupācijas varai. Šis darbs bija visai grūts, tāpēc ka abām minētām organizācijām nācās strādāt ļoti sarežģītos apstākļos, kad mūsu tauta bija izklīdināta bēgļu gaitās un atradās mūsu

nacionālo centienu ienaidnieku — lielinieku un vācu okupācijas varā. Bet tās sāka šķobīties: vecā patvaldnieciskā Krievija bija sabrukusi, bet jaunā lielinieku iekārta nebija nostiprinājusies; Vācijā uzliesmoja revolūcija, un viņa pazaudēja cīņu pret Sabiedrotiem. Tad vācu okupācijas varas iestādēs un armijā radās zināms sajukums. Šis moments bija ļoti izdevīgs Latvijas neatkarības idejas realizēšanai. Dēmokratiskā bloka apspriedēs, kurās piedalījās arī vairāki Nacionālās padomes locekļi kā dažādu partiju pārstāvji, izstrādāja platformu Tautas padomei. 17. novembrī 1918. gadā plkst. 10 vakarā Rīgā, Kr. Barona ielā 3, Rīgas latviešu amatnieku biedrības krājaizdevu kases telpās 8 politisko partiju un Latgales pārstāvji oficiāli pieņēma šo platformu, vienojās par Latvijas Tautas padomes kā augstākās valsts varas iestādes nodibināšanu. Tās sastāvs bija šāds: no Vidzemes un Rīgas zemnieku savienība sūtīja 13 deputātus, Latvijas sociāldēmokratiskā strādnieku partija — 10, Latviešu dēmokratu partija — 5, Latvijas radikāldēmokratiskā partija — 4, Sociālrevolucionāru partija — 3, Latviešu nacionāldēmokratu partija — 2, Latviešu republikāņu partija — 1, Latvju neatkarības partija — 1, Kurzeme sūtīja 21 deputātu, kas pieslējās agrāk minētām partijām; Latgale varēja sūtīt 18 deputātus, kas reprezentēja novadus; minoritātēm atvēlēja 20 proc. no kopējā Tautas padomes deputātu skaita. Latviešu sabiedrības galējie spārni Tautas padomē nebija reprezentēti: kreisais spārns jeb komunisti atzina Latvijai tikai par Padomju republikas sastāvdaļu; latviešu galējais labais spārns ar Fr. Veinbergu priekšgalā aizstāvēja Baltijas valsti Vācijas virskundzībā. Savā dibināšanas sēdē Tautas padome plaši iztirzāja starptautiskās orientācijas jautājumu, ievēlēja prezidiju (par priekšsēdētāju J. Čaksti, 1. biedru — M. Skujenieku, 2. biedru — G. Zemgali, sekretāru — E. Biti, viņa pirmo biedru — E. Skubiķi un otro biedru — St. Kambalu), izraudzīja par ministru prezidentu K. Ulmani, uzdeva viņam sastādīt ministru kabinetu un nolēma jau nākošā dienā, 18. novembrī plkst. 4 pēc pusdienas, sarīkot Latvijas valsts proklamēšanas aktu.

Plkst. 1/2 līdz pēdējai vietīnai pārpildītā latvju teātra

zālē, jūsmīgiem aplausiem saņemti, parādījās Tautas padomes deputāti ar prezidiju un ministru prezidentu priekšgalā. Pēc svinīgā gājiena caur zāli Tautas padomes locekļi ieņēma savas vietas uz skatuves. Pa labi nosēdās Zemnieku savienības deputāti, centru ieņēma pārējie pilsonisko partiju deputāti, bet kreiso spārnus — sociāldemokrati un sociāļrevolucionāri.

Kad Tautas padomes locekļi bija ieņēmuši savas vietas, priekšsēdētāja biedrs G. Zemgals (J. Čakste nebija klāt) pasludināja Tautas padomes sēdi par atklātu un lūdza sekretāru nolasīt 17. novembra vienošanās sēdes protokolu. Protokolu nolasīja Tautas padomes sekretārs E. Bite. Vienošanās sēdes protokolu klātesošie noklausījās un uzņēma ar lielu sajūsmu un skaļiem aplausiem. Pēc protokola nolasīšanas G. Zemgals paziņoja, ka uz vienošanās akta pamata, suverēnā vara Latvijā pārgājusi uz Tautas padomi. Pēc tam ministru prezidents K. Ulmanis Pagaidu valdības vārdā pasludināja Latvijas valsti par nodibinātu. Šos vārdus Tautas padome un visi klātesošie noklausījās pieceļoties no sēdekļiem. Atskanēja operas koru un publikas trīskārtīgi nodziedātā tautas lūgšana „Dievs, svētī Latviju!“ Klātesošo sajūsma sasniedza augstāko pakāpi un prieka aplausi negribēja rimties. Pēc tam sekoja ministru prezidenta un frakciju priekšstāvju runas. Ministru prezidents K. Ulmanis, starp citu, teica: „Apzinoties šī soļa svarīgumu un nozīmi, kad Latvijas Tautas padome mani iecēl par Latvijas izpildošās varas vadītāju, es smeļos sev drošību no tās vienprātības, kādā izteicās šis aicinājums; tāpēc neturēju par iespējamu atteikties. Pagaidu valdības uzdevums būs Latvijas valsts izbūve un nostiprināšana uz ārieni un iekšieni... Lai veiktu šo darbu, vajadzīga visas tautas jo plaša un sirsnīga pretimnākšana, kā arī viņas ticība, ka patiesi tagad ejam pretim savu ilgu un vēlšanu piepildīšanai. Darbs nebūs viegls, bet mani stiprina apziņa par Latvijas tautas spēku, izturību un ciešu apņemšanos novest iesākto lietu līdz galam.“ „Latvijas tautas padomes valsts proklamēšanas sēdi slēdzot, G. Zemgals griezās pie latvju tautas dzīvajiem spēkiem ar uzaicinājumu nākt palīgā grūtā Latvijas izvei-

Latvijas valsts proklamēšanas akts Nacionālā teātrī 1919. g. 18. novembrī.
(V. Rīdzenieka uzņēmums).

došanas un nostiprināšanas darbā. „Visu mūsu vienīgā vēlēšanās ir — lai Latvijai saules mūžs! Lai dzīvo demokrātiskā Latvija!“ Priekšsēdētāja gala vārdus visi noklausījās kājās stāvēdami. Pēc tam lielā sajūsmā atkal trīskārtīgi nodziedāja tautas lūgšanu un taģadējo valsts himnu „Dievs, svētī Latviju!“

Tanī pašā dienā Tautas padome un Pagaidu valdība izsludināja savu vēsturisko paziņojumu un uzaicinājumu.

„Latvijas pilsoņiem!

Latvijas Tautas padome, atzīdama sevi par vienīgo augstākās varas nesēju Latvijas valstī pasludina, ka:

1) Latvija, apvienota etnografiskās robežās (Kurzeme, Vidzeme un Latgale), ir patstāvīga, neatkarīga, demokrātiski-republiska valsts, kuŗas satversmi un attiecības pret ārvalstīm noteiks tuvākā nākotnē Satversmes Sapulce, sasaukta uz vispārīgu, abu dzimumu, tiešu, vienlīdzīgu, aizklātu un proporcionālu vēlēšanu tiesību pamata;

2) Latvijas Tautas Padome ir nodibinājusi kā augstāko izpildu varu Latvijā — Latvijas Pagaidu Valdību.

Latvijas Tautas Padome uzaicina Latvijas pilsoņus uzturēt mieru un kārtību un visiem spēkiem pabalstīt Latvijas Pagaidu Valdību viņas grūtajā un atbildīgajā darbā.

Latvijas Pagaidu Valdības Ministru Prezidents:
Ulmanis.

Latvijas Tautas Padomes Priekšsēdētāja biedrs:
Zemgals.

Rīgā, 18. novembrī 1918.“

Latvijas republika bija nodibināta, latvju labākie dēļi bija radījuši tādu kopsdzīves formu — demokrātisku valsti, kas tikai varēja sekmēt viņu vajadzību apmierināšanu. Bet viņa nebija piemērota mūsu zemes agrāko noteicēju interešu aizstāvēšanai — vāciešu virskundzībai un Krievijas virsvaldībai. Tāpēc latvju tautai bija jāaizstāv jaunradītā kopsdzīves forma ar ieročiem rokā.

66. Latvijas pagaidu valdība un lielinieku iebrukums.

Pēc Latvijas valsts proklamēšanas ministru prezidents Kārlis Ulmanis sastādīja valdību un ķērās pie valsts iestāžu nodibināšanas un saimnieciskās dzīves atdzīvināšanas. Šis darbs bija ļoti grūts: zeme kara laikā bija izpostīta; pilsētās trūka pārtikas vielu; visur bija vērojams trūkums un posts, valdībai nebija līdzekļu, nebija arī sava kara spēka. Grūtajā un atbildīgajā darbā jauno valdību kavēja vācu okupācijas vara. Tā deva gan solījumus, bet nepildīja tos; decembra sākumā tikai bija panākta vienošanās par valsts iestāžu nodošanu Pagaidu valdībai, izņemot militāro varu; tā joprojām palika vācu rokās, bet par to tai vajadzēja aizsargāt austrumu fronti no ieņaidniekiem.

Pirmos līdzekļus Pagaidu valdībai deva brīvprātīgi ziedotāji. Drīzi ievada ārkārtējo kara peļņas nodokli, kas nedrīkstēja pārsniegt 10% no visas iegūtās peļņas, un izlaida iekšējo Latvijas neatkarības aizņēmumu, kas bija nodrošināts ar visiem valsts īpašumiem. Šie ienākumi avoti deva valdībai ļoti maz līdzekļu. Pagaidu valdība tomēr darīja visu iespējamo jaunās valsts izveidošanā un nostiprināšanā. Viņa aizsūtīja arī īpašu miera delegāciju uz Sabiedroto zemēm aizstāvēt Latvijas intereses un izgādāt materiālu atbalstu valsts noorganizēšanai un saimnieciskās dzīves atjaunošanai.

Vislielāko vērību Pagaidu valdība piegriezta zemes aizsardzībai. Vispirms viņa turpināja jau agrāk uzsāktu brīvprātīgo vervēšanu. Tie un viņu tuvinieki izrādīja valdībai vislielāko pretimnākšanu: viņi lielā skaitā ieradās ar saviem ieročiem, ko bija paslēpuši no krieviem vai ieguvuši no vācu kareivjiem; netrūka arī tādu vecāku, kas atdeva vācu kareivjiem iekrātās pārtikas vielas un drēbes, lai iegūtu dēlam šauteni un patronas; daži laucinieki tā ieguva pat ložmetējus. Jau 1918. g. 20. novembrī nodibinājās ievainoto kopšanai un ārstēšanai Latvijas sarkanais krusts ar Dr. J. Jankovski priekšgalā. Bet vācu

okupācijas vara kavēja aizsardzības spēku organizēšanu. Tā gan labprāt palīdzēja apbruņoties šejienes vācu brīvprātīgo nodaļām — landesvēram, bet latviešu brīvprātīgiem izsniedza vajadzīgos priekšmetus pārāk mazā skaitā un pat kavēja viņu vervēšanu. Uzņēmusies aizsargāt austrumu fronti, tā tomēr ļāva Vācijas kaŗaspēkam atkāpties un reizē ar to atdeva Krievijas lieliniekiem vienu Latvijas apgabalu pēc otra. Sāka organizēties arī šejienes lielinieki; okupācijas iestādes viņu rīcību neaizkavēja, bet pat pabalstīja; piem. vācu kareivji viņiem atdeva ieročus un municiju. Kopš decembra vidus vācu okupācijas vara nelika vairs nekādus šķēršļus ceļā lielinieku kustībai Latvijā. Tie ieņēma Latgali, Daugavpili, Latvijas ziemeļaustrumu daļu un tuvojās Valkai, ko arī ieņēma 16. decembrī. 17. decembrī viņi proklamēja Valkā Latvijas padomju republiku ar P. Stučku priekšgalā; jaunā republika bija Krievijas padomju republikas sastāvdaļa. No Valkas un Daugavpils lielinieki netraucēti spiedās tālāk Latvijā. Pa ceļam viņi ieguva diezgan lielus vācu armijas pārtikas, apģērbu un ieroču krājumus, ko vācu okupācijas vara liedzās nodot Latvijas pagaidu valdībai; Rīgā vācu sargu posteņu klātbūtnē sarkanarmieši izvāca no pils pagrabiem daudz ieroču un municijas. Decembra beigās lielinieki jau bija ieņēmuši gandrīz visu Vidzemi un Zemgales austrumu daļu; viņi virzījās arvienu tuvāk Rīgai. Vācu kaŗaspēks joprojām atkāpās, izrādīdams lieliniekiem vāju pretošanos pie Siguldas un Inčukalna stacijas. Maz bija cerību aizkavēt Rīgas krišanu lielinieku rokās, jo latviešiem vēl bija maz kaŗaspēka, bet landesvērs un citi vācu spēki Rīgā bija vāji.

„Latvija pašu laiku ceļas augšā no ļaiku sajukumiem. Tā jau ir pāri pleciem un līdz pat sirdij ārā no purva, šie ienaidnieki, kas vēl bradā pa viņu, ir tas pats ūdens, kas tek lejup no katras dzīvas būtnes, kad tā paceļas no dzelmēm. Tas noskries, saule atspīdēs, zeme nožūs, asni pārādīsies, un jumtu galos mēs dzirdēsim svēteļu parkšķināšanu, kas vēsta siltu dienu atnākšanu.

Latvieši tik ļoti neieredz vāciešus, ka viņi gaida lieliniekus kā pestīšanu, bet mums nav pieņemami ne viens,

Ministru prezidents Dr. K. Ulmanis.

ne otrs. Laucinieki acumirkli kautrējas nostāties valdības pusē, jo tiem nav ieroču, tāpat kā tai. Bet lieliniekiem jāienāk un jāpavalda, tad tie, kas viņiem tic, drīzāk tiks vaļā no lielniecisma mācībām. Tikai pēc tam varēs notikt vispārējā sacelšanās pret tiem. Bet tagad mums būs jāatkāpjas, lai uzbruktu. Jo tālāk mēs atkāpsimies, jo straujāks būs mūsu uz priekšu gājiens.“

Pagaidu valdība 1919. g. 2. janvārī aizbrauca uz Jelgavu. Vakarā uz turieni izgāja studentu rota (190 cilv.), landesvērs un krievu rota (60—70 cilv.). Drīzi pēc tam aizgāja no Rīgas visas vācu okupācijas iestādes un karaspēks. 3. janvārī Kalpaks ar virsnieku rezervi (132 cilv.) un Cēsu rotu (85 cilv.) pārgāja Daugavas tiltus un vakarā sasniedza Jelgavu. Vācijas dzelzsbrigāde izgāja no Rīgas 3. janvārī priekšpusdienā, un jau pēcpusdienā Rīgā ieņāca lielinieki.

Isi priekš Rīgas atstāšanas Latvijas sociāldēmokrāti izstājās no Tautas padomes un ar to atmeta kopēji uzsāktam valsts darbam ar roku.

Pagaidu valdība un karaspēks Jelgavā ilgi neuzkavējās. Jau 5. janvārī aizbrauca uz Liepāju Pagaidu valdība ar studentu rotu, kas bija nepieciešama viņas apsardzībai. Jelgavu atstāja arī landesvērs un valsts vācu karaspēks, izņemot dzelzsbrigādi. Nodrošināt Jelgavu no negaidītā uzbrukuma uzdeva latviešu bataljonam ar Kalpaku priekšgalā, ko tas arī sekmīgi veica un tad aizgāja uz Dobeli un no turienes uz Lielauces muižu. Lielinieki ieņēma Jelgavu un turpināja tālāk iespieties Kurzemē. Lielauces muižā lielinieki 3 stundas cīnījās ar latviešu bataljonu, Kalpaka vadībā; beigās lielinieki atkāpās. Tā kā kādā vietā landesvērs nebija izturējis lielinieku uzbrukumu, tad arī Kalpaks ar savu bataljonu dabūja pavēli atkāpties uz Ventas upes līniju un novietoties Lēņu muižā, kur viņš nonāca 18. janvārī. 23. janvārī latviešu karaspēks kopā ar dažiem vācu kareivjiem uzbruka lieliniekiem pie Skrundas, bet bija spiesti atkāpties un pārcelties pāri Ventai. Drīzi pēc tam Kalpaka bataljons kopā ar kādu vācu rotu ieņēma Skrundu. Tad izlīdzinājās frontes līnija. Tas

pacēla karaspēka gāra stāvokli un iedvesa uzticību saviem spēkiem.

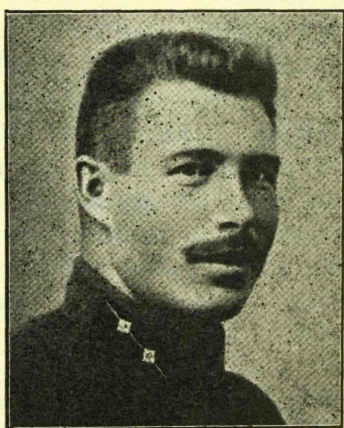
Ieņemtā Latvijas daļā (līdz Ventai) padomju valdība centās visas saimnieciskās dzīves vadību saņemt savās rokās, izsludinot zemi, namus un visas rūpniecības iestādes par valsts īpašumu. Uz laukiem viņa konfiscēja labību un citas pārtikas vielas. Padomju valdība aprakstīja zemnieku inventāru un muižās ierīkoja padomju kopsaimniecības. Privātā tirdzniecība bija aizliegta, bet slepenībā uzplauka spekulācija un preču pārdošana pa pakaļējām durvīm. Pārtikas vielas pilsētās izdalīja iedzīvotājiem uz kartiņām.

Tikai komunistu partijas biedri bija pilntiesīgi pilsoņi. Pārējie pilsoņi drebēja no terrora; sevišķi bīstams stāvoklis bija turīgākiem iedzīvotājiem — viņiem draudēja arests. Cietumi bija pārpildīti. Tos veikli tukšoja revolucionārā tiesa, piespriedama nāves sodu ne tikai par pretošanos padomju varai, bet arī par piederību pie muižnieku kārtas, pie turīgākiem ierēdņiem, mācītājiem, virsniekiem un saimniekiem. Notika arī personīgā izrēķināšanās ar tiem pilsoņiem, kas agrāk kādam lielniekam bija izdarījuši nepatīkšanas. Tad daudz pilsoņu slēpās mežos, neapdzīvotās ēkās, šķūņos, pagrabos. Enerģiskākie no tiem noorganizēja „zaļo pulciņus“, kas uzbruka lielniekiem un nonāvēja tos. Tāpēc arī paši varas vīri nervozēja un centās atriebties saviem pretiniekiem. Tad pavairojās arestēto skaits, un sodi palika arvienu bargāki un nežēlīgāki. Reizē ar to pieauga arī „zaļās armijas“ dalībnieku skaits. Tā tad lielnieku valdīšanas laikā Latvijā norisinājās pilsoņu karš.

67. Lielnieku izdzišana no Kurzemes, Rīgas, Vidzemes un 1919. g. 16. aprīļa apvērsums.

Liepājā Latvijas pagaidu valdība pilnā sastāvā palika tikai īsu laiku. Ministru prezidents Kārlis Ulmanis un daži ministri devās uz Skandināvijas zemēm, lai iepazīstinātu Sabiedrotos ar Latvijas valdības centieniem un

stāvokli. Iepazīnušies ar tiem, Sabiedrotie deva solījumu piegādāt Latvijai vajadzīgos ieročus, municiju, apģērbu un pārtiku. Šo palīdzību viņi piedāvāja arī Latvijas atbrīvošanai no lieliniekiem ziemeļos caur Igauniju. Tad ministru prezidents K. Ulmanis devās uz Rēveli, kur noslēdza ar Igaunijas valdību īpašu militāru aizsardzības līgumu, pēc kura Igaunijas armija, sasniegusi Latvijas robežu, uzņēmās turpināt karu, mobilizējot šai kopējai cīņai arī Latvijas iedzīvotājus. Par ziemeļfrontes latviešu karaspēka virspavēlnieku Pagaidu valdība vēlāk iecēla kapteini Jorģi Zemītānu.

O. Kalpaks (1882.—1919.).

Atgriezies Stokholmā, ministru prezidents K. Ulmanis pārliecinājās, ka agrāk nodibinātais te brīvprātīgo vervēšanas birojs nonācis Baltijas muižnieku iespaidā. Pagaidu valdības pārstāvji vienojās par tā slēgšanu, ko publicēja Zviedrijas laikrakstos. Minētā biroja slēgšana stipri uztrauca Baltijas muižniekus.

Liepājā palikušie Pagaidu valdības locekļi nodibināja daudzas valsts iestādes, izstrādāja noteikumus skolām, tiesām, pašvaldībām. Galveno vērību viņi tomēr piegriezta karaspēka organizēšanai. Par latviešu armijas virspavēlnieku Pagaidu valdība iecēla pulkvedi Oskaru Kalpaku. Viņš ar lielu enerģiju, sirsnību un lietpratību

nodevās savam uzdevumam — formēja jaunās karaspēka daļas, apmācīja tās, iesauca karaklausībā Liepājas un Grobiņas apriņķa virsniekus. Šinī laikā pieteicās arī brīvprātīgie, vecāko gadu bijušie aktīvās armijas dalībnieki, kas bija atgriezušies no Vācijas gūstniecības vai dzīvoja Liepājas apkārtnē. Tika izsludināta arī vispārīgā Latvijas pavalstnieku mobilizācija apkārtējos pagastos. Tās panākumi bija ļoti sekmīgi. Daudzi zemnieku jaunekļi ieradās ar saviem zirgiem.

Nonākuši līdz Ventas krastiem, arī Vācijas karaspēka vadoņi palika domīgi — sarkanarmiešu tuvošanās Prūsijai bija bīstama. Tad Liepājā ieradās fon der Golcs un uzņēmas armijas vadību. Viņš pārformēja dzelzsbrigādi dzelzsdivīzijā, papildināja to ar brīvprātīgiem un apgādāja Liepājas noliktavas ar kara materiāliem.

Jaunformēto latviešu armijas daļu ierašanās frontē izbeidza aizsargāšanās karu. Lielinieki tika izsīti no Kuldīgas un Ventspils. Atbrīvotos apgabalos Pagaidu valdība izsludināja vispārīgo mobilizāciju. Tā deva labus rezultātus — latviešu armijā iestājās gan mobilizētie, gan brīvprātīgie latvju dēli.

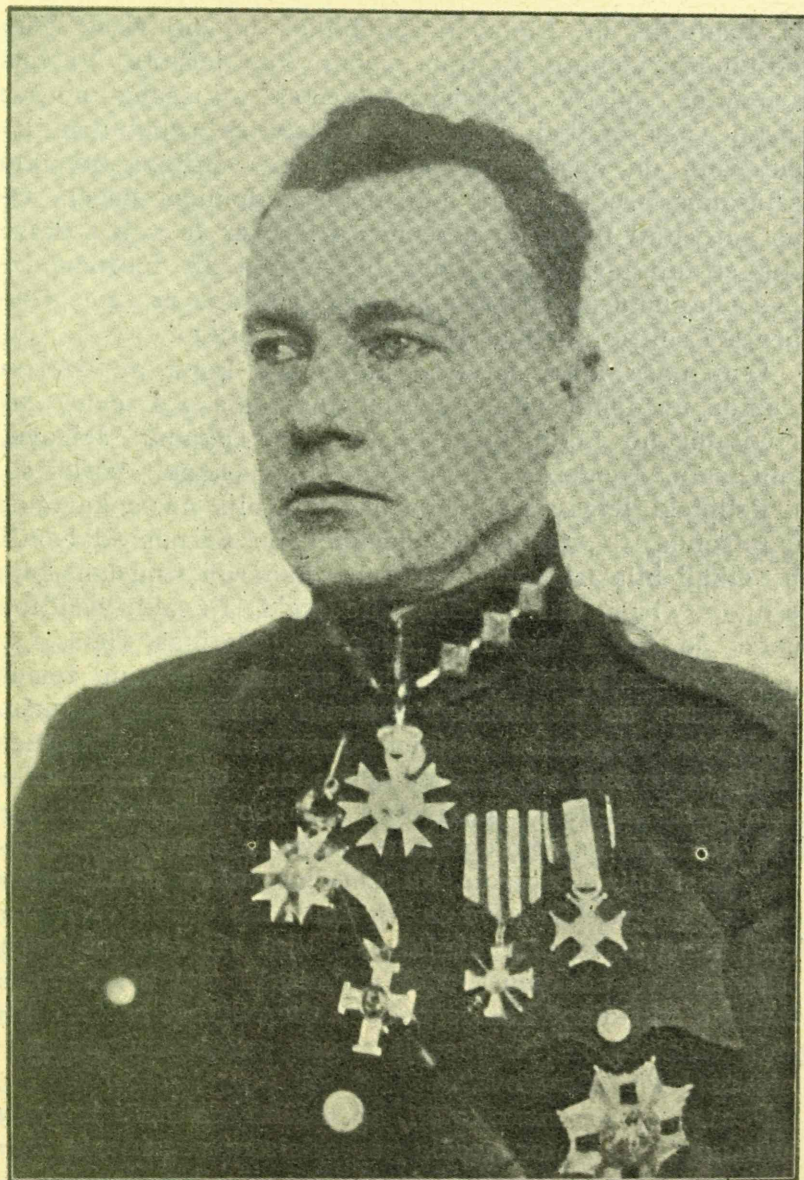
1919. g. 3. martā iesākās uzbrukums lieliniekiem visā frontē. Kalpaka bataljons pārgāja Ventu, ieņēma Jauno muižu un atsita vairākus lielinieku mēģinājumus to atņemt. 5. martā bataljons saņēma rīkojumu ieņemt Skrunčas skolu un izvirzīties līdz Skudru mājām, kur tam vajadzēja apvienoties ar kādu vācu bataljonu. Liktenīgas pārskatīšanās dēļ Kalpaka bataljonam 6. martā izcēlās apšaudīšanās ar minēto vācu bataljonu; šai sadursmei par upuri krita pie Āirītes mājām latviešu armijas virspavēlnieks pulkv. Osk. Kalpaks. Priekš nāves viņš paguva dot savu pēdējo pavēli: „Balodi, palieciet manā vietā“. Latv. Pagaidu valdība izpildīja viņa vēlēšanos un iecēla pulkvedi Jāni Balodi par latviešu bataljona komandieri.

Pulkvedis O. Kalpaks tika apglabāts Liepājā Ziemeļu kapsētā, piedaloties Pagaidu valdībai un lielām ļaužu masām. Vēlāk viņa mirstīgās atliekas pārveda uz Meirāniem un guldīja dzimtas kapos Meirānu Visagalā.

Liktenīgs ir pulkveža O. Kalpaka mūžs. Meirānu pagasta Liepsalu saimnieka dēls Oskars Kalpaks, beidzis pagasta un draudzes skolu, strādāja kādu laiku tēva mājās pie lauku darbiem, tad iestājās kā savvaļnieks kara dienestā, mācījās kara skolā, piedalījās daudzās pasaules kara kaujās un pie tam netika pat nopietni ievainots, bet krita no cīņas biedra lodes. O. Kalpaks bija liels patriots, pārliecināts nacionālists un drošsirdīgs karavīrs. Šīs īpašības piemita viņam pilnā mērā. Pulkvedis O. Kalpaks nepazīna nedz baiļu, nedz glēvulības, nedz arī personīgo priekšrocību. Visur un vienmēr viņš bija savu karavīru priekšgalā un savu pārliecību izteica īsi; piem.: „Pagaidu valdību mēs aizstāvēsim līdz pēdējai asins pilei“, rakstīja viņš apsardzības ministram 1919. g. 24. februārī.

Jaunais latviešu bataljona komandieris pulkvedis Jānis Balodis, beidzis Viļņas karaskolu, piedalījies krievu-japāņu un pasaules karā kā rotas komandieris. Latvijas armijā no 1918. g. decembra sākuma viņš bija vīrsnieku rezerves rotas komandieris. Jau šinī laikā viņš bija apzinīgs patriots un Latvijas patstāvības idejas piekritējs. Kā latviešu bataljona komandieris, pulkvedis Jānis Balodis bija cienīgs O. Kalpaka tradīciju turpinātājs. Atkarīgs no vācu karaspēka vadības, viņš mācēja izvairoties no konfliktiem un arvienu panāca latviešiem labvēlīgus rezultātus. Diplomātiskās spējas un tālredzība palīdzēja viņam izvadīt sākumā nelielo armiju cauri visām grūtībām, panākt tās atbrīvošanu no svešas varas aizbildnības un izveidot par lielu spēku, kas īsā laikā guva uzvaru pēc uzvaras un atbrīvoja visu Latvijas teritoriju no ienaidniekiem.

Turpinot pulkveža O. Kalpaka iesāktu cīņu, pulkvedis J. Balodis veda savu bataljonu kaujās pie Ventas un Saldus un vispārīgi sekmīgi gāja uz priekšu Latvijas atbrīvošanā no lieliniekiem. Tas nepatika Baltijas muizniekiem. Viņi bija sagatavojuši savvērestību pret Latvijas Pagaidu valdību. Bet tai nebija lemts piepildīties. Pagaidu valdības rokās nonāca Heinricha fon Strika dokumenti, kas atklāja viņu nodomu gāzt Pagaidu valdību un saņemt visu varu savās rokās, lai pēc tam iznīcinātu

Kaŗa ministrs gen. J. Balodis.

arī Igaunijas un Lietavas republikas un no visām tām nodibinātu vienotu Baltijas valsti, kas ietilptu Vācijas savienotās valstīs. Šīs savvērestības atklāšana norāva masku vācu rīcībai, kas kavēja Latvijas republikas izveidošanu un nostiprināšanu. Pagaidu valdības noteikta uzstāšanās pret Baltijas muižnieku nodomiem pacēla viņas autoritāti tautā un ārzemēs. Reizē ar to valsts dzīve sāka strauji attīstīties. Pagaidu valdība 27. februārī izdeva rīkojumu par bezzemnieku apgādāšanu ar zemi. Pieņāca arī solītie pārtikas līdzekļi no Amerikas.

Tanī pašā laikā latviešu kaŗaspēks kopā ar dzelzsdīvīziju un landesvēru sekmīgi turpināja Kurzemes atbrīvošanu no lieliniekiem — ieņēma Tukumu, Jelgavu, Kalncienu, Ķemerus, Sloku un citas vietas. Izrādījās, ka lielinieki Jelgavas cietuma pagalmā bija noslepkavojuši 60 pilsoņus, to starpā arī sievietes un bērņus; dzīvokļi un veikali bija izlaupti. Trūkums, bads un izmisums bija vērojami visur, kur valdījuši lielinieki; Pagaidu valdība centās šo postu mazināt, izsniedzot pārtikas vielas.

Arī Ziemeļlatvijā kaŗaspēka organizēšana un zemes atbrīvošana no lieliniekiem sekmīgi virzījās uz priekšu. Atbrīvotos apgabalos pieteicās brīvprātīgie, iestādamies armijā ar saviem zirgiem, pajūgiem un citiem nepieciešamiem priekšmetiem. Iedzīvotāji armijas vajadzībām ziedoja velosipēdus, motocikletus, drēbes, apavus, pārtiku.

Vispāri bija vērojams, ka Latvijas valsts drošiem soļiem iet uz priekšu savā nostiprināšanās darbā. Tas neveda mieru šejienes muižniekiem. Viņi vēl reiz mēģināja realizēt savus nodomus — 1919. g. 16. aprīlī viņi izdarīja apvērsumu, izklīdinot Tautas padomi un mēģinot arestēt Pagaidu valdību, bet tās locekļi atrada patvērumu pie angļiem uz kuģa „Sarātova“.

Pēc tam apvērsuma rīkotāji, ar nolūku maldināt latviešu tautu un Sabiedrotos, iecēla par ministru prezidentu mācītāju Andrievu Niedru. Istenībā rīkojās fon der Golcs, aiz kuŗa stāvēja Baltijas muižnieki, un viņu atbalstīja Vācijas komisārs A. Vinnīgs. Šādā ceļā šejienes muižnieki gribēja nostiprināt zemē savu varu un stāvokli, bet Vācija cerēja iegūt Latviju savā iespaidā. Sabiedrotās

lielvalstis atzina tikai Pagaidu valdību ar K. Ulmani priekšgalā. Pulkvedis J. Balodis arī paziņoja, ka Latvijas armija atzīst tikai likumīgo Tautas padomes iecelto valdību. Tā kā K. Ulmanis bija latvju tautas vienības un valstiskās neatkarības personificējums, tad viņa pretinieks A. Niedra bija šīs vienības un neatkarības jaucējs.

Pēc 1919. g. 16. aprīļa apvērsuma Tautas padome noturēja sēdi. Tanī piedalījās arī sociāldemokrātu deputāti, tā tad visu latviešu aprindu pārstāvji. Šādā sastāvā Tautas padome vienbalsīgi nosodīja vācu muižnieku un nedaudzu latviešu rīcību, norobežojās no Ā. Niedras kabineta un apņēmas izvadīt Latvijas valsti līdz Satversmes sapulcei. Ārī Ziemeļlatvijas armija paziņoja, ka viņa atzīst tikai Latvijas pagaidu valdību un uzskata Ā. Niedras kabineta locekļus par valsts nodevējiem. Šī vienprātība un noteiktība pārliecināja Sabiedroto pārstāvjus, ka latvju tauta ir vienota cīņā par savu valstisko neatkarību.

Ā. Niedras kabinets izplatīja nepareizas ziņas par Pagaidu valdības locekļiem un solījās kopā ar šejienes muižniekiem un Vācijas valdību nodrošināt latvju tautas turpmāko likteni. Minētie Ā. Niedras sabiedrotie īstenībā bija viņa pavēlnieki, kas steidzās pabeigt Latvijas saimniecisko novājināšanu, izvedot uz Vāciju kokus, linus un citus priekšmetus. Zemniekus viņi dzina nepārtrauktās klausās un aplika dažādām nodevām par labu landesvēram un dzelzsdivīzijai. Vācu kareivji siroja pa mājām un ņēma visu, kas viņiem iepatikās. Lai vāciešu armija arī turpmāk paliktu pārsvarā, Ā. Niedras valdība apturēja agrāk izsludināto latviešu mobilizāciju no lieliniekiem atbrīvotos apgabalos.

Kad faktiskā vara atradās vācu rokās, tad tikai viņi atcerējās cīņu pret lieliniekiem, ko varēja nobeigt jau marta beigās, kad latviešu bataljons ieņēma Sloku. Tā tad ar divu mēnešu ilgu nokavēšanos 22. maija rītā sākās uzbrukums lieliniekiem Rīgā. Pa Jelgavas Rīgas šoseju virzījās uz priekšu landesvērs, vācu dzelzsdivīzijas pabalstīts. Lielinieku armija bija sabrukuma priekšvakarā. Tāpēc landesvērs pārsteidza sarkanarmiešus, kas pat nepaguva uzspridzināt Rīgas tiltus. Pilsētā nopietnas sa-

dursmes uz ielām nenofika, tikai vietām pa logiem apšaudīja gaŗāmgājējus kareivjus. Āpusīga apšaudīšanās ilga kādas trīs stundas un izbeidzās ap 7 vakarā. Cīņas noritēja bez sevišķiem zaudējumiem. Šur un tur uz ielām gulēja atsevišķi liķi, kas bija nošauti bēgot vai arī nebija varējuši uzrādīt dokumentus. 23. maijā vācu kaŗaspēka daļas ielenca pilsētas iecirkņus un izdarīja kratīšanas. Vairākās vietās viņas arestēja un bez tiesas nošāva pilsoņus; piem. pie Marijas ielas tilta nošāva 10 cilvēkus un iemeta turpat kanālī. Trešā dienā pēc Rīgas ieņemšanas Matīsa kapos saveda ap 200 liķu. Aresti un nošana bez tiesas neizbeidzās arī turpmākās dienās.

Lai aizkavētu latviešu kaŗaspēka ieiešanu Rīgā, viņu aizsūtīja uz jūrmalu un uzdeva izdzīt no tās ienaidnieku (no Slokas līdz Rīgai).

Te 18. maijā ienaidnieks uzsāka uzbrukumu, kas pieveda latviešu kaŗaspēka daļas atiet uz Kauguriem. Tur kapteinis Zolts sapulcināja kareivjus un pārgāja durkļu triecienā, smagā loŗmetēja pabalstīts. Latvieši izdzina ienaidnieku no ieņemtiem ierakumiem, lai gan pretuzbrukumā krita varonīgais kapteinis Zolts un vairāki citi kaŗavīri. Turpmākās dienās latviešu kaŗaspēks uzsāka sava uzdevuma izpildīšanu.

Šis darbs aizkavējās starp Sloku un Asariem, kur ienaidnieks izrādīja sīvu pretošanos. Pēc tam viņš atkāpās bez pretošanās. Pie Piņķiem latviešu kaŗavīriem atkal bija jāpārvar ienaidnieka nopietna pretošanās; kauja te beidzās 22. maija vēlā vakarā. 23. maijā latviešu kaŗaspēks bez kaujas nonāca Rīgā, kur Daugavmalā ar sajūsmu viņu sagaidīja nepārredzamas ļauŗu masas.

Latviešu armijas virspavēlnieks, iepazīnies ar latviešu apšaušanu Rīgā, stājās sakarā ar Sabiedroto pārstāvjiem. To personīgā iejaukšanās un virspavēlnieka katēgoriskais protests pārtrauca šo neattaisnojamo izrēķināšanos. Ā. Niedras valdība, turpretim, ļāva vācieŗiem pilnīgu rīcības brīvību. Tikpat vienaldzīgi viņa izturējās arī pret Latvijas augstskolas pārvēršanu Baltijas tēchniskā augstskolā, kāda tā bija vācu okupācijas laikā, un latviešu operas izraidīšanu no pilsētas teātra nama.

Latviešu karaspēks Rīgā vāca brīvprātīgos. Šī karaspēka viena daļa palika Rīgā, bet pārējās nostājās Gaujas kreisajā krastā pie Ādažu muižas. No šejienes tās pārvietojās ziemeļaustrumu virzienā, kur nāca sakaros ar Ziemeļlatvijas Valmieras kājnieku pulku.

Ziemeļlatvijā igauņu karapulki vispirms atbrīvoja Valku un Rūjienu un iztīrīja no lieliniekiem dažus pagastus minēto pilsētu apkārtnē. Te kapteinis J. Zemītāns izsludināja mobilizāciju, kas deva ļoti labus rezultātus. Jaunmobilizēto karavīru izvadīšanas diena izvērtās plašos tautas svētkos. „Pa Valkas ielām uz jauno dzimtenes sargu sapulces vietu steidzās latvju mātes, tēvi, māsas, līgavas. Kāds nesaprotams spēks vilka visus turp. — Tur jaunie kareivji. Tie stājās slēgtās rindās. Priekšā plīvojās Latvijas sarkani-balti-sarkanais karogs, un visi stingriem soļiem devās uz staciju. Nedroši ieskanējās latvju tautas dziesmas; skaņas arvienu pieņēmas; gaiss viļņoja dziesmās, kas plūda no dzimtenes mīlestības pilnas sirds.“

Samobilizētos kareivjus iedalīja Valmieras kājnieku pulkā, kas bija nodibināts Tērbatā. 26. martā tas izgāja uz fronti un uzsaka savas kaujas kopā ar igauņu karaspēku Alūksnes virzienā. Te tas bija vairāk kā mēnesi nepārtrauktā cīņā ar skaitļa ziņā pārāku ieņaidnieku, kamēr ieņēma Alūksni un Vecgulbeni, kur tā rokās krīta lielā skaitā zirgi, vagoni, lokomotīves un kara materiāli. Drīzi pēc tam Valmieras pulks ieņēma Jaungulbeni, Cēsaini un caur Ļaudonu devās uz Krustpili, kur nonāca 5. jūnijā. Ar šo latviešu karaspēku stāvēja sakaros „zaļā armija“, kas ar lieliniekiem veda neatlaidīgu cīņu. Ar valmieriešiem nāca sakaros arī Dienvidlatvijas karaspēka daļas.

Pēc Valmieras pulka izešanas uz fronti latviešu karaspēka tālākā izveidošana Ziemeļlatvijā turpinājās nepārtrauktā gaitā; piem. pulkvedis leitnants Berķis formēja 2. Cēsu kājnieku pulku. Tas kopā ar igauņu pulkiem no Rūjienas devās Valmieras virzienā. Pēc tautas lūgšanas orķestra pavadījumā pulks gāja uz dienvidaustrumiem pretim saulei. Pa priekšu gāja mūzikanti, kas spēlēja tautas maršu. Pārmaņus ar mūziku atskanēja tautas dziesmas. Tā ceļš pagāja nemanot. Valmierā Cēsu pulks nonāca 30. maijā.

Kāda partizānu nodaļa kopā ar igauņu daļām no Rūjienas caur Valmieru aizgāja uz Cēsīm, no kurienes padzina atpakaļpalikušos sarkanarmiešus un lielnieku komitejas. No Valmieras viena Cēsu pulka rota devās uz Latgales fronti, pa ceļam iztīrīdama apkārtni no sarkanarmiešiem. Pēc dažu dienu gājiena viņa sasniedza Lubānas ezeru un nostājās Borkovas rajonā. Cēsu pulka pārējās rotas aizgāja no Valmieras uz Cēsīm.

Aplūkotās Vidzemes atbrīvošanas cīņās ņēma dalību visa sabiedrība, kas iepriekšējos kara gados bija pieradusi pie lielas rosības. Viņas bēgļu, lauksaimniecības un citas organizācijas attīstīja dzīvu pašdarbību un pārliecinājās, ka jāatmet cerība uz palīdzību no ārienes, bet pašiem jāgādā par tautas neatkarības nostiprināšanu. Ziemeļlatvijā cīnījās visi, vienalga — vecs vai jauns, sieviete vai vīrietis. Sievietes ara un sēja, apkopa karā ievainotos un slimos, slepeni apgādāja ar pārtiku mežos „zaļās armijas“ daļas. Visa Ziemeļlatvijas tauta 1919. g. bija patriotisma kalngalos.

68. Brīvības cīņas ar vācu pulkiem Vidzemē.

Ieņēmis 1919. g. 22. maijā Rīgu, landesvērs nevajāja lielniekus, kas aizvirzījās uz austrumiem, bet devās uz ziemeļiem, kur mūsu armija kopā ar igauņu karapulkiem un „zaļo armiju“ sekmīgi cīnījās pret lielniekiem. 3. jūnijā kāda landesvēra nodaļa ienāca Cēsīs. Tai ziemeļarmijas virspavēlnieka štāba priekšnieks pulkvedis-leitnants V. Ozols paziņoja, ka lielnieki jau padzīti no Cēsīm un tuvākās apkārtnes, un uzaicināja viņu atstāt pilsētu. Tā kā tanī atradās 2. Cēsu kājnieku pulks pulkveža Berķa vadībā, tad landesvēra nodaļai uzaicinājums bija jāizpilda. Bija tomēr skaidrs, ka šejienes muižnieku un Vācijas interešu aizstāvji neatteiksies no mēģinājuma dabūt savā varā arī Ziemeļlatviju un Igauniju. Tāpēc ziemeļarmijas un Igaunijas virspavēlnieki griezās pie iedzīvotājiem ar uzsaukumu, kurā, starp citu, teikts: „Latvju

tauta! Tagad ir pienācis brīdis galīgi un par visām reizēm izbeigt ar mūsu senso ienaidnieku — Baltijas vācu muižniecību. Lieliniecisms mūsu zemē ir sabrucis, bet lai turpmāk Latvija būtu brīva un neatkarīga, lai mēs nekad vairs nepiedzīvotu lielinieku šausmu un briesmu laikus, mums vajaga no Latvijas ar sakni izraut lieliniecisma iemeslu — vācu muižniecību, kuŗa ar savām nekur neredzētām priekšrocībām un tiesībām ved mūsu tautu pie izmišanas un ārprāta.

Latvju dēli! Visi, kam ir dārgs mūsu tautas liktenis, visi, kas stāv par Latvijas neatkarību un brīvību, par Latvijas laimīgu nākotni, nekavējoši pulcējaties zem sarkanbaltī-sarkanā karoga! S'āvēsim kā viens par savu brīvību un uzvara mums būs droša“.

Saņēmis pastiprinājumu, landesvērs tiešām 6. jūnijā ieņēma Cēsis, bet 2. Cēsu pulks atgāja uz Raunas pozīcijām. Tad iejaucās Sabiedroto pārstāvji un piespieda pretiniekus noslēgt pamieru savstarpīgo sarežģījumu nokārtošanai. Ievadītās sarunas vilkās gaŗumā. Bija vērojams, ka tajās saprašanās netiks panākta.

Abas puses steidzīgi gatavojās izšķirošai cīņai. Lai noskaidrotu Sabiedrotiem acumirkliġo stāvokli, Ziemeļlatvijas sabiedriskie darbinieki izstrādāja plašu notikumu un stāvokļa pārskatu un iesniedza viņiem to. Tanī, starp citu, bija norādīts, ka Latvijas dienvidus un ziemeļu armijas ir pietiekoši stipras, lai aizsargātu Latvijas robežas pret lieliniekiem. Vispārīgā mobilizācijā tās iespējams pastiprināt. Un, tiešām, maija beigās izsludinātā mobilizācija noritēja ļoti sekmīgi un lielā sajūsmā. Pietiecās arī daudzi brīvprātīġie, labprātīġie šķūtnieki, frontes aizmugures strādnieki un citi darbinieki, jo katrs gribēja piedalīties cīņā pret vēsturisko ienaidnieku. Brīvprātīġo vidū netrūka arī skolu jaunatnes; piemēram, Cēsu un Valmieras skolēni iestājās armijā diezgan lielā skaitā.

Kad arī Sabiedroto pārstāvji nostājās latviešu un igauņu pusē, tad landesvērs un dzelzsdivīzija 19. jūnijā pārgāja uzbrukumā. 20. un 21. jūnijā notīka karstas cīņas ziemeļaustrumos, ziemeļrietumos un ziemeļos no Cēsīm. Sevišķi stipra artilērijas uġuns bij vērsta pret 2. Cēsu pulku, kas ie-

ņēma pozīcijas Raunas upes krastā, no Gaujas līdz Vārnu mājām. Starp Cēsu pulku un igauņu karaspēku pie Skanģaļu muižas un Bērzu krogus vāciešiem izdevās pār-raut fronti. Tad viņi lielā aizrautībā devās tālāk pre-tinieku aizmugurē Mūrmuižas virzienā. Bet latviešu un igauņu kareivji palika savās vietās un turpināja varonīgo cīņu. 22. jūnijā latvieši un igauņi pārgāja pretuzbruku-mā tai vācu grupai, kas bija nonākusi līdz Mūrmuižai. Tā steidzīgi atkāpās, jo bija ielenkta. Tai pašā laikā latvieši un igauņi uzbruka landesvēra labajam spārnam; arī tas nenoturējās un atkāpās Cēsu virzienā. At-kāpšanās līdzinājās bēgšanai. Viss apgabals uz ziemeļ-austrumiem no Cēsīm pārvērtās par landesvēra vajāša-nas lauku. Tas pa visiem ceļiem devās uz Rīgas pusi. Kaujas laukā vācieši atstāja daudz kritušo, lielgabalu, ložmetēju, šauteņu un citu kaŗa piederumu.

Pa to laiku, kamēr notika kauja pie Cēsīm, citas latviešu un igauņu karaspēka daļas spieda atpakaļ vācie-šus ziemeļrietumos no Cēsīm, ieņēmot Vidrižus, Lēdur-gas un Bīriņu muižu un citas vietas. Visā frontē vācieši at-kāpās Rīgas virzienā. Latviešu un igauņu karaspēks 23. jūnijā gāja uz priekšu bez sadursmēm, izņemot labo spār-nu, kur iesākās kauja pie Engelhartes, bet arī tur ienaid-nieks nenoturējās. Vispāri viņš atkāpās līdz Inčukal-nam, kur ieņēma nocietinātas pozīcijas. Te norisinājās sīva cīņa. Neizturējis to, ienaidnieks atkāpās un ieņēma pozīcijas no Juglas ezera dienvidaustrumu gala un tad caur Ropažu staciju līdz Gaujai. Latviešu un igauņu karaspēks turpināja ienaidnieka vajāšanu un 27. jūnijā ieņēma Ropažu staciju. Tad vācieši atgāja uz jaunām pozīcijām, kas atradās Ķīšezeru līnijā. Latviešu un igau-ņu karaspēks, vajādams ienaidnieku, centās pārceļties pāri Daugavai, lai ieņemtu Bolderāju un aizsprostotu ienaid-niekam atiešanas ceļu no Daugavgrīvas. Bet visā frontē bija jāaptur kaŗa darbība. Sabiedroto pārstāvji piespieda abus pretiniekus ievadīt sarunas, kas beidzās ar pamiera līguma noslēgšanu Strazdu muižā. Tas paredz dzelzsdī-vīzijas un landesvēra atkāpšanos uz Kurzemi un Vācijas karaspēka izvākšanos no Latvijas.

Ziemeļlatvijas karaspēks ienāca Rīgā 6. jūlijā. Sagaidīja to lielas ļaužu masas. „Āp pieciem pēcpusdienā ziemeļarmijas karaspēka nodaļas pa Pēterpils šoseju tuvojās Aleksandra gaisa tiltam. Priekšgalā jāja kareivis ar Latvijas karogu, tam sekoja ziemeļarmijas virspavēlnieks pulkvedis Zemītāns, pavadīts no 4 virsniekiem; aiz viņiem ziemeļarmijas kavalerija, kājnieki un artileristi, līdz ar saviem kauju piederumiem un vezumniekiem. Iedzīvotāji viņus saņēma ar skaļām un jūsmīgām gāvilēm, pušķoja tos ar puķēm un ziediem un kaisīja ziedus un zaļumus uz ielām viņu svinīgam gājienam uz pilsētas centru“.

22. jūnija latviešu un igauņu uzvarām pie Cēsīm bija arī liela politiska nozīme: A. Niedras valdībai bija jālikvidējas. Pats A. Niedra un visi viņa kabineta ministri nozuda. Tiem sekoja daudzi vācieši: visas dzelzceļu pietātnes ceļā uz Vāciju pārpildīja šejienes un ārzemju vācu bēgļi.

Tagad Latvijas pagaidu valdība varēja atgriezties darbā. Liepājā tas notika 27. jūnijā. Kad „Sarātovs“ tuvojās muitas valdei, kur viņam vajadzēja pietāties, ap 20.000 lielais sagaidītāju pūlis ar skaļām un jūsmīgām ovācijām apsveica Pagaidu valdību ar Ulmani priekšgalā. Tautas padomes priekšsēdētājs J. Čakste, kas jau jūnija vidū ieradies no Parīzes Liepājā, noveda krastā ministru prezidentu, pārējo kabineta locekļu pavadītu. Pagaidu valdības locekļus, tautas lūgšanai jūsmīgi skano, skolu jaunatne un pārējā publika apbēra puķēm un ziediem... Pagaidu valdība svinīgā gājienā, milzīgu ļaužu baru pavadīta, pa puķēm apkaisītām ielām caur pilsētu devās uz Lielo ielu Nr. 6, kur atradās Pagaidu valdības agrākais sēdeklis.“ Rīgā Latvijas Pagaidu valdība atgriezās 8. jūlijā. „Tautas lūgšanai atskano, Pagaidu valdība ar ministru prezidentu K. Ulmani priekšgalā trijos pēc pusdienas nokāpa no „Sarātova“. Virspavēlnieki Zemītāns un Balodis nodeva raportus ministru prezidentam. Ministru prezidentam un pārējiem Pagaidu valdības locekļiem pasniedza pušķus un skaļā sajūsmā tos bērtin apbēra puķēm un ziediem.“

69. Atbrīvošanas cīņas pret Bermonta pulkiem pie Rīgas, Zemgalē un Kurzemē.

Pēc Latvijas Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā 1919. g. 8. jūlijā Tautas padome uzdeva K. Ulmanim sastādīt jaunu kabinetu. Viņš pārveidoja pirmo kabinetu, pieaicinot par ministriem arī dažus mazākuma tautību pārstāvjus. To vēlējās Sabiedrotie, kas tādā kārtā cerēja panākt zināmu izlīgumu latviešu un šejienes vācu muižnieku starpā. Bet tie nekā nedarīja Latvijas valsts dzīves uzplaukšanas un nomierināšanas labā. Tas kavēja valdības rīcību, kurai bija ļoti daudz svarīgu uzdevumu: vajadzēja piegādāt pārtikas vielas no ārzemēm, uz visām dzelzceļu līnijām bija nepieciešami izlabošanas darbi, vajadzēja arī atrast līdzekļus valsts iestāžu un armijas uzturēšanai. Galvenie nodokļu maksātāji šinī laikā bija zemnieki. Viņi savus linus arī nodeva valsts lina monopolam par daudz lētākām cenām nekā valdība saņēma par tiem ārzemju tirgos. Bez tam zemnieki pildīja dažādas kļaušas armijas un citām valsts vajadzībām. Bet ar šiem ienākumiem un kļaušām vien nevarēja valdība iztikt. Bija jāgriežas pēc palīdzības pie Sabiedrotiem.

Vislielāko vērību arī šinī laikā valdība piegriezta armijai. Par tās virspavēlnieku viņa iecēla ģenerāli D. Simansonu, izteicot pulkvežiem J. Balodim un J. Zemītanam vissirsnīgāko pateicību par lielajiem nopelniem brīvības cīņās. Jaunajam virspavēlniekam bija ļoti daudz darba līdzšinējo divu armiju turpmākā izveidošanā, papildināšanā, apmācībā un apgādāšanā. Šis darbs bija jāveic, pēc iespējas, ātrāk, jo lielinieki vēl nebija izdzīti no Latgales un no Kurzemes sāka ienākt ziņas par vācu kara spēka nepielaižamu rīcību. Vācu kara iestādes traucēja zemē satiksmi, izdarīja patvarīgas kratīšanas, atlaida latviešu ierēdņus un to vietā iecēla šejienes muižniekus. Vācu kareivji sīroja pa visu Zemgali un Kurzemi, atņēma šejienes iedzīvotājiem drēbes, pārtikas vielas, zirgus.

Šāda vācu kareivju rīcība varēja izsaukt sadursmes ar Latvijas armiju. Lai novērstu tās, Sabiedrotie prasīja

vācu karaspēka izvākšanu no Kurzemes, bet pagaidām noteica neitrālu joslu starp fon der Golca un Latvijas karaspēku.

Latvijas valdība saprata, ka vācieši labprātīgi Kurzemi neatstās. Tāpēc viņa steidzīgi formēja jaunus kara pulkus, apmācīja tos un centās apgādāt ar nepieciešamiem ieročiem, apģērbu un pārtiku. Apģērbu un pārtikas vielas armijai ziedoja arī iedzīvotāji. Viņi nodeva valdības rīcībā arī atrasto municiju un citus karaspēkam nepieciešamos priekšmetus.

Šinī laikā attīstījās arī pārējā valsts dzīve. Tautas padome izstrādāja un pieņēma Satversmes Sapulces vēlēšanu likumu. Latviešu izglītības biedrības augstskolas sekcija pulcināja zinātniekus un ar tiem apspriedās par augstākās mācības iestādes atvēršanu. 1919. g. 28. septembrī Latvijas augstskola uzsāka darbus ar 11 fakultātēm un ap 1300 studentiem. Sāka attīstīties arī saimnieciskā dzīve; piem. lauksaimnieki jau pieražoja pārtikas vielas tik lielā daudzumā, ka varēja paši iztikt, nododot $\frac{1}{3}$ armijas un pilsētu vajadzībām.

Turpmākai mierīgai dzīvei un pakāpeniskai attīstībai stāvēja ceļā fon der Golca karaspēks. Lai maldinātu Sabiedrotos, fon der Golcs atteicās no armijas vadības un nodeva to kādam krievu virsniekam Bermontam, kas šo armiju papildināšot ar krieviem un tad vedīšot uz Daugavpili pret lieliniekiem. Tāpēc šo karaspēku nosauca par Rietumkrievijas armiju. Bet tā negāja uz austrumiem. Tās kareivji Jelgavas apkārtnē atbrūņoja latviešu kareivjus, atņēma tiem naudu, drēbes, dokumentus, izpostīja dažas valsts iestādes, noplēsa Latvijas karogu un samīdīja to kājām. Kurzemē viņi arestēja zemniekus; karatiesa piesprieda daudziem nāves sodu. Talsu apriņķī nošauti 114 cilvēki. Dažus nošāva arī bez tiesas. Septembra beigās Bermonts jau paziņoja, ka viņa armija neies caur Daugavpili uz Krieviju, bet ieņems Rīgu, lai nodrošinātu sev aizmuguri. 8. oktobrī Bermonta pulki sāka ieņemt neitrālo joslu no Ķekavas, gar Olaini, līdz Slokai. Latvijas armija atsita visus uzbrukumus un pat pārgāja pret uzbrukumā, nodarīdama ienaidniekam lielus zaudējumus.

Kaŗaspēka noskaŗojumu raksturoja ministru prezidents K. Ulmanis Tautas padomes sēdē: „Ja jūs būtu bijuši kopā ar mani frontē, būtu apbraukājuši visas tās vietas, kur mūsu kareivji stāv, tad jūs būtu redzējuši to spoŗumu, to sauli, to cerību viņu acīs spīdot, to pārliecību, ka viņos ir spēks, ka viņi uzvarēs, tad arī jums visiem būtu tā pārliecība, tāpat kā man, ka viņi uzvarēs!“

„Kā vilku ielenkts zirgu pulks sabāŗ galvas kopā, lai ar pakaļējām kājām atsistu uzbrukumu, tā šos parlamentārieŗus piepeŗā nelaime bij uz reizi apvienojusi. Te vairs nebij nekādu partiju, bet patriotisms viņus bij pacēlis virsoŗnē, kur apvienojas visas preteŗķības.“

Vācu un krievu kaŗaspēka uzbrukums apvienoja latvieŗus līdz šim nepiedzīvotā vienprātībā un modināja neapraŗstāmu saŗjūsmu un varoņu garu. Tauta bija ar mieru uzņemt vissmagākos pienākus un nest vislielākos upuru. Šo latvju tautas noskaŗojumu vēl pastiprināja valdības uzsaukums, kuŗā norādīts, ka ienaidnieks uzbrucis bez kaŗa pieteikŗanas, latvju armija pirmo uzbrukumu atsitusi un valdība, tautas atbalstīta, nodroŗinās aizmuŗuri un visiem spēkiem sekmēs armijas galīgo uzvaru. Tūliņ pieteicās daudz brīvprātīgo, kuŗu vidū bija arī sirmgalvj un pusaudŗi. Auŗstskola pārtrauca mācības un paziņoja, ka mācības spēki un studenti nodod sevī valdības rīcībā. Rīgas pilsētas dome uzaicināja ierēdņus piedalīties pilsētas aizsardzībā. Tautas padomes jaunākie locekļi un valsts iestāŗu ierēdņi nodibināja īpaŗu galvas pilsētas aizsardzības rotu.

Armijas vadība pārsvieda no lielinieku frontes daŗas kaŗaspēka nodaļas, formēja jaunas nodaļas no studentiem, skolēniem, ierēdņiem un citiem brīvprātīgiem, steigā apmācīja tās un sūtīja uz fronti Rīgas aizsardzībai.

Ienaidnieks laida darbā savas rezerves un spēcīģus uģuns līdzekļus; viņŗ bija arī lielā pārsvarā un labāŗ apbruņots. Tāpēc Latvijas armija atkāpās līdz pilsētai. Armijas virspavēlnieks ģen. Simanŗons pavēlēja kaŗaspēkam pāriet Daugavas tiltus un ieņemt upes labo krastu. Tūliņ Daugavas labajā krastā sāka ierīkot pozīcijas —

ierakumus un drāšu aizžogojumus. Latvijas armija ieņēma jaunās pozīcijas un iesāka aizsargāšanās karu.

Sākās abpusēja apšaudīšanās, no kuŗas stipri cieta Rīga: daudz namu dabūja bojājumus, krita lielā skaitā privātie iedzīvotāji, to starpā arī sievietes un bērni; piem. studente Elza Žiglevice, kas kareivjiem piegādāja pārtiku.

Lai nedotu ienaidniekam iespēju kādā vietā pāriet Daugavu, Latvijas armija bija stipri aktīva. Viņa, gan pāriedama tiltus, gan pārceldamās pāri upei augšpus Rīgas, sagādāja pretiniekam pārsteigumus. Sabiedroto flotes artilērijas atbalstīti, latviešu karavīri pārcēlās no Milgrāvja pāri Daugavai, ieņēma Bolderāju un Daugavgrīvu un virzījās tālāk gar Bolderājas upi un Daugavas krastiem. Ar to bija likts pamats Kurzemes atbrīvošanai, kas pacēla armijas gara stāvokli un atstāja labu iespaidu uz Rīgas iedzīvotājiem.

Oktobra otrā pusē armijas vadībā notika pārmaiņas: ģenerāļa Simanšona vietā valdība iecēla par virspavēlnieku pulkvedi J. Balodi un par štāba priekšnieku pulkvedi P. Radziņu. Sakarā ar izsludinātām mobilizācijām armija jo projām pieauga. No ārzemēm pienāca diezgan lieli ieroču un municijas krājumi. Sargu pienākumus aizmuģurē uzņēmās sirmgalvji; ziņnešu vietās iestājās mazgadīgi skolēni; sievietes nodibināja Sieviešu palīdzības korpusu, kas vadīja kareivju kopēdināšanu Rīgas latviešu biedrības namā; ar pārtiku, veļu, apaviem un apģērbu apgādāt armiju palīdzēja lauku un pilsētu iedzīvotāji. Visa sabiedrība nostājās cīnītāju aizmuģurē kā liels, nepārvarams spēks. Tas visiem iedvesa uzvaras pārliecību.

Kad Daugava sāka pārklāties ar ledu, tad Latvijas armija 3. novembrī uzsāka uzbrukumu. To ievadīja Sabiedroto flotes artilērijas uguns, apšaudot ienaidnieka pozīcijas un aizmuģuri. Pirmās dienas vakarā latviešu pulki bija ieņēmuši Bulduru tiltu, Pūpes jeb Babītes staciju un dažas citas vietas. Arī citur līdz pat Jaunjelgavai latvju armija uzturēja stipru šauteņu un ložmetēju uguni un vietām pārgāja arī uzbrukumā, mēģinot pārcelties pāri

Daugavai. Jaunjelgavas grupa ielauzās ienaidnieka aizmugurē 12 kilometru dziļumā. Turpmākās dienās latviešu pulki ieņēma Solitūdi un pakāpeniski izspieda ienaidnieku no jūrmalas rajona. Lielas kaujas notika 9. un 10. novembrī. Tad latviešu armijas daļas apgāja Torņkalnu no rietumiem un dienvidiem; citas karaspēka nodaļas gāja tieši uz priekšu un ieņēma Zaslauku un Torņkalnu. Tur latvju kareivjiem nācās ieņemt gandrīz katru māju un ielu atsevišķi. 11. novembra rītā Torņkalns bija galīgi ieņemts un Rīga atbrīvota.

„11. novembris Rīgā bija neaprstāmas sajūsmas un patriotisko manifestāciju diena. Rīgas iedzīvotāji salāsījās baznīcās uz pateicības dievkalpojumiem un pēc tam grandiozās manifestācijās devās uz armijas štābu, pie valdības un Sabiedroto pārstāvjiem.“

Ministru prezidents K. Ulmanis valdības vārdā apsveica armijas virspavēlnieku J. Balodi un viņa štāba priekšnieku ar gūtām sekmēm, izteicot viņiem, kā arī divīziju komandieriem pulkvežiem Berķim un Peniķim un jaunai, varonīgai armijai savu visdziļāko atzinību.

Turpinot uzbrukumu, Latvijas armijas centrs palika uz vietas, bet abi spārnī uzsāka enerģisku apiešanas manevru, ieslēdzot Jelgavu no rietumiem un dienvidaustrumiem. Pretinieka karaspēka daļas mēģināja apturēt Latvijas armijas daļu virzīšanos uz priekšu, pārejot pretuzbrukumā, bet visur drīzā laikā viņa pretošanos mūsu karavīri šalauza un ieņēma Ķemerus, Garozas staciju, Bausku un arvienu vairāk tuvojās Jelgavai. 21. novembrī notika nopietna kauja pie Jelgavas — ap diviem dienā pilsētā iegāja Latvijas armijas varonīgie pulki. Tānī pašā dienā Liepājas garnizons ieņēma Grobiņu un Aizputi. Tur lielākas cīņas notika novembra vidū. Tad ienaidnieks uzsāka uzbrukumu Liepājai. Liepājas garnizonam sākumā izdevās atsist ienaidnieka uzbrukumu. Kad tā lielais pārspēks piespieda latviešu kareivjus atkāpties, tad viņiem nāca palīgā brīvprātīgie, galvenā kārtā ierēdņi un strādnieki. Jaunformētie spēki devās pretuzbrukumā un ieņēma savas iepriekšējās pozīcijas. Kāda forta atņemšanā vāciešiem liela nozīme bija pulciņam, kuŗu

vadīja 65 g. vecais brīvprātīgais Jēkabs Klaviers. Sakautie vācieši atkāpās Priekules virzienā. Liepājas garnizons tos vajāja un ar to atviegloja cīņas Jelgavas rajonā. Šo cīņu laikā latvieši izdzina ienaidnieku no Liepājas apkārtnes. 22. novembrī Latvijas kara spēka daļas ieņēma Tukumu. Vācu un krievu pulkiem nekur vairs nebija atbalsta. Latvijas armijas vajāti, tie 28. novembrī atstāja Kurzemes robežas.

Aiziedams vācu un krievu kara spēks postīja, dedzināja un laupīja, ko vien tik paspēja. Jelgavā nodedzinātas 26 mājas un mākslas celtnes. Liesmām par upuri krita arī Jelgavas pils. Stipri bija cietusi Rīga, sevišķi Daugavmala; piem. dzelzs tilta galā kāds piecstāvu nams bija apgāzies, Daugavas pusē visiem namiem logi bija izbiruši, jumti nodrāzti, sienās izsisti lieli robi un caurumi, māju vārti ložu caururbti u. t. t. Šie postījumi nav aprakstāmi.

Tā tad latvju tauta un viņas varonīgā armija, Sabiedroto atbalstīta, pārvarēja savu viltīgo pretinieku un ar to pierādīja, ka viņa ir spējīga vadīt un aizstāvēt savu valsti visgrūtākos apstākļos.

70. Latgales atbrīvošana un brīvības cīņu noslēgums.

Bermonta pulku uzbrukuma laikā latvieši pārliecinājās, ka šejienes muižnieku pārstāvju piedalīšanās Pagaidu valdībā nedeva nekā Latvijas atbrīvošanai. Tāpēc Tautas padome uzdeva K. Ulmanim vēlreiz pārveidot ministru kabinetu. Ministru prezidents K. Ulmanis vācu muižnieku pārstāvju vietā pieaicināja pazīstamākos latviešu sabiedriskos darbiniekus. Šinī laikā nomira pirmais apsardzības ministrs Jānis Zālītis. Pašai dziedīgo un enerģisko latvju patriotu guldīja Meža kapos, piedaloties Tautas padomes locekļiem, Pagaidu valdībai un plašām tautas masām.

Savā jaunajā sastāvā Pagaidu valdība centās apgādāt iedzīvotājus ar nepieciešamām pārtikas vielām un nostiprināt valsts iekšējo drošību. Šie uzdevumi bija sevišķi

svarīgi, tāpēc ka kara un sirojumu laikā zeme bija galīgi izpostīta un viņā bija pieaudzis nevēlamu un pat noziedzīgu pilsoņu skaits. Tomēr vislielāko vērību Pagaidu valdība piegrieza Latgales atbrīvošanai.

Latgalieši septiņi simti gadu bija atkarīgi no citām tautām — vāciešiem, poļiem un krieviem. Tie viņus mēģināja pārvācot, pārpoļot un pārkrievot. Bet panākumi bija vāji. Pārkrievotības laikā Latgales labākiem dēliem jau nebija sveša doma par kopdarbību ar Kurzemes un Vidzemes latviešiem, lai kopīgiem spēkiem atbrīvotu ceļu nacionālas kultūras attīstībai. No vecākiem tautas darbiniekiem minams pagasta darbvedis Pēteris Miglinieks (1852.—1882. g.). Viņš krievu laikrakstos rakstīja par Latgales zemniekiem, aizstāvēdams viņu tiesības, un tulkoja krievu labāko dzejnieku darbus latgaliešu izloksnē. Interesēdamies par savas tautas saimniecisko patstāvību un garīgo attīstību, Miglinieks vērsa uz sevi Krievijas valdības uzmanību, tika apvainots pretvalstiskā darbībā un iesēdināts cietumā.

Par kopdarbību ar Vidzemes un Kurzemes latviešiem visvairāk ir domājis un gādājis baznīckungs Francis Trasuns. Izglītojies Jelgavas reālskolā, viņš pazina latviešus, mācēja cienīt viņu centienus, ilgojās pēc kopdarbības ar visu latviešu tautu. Šie Trasuna centieni nepatika krieviem un poļiem. Katoļu baznīca viņu atzina par pārāk brīvprātīgu. Tāpēc viņš tika vajāts, atstādināts no vietām un bija spiests nodzīvot piecus gadus trimdā. Vajāšanas un brīvības ierobežojumi nesalauza Fr. Trasuna vēlēšanos kalpot savai tautai. Krievijas revolūcija 1917. g. deva viņam iespēju ķerties pie darba. 1917. g. 26. aprīlī viņš sauca Latgales kongresu Rēzeknē. Tas atzina, ka latgalieši un latvieši ir viena tauta un viņiem ir viena valoda, tikai divas izloksnes; tāpēc Kurzemei, Vidzemei un Latgalei drīzāk jāapvienojas vienā autonomā pārvaldīšanā.

Pēc tam tika sastādīta Latgales zemes padome ar Fr. Trasunu priekšgalā. Tā iesniedza Krievijas valdībai lūgumu par Latgales lietu nokārtošanu saskaņā ar Rēzeknes kongresa lēmumiem un uzturēja ciešus sakarus ar Kurzemes un Vidzemes zemes padomēm. Latgales zemes pa-

doma palika par vadošu centru visā zemē. Viņa nepārtrauca savu darbību arī vācu okupācijas laikā.

Lielinieki Latgalē valdīja ilgāku laiku nekā Kurzemē un Vidzemē. Tāpēc tās iedzīvotāji bija nonākuši sevišķi grūtā stāvoklī. Pastāvīgas klaušas, aresti, labības un lopu rekvizīcijas viņu pilnīgi izputināja; daudzās vietās zemniekiem pat piebrūka maizes. Bez tam latgalieši dzīvoja pastāvīgās bailēs, jo redzēja, ka daudzi pazīstamākie sabiedriskie darbinieki tika arestēti un nonāvēti vai aizvesti uz Krieviju par ķīlniekiem. Tāpēc viņi ar ilgošanos gaidīja Latgales atbrīvošanu no lielinieku varas.

Latgales atbrīvošanas cīņas tika ievadītas 1919. g. oktobra mēneša pirmās dienās. Tās nevarēja sekmīgi attīstīties Bermonta uzbrukuma dēļ, lai gan uz Latgales fronti tika pārvests landesvērs, jo nebija izslēgta viņa pāreja Bermonta pusē. Kad vācu un krievu karaspēka daļas bija izdzītas no Kurzemes, tad bija iespējama aktīvāka rīcība Latgales frontē. Šinī laikā Polija piedāvāja Latvijai savu palīdzību. Viņa par to neprasija nekā cita, kā tikai viņas karaspēka apgādāšanu ar pārtikas vielām. Tik izdevīgu piedāvājumu Latvijas valdība nevarēja neizmantot.

1920. g. 3. janvārī sākās uzbrukums lielinieku armijai. Latvijas armija ieņēma Viļakas miestu un visā frontē virzījās uz priekšu, tikai Pitalovas stacijas virzienā viņa aizturējās. Uzbrukuma sākumā poļu armija ieņēma Daugavpili. Lai atvieglotu Latvijas armijas rīcību Pitalovas rajonā, poļu armija uzbruka krieviem ziemeļaustrumu virzienā. Tas atviegloja Latvijas armijas uzbrukumu un tā 14. janvārī ieņēma Pitalovas staciju. Pretinieks vairākas reizes mēģināja to atņemt, bet bez panākumiem. Drīzi pēc tam latviešu karaspēks ieņēma Rēzekni.

Šo cīņu laikā Tautas padome paaugstināja Latvijas armijas virspavēlnieku pulkvedi J. Balodi par ģenerāli.

Pēc Rēzeknes ieņemšanas karadarbība frontē mazliet atslāba, jo iestājās auksts laiks — temperatūra nokrita uz 25° pēc R. Drīzi tā atkal atjaunojās: Latvijas armija ieņēma Ludzu un tuvojās Zilupei, cīņu gala mērķim.

1. februārī kara darbībai Latgales frontē vajadzēja iz-

beigties, jo Pagaidu valdība noslēdza ar Padomju Krieviju pamieru. Bet tas bija slepens. Kaŗaspēks par tā noslēgšanu nezināja. Laĩ izvairĩtos no sadursmēm, krievu kaŗaspēkam vajadzēja atkāpties 5 kilometrus no ieņemtās lĩnijas; to viņš labprātĩgi nedarĩja. Latvijas armijai nācās ar kaujām atspiest viņu lĩdz minētai lĩnijai. Daŗreiz bija jālikvidē pat stĩpri ienaidnieka pretuzbrukumi. Tā kā iepriekš nevarēja paredzēt, kā norisināsies sarunas ar lieliniekiem, tad februāŗa mēneša vidū uz fronti tika pārvietotas vēl jaunas Latvijas armijas daļas. Pa pamiera laiku arī prefinieks savu armijas kaujas sastāvu pavairoja.

Miera sarunas ar Padomju republiku sākās 1920. g. 16. aprĩlĩ un beidzās 11. augustā ar miera lĩguma parakstĩšanu, kas izbeidza arī kaŗadarbĩbu frontē.

Šo vēsti Latvijas armijas virspavēlnieks ģenerālis J. Balodis paziņoja armijai savā 13. augusta pavēlē, kuŗā, starp citu, teikts: „Es apsveicu armiju ar varonĩgi izcĩnĩto mieru un nosūtu vissirsnĩgākos novēlējumus ikvienam kaŗavĩram, kā turpmākā dzimtenes aizsardzĩbas darbā mūsu slavenās armijas rindās, tā atgriezoties pie citiem valsts nostĩprināšanas un izbūves veidiem.“

71. Satversmes sapulce.

Pēc Latgales atbrĩvošanas no lieliniekiem Latvijas pagaidu valdība noorganizēja Satversmes sapulces vēlēšanas. Tajās piedalĩjās visi Latvijas pilsoņi, kas bija 21 gadu veci. Ievēlētie 150 deputāti uz pirmo sēdi sanāca 1920. g. 1. maijā. Satversmes sapulce bija pašas tautas izredzēts pilntiesĩgs Latvijas valsts saimnieks. To apsveica Rĩgas iedzĩvotāji, sarĩkodami jūsmĩgas manifestācijas. Augstskolas un citu skolu jaunatne, pašvaldĩbas darbinieki, sabiedriskās organizācijas un lielas ļaužu masas ar kareivjiem un kaŗa orķestŗiem priekšgalā devās uz Satversmes sapulces namu. Tur visi runātāji sirsnĩgos vārdos apsveica jauno valsts saimnieku, izteica prieku par grūtās cĩņās gūto uzvaru un novēlēja Satversmes sapulcei lielos ieguvumus tālāk izveidot un nostĩprināt. Daugavas malā

manifestanti cildināja par tautas neatkarību kritušos varoņus.

Par Satversmes sapulces prezidentu ievēlēja J. Čaksti. Izpildu varu Satversmes sapulce uzticēja ministru kabinetam ar K. Ulmani priekšgalā.

Tagad sākās valsts pamata likumu izstrādāšana un citu svarīgu valsts dzīves jautājumu nokārtošana; piem. ministru kabinets noslēdza miera līgumus ar Padomju republiku un Vāciju; Satversmes sapulce tos apstiprināja jeb ratificēja. Ārējā politikā vissvarīgākais bija Latvijas valsts atzīšana de iure jeb viņas uzņemšana citu valstu saimē. Tas notika 1921. g. 26. janvārī. Ar to latvju tauta un viņas valsts sasniedza savu pilnīgāciju. Tāpēc valsts iestādes, pašvaldības darbinieki, jaunatne un Rīgas pilsoņi lielā sajūsmā devās pie Itālijas, Anglijas, Francijas, Beļģijas un Japānas sūtņiem, pateicās viņu valdībām par Latvijas valsts atzīšanu un apliecināja savu gatavību piedalīties kopā ar šīm valstīm turpmākā tautu kopdarbībā un miera nostiprināšanā. Šajā sajūsmā tautas kopīgās intereses nobīdīja pie malas šķīru un personīgos labumus; tad visu sirdīs kvēloja patriotisma liesma, kas tautas dēlus un meitas apvienoja vienā saimē, nācijā. Latvijas de iure atzīšanā lieli nopelni pirmajam ārlietu ministram Z. Meierovicam.

Valsts pamatlikumu izstrādāšana vilkās divus gadus. Tos Satversmes sapulces kopsēde pieņēma 1922. g. 15. februārī. Pēc šiem likumiem Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika, kurā augstākā vara pieder tautai. Tā uz trim gadiem ievēl Saeimu (likumdošanas iestādi), kas sastāv no 100 tautas vietniekiem. Saeima ievēl uz trim gadiem valsts prezidentu, izdod likumus, lemj par valsts ienākumiem un izdevumiem jeb sastāda budžetu, nosaka kara spēka lielumu, apstiprina starptautiskos līgumus un tiesnešus, ievēl valsts kontrolieri. Valsts prezidents reprezentē Latvijas valsti starptautiski, ieceļ Latvijas, kā arī pieņem citu valstu sūtņus, izsludina Saeimā pieņemtus likumus, ir valsts bruņoto spēku augstākais vadonis un uzdod kādai personai sastādīt ministru kabinetu, kas vada visu valsts dzīvi, gādājot par likumu un tiesas spriedumu

izpildīšanu, izstrādājot jaunus likumprojektus un vispāri saskaņojot un regulējot tautas kopdarbību. Par savu darbību ministru kabinets un atsevišķi ministri atbild Saeimai. Viņu darbību pārrauga no ministru kabineta neatkarīga kontrole.

Prezidents J. Čakste pieņem karaspēka parādi.

Līdztekus valsts pamatlikumiem Satversmes sapulce izdeva arī daudzus citus valsts dzīvē nepieciešamos likumus. To starpā vissvarīgākais ir agrārais jeb zemes iekārtas likums. To Satversmes sapulce pieņēma 1920. g. 16. septembrī. Ar šāuno likumu visas muižas atzītas par valsts īpašumu, kas sastāda valsts zemes fondu. To agrākiem privātiem īpašniekiem, kas nebija cīnījušies pret Latvijas valsti, atstāja ne vairāk par 100 hektāriem jeb 270 pūrvietām zemes, bet draudzēm ne vairāk par 50 hektāriem. Pārējā valsts fonda zeme jāsadala jaunsaimniecībās, kas nedrīkst būt lielākas par 22 hektāriem lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Piešķiramie zemes gabali var būt arī dažus hektārus un pat pūrvietas lieli, sevišķi tie, kas domāti dārzsaimniecībām, augļu dārziem, apbūves gabaliem, amatniekiem un citām vajadzībām. Zeme piešķirama vispirms brīvības cīnītājiem un pēc tam

pārējiem bezzemniekiem, kas vēlas nodrošināt savus dzīves pamatus, iegūstot „savu kaktiņu, savu stūrīti zemes“.

Agrārreforma nostiprināja latviešu saimniecisko stāvokli, pavairojot zemnieku saimniecību skaitu, kas uzskatāmas par valsts pastāvēšanas pamatu.

72. Latvijas valsts izveidošanās.

Pirmajos Latvijas pastāvēšanas gados jaunā valsts var uzrādīt daudzus sasniegumus.

Vispirms jāatzīmē valsts un pašvaldību iestāžu noorganizēšana, kas izdarīta īsā laikā un ar lielu veiklību. Šis lielais darbs, protams, nav bez trūkumiem; piem. ierēdņu skaits dažās iestādēs kādu laiku bija pārāk liels; tagad šis trūkums gandrīz novērsts.

Latvijas nauda un visa valsts saimniecība ir bijusi diezgan stabila. Šinī ziņā liela nozīme Latvijai bankai, kas regulē naudas apgrozību un izsniedz aizdevumus.

Sakarā ar lauksaimniecības produktu cenu krišanos pasaules tirgū Saeima izdeva likumu par piemaksām pie sviesta un bekona cenām; bez tam valdība no lauksaimniekiem sāka pirkt labību par noteiktām cenām. Kad visā pasaulē iestājās saimnieciskā krīze, tad Latvijas valdība cīnījās ar krīzi samazināja ierēdņu algas, ievēda cukura monopolu, krīzes un dažus citus nodokļus. Lai samazinātu valsts izdevumus, viņa uzsāka cīņu pret pārāk plašo minoritāšu autonomiju izglītības laukā.

Sevišķi labi noorganizēta, apmācīta, apbruņota un apgādāta Latvijas armija. Par to visi ārzemnieki vienmēr ir atsaukušies ar lielu atzinību. Valsts iekšējās drošības nostiprināšanai labi noorganizēti aizsargu pulki.

Agrārreforma pavairoja latviešu sīksaimniecību skaitu. Līdz 1930. g. 1. jūlijam nodibinātas 53.062 jaunsaimniecības un piešķirti 36.793 dārzniecību, augļu dārzu, apbūves un citi zemes gabali. Par atsavināto zemi Saeima nolēma nemaksāt atlīdzību muižniekiem un citiem bij. zemes īpašniekiem. Jaunsaimnieki dedzīgi ķērās pie darba: uzcēla ēkas, iegādājās inventāru, nosusināja purvus, ie-

rīkoja izcirtumos tīrumus. Tanī pašā laikā vecsaimnieki atjaunoja pasaules karā un brīvības cīņu laikā izpostītās saimniecības. Valdība lauksaimniekiem izsniedza aizdevumus un pabalstus. Tā īsā laikā nostiprinājās Latvijas republikas drošākais pamats — zemnieku šķira un tās saimniecības.

Līdztekus lauku saimniecību atjaunošanai un nostiprināšanai atdzīvojās pilsētu rūpniecība un tirdzniecība, kas atrodas galvenā kārtā mazākuma tautību rokās. Ārī šiem uzņēmumiem valdība palīdzēja ar aizdevumiem un nodrošināja viņu strādnieku stāvokli slimības un nelaimes gadījumos, nodibinot slimo kases un tām līdzīgas iestādes. Slimo kases noorganizētas arī pašvaldību darbiniekiem.

Sevišķi daudz Latvijas valdība ir darījusi izglītības labā, noorganizējot pamatskolas, ģimnazijas, lauksaimniecības skolas, komercskolas, teknikumus, universitāti, konservatoriju, mākslas akadēmiju, uzturot teātri, operu un citas iestādes. Uzplauka arī latviešu zinātne; piem. baltu filoloģija un Latvijas arhaioloģija. Visas mākslas nozares ir stipri gājušas uz priekšu; sevišķi labi sasniegumi vērojami glezniecībā un mūzikā.

Ceļi un satiksmes līdzekļi Latvijas valsts sākumā bija sliktā stāvoklī. Piecpadsmit gados tie savesti kārtībā, uzbūvēta Liepājas—Glūdas dzelzceļa līnija un tiek būvētas citas, ar valsts gādību savesti kārtībā lielākie zemes ceļi, izbūvētas daudzas šosejas un tiek izmantoti jauni satiksmes un kultūras izplatīšanas līdzekļi — autobusi, automobiļi, lidmašīnas, radio, telefons u. c. Ārī tirdzniecības kuģu skaits ir tagad lielāks nekā priekškaņa gados.

Latvijas republikas valdība ļoti nopietnu vērību piegriezta attiecību nokārtošanai ar citām valstīm: slēdza miera līgumus, vienojās ar Padomju Krieviju par bēgļu atgriešanos, nosprauda robežas ar kaimiņiem. No Krievijas atgriezās Latvijā pāri par 200.000 bēgļu un gūstekņu. Grūti bija nospraust robežas ar Igauniju un Lietuvu. Lietpratēju komisija, kurā piedalījās sabiedroto lielvalstu pārstāvis, izlīdzināja pretešķības un nosprauda minētās robežas. Lai

nodibinātu labas attiecības ar kaimiņa valstīm, Latvijas valdība robežu jautājumā izrādīja tām vislielāko pretimnākšanu. Viņa apzinājās, ka Baltijas valstu likteņi savstarpīgi cieši saistīti. Lai panāktu ciešāku kopdarbību, Latvijas valdība ierosināja Baltijas valstu pārstāvju konferences sasaukšanu. Tā sanāca 1920. g. Bulduros. Viņa lika pamatus dažu Baltijas valstu kopdarbībai. Tā kā igauņus un latviešus saista ne tikai vienādi tālākās pagātnes piedzīvojumi, bet arī ieroču brālība cīņās pret vāciešiem un lieliniekiem, tad Latvijai un Igaunijai izdevās vispirms saprasties. Z. Meierovica kabinets 1923. g. noslēdza savienības līgumu ar Igauniju, kas turpmākos gados tika papildināts. Tādā kārtā sāka nostiprināties Latvijas un Igaunijas kopdarbība kā politiskā, tā arī saimnieciskās un garīgās kultūras laukā. Ar Lietuvu bija grūtāk saprasties, lai gan Eiropas notikumi neatlaidīgi norādīja uz Baltijas valstu kopdarbības nepieciešamību. 1934. g. Lietuva to atzina un sāka piedalīties Latvijas un Igaunijas ārlietu vadītāju apspriedēs. Tad Baltijas divsavienība sāka pārveidoties trijsavienībā.

Latvijai ir draudzīgas attiecības arī ar citām Baltijas jūras piekrastes valstīm. Sevišķi izceļamas labās attiecības Latvijas un Zviedrijas starpā. Baltijas valstu draudzīgās attiecības izpaužas dažādās apspriedēs, līgumos un kultūrālos sakaros. Lai šīs attiecības stiprinātu, Latvijas valsts prezidents apciemoja Zviedriju, Igauniju un Somiju. Zviedrijas ķēniņš, Somijas prezidents un Igaunijas vecākais apciemoja Latviju.

Latvijas valdībai ir labas attiecības ar visām valstīm. Tās izpaužas tirdzniecības līgumos un pašā ārējā tirdzniecībā, dažādās apspriedēs un konferencēs, kur vienojas par dzelzceļu vilcienu saskaņošanu, pasta tarifiem un citiem jautājumiem. Tirdzniecības līguma noslēgšanā ar Padomju Krieviju Latvijas valdība kādu laiku bija atturīga. Tomēr tas arī tika noslēgts 1926. gadā uz pieciem gadiem.

Tautas sasniegumus pirmajos valsts pastāvēšanas gados pēdējā laikā apēnoja nopietni trūkumi. Tautas vienības un kopdarbības vietā ieviesās daudzo partiju starpā naidis un tika sludināta šķiru cīņa. To izmantoja mazākuma

tautības, kas mācēja aizstāvēt savas intereses pat krīzes laikos, kad latviešiem bija jāsašaurinās; piem. jāsamazina izdevumi skolu uzturēšanai un citām kultūrālām vajadzībām.

Nesaskaņas tautas dzīvē visspilgtāk izpaudās partiju attiecībās, kuŗas aizstāvēja katra savas grupas vai pat nedaudzu personu intereses un savā starpā asi apkaŗojās. Tās piegriezta galveno vērību tādiem jautājumiem, kas pievilka vēlētājus. Šajā ziņā sevišķi veikli bija sociāldemokrāti, kas atzina sevi par vienīgiem strādnieku aizstāvjiem un solīja tiem visādus labumus. Liela daļa latviešu vēlētāju balsoja par sociāldemokrātiem, kas neatzina latviešu nacionālo interešu. Tāpēc atsevišķu grupu intereses sāka stādīt augstāk par tautas un valsts labumu. Daži deputāti augstāk par valsts labumu stādīja arī sava novada intereses. Latviešu pilsoņi nespēja šiem centieniem pretoties, jo viņiem reti kad Saeimā bija balsu vairākums. Bez tam viņiem nebija vienprātības.

Tā kā Saeima sastāvēja no partiju pārstāvjiem, tad arī tajā norisinājās asas cīņas. Tāpēc normāls likumdošanas darbs nebija iespējams. Grūti bija arī sastādīt ministru kabinetu, jo parasti partijas centās sev izkaulēt kādus labumus un iedabūt valdībā lielāku savu pārstāvju skaitu. Kad šādas tīrģošanās rezultātā sastādījās ministru kabinets, tad tam savā darbā vienmēr vajadzēja nemt vērā zināmu partiju labvēlību. Tāpēc ministru kabinets nevarēja droši rīkoties un pieturēties pie noteikta plāna; visgrūtāk tam bija aizstāvēt latviešu intereses, jo daudzi ministru kabineti bija atkarīgi no mazākuma tautībām.

73. K. Ulmanis un 1934. g. 15. maija notikumi.

Āgrāk minētie trūkumi valsts dzīvē liecina, ka Latvijā pēdējos gados nebija tautas vienības un kopdarbības; netika aizstāvētas arī latviešu nacionālās intereses. Tas nepatika latviešu vairumam. Tautā arvienu lielāks kļuva nemiers un skaļāk atskanēja balsis pēc satversmes gro-

zišanas. Saeima to nespēja izdarīt, jo sociāldemokrati un dažu citu grupu pārstāvji pretojās katrai nopietnai valsts iekārtas reformai. 1934. gada maija sākumā ministru prezidentam K. Ulmanim kļuva zināms, ka kādas grupas gatavojas izdarīt apvērsumu. Tad viņš kopā ar brīvības cīņu virspavēlnieku kara ministru ģenerāli J. Balodi naktī no 15. uz 16. maiju izsludināja valstī kara stāvokli, arestēja dažu grupu vadoņus un sociāldemokrātu frakciju, apturēja līdzšinējās Saeimas un politisko partiju darbību un saņēma visu valsts varu savās rokās. Tuvākās dienās K. Ulmanis noorganizēja no lietpratējiem jaunu ministru kabinetu, kas ar 18. maija lēmumu pārņēma Saeimas funkcijas savās rokās.

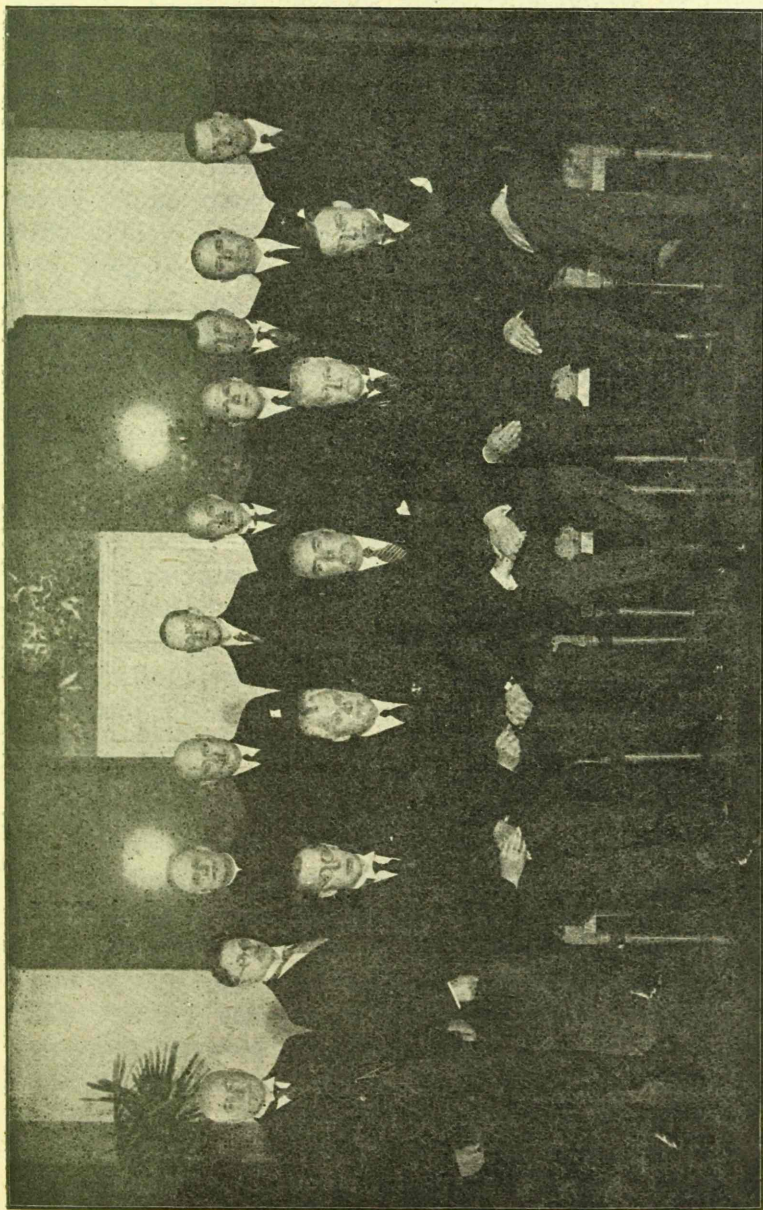
Tā iesākās jauns laikmets Latvijas republikas dzīvē, uz ko liels organizāciju un vadošo personu skaits atsaucās ar sajūsminātiem apsveikumiem un novēlējumiem ministru prezidentam K. Ulmanim, kara ministram ģenerālim J. Balodim un citiem jaunā ministru kabineta locekļiem. Vispāri 15. maija notikumi atrada tautā nedalītu piekrišanu. Tas sevišķi labi bija vērojams 1934. g. vasarā un rudenī, kad ministru prezidents K. Ulmanis un valdības locekļi apmeklēja Latvijas novadus. Tad pagastu un pilsētu iedzīvotāji cēla goda vārtus, viņu pārstāvji pateicās ministru prezidentam par atbrīvošanu no partiju varas, tauta viņam uzgavilēja un bērni ceļā kaisīja ziedus.

Ministru prezidents K. Ulmanis vairākas reizes ir deklarējis, ka par visu augstāk stāv valsts un tauta un ka atsevišķām personām un grupām jākalpo tautas interesēm. Ar savu aicinājumu jaunatnei viņš ir nospraudis nacionālās politikas līnijas: „Iemīlojiet tagad šo zemi, šo tautu un valsti tik karsti, kā neviens to nav darījis, jo tā, kad mēs reiz aiziesim, jūs varēsiet apzinīgāki staigāt pa sagatavoto ceļu pretim labklājībai un saulainām dienām. Jūs būsiet tie, kam piederēs otrais posms atjaunotā Latvijā, kas tagad pēc septiņi un astoņi simti gadiem galīgi reiz ieguvusi savu brīvību un godu. Apzinaties, kas jūs gaida! Tapat lepnāki uz savu tautu, savu valsti!”

Latvijas universitāte 1934. g. 14. novembra svinīgā sēdē pasniedza ministru prezidentam Kārlim Ulmanim lauk-

saimniecības un tautsaimniecības goda doktora diplomus, norādot uz viņa lielajiem nopelniem lauksaimniecības un visas tautas kultūras pacelšanas darbā un iepazīstinot akadēmisko saimi ar viņa raženās dzīves gājumu.

K. Ulmanis dzimis 1877. gadā 4. septembrī kā Zemgales lauksaimnieka dēls Dobeles apr. Bērzmuižas pagasta Pikšu mājās. Jau 19 gadu vecumā viņš sāka interesēties par piensaimniecības pacelšanu. Pēc Jelgavas reālskolas beigšanas 1896. g. viņš devās uz Rītrūsiju, kur gadu vēlāk beidza piensaimniecības kursus. Ātgriezies dzimtenē, K. Ulmanis strādāja piensaimniecības uzņēmumos Rīgā un Liepājā, tanī pašā laikā būdams arī par līdzstrādnieku lauksaimniecības žurnālā „Zemkopis“ un laikrakstā „Mājas Viesis“. 1899. g. viņš piedalījās kā lektors pirmajā piensaimnieku sanāksmē Rīgā, Latviešu biedrībā. 1902. g. K. Ulmanis sarīkoja pirmos divu nedēļu piensaimnieku kursus savā dzimtajā pagastā Bērzmuižā. Tanī pašā gadā viņš devās uz Šveici un iestājās Cīriches politehniskā institūta lauksaimniecības fakultātē, kur viņš beidza 1905. g. Studiju laikā viņš nezaudēja sakarus ar dzimteni, bet, cik to laiks atļāva, darbojās līdz latviešu zemniecības sabiedriskajā darbā; piem. 1903. g. vadīja piensaimniecības kursus Valmierā un Allažos, piedalījās Rīgas latviešu biedrības lauksaimniecības nodaļas darbā un citur. Kad tika dibinātas pirmās lopkopības pārraudzības biedrības un iznāca to izdevumi, K. Ulmanis sāka darboties žurnālā „Valmieras lauksaimnieks“. 1905. g. viņš pieņēma vietu Madonā, Baltijas lauksaimnieku biedrībā. Bez saviem tiešajiem pienākumiem K. Ulmanis rosīgi piedalījās vispārīgā sabiedriskā dzīvē un tika ierauts cīņā pret Krievijas patvaldības režīmu. Uzsākto lauksaimniecības darbu pārtrauca viņa arests tā paša gada septembrī. No aresta atbrīvots, viņš 1906. g. rudenī emigrēja uz Vāciju un 1906. un 1907. gada ziemā strādāja kā skolotājs kādā Vācijas lauksaimniecības ziemas skolā, pa svētdienām noturot priekšlasījumus par lauksaimniecību un līdzdarbojoties skolas direktora izdotā lauksaimniecības žurnālā. 1907. g. K. Ulmanis aizbrauca uz Amerikas Savienotajām valstīm, kur palika līdz 1913. g., kad toreizējā Krievijas

Valsts prezidents A. Kviessis un Dr. K. Ulmaņa valdība.

valdība izsludināja amnestiju 1905. g. kustības dalībniekiem. Amerikā K. Ulmanis strādāja lauksaimniecības un piensaimniecības uzņēmumos. Kādu laiku viņš studēja Nebraskas valsts Linkolna universitātes lauksaimniecības fakultātē. Beidzis to, viņš ieņēma lektora vietu šinī augstskolā. Atrodoties Amerikā, K. Ulmanis visu laiku cītīgi līdzdarbojās tā laika Latvijas lauksaimniecības žurnālos. Šinī laikā viņš uzrakstīja arī vairākus garākus apcerējumus, kurus nodeva Baltijas lauksaimniecības biedrības rīcībā. 1913. g. K. Ulmanis atgriezās dzimtenē un uzsāka agrāko agronoma darbu Baltijas lauksaimnieku biedrībā, noturot priekšlasījumus Valmierā un daudzās citās vietās Vidzemē, kā arī rediģējot lauksaimniecības žurnālu „Zeme“. Pēc pasaules kara lielajiem notikumiem un pārvērtībām 1918. g. oktobra beigās K. Ulmanis ieradās Rīgā, ņēma dzīvu dalību Latvijas valsts proklamēšanas sagatavošanas darbā un pašā proklamēšanas aktā. Tautas padome viņu aicināja par pirmo neatkarīgās Latvijas valsts ministru prezidentu. K. Ulmanis valdības priekšgalā atradās visu brīvības cīņu laiku. Kad 1920. g. sanāca Satversmes sapulce, K. Ulmani atkal aicināja sastādīt valdību. Ar ministru prezidenta pienākumiem viņš ir apvienojis arī atsevišķu ministru pienākumus. Līdz 1934. g. 15. maija notikumiem K. Ulmanis ir bijis pavisam septiņu Latvijas valdību priekšgalā. Neskatoties uz plašo valsts darbu, viņš pratis aizvienu vēl atlicināt laiku lauksaimniecības rakstniecībai; piem. viņš visu laiku ir bijis un vēl tagad ir „Zemes spēka“ redaktors, daudz rakstījis par lauksaimniecības jautājumiem „Brīvajā Zemē“ un sarakstījis arī vairākus plašus apcerējumus — „Kā pacelt lauksaimniecību“, „Kas un kā jādara“ un daudzus citus.

K. Ulmaņa valdība savas pastāvēšanas pirmajā gadā attīstīja ļoti rosīgu darbību, kuŗas pamatā ir tautas vienības gara izkopšana, nacionālās apziņas stiprināšana, noteicējas lomas nodrošināšana latviešiem, personīgas atbildības principa ieviešana un valsts varas centralizācija. Šie principi vislabāk vērojami pašvaldības iestāžu reorganizācijā; piem. Rīgai pirmo reizi viņas pastāvēšanas laikā ir pilnīgi latviska valde. Minētie principi vērojami

arī saimnieciski-sabiedriskās dzīves reorganizācijā, rūpniecības un tirdzniecības, lauksaimniecības un citu kameru organizācijā un darbā. Šis darbības rezultātā konstatējama ražošanas paplašināšanās, bezdarbnieku skaita samazināšanās, noguldījumu pieaugšana bankās; vispārī vērojama saimnieciskās rosības atjaunošanās un saimnieciskās krīzes sašaurināšanās. Kultūrālā laukā sevišķi liela nozīme jaunajam izglītības likumam un saskaņā ar to reorganizētām skolām, pārstrādātām programmām un mācību plāniem. Jaunie noteikumi stiprina audzināšanā agrāk minētos principus un sekmē tautas kultūras attīstību uz izlases principa pamata. Pirmajā valdības darba gadā veikts sevišķi nopietns un liels likumdošanas darbs. Saeimas laikā tauta veltī gaidīja ļoti svarīgus likumus. Nacionālā valdība pirmajā gadā izdevusi 244 jaunus likumus, kas pārveido valsts dzīvi, liekot tās pamatā vadonības principu un ņemot vērā visas tautas intereses. Tās prasa šķelšanās likvidāciju un tautas spēku koncentrāciju. Tāpēc nacionālā valdība pamazām apvieno radnieciskas organizācijas un strādnieku arodbiedrības, sekmējot tautas enerģijas un līdzekļu ietaupīšanu un liekot pirmā vietā nacionālās un profesionālās intereses. Šādā nacionālā un arodnieciskā garā lauku jaunatni audzina mazpulku organizācija, pieradinot to pie zemesdarba un mācot mīlēt dzimteni un valsti. Visus pirmā gada jaunievedumus viņa go valsts valodas likums, kas latviešu vienībai pievieno arī pārējos valsts iedzīvotājus — minoritātes.

Vispārī nacionālā valdība ir atjaunojusi tautas vienību. Reizē ar to tautā attīstās nacionālā pašcieņa un pašlepnums, izzūd līdzšinējā neapmierinātība, pieaug dzīves un darba prieks, kas pavairo tautas spēkus un pamudina tos ziedot kā zinātnes un mākslas izkopšanai, tā arī saimnieciskās dzīves nostiprināšanai. Tā veidojas latviskā Latvija, cēla un varena.

Paskaidrojumi senlietu fotografiskiem uzņēmumiem.

1. Baltu cilšu senlietas akmens laikmetā — podu lauzkas, kaplis, „laivas cirvis“, kaplis.
2. Baltu cilšu senlietas bronzas laikmetā — kaŗa cirvis, iemalas cirvis, ūķeŗa smaile, uzmaŗas cirvis.
3. Latvieŗu audumi veltajā dzelzs laikmetā — uŗunskrusta raksts audumos.
4. Agrā dzelzs laikmeta romieŗu posma kurŗu senlietas — uzmaŗas cirvis, stopa sakts, rokas sprādzes, kakla riņķi, rotu adatas, ūķeŗa smaile u. c.
5. Zemgaļu senlietas (1. un 2. g. s. pēc Kr.) — saktis, rokas sprādzes, kakla riņķis u. c.
6. Zemgaļu senlietas (3. un 4. g. s. pēc Kr.) — cirvis, rokas sprādzes, kakla riņķi, rotu adatas, ūķeŗa smaile u. c.
7. Letgaļu senlietas (1. un 2. g. s. pēc Kr.) — ūķeŗa smaile, sakts, rokas sprādzes, kakla riņķi, duncis, rotu adata, cirvis u. c.
8. Letgaļu senlietas (3. un 4. g. s. pēc Kr.) — ūķeŗa smaile, rotu adatas ar un bez piekariņiem, rokas sprādzes, duncis, galoda, kakla riņķis, cirvis u. c.
9. Zemgaļu 5. un 6. g. s. senlietas — uzmaŗas cirvis, bultas smaile, izkaps, rokas sprādzes, stopa saktis, rotu adatas, sudraba kakla riņķi, kaplis, galoda u. c.
10. Zemgaļu 7. un 8. g. s. senlietas — uzmaŗas cirvis, kaplis, izkaps, duncis, jostas gals, rotu adatas, rokas sprādze, kakla riņķi, stopa saktis, cirvis, bultas smaile.
11. Videjā dzelzs laikmeta letgaļu senlietas — rokas sprādzes, duncis, ūaurasmens cirvis, rotu adatas, bultas smaile, stopa sakts, kakla riņķi piekariņi, jostas gals, iedzītņu ūķeŗa smailes.
12. Veltā dzelzs laikmeta kurŗu senlietas — platsmens cirvji, zirga mutes dzelŗi, divasmeņu zobens, ūķiltavas, sakts, gredzens, rokas sprādzes, maksts, pieŗi, rotu adatas, iedzītņu smaile, uzmaŗis, dzirkles, ūķeŗa smaile.
13. Veltā dzelzs laikmeta zemgaļu senlietas — duncis, platsmens cirvis, dzirkles, ūķeŗa smaile.
14. Veltā dzelzs laikmeta zemgaļu senlietas — pakavveidīga sakts, rokas sprādzes, stopa sakts, rotu adatas, vaŗiņas, kakla riņķi, gredzeni.
15. Letgaļu 11. un 12. g. s. senlietas — platsmens cirvji, bultas smaile, kakla riņķis ar piekariņiem, pieŗi, saktis, rokas sprādzes, kakla riņķi, vainadziņŗ ar piekariņiem, gredzeni u. c.
16. Letgaļu 9. un 10. g. s. senlietas — bultas smailes, cirvji, kaŗaviru rokas aproces, kakla riņķi, vaŗiņas, sakts, gredzens, vainadziņŗ.

Saturs.

Lapp.

1. Akmens laikmets Latvijā	5
2. Bronzas laikmets Latvijā	6
3. Dzelzs laikmets Latvijā	7
4. Latvju senču materiālā kultūra priekš vācu ieceļošanas	15
5. Senlatvijas sabiedriski politiskā iekārta	21
6. Latvju senču garīgā kultūra	23
7. Lībiešu kultūra	29
8. Senlatvijas starptautiskais stāvoklis	31
9. Senbalti, Teutoņu ordenis, Polija un Lietuva	33
10. Vāciešu ieceļošana un nostiprināšanās Lībijā, Sēlijā un Letgalē	38
11. Kuršu un zemgaļu brīvības cīņas	42
12. Livonijas valstis	47
13. Latviešu stāvoklis XIII. g. s.	54
14. Livonijas zemes kungu attiecības	56
15. Muižnieku kārtas izveidošanās Livonijā	63
16. Pilsetu attīstība Livonijā	67
17. Dzimtībušanas attīstība Livonijā	72
18. Latvju tauta Livonijas valstīs	76
19. Latvju tautas garīgā attīstība Livonijā	80
20. Mārtiņš Luters un reformācija Vācijā	83
21. Reformācija Livonijā	87
22. Livonijas valstu sabrukums	90
23. Katoļu reakcija	94
24. Pārdaugavas hercogiste	95
25. Zviedrija un Polija XVI. g. s.	103
Zviedru un poļu karš	105
26. Zviedru laikmets Vidzemē	106
A. Kārļa IX. priekšlikumi un Gustava II. Ādolfa reformas	106
B. Zemes pārvalde	108
C. Baznīcas iekārta un izglītība	109
D. Muižu redukcija	111
E. Zemnieku stāvokļa uzlabošana	112
27. Kurzemes hercogiste XVI. g. s. otrā pusē un XVII. g. s. pirmā pusē	117
28. Merkantilisms Kurzemē	121
29. Latviešu stāvoklis Kurzemes hercogistē XVI. un XVII. g. s.	126
30. Poļu laikmets Latgalē (1629.—1772.)	130
31. Krievijas Pēteris I. un Ziemeļu karš	134
32. Vidzemes un Krievijas muižnieki XVIII. g. s. pirmajā pusē	137

33. Vidzemes un Krievijas zemnieki XVIII. g. s. pirmajā pusē . . .	140
34. Vidzemes kulturālais stāvoklis XVIII. g. s. pirmajā pusē . . .	144
35. Polijas sadalīšana	146
36. Kurzemes hercogiste XVIII. g. s.	149
37. Hernhūtisms	153
38. Vidzemes saimniecība XVIII. g. s. otrā pusē	158
39. J. G. Eizens (1717.—1779.)	160
40. H. J. Jannaus (1752.—1821.)	162
41. Barona F. Šulca „Zemnieku tiesa“ un 1765. gada landtāgs . . .	163
42. Garliba Merķeļa „Latvieši“	166
43. Latviešu garīgā kultūra XVIII. g. s. otrajā pusē	168
44. Zemnieku nemieri Vidzemē XVIII. g. s. otrajā pusē un XIX. g. s. sākumā	174
45. 1804. gada Vidzemes zemnieku likums	179
46. Vidzemes un Kurzemes saimnieciskais stāvoklis XIX. g. s. sākumā	182
47. Zemnieku brīvlaišana Kurzemē un Vidzemē	185
48. Kļaušu laiki Vidzemē	191
49. Vidzemes zemnieku nemieri 1841. gadā	201
50. Latviešu pāreja pareizticībā un 1849. g. Vidzemes agrārlikumi .	208
51. Latviešu skolas un vispāri garīgā kultūra XIX. g. s. pirmajā pusē	212
52. Lielo reformu laikmets Krievijā	220
53. Sešdesmito gadu reformas un māju iepirkšana Vidzemē	225
54. Kurzemes zemnieku stāvoklis XIX. g. s.	229
55. Latgales zemnieku stāvoklis XIX. g. s. un XX. g. s. sākumā	232
56. Vidzemes un Kurzemes saimniecība XIX. g. s. 60., 70. un 80. gados	235
57. Latvju tautiskā atmoda XIX. g. s. otrajā pusē	240
58. Nacionālā apziņa un nacionālie centieni	256
59. Latviešu pārvācošana	259
60. Latviešu pārkrievošanas sākums	264
61. „Jaunā strāva“	268
62. 1905. gada revolūcija	272
63. Latviešu kultūra XX. g. s. sākumā	276
64. Latvieši pasaules kara laikā	280
65. Latvijas valsts ideja un tās realizēšana	285
66. Latvijas pagaidu valdība un lielinieku iebrukums	297
67. Lielinieku izdzīšana no Kurzemes, Rīgas, Vidzemes un 1919. g. 16. aprīļa apvērsums	301
68. Brīvības cīņas ar vācu pulkiem Vidzemē	310
69. Atbrīvošanas cīņas pret Bermonta pulkiem pie Rīgas, Zem- gale un Kurzemē	314
70. Latgales atbrīvošana un brīvības cīņu noslēgums	319
71. Satversmes sapulce	322
72. Latvijas valsts izveidošanās	325
73. K. Ulmanis un 1934. g. 15. maija notikumi	328
Paskaidrojumi senlietu fotografiskiem uzņēmumiem	334